Νεοελληνική Λογοτεχνία άριθ. 2

Μ. ΚΑΡΑΓΑΤΣΗ

Ο ΚΟΤΖΑΜΠΑΣΗΣ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΠΥΡΓΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ»
ΙΩΑΝ. Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α. Ε.

Ο ΚΟΤΖΑΜΠΑΣΗΣ
ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΠΥΡΓΟΥ

ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ Μ. ΚΑΡΑΓΑΤΣΗ
ΑΠΟ ΤΟ «ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ»

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΑ

1. *Ὁ συνταγματάρχης Λιάπκιν*
2. *Ἡ μεγάλη Χίμαιρα*
3. *Γιούγκερμαν* Α΄
4. *Γιούγκερμαν* Β΄ *(Τά στερνά τοῦ Γιούγκερμαν)*
5. *Ὁ Κοτζάμπασης τοῦ Καστρόπυργου* Α΄ καί Β΄
6. *Ὁ μεγάλος ὕπνος*
7. *Αἷμα χαμένο καί κερδισμένο*
8. *Τά στερνά τοῦ Μίχαλου*
9. *Ἄμρι ά Μούγκου (Στό χέρι τοῦ Θεοῦ)*
10. *Ὁ κίτρινος φάκελος* Α΄ καί Β΄
11. *Τό χαμένο νησί*
12. *Τό 10*
13. *Ἡ θαυμαστή ἱστορία τῶν ἁγίων Σέργιου καί Βάκχου*
14. *Σέργιος καί Βάκχος* Α΄ καί Β΄
15. *Ὁ Θάνατος κι ὁ Θόδωρος*

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΙΚΗ ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ

16. *Βασίλης Λάσκος*

ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ

17. *Νυχτερινή ἱστορία*
18. *Τό νερό τῆς βροχῆς*
19. *Τό μεγάλο συναξάρι*
20. *Ἡ μεγάλη λιτανεία*

ΙΣΤΟΡΙΑ

21. *Ἡ ἱστορία τῶν Ἑλλήνων*

Μ. ΚΑΡΑΓΑΤΣΗ

Ο ΚΟΤΖΑΜΠΑΣΗΣ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΠΥΡΓΟΥ

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

ΕΚΔΟΣΗ Ζ΄
ΟΡΙΣΤΙΚΗ ΜΟΡΦΗ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ»
ΙΩΑΝΝΟΥ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α.Ε.

*Τὰ γνήσια ἀντίτυπα ἔχουν τὴν ὑπογραφὴ
τῆς κυρίας Καραγάτση.*

Καραγάτση Μ.

Ἔκδοση ἑβδόμη: Μάϊος 1990

Ἐκτύπωση: Μ. Χονδρορίζου & Σία Ο.Ε.

Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», Ι.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε.
Σόλωνος 60 - Ἀθήνα 10672

ISBN 960-05-0206-4

Στὸ ΣΠΥΡΟ ΜΑΡΚΕΖΙΝΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ὁ Κατζάμπασης Μίχαλος Ρούσης κι ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση.

*

— Ντούκ! Ντούκ! Ντούκ!

Μέσ' στὴ νύχτα, οἱ τρεῖς χτύποι ἀντήχησαν κουφοί· ἔσπασαν τὰ ὀλόγκρεμα τειχιὰ τοῦ ψηλοῦ κάστρου, ποὺ παράστεκε τὴν πολιτεία σὰν γίγαντας μονοκόμματος, καταθλιπτικός· ξαναροβόλησαν μέσ' στὰ στενὰ δρομάκια, ἔφτασαν τὸ γιαλὸ καὶ χάθηκαν στὴν ἔκταση τοῦ πέλαγου, ποὺ ξαπλωνόταν πρὸς τὸ νοτιὰ γαλήνιο καὶ σκοτεινό, ἀνάρια στιγματισμένο ἀπ' τ' ἀντιφέγγισμα τῶν ψυχρῶν ἀστεριῶν.

Ὁ Μίχαλος ἔστριψε στὸ κρεβάτι του κι ἀναγέρθηκε. Μετὰ τὸν κρότο τὸ ρυθμικό, ἡ σιωπὴ τῆς νύχτας ἁπλώθηκε ξανὰ ἀσάλευτη. Πάνω στ' ἀσημένια εἰκονίσματα ἔπαιζε ἡ φλόγα τοῦ καντιλιοῦ, καὶ χόρευαν στοὺς τοίχους τῆς κάμαρας οἱ ἴσκιοι τῆς λιγνοτρεμούλας της.

— Ντούκ! Ντούκ! Ντούκ!

Τούτη τὴ φορὰ ξύπνησε κι ἡ Βαγγελία. Ἄνοιξε τ' ἀνήσυχα, σκοτεινά της μάτια κι ἔκανε νὰ μιλήση· μὰ βλέποντας τὴ φροντίδα στὴ μορφὴ τοῦ ἄντρα της, σώπασε, φέρνοντας τὴν παλάμη στὴν καρδιά. Ὁ Μίχαλος σηκώθηκε. Ἔριξε πεταρίκι ἕνα μαβὶ ἀντερί· καὶ ψάχνοντας κάτω ἀπ' τὸ στρῶμα, ἔβγαλε ἕνα πιστόλι μ' ἀσημένια πλουμίδια. Τὴν ἴδια στιγμή, ἔξω ἀπ' τὴν πόρτα τῆς κάμαρας, ἀκούστηκε φωνὴ πνιχτή:

— Ἀφέντη! Χτυποῦν τὴν ξώπορτα. Ποιὸς νά 'ναι, τέτοιαν ὥρα;

— Ποῦ θέλεις νὰ ξέρω;

— Ν' ἀνοίξω, ἢ νὰ μὴν ἀνοίξω;

— Ρώτα ποιός εἶναι, πρῶτα.

— Κι ἂν εἶναι Τοῦρκοι;

— Μὴν ἀνοίξης· κι ἔλα νὰ μοῦ πῆς.

Βαριὲς πατημασιὲς ἀκούστηκαν στὴ σκάλα· κι ὕστερα ὁ ἀντῆχος μιᾶς πνιχτῆς συνομιλίας, ἀνάμεσ' ἀπὸ τὸ βαρὺ θυρόφυλλο τῆς ξώπορτας. Ὁ Μίχαλος ἀφουγκραζόταν ἀσάλευτος, μὲ τὸ πιστόλι στὸ χέρι. Ἡ Βαγγελία εἶχε πανιάσει· ἀνάδευαν τὰ ξαίματα χείλια της σ' ἄφωνη προσευχή.

Ἡ συνομιλία σταμάτησε. Ἀκούστηκε τὸ σούρσιμο τῆς βαριᾶς μπάρας, τὸ τρίξιμο τῶν ἁρμῶν τοῦ θυρόφυλλου, ὁ χτύπος τῆς πόρτας ποὺ ξανάκλεισε· καὶ πάλι τὸ σούρσιμο τῆς μπάρας. Ὁ Μίχαλος ἀνάσανε μὲ λυτρωμό· ξανάβαλε τὴν πιστόλα κάτω ἀπὸ τὸ στρῶμα, καὶ σκούπισε τὸν ἱδρῶτα ποὺ μούσκευε τὰ μηλίγγια του.

— Γιὰ ν' ἀνοίξη ὁ Πανάγος, κάποιος δικός μας θά 'ναι...

Ἡ Βαγγελία στέναξε καὶ ματάκλεισε τὰ κουρασμένα της μάτια:

— Ἂν εἶναι ζωὴ αὐτή! Δὲν βαστάω πιά...

Στὴ γαληνεμένη μορφὴ τοῦ Μίχαλου χύθηκε κύμα τρυφεράδας. Ἔσκυψε καὶ τὴ φίλησε στὸ στόμα, μὲ λαχτάρα ἡδονόφιλου σερνικοῦ:

— Μὴν κάνης ἔτσι· ὅλα θὰ περάσουν.

Τὸ κορμὶ τῆς γυναίκας τρεμούλιασε ἀπὸ πεθυμιά· προσφέρθηκε, μὲ κίνηση αὐθόρμητη, στὸ χάδι τοῦ ἄντρα. Μὰ ἡ περπατησιὰ τοῦ Πανάγου ἀκούστηκε ν' ἀνεβαίνη τὰ σκαλοπάτια:

— Ἀφέντη! Εἶναι ὁ παπα-Πανάρετος. Θέλει νὰ σοῦ κραίνη, ἀπὸ μέρος τοῦ δεσπότη.

Πάλι σκοτείνιασε τ' ὄμορφο πρόσωπο τοῦ Μίχαλου. Ἡ φροντίδα χάραξε δυὸ γραμμὲς ἀνάμεσα στὰ φρύδια.

— Τί νὰ μὲ θέλη τέτοιαν ὥρα; ἀπόρεσε μὲ ὕφος ἀν-

θρώπου πού ύποτάσσεται μέ δυσφορία σέ χρέος δυσάρεστο. Καί ψηλώνοντας τή φωνή, άποκρίθηκε:

— Τώρα, έρχομαι!

Άρχισε νά ντύνεται γοργά, μή θέλοντας νά παρουσιαστῆ άφρόντιστος σ' όποιονδήποτε: Χούι άρχοντικό, πού ή φιλοσοφία του έβγαινε άπό άντικειμενική ψυχολογική παρατήρηση. Πάνω άπ' τ' άντερί φόρεσε μαῦρο τζουμπέ· έβαλε τίς ψηλές λευκές κάλτσες καί τίς χοντρές κουντοῦρες. Έτοιμος πιά, τράβηξε πρός τήν πόρτα:

— Δέν θ' άργήσω...

Μά τή στερνή στιγμή, μετάνιωσε· γύρισε καί ξαναφίλησε μέ πάθος τήν όμορφη γυναίκα του. Ύστερα ξαναπῆρε τήν πιστόλα κάτω άπ' τό στρῶμα, τήν έχωσε στό ζωνάρι του, καί βγῆκε άπ' τήν κάμαρα.

Ό παπα - Πανάρετος τόν περίμενε όρθός, στό μεγάλο όντά. Ήταν άδύνατος, σκυφτός, ὥς πενήντα χρόνων, μέ γένια κατάμαυρα, πού έκρυβαν όλο τό πετσί τῆς βασανισμένης μορφῆς, ὥς τά μάτια μέ τή σκοτεινή φλόγα.

— Τί τρέχει, όρέ παπά, τέτοιαν ὥρα;

Έσκυψε καί χαιρέτησε ταπεινά τό νέον άντρα, ἂς ἦταν γέρος αύτός καί παπάς. Τό κοτζαμπασλίκι έχει τό προβάδισμα.

— Ό δεσπότης σέ προσκαλεῖ νά 'ρθης τώρα δά, στήν Έπισκοπή. Εἶναι άνάγκη μεγάλη καί βιαστική.

Ή δυσφορία τῆς μορφῆς τοῦ Μίχαλου γίνηκε πιό δυνατή.

— Μά τί τρέχει, έπί τέλους;

— Δέν ξέρω. Εἶναι όλοι μαζεμένοι έκεῖ. Ό Πέτρος Μοθωνίτης, ό καπετάν Μανόλης, ό Λουκᾶς ό Πύρος... Όλοι οί προεστοί.

Ό Μίχαλος κατάλαβε πώς δέν ἦταν ὥρα γιά κουβέντες καί προφάσεις. Άναστέναξε μ' έγκαρτέρηση.

— Πές στήν κυρά — εἶπε στόν Πανάγο, πού στεκόταν άκίνητος, μέ τά πιστόλια τό σελάχι — πώς θ' άργήσω νά γυρίσω· καί δῶσ' μου τό φέσι μου.

— Νά 'ρθω καί έγώ μαζί, άφέντη;

— Ἐσὺ νὰ μείνης ἐδῶ. Μὴν ἀνοίξης τὴν πόρτα σὲ κανένα. Τὰ μάτια σου τέσσερα.

Ἡ ξώπορτα στέναξε γιὰ δεύτερη φορά, τὴ νύχτα αὐτή, στοὺς ἁρμούς της, ἀνοίγοντας καὶ κλείνοντας· χτύπησε ἡ βαριὰ μπάρα στὸ κούφωμα τοῦ τοίχου· κι οἱ δυὸ ἄντρες χάθηκαν στὸ σκοτάδι τοῦ σοκακιοῦ, ὅπου κρότησε ἡ ρυθμικὴ περπατησιά τους. Μπροστὰ ὁ παπα - Πανάρετος· καὶ πίσω ὁ Μιχαὴλ Ρούσης, ὁ ἐπιλεγόμενος Μίχαλος, κοτζάμπασης τοῦ Καστρόπυργου, πρώτης πολιτείας τοῦ Μοριᾶ.

Καθὼς ὁ Μίχαλος ἀνέβαινε τὸ καλντερίμι τοῦ δρόμου ποὺ πήγαινε στὸ σπίτι τοῦ δεσπότη, συλλογιζόταν μὲ κεφάλι σκυφτό. Στὰ θέμελα τῆς νύχτας προμαντεύονταν τὰ πρῶτα σημάδια τῆς χαραυγῆς. Ὅλη αὐτὴ ἡ περιπέτεια, ποὺ μόλις τώρα ἄρχιζε, καὶ ποὺ μοιραῖα θὰ εἶχε μεγάλη ἔκταση καὶ συνέπειες ἀνυπολόγιστες, τοῦ γεννοῦσε ταραχὴ καὶ δυσφορία. Δὲν ἦταν αὐτὸς φτιαγμένος γιὰ τέτοιες δουλειές.

Μοναχοπαίδι τῆς παλιᾶς καὶ δυνατῆς φαμίλιας τῶν Ρούσηδων, κληρονόμησε ἀπ' τὸν πατέρα του μεγάλη περιουσία. Ὁ μισὸς Καστρόπυργος ἦταν δικός του, τόσο σὲ ἀστικὰ ὅσο καὶ σὲ ἀγροτικὰ χτήματα: δρόμοι ὁλόκληροι σπίτια, μέσ' στὴν πολιτεία· καὶ χιλιάδες στρέμματα σταφίδες, λιόδεντρα, χωράφια, μποστανικὰ στὴν ἐξοχή. Ἕνας στρατὸς κολῆγοι, σκλάβοι τῆς γῆς, δούλευαν γιὰ τὴ στέρνα, ὅπου ὁ Μίχαλος Ρούσης σώριαζε τὰ τάλαρα, κολονάτα καὶ Μαρίες - Τερέζες.

Ἦταν μικρὸς ὅταν πέθανε ὁ πατέρας του (ἡ μάνα του εἶχε πεθάνει στὴ γέννα) κι ἔμεινε κατάμονος στὴ ζωή. Τὸ κουμάντο μιᾶς τόσο μεγάλης περιουσίας τὸν τρόμαζε· τὰ ἔβγαλε ὅμως πέρα μὲ πολλὴν ἐπιτυχία. Ἦταν συνετός, μετρημένος, προσεχτικός, ἐργατικός. Κάθε πρωί, μὲ τὸ σκᾶσιμο τοῦ ἥλιου, καβαλοῦσε τὴ φοραδίτσα του· κι ἀκολουθημένος ἀπ' τὸ σεΐζη του, τὸν Πανάγο, τριγυρνοῦσε στὰ χτήματα, ὅπου εἶχε δουλειά, ὅπου ἦταν ἀνάγκη ἀπὸ ἐπιστασία. . .

Ἦταν καλός. Ἡ ἀδύνατη ψυχή του τὸν ἔκανε νὰ μὴν μπορῆ ν' ἀρνηθῆ χάρη σὲ ἄνθρωπο. Ἡ δυστυχία τὸν συγκινοῦσε. Ὄχι μόνο δὲν πίεσε ποτὲ τοὺς κολήγους του, μὰ ἔκανε ὅ,τι μποροῦσε γιὰ ν' ἀνακουφίση τὴ δύσκολη θέση τους. Δὲν ἦταν ἀνθρωπιστὴς φιλόσοφος, ποὺ ζητοῦσε τὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη· οὔτε τὸν εἶχαν ἐπηρεάσει οἱ ἰδέες τῆς φρέσκης τότε Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ποὺ μεταφυτεύτηκαν στὰ κοντινὰ Ἑφτάνησα, μὲ τοὺς στρατιῶτες τοῦ Βοναπάρτη. Εἶχε ἀγαθὴ ψυχὴ καὶ τίποτ' ἄλλο. Ἀγαθὴ κι ἀδύνατη.

Κι ὅμως, τὸ αἴσθημα τοῦ εὐδαιμονισμοῦ τὸν κυβερνοῦσε. Ἔβρισκε τὴν εὐτυχία στὸν πλοῦτο, καὶ γενικὰ στὴ δική του κατάσταση. Ὅλα ἦσαν καλὰ γι' αὐτόν, στὸν κόσμο τοῦτο, ὅπως τά 'φτιαξε ὁ Θεός. Ἡ μόρφωση ποὺ πῆρε στὴ Σχολὴ τῆς Δημητσάνας, χωρὶς νὰ εἶναι λειψή, δὲν τοῦ γέννησε ἀνησυχίες. Χαιρόταν τὴν ἀρχοντικὴ καὶ πλούσια ζωὴ στὸ κονάκι του, στὸν Καστρόπυργο, χωρὶς νὰ ζητάη ἀπὸ τὸ ριζικὸ τίποτα περισσότερο. Τὸ μαναδικό του πάθος, τὶς γυναῖκες, τὸ ἱκανοποιοῦσε μὲ τὸ παραπάνω, χάρη στὸ χρῆμα καὶ τὴ δύναμή του. Θὰ ἦταν δύσκολο στὸν πατέρα ἢ τὸ σύζυγο νὰ θυμώση γιὰ τὴν τιμὴ ποὺ 'κανε ὁ ἄρχοντας στὴν κόρη ἢ τὴ γυναίκα του· θὰ ἦταν ἐπικίνδυνο. Δὲν ἀπόμενε στὸν ἀσίζη, ποὺ 'παιρνε τὴν τιμὴ γιὰ προσβολή, παρὰ νὰ βγῆ κλέφτης στὰ βουνά. Τίποτα τέτοιο δὲν ἔγιν' ὅμως ποτὲ μὲ τοὺς κολήγους τοῦ Μίχαλου Ρούση, ποὺ ἀπόφευγε συστηματικὰ τὰ θηλυκὰ τῶν τζαναμπέτικων ἀρσενικῶν. Βαριόταν τὶς μπλεξοῦρες. Ἡ ἀδύναμη καλοσύνη, ἡ μετρημένη ἁπλοχεριά, ἡ ἀρχοντιὰ κι ἡ ὀμορφάδα τοῦ παρουσιαστικοῦ του, τὸν ἔκαναν συμπαθέστατο σ' ὅλον τὸν κόσμο· καὶ δὲν βρῆκε καμιὰ δυσκολία νὰ διαλεχτῆ κοτζάμπασης, στὴ θέση τοῦ μακαρίτη τοῦ πατέρα του. Ἦταν ἐξ ἄλλου ἔθιμο νὰ παίρνη τὸ κοτζαμπασαλίκι ὁ πρωτότοκος τῶν Ρούσηδων.

Ἔκανε πάντοτε τὴν καλύτερη χρήση τῆς ἐξουσίας του. Δὲν βίασε κανένα στὴν εἴσπραξη τοῦ χαρατσιοῦ· ἀπεναντίας εὐκόλυνε πολλοὺς φτωχούς, δίνοντάς τους πίστωση. Σὰν

διοικητής, δείχτηκε προνοητικὸς καὶ διπλωμάτης· σὰν δικαστής, ἐπιεικὴς καὶ τίμιος.

Μὲ τοὺς Τούρκους τά 'χε πολὺ καλά. Ἱκανοποιοῦσε μὲ πεσκέσια τὴν πλεονεξία τους, κι ἐκεῖνοι τὸν ἄφηναν ἥσυχο στὸ καματερό του. Μὲ τὸν Ἀρσλάνμπεη, τὸν Τοῦρκο ἄρχοντα τοῦ Καστρόπυργου, κρατοῦσε σχέσεις φιλικές, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἐκτίθεται γιὰ φιλότουρκος. Ὅταν ὁ Μόρα - βαλεσής, βλέποντάς τον τόσο ὑποταχτικὸ καὶ καλόβολο, τοῦ πρότεινε νὰ συνεργαστῆ στενότερα μὲ τὴν τουρκικὴ διοίκηση, γιὰ νὰ χτυπηθῆ ἡ κλεφτουριά, ποὺ λυμαινόταν τὸ Μοριά, ἀρνήθηκε· ἀλλὰ μὲ τόσο ἔξυπνο τρόπο, ποὺ ὁ Τοῦρκος δὲν παρεξηγήθηκε. Κατάλαβε πὼς εἶχε νὰ κάνη μὲ ἀδύνατο ἄνθρωπο, ποὺ δὲν τοῦ ἄρεσαν οἱ μπλεξοῦρες. Ὅταν ὁ δεσπότης τὸν συγχάρηκε γιὰ τὰ πατριωτικὰ αἰσθήματα πού, δίχως ἄλλο, τοῦ ὑπαγόρεψαν αὐτὴ τὴν ἄρνηση, ἀποκρίθηκε:

— Κουτὸς εἶμαι ἐγώ, νὰ τὰ βάλω μὲ τοὺς Κολοκοτρωναίους ;

Ὁ δεσπότης δὲν ἀπελπίστηκε. Ἦταν ὁ καιρὸς ποὺ ἡ προεργασία τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας εἶχ' ἑτοιμάσει τὴν ψυχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ γιὰ τὴν ἐπανάσταση. Κόντευε ἡ μεγάλη μέρα. Ὁ κάθε Ἕλληνας ἔπρεπε νὰ παίξη τὸ ρόλο του· ἡ παθητικὴ ἀδιαφορία θὰ ἔκανε κακὸ χειρότερο ἀπ' τὴν προδοσία. Ἡ συμμετοχὴ τοῦ Μίχαλου Ρούση στὸν ἀγώνα ἦταν ἀπαραίτητη. Τὸ ὄνομα, ἡ δύναμη, οἱ κολῆγοι του ποὺ τὸν ἀγαποῦσαν καὶ τὸν ὑπάκουαν τυφλά, δὲν ἦσαν μικρὸ ἠθικὸ καὶ ὑλικὸ κεφάλαιο. Κι ὕστερα ἦταν κι ἡ στέρνα μὲ τὰ τάλαρα, Μαρίες - Τερέζες καὶ κολονάτα. Ὁ δεσπότης ἀνάλαβε νὰ τὸν κατηχήση. Ἦταν ἀπὸ κείνους τοὺς παπάδες μὲ τὴ σκοτεινὴ μορφὴ καὶ τὴ φλογερὴ καρδιά, ποὺ συνταύτιζαν ἀξεδιάλυτα τὴ χριστιανικὴ μὲ τὴ ἐθνικὴ πίστη. Δασκαλεμένος στὸ μεγάλο διπλωματικὸ σχολειὸ τοῦ Φαναρίου, ἀτσαλωμένος μὲ τὴ συνεχῆ ἐπαφὴ ποὺ κάθε δεσπότης εἶχε τότε μὲ τοὺς Τούρκους, ἦταν πιότερο πολιτικὸς παρὰ ἱεράρχης. Ἄρχισε τὴν κατήχηση τοῦ Μίχαλου μὲ ἀνώτερη τεχνική, καὶ κατάφερε νὰ νικήση τὴν ἀδιαφορία του. Ὄχι πὼς συγ-

κλονίστηκε ἡ ψυχὴ τοῦ νεαροῦ κοτζάμπαση ἀπὸ τὸ φλογερὸ κήρυγμα τοῦ ἐθνισμοῦ· μὰ σὰν ἀδύνατος ἄνθρωπος, ὑποτάχθηκε στὴν ἐπιβολή, τὴ γοητεία τοῦ ἱερέα.

Κι ὕστερα κατάλαβε — γιατὶ δὲν ἦταν διόλου κουτὸς — πὼς δὲ στεκόταν νὰ μείνη αὐτὸς παράμερα, ὅταν ὅλος ὁ Ἑλληνισμὸς ἑτοιμαζόταν σύψυχος γιὰ τὸν μεγάλο ἀγώνα. Παραδέχτηκε ν' ἀκολουθήση τοὺς ἀδερφούς του· ἂν καὶ δήλωσε μὲ παρρησία πὼς ὅλ' αὐτὰ ἦσαν μάταια, μπροστὰ στὴν ἀκλόνητη δύναμη τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Τὰ λόγια του αὐτὰ τὸν κατάταξαν ἀνάμεσα στοὺς «ἡττοπαθεῖς»· κι οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἐπαναστατικῆς κίνησης δὲν τὸν πολυλογάριαζαν, δίχως ὅμως καὶ νὰ ἀμφισβητοῦν τὴν καλή του πίστη. Τοὺς ἦταν δύσκολο νὰ καταλάβουν τὴν πραγματικὴ ψυχολογία τοῦ Μίχαλου Ρούση, ποὺ δὲν ἔκρινε πολιτικὰ τὸ ζήτημα, ἀλλὰ τό 'νιωθε μόνον εὐδαιμονικά· ἐκεῖνος περνοῦσε τόσο καλά, ἔτσι ποὺ ἦταν τὰ πράματα! Σὲ τί θὰ τὸν ὠφελοῦσε μιὰ ἐπανάσταση, εἴτε πετύχαινε, εἴτε ὄχι; Μὴ θίγετε τὰ κακῶς κείμενα. Βαριόταν τὶς μπλεξοῦρες.

Καὶ τὶς βαριόταν πιὸ πολὺ ἀκόμα, ἀπὸ τότε ποὺ παντρεύτηκε, δηλαδὴ ἀπὸ τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1820. Παντρεύτηκε ἀπὸ ἀγάπη τὴν Εὐαγγελία, μοναχοκόρη τοῦ Ἀντρέα Μερσίνη, πλούσιου ἄρχοντα καὶ κοτζάμπαση τῆς Πανωχώρας παιδούλα πεντάμορφη καὶ δεκαπεντάχρονη, ὅ,τι χρειαζόταν γιὰ τὰ τριανταπέντε φλογερά του χρόνια. Κι ἡ Βαγγελία δόθηκε ὁλόκορμη κι ὁλόψυχη στὸ Μίχαλό της· τὸν ἀγάπησε ὅπως μόνο τὰ κορίτσια ξέρουν ν' ἀγαποῦν τοὺς πολύπειρους κι ὄμορφους μισότριβους. Καὶ τώρα, τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ εὐδαιμονία τοῦ Μίχαλου Ρούση εἶχε φτάσει στὸ ἔπακρο· ποὺ ἡ ζωὴ ἔστρωνε, μπροστὰ στὰ πόδια του, τὸ μαγικὸ χαλὶ τῶν ὁμοιόμορφων ἀμέριμνων ἡμερῶν, ὣς τὴ μακρινὴ προοπτικὴ τῶν γερατιῶν καὶ τοῦ θανάτου, μερικὰ ξαναμμένα κεφάλια ἀνόητων ὀπτασιαστῶν, ἀνθρώπων ἀνήσυχων, ποὺ δὲν ἀρκοῦνται νὰ χαίρουνται τ' ἀγαθὰ ποὺ τοὺς μοίρασε μ' ἁπλοχεριὰ τὸ ριζικό, θέλουν νὰ ρίξουν τὸ ρωμέϊκο στὴν ἐπανάσταση, τὴ σφαγή, τὴν καταστροφή. Καὶ

γιὰ τὸ ρωμέϊκο δὲν πολυνοιαζόταν, ὁ Μίχαλος Ρούσης· μόνο πού ἡ μπόρα θὰ παράσερνε κι αὐτὸν καὶ τὴν εὐτυχία του. Ἔβλεπε κιόλας τὴ στέρνα του ἀδειανή, τὸ κονάκι του πυρπολημένο, τὰ χτήματά του κουρσεμένα, τὴ Βαγγελία του στὸ χαρέμι κάποιου πασᾶ, καὶ τὸν ἑαυτό του κρεμασμένο σ' ἕνα πλατάνι τῆς Τριπολιτζᾶς. Κι ὄχι μόνον ἦταν ἀνοησία αὐτὸ πού 'θελαν νὰ κάνουν· μὰ τὰ πράγματα ἦρθαν ἔτσι πού βρέθηκε κι αὐτὸς μπλεγμένος σ' αὐτὴ τὴν ἀνοησία. Ὁ Θεὸς νὰ βάλη τὸ χέρι του...

Αὐτὰ συλλογιζόταν ὁ Μίχαλος Ρούσης, καθὼς ἀνέβαινε μέσ' στὸ σκοτάδι τῆς νύχτας τὸ ἀνηφορικὸ καλντερίμι, ἀπ' τὸ κονάκι του στὸ σπίτι τοῦ δεσπότη. Ἡ θάλασσα μόλις μουρμούριζε κάτω χαμηλά. Σιγοπαῖζαν τ' ἀστέρια· πάνω ἀπ' τὸ κάστρο τὸ ψηλό, τὸ καταθλιπτικό, κρεμόταν νωχελικὰ ξαπλωμένο τὸ μισοφέγγαρο τῆς χάσης. Καὶ μέσα στὴ σιωπὴ ἀντήχησ' ἄξαφνα ἕνα τραγούδι: γκαζὲλ νοσταλγικό, μακρόσυρτο, παθιασμένο, γεννημένο στὶς στέπες τοῦ Τουρκεστάν, στοὺς ἀμμόλοφους τῆς 'Αραπιᾶς, πού μαγάριζε τὸν ἁγνὸ ἀέρα τῆς Ἑλλάδας μὲ τὴν βάρβαρη μελωδία του. Κάποιος Τοῦρκος στρατιώτης ψηλά, στὰ μεντένια, τραγουδοῦσε τὴν ἀνία του.

Στὰ παράθυρα τῆς μεγάλης κάμαρας καθρεφτιζόταν ἡ χαραυγή, ρόδινη καὶ χλωρή, πού 'παιζε μὲ τὶς τέσσερες φλόγες τοῦ καντιλεριοῦ, τὶς ἀκίνητες σὰν ὀρθωμένες πυρὲς λόγχες. Τὸ κονοστάσι τῆς γωνιᾶς δεχόταν ἄλλο φῶς, πιὸ φτωχὸ καὶ τρεμάμενο, μὰ κατανυχτικὸ κι εὐλαβικό, ἀπὸ τὴ μεγάλη ἀσημένια καντίλα, τὴν κρεμαστή. Ὁ δεσπότης καθόταν στὴ μεγάλη ἀπὸ πελεκητὸ δρῦ καρέκλα του· κι ὁλόγυρα στὰ μεντέρια μὲ τὰ τρίχινα μαξιλάρια, οἱ προεστοί.

Ἦταν γέρος πιὰ ὁ Καστροπύργου καὶ Βατίτζης Δωρόθεος· παλιὸ γερὸ σκαρί, κουρασμένο ἀπὸ τὶς σοροκάδες τῆς ζωῆς. Μορφὴ ρικνὴ βαθιὰ σκαμμένη, μὲ ρυτίδες πού δὲ δυνόταν νὰ σκεπάση τὸ σταχτόλευκο γένι· μύτη γερτὴ σὰν ὄρνιου ἔσκιζε τὸν ἄνεμο θεληματικά. Κάτω ἀπὸ φρύδια παχιά, τὸ μάτι χανόταν στὸ βαθούλωμα τῆς κόχης, κάπως στο-

χαστικὸ κι ἄψυχο στὴν ἀκινησία του· μάτι ποὺ σὲ γελοῦσε. Κάτι σὰν κατάθλιψη κι ἀδυναμία γεροντικὴ μαρτυροῦσε ἡ μορφή του· ἀλλὰ καὶ σύνεση, κι ἐπιβολή.

Οἱ προεστοί, ποὺ καθόντανε γύρω - γύρω στὸ μεντέρι, ἦσαν τρεῖς :

Ὁ Πέτρος Μοθωνίτης, πρῶτος ἄρχοντας καὶ κοτζάμπασης τῆς Βατίτζας. Κεφάλι πλατὺ καὶ βραχύ· μάτια μαῦρα καὶ μικρά· μύτη φτενὴ καὶ γρυπή, πάνω ἀπὸ μουστάκι σαρακοφαγωμένο. Ὁ καθαυτὸ τύπος τοῦ κοτζάμπαση : αὐταρχικός, πιεστικός, ἔγδυνε ὣς τὸ κόκαλο τοὺς Βατιτζάνους. Ἀπὸ μικρὸς εἶχε βάλει πρόγραμμα νὰ προσαρτήση ὅλη τὴν περιφέρεια τῆς Βατίτζας στὸ ἀρχικὰ μεγάλο τσιφλίκι του· νὰ μὴν περισσέψη στρέμμα γῆς σὲ ξένα χέρια· νὰ μὴν ἀπομείνη οὔτε ἕνας Βατιτζάνος νοικοκύρης τῆς γῆς καὶ τοῦ τομαριοῦ του. Ὅλα καὶ ὅλοι στὸ Μοθωνίτη : αὐτὴ ἦταν ἡ ἀρχή του. Ὅλα τὰ ἄψυχα, ἰδιοκτησία του· κι ὅλα ποὺ ἔχουν ψυχή, στὴ δούλεψή του.

Ἕνα τέτοιο πρόγραμμα δὲν πετυχαίνει συχνὰ μὲ τὸ νόμο καὶ τὸ καλό, ὅσο κι ἂν σ' ὅλες τὶς κοινωνίες, ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς καιροὺς ὣς τὰ σήμερα, πάντοτε ὁ νόμος προστάτευε τὴν ἁρπαγή. Ὁ Μοθωνίτης ἐφάρμοζε μὲ σύστημα ὅλα τὰ πιεστικὰ τερτίπια τῆς νομοθεσίας καὶ τῆς πραγματικῆς ἀνάγκης, δανείζοντας τοκογλυφικά, ἐκβιάζοντας ὁμόλογα καὶ παραχωρήσεις. Ὅταν ὅμως τὸ μαχαίρι ἔφτανε στὸ κόκαλο, κι ὁ φτωχός, πάνω στὴν ἀπελπισία του, ἀρνιόταν νὰ σκύψη κεφάλι στὸ νόμιμο ἐκβιασμό, τότε ἔμπαινε ἡ βία σὲ πράξη : δηλαδὴ ὁ θρεμμένος ἀπὸ τὸ Μοθωνίτη μὲ μπαχτσίσια Τοῦρκος· κι ὅλοι σκῦβαν τὸ κεφάλι.

Εἶχε τοὺς κινδύνους της ἡ ἐπιχείρηση. Δυὸ φορὲς κάτι ἀδέσποτα βόλια σφύριξαν πλάι στὸ καύκαλο τοῦ κοτζάμπαση, δίχως νὰ τὸν πετύχουν, πράμα ποὺ τὸν ἔκανε νὰ προφυλάγεται καὶ νὰ μὴν τριγυρνάη μονάχος σ' ἀπόμακρα μέρη. Οὔτε στιγμὴ ὅμως συλλογίστηκε νὰ βάλη νερὸ στὸ κρασί του. Ἦταν σκληρὸς καὶ πεισματάρης.

Παλιὰ φιλία καὶ κοινὰ συμφέροντα ἔδεναν τὸ Μοθωνίτη

μὲ τὸ Δωρόθεο. Ὁ δεσπότης τὸν ὑποστήριζε παντοῦ καὶ πάντοτε, μὲ τὸ κύρος καὶ τὴν ἐπιβολή του· πολλὲς φορὲς τὸν γλίτωσε ἀπὸ δυσάρεστες κακοτοπιές. Κι ὁ Κοτζάμπασης ἦταν ὄργανο πειθήνιο τοῦ παπᾶ.

Δεύτερος προεστὸς ἦταν ὁ Λουκὰς Πύρος, ἄρχοντας παρακατιανὸς ἀπὸ τὸ Ληγούρι. Ὡς σαράντα χρόνων, ὅμορφος ἄντρας, στιβαρός, μὲ μορφὴ συμπαθητική, λίγο πονηρή, ὅπου ἀνακατευόταν τὸ χωριάτικο μὲ τὸ ἀριστοκρατικὸ στοιχεῖο. Ἐξ ἄλλου ὁ πατέρας του ἦταν γεωργός, κολήγας τοῦ γέρο - Κωνσταντῆ Ρούση, ποὺ μὲ τὴν ἀξιοσύνη του κατάφερε ἀπὸ κολήγας νὰ γίνη σιγὰ - σιγὰ κεφαλοχωρίτης, χτηματίας καὶ τέλος τσιφλικάς. Ἐκεῖνον τὸν καιρὸ τοῦ ἀνελεύθερου ἀποκλειστικοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος, ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ ἐξελιχθῆ ἕνας κολήγας σὲ νοικοκύρη· κι ἀκόμα δυσκολώτερο σὲ τσιφλικὰ καὶ ἄρχοντα, ἂν δὲν εἶχε πλάτες γερὲς νὰ στηριχθῆ. Καὶ φαίνεται πὼς ὁ γέρο - Πύρος (ὁ πατέρας τοῦ Λουκᾶ) ἀνέβηκε γοργὰ τὰ σκαλοπάτια αὐτά, σκαρφαλωμένος στὶς πλάτες τοῦ Κωνσταντῆ Ρούση. Γιὰ τὴν αἰτία αὐτῆς τῆς ὑποστήριξης, πολλὰ λεγόνταν, μὰ τίποτα δὲν ἦταν θετικὰ γνωστό. Ὁπωσδήποτε ὁ Μίχαλος ἔδειχνε ἀγάπη γιὰ τὸ Λουκά, κι ὁ Λουκάς, σὲ κάθε δύσκολη περίσταση, τὴ βοήθεια καὶ τὴ συμβουλὴ τοῦ Μίχαλου ζητοῦσε. Ἦταν γνωστὸς ὁ σύνδεσμος κι ἡ φιλία τους, σ' ὅλο τὸ Μοριά. Κι ὅταν ἐρχόταν κουβέντα γιὰ τὶς προθέσεις τοῦ Λουκᾶ, ἀπ' ὅλα τὰ στόματα ἔβγαινε ὁ ἴδιος πάντοτε λόγος : « Ὁ Λουκὰς ὁ Πύρος θὰ κάνη ὅ,τι τοῦ πῆ ὁ Μίχαλος ὁ Ρούσης ».

Τρίτος καὶ τελευταῖος προεστὸς ἦταν ὁ Μανόλης Τρούκας. Ὡς ἑξήντα χρονῶν, χοντρός, γερός, μὲ μακριὲς μουστάκες κάτω ἀπὸ κόκκινη πρησμένη μύτη, ὄρθια μαλλιὰ κοντοκομμένα (σ' ἕνα καιρὸ ποὺ οἱ Ἕλληνες ἄφηναν τὰ μαλλιά τους) πάνω στὸ στρογγυλὸ μακρὺ κρανίο, βλοσυρὸς ἀλλὰ καὶ ζωηρός, ὑπεραιμικός, εὐερέθιστος. Ὁ τύπος τοῦ θαλασσινοῦ Ἀρβανίτη, ὅπως ἔδειχνε κι ἡ φορεσιά, ἐξὸν ἀπ' τὴ μορφή του : τσόχινο μπλάβο κοντοβράκι, σιγκούνι κοντό,

γόνατα γυμνὰ πάνω ἀπ' τὶς ἄσπρες κάλτσες, παπούτσι ἀνοιχτό, καὶ φέσα τουρλωτή, μὲ κοντὴ φούντα.

Ἦταν παράξενο πῶς Ἀρβανίτης, καὶ μάλιστα θαλασσινός, ἔτυχε νὰ βρεθῇ προεστὸς σὲ πολιτεία τοῦ δυτικοῦ Μοριᾶ. Ἡ ἱστορία εἶναι ρομαντική : κατὰ τὸ 1785 ὁ Νυδραῖος Μανόλης Τρούκας ἦταν λοστρόμος σ' ἕνα καράβι τοῦ νησιοῦ του· κι ἔτυχε μὲ τὸ καράβι αὐτὸ νὰ ταξιδέψη, ἀπ' τὸν Καστρόπυργο στὸ Λιβόρνο, ὁ Γιωργάκης Ρούσης — ὁ παππούς τοῦ Μίχαλου — μὲ τὴ φαμίλια του. Ἡ μεγάλη κόρη τοῦ Γιωργάκη, ἡ Ἀσπασία, ἀγάπησε παράφορα τὸ Νυδραῖο ναυτικό· κι ὕστερα ἀπὸ πολλὲς περιπέτειες παντρεύτηκε, ἀρχοντοπούλα αὐτή, τὸ θαλασσινὸ πληβεῖο.

Ὁ Μανόλης, μετὰ τὸ γάμο του, ἐγκαταστάθηκε στὸν Καστρόπυργο, ὅπου πῆρε προίκα χτήματα πολλά. Δὲν παράτησε ὅμως τὴ θάλασσα. Μὲ τὰ χρήματα του ἔχτισε καράβια, ἔκανε σερμαγές, καὶ σὲ λίγα χρόνια γίνηκε πολὺ πλούσιος. Στὴν ἀρχὴ ταξίδευε ὁ ἴδιος· ἀργότερα, σὰν μεγάλωσαν οἱ γιοί του, ἔβαλε αὐτοὺς καπετάνιους στὰ καράβια. Κι ὁ Μανόλης κουμάνταρε τὴ στεριανή του περιουσία, ποὺ ὅλο κι ἀβγάταινε. Δὲν θέλησε νὰ γίνη ποτὲ κοτζάμπασης. Μὲ τοὺς συγγενεῖς τῆς γυναίκας του κράτησε τὶς καλύτερες σχέσεις· κι εἶχε μεγάλη ἀγάπη στὸν ἀνεψιό του, τὸ Μίχαλο.

Ὁ Μίχαλος φίλησε τὸ χέρι τοῦ δεσπότη, χαιρέτησε τοὺς τρεῖς προεστοὺς καὶ κάθισε στὸ μεντέρι. Τὸ κακὸ ξύπνημα ἀπὸ ὕπνο ἀχόρταγο, ἡ πρόσκληση τοῦ δεσπότη, ὁ νυχτερινὸς ἀνήφορος κι οἱ κατσούφικες μορφὲς τῶν προεστῶν τοῦ ἀποχάλασαν τὸ κέφι. Ἄναψε τὸ τσιμπούκι του, μὰ ἔνιωσε στὴν πρώτη ρουφηξιὰ τὸ στόμα του φαρμάκι· δὲν εἶχε προφτάσει νὰ πιῇ καφέ. Ἔσβησε τὸν ἀναμμένο καπνὸ μὲ τὸ δάχτυλο καὶ περίμενε. Φαίνεται πὼς οἱ ἄλλοι εἶχαν μιλήσει, καὶ τώρα σωπαίναν.

— Τί τρέχει ; ρώτησε μὲ δυσφορία. Τί μὲ ξυπνήσατε ἀπ' τὴ νύχτα τοῦ Θεοῦ ;

— Ἀξίζει τὸ πράμα, μὰ τὴν Παναγία, νὰ χάση ἕνας

ὄμορφος καὶ νιόπαντρος κοτζάμπασης τὸν πρωινό του ὕπνο, εἶπε ὁ Μοθωνίτης μὲ μοχθηρὸ χαμόγελο.

Μὰ ὁ δεσπότης, δίχως νὰ στρέψη τὴν κεφαλή, γύρισε μόνο ἀργὰ τὰ μάτια πρὸς τὸν κοτζάμπαση τῆς Βατίτζας καὶ τὸν ἀνάγκασε νὰ σωπάση. Δὲν ἦταν στιγμὴ νὰ « τὸν » νευριάσουν. Ἔπρεπε νὰ τὸν πιάσουν μὲ τὸ καλό.

— Τρέχει, τέκνον μου Μιχαήλ, πῶς κακαὶ εἰδήσεις καταφθάνουν. Κακαὶ καὶ δυσάρεστοι διὰ τὴν ὑπόθεσίν μας.

Ὁ Μίχαλος κούνησε τὸ κεφάλι μὲ οἰκτιρμό.

— Θὰ ἦταν παράξενο ἂν ἔφταναν καλές . . .

— Φαίνεται πὼς ὁ μέγας καϊμακάμης, ὁ Μεχμὲτ Σαλήχ, συνέχισε ὁ δεσπότης, ἀντελήφθη τὰς προθέσεις μας καὶ ἀνησυχεῖ. Καὶ γενικῶς, οἱ ἐν Τριπολιτζᾷ Ὀθωμανοὶ εἶναι ἀνήσυχοι.

Ὁ Μίχαλος χαμογέλασε πικρά.

— Τὸ περίμενα, εἶπε. Τί εἴμαστε μεῖς μπροστὰ στοὺς Τούρκους ; Μιὰ φούχτα ἀσίζηδες δίχως ντουφέκια, δίχως ἀρχηγό, χωρὶς ὀργάνωση. Ἂν καταφέρναμε νὰ σηκωθοῦμε ὅλοι καὶ νὰ πιάναμε τὸ Μοριά, προτοῦ ὁ καϊμακάμης καταλάβαινε τί τρέχει, τότε κάτι μποροῦσε νὰ γίνη. Θά 'χαμε καιρὸ μπροστά μας νὰ συλλογιστοῦμε πῶς θὰ τὰ βγάζαμε πέρα μὲ τ' ἀσκέρια ποὺ θά 'στελνε ἡ Πόρτα νὰ μᾶς σφάξουν.

— Τὸ ἄξαφνο δηλαδή, εἶπε ὁ Λουκᾶς Πύρος.

— Ναί, τὸ ἄξαφνο. Κεῖ ποὺ κοιμόνταν ἥσυχοι οἱ Τοῦρκοι, νὰ ξεσηκωνόμαστε μεῖς· καὶ πάνω στὴ σαστισμάρα, νὰ πιάναμε τὸ Μοριά. Τότε κάτι μποροῦσε νὰ γίνη. Καὶ πάλι . . .

Ὁ Μίχαλος συνόδεψε μὲ κούνημα ἀπαισιόδοξο τοῦ κεφαλιοῦ τὰ ἀποσιωπητικὰ τοῦ « πάλι ».

— Δὲν εἶναι ὥρα γιὰ τέτοιες κουβέντες, εἶπε ὁ Μανόλης Τρούκας. Μὲ τὸ « ἂν » καὶ τὸν « ξὰν » δὲν βρίσκεις ἄκρη. Νὰ μᾶς πῆ ὁ δεσπότης πῶς εἶναι τὰ πράματα.

Ὁ Δωρόθεος μισόκλεισε τὰ μάτια, καὶ μίλησε μὲ τὴ μισόχρωμη κι ἀδύναμη φωνή του :

— Εἰς τὴν Βοστίτζαν, ὅπου συνεσκέφθημεν μὲ τοὺς

ἀδελφούς μας περὶ τοῦ πρακτέου, καὶ προείδομεν κάθε περίπτωσιν, δὲν ἀπεκλείσαμεν τὸ ἐνδεχόμενον ν' ἀντιληφθῇ ὁ Μεχμὲτ Σαλὴχ τὰς προθέσεις μας. Φυσικῷ τῷ λόγῳ, ὁ Σαλὴχ θὰ προσεκάλει εἰς Τριπολιτζὰν ὅλους τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ἄρχοντας τοῦ Μορέως, ἵνα τοιουτοτρόπως ἀποκεφαλίσῃ τὸ ἐπαναστατικόν μας κίνημα.

— Καὶ τί προβλέψατε γιὰ αὐτὴ τὴν περίπτωση ; ρώτησε ὁ Τρούκας.

— Εἰς τὸ ἄρθρον ἑνδέκατον τῶν συμφωνιῶν μας, ὡρίζετο ὅτι ἂν ὁ Σαλὴχ μᾶς ἐκάλει εἰς Τριπολιτζάν, νὰ ἠρνούμεθα νὰ ὑπακούσωμεν, μὲ διαφόρους προφάσεις. Τὴν ἀπόφασιν ταύτην διετάχθη ὁ Χριστιανουπόλεως νὰ μεταδώσῃ εἰς ἅπαντας τοὺς ἄρχοντας καὶ ἀρχιερεῖς, περιερχόμενος ἐπὶ τούτῳ τὸν Μορέαν.

—Ὣς ἐδῶ καλὰ τὰ πᾶμε, μουρμούρισε ὁ Τρούκας.

—Ἐξεκίνησεν ὄντως ὁ Χριστιανουπόλεως, διὰ τὴν περιοδείαν του. Ἐν τῷ μεταξύ, ὁ Μεχμὲτ Σαλὴχ ὑποψιασθεὶς τὰ τεκταινόμενα — ἡ ἀπόλυτος μυστικότης εἰς παρομοίας περιστάσεις εἶναι ἀδύνατος — ἀπέστειλε τεσκερὲν πρὸς ἅπαντας τοὺς προκρίτους καὶ ἀρχιερεῖς τοῦ Μορέως, νὰ σπεύσουν εἰς Τριπολιτζάν.

— Καὶ δὲν πρόλαβε ὁ Χριστιανουπόλεως νὰ τοὺς εἰδοποιήσῃ ;

—Ὄχι μόνον δὲν ἐπρόλαβε νὰ εἰδοποιήσῃ ὅλους, ἀλλὰ κάτι χειρότερον . . .

Ὅλα τὰ μάτια ἦσαν στηλωμένα στὸ Δωρόθεο, καὶ σιωπὴ βαριὰ ἀκολούθησε τὴ συνέχεια τοῦ λόγου του.

—Ὁ Χριστιανουπόλεως Γερμανός, πατριώτης ἔνθερμος ἀλλ' ἱεράρχης συνετός, ἦτο ἀνέκαθεν τῆς γνώμης νὰ μὴ ἐκραγῇ ἡ ἐπανάστασις, πρὶν ἢ ὅλα τὰ σχετικὰ ὀργανωθοῦν καλῶς.

—Ἔχει δίκιο ! φώναξαν μ' ἕνα στόμα ὁ Μίχαλος, ὁ Πύρος κι ὁ Τρούκας· μόνον ὁ Μοθωνίτης σιωποῦσε.

—Ἔχει δίκαιον, παραδέχτηκε ὁ Δωρόθεος. Καὶ εὑρισκόμενος εἰς Χάνι Μακρυπλαγιοῦ, ἐπληροφορήθη ὅτι ὁ Πε-

τρόμπεης, μὴ συμφωνῶν μὲ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας, καὶ ἐξασφαλίσας παρὰ τῆς Πύλης τὸ διηνεκές, δι' αὐτὸν καὶ τοὺς ἀπογόνους του, τοῦ βεϊλικίου τῆς Μάνης, ἀποσκιρτᾷ τῶν κόλπων μας καὶ ὀμνύει ὑποταγὴν εἰς τὸν Σουλτάνον.

Βαριὰ βλαστήμια ξέφυγε ἀπ' τὰ χείλια τοῦ καπετὰ Μανόλη. Ὁ Μίχαλος κι ὁ Πύρος εἶχαν κιτρινίσει.

— Καὶ εἰς ἐπίρρωσιν τῆς νομοταγοῦς στάσεώς του ἔναντι τῆς Πύλης ἀπέστειλεν, ὁ Πετρόμπεης, αὐτοβούλως εἰς Τριπολιτζὰν τὸν υἱόν του Ἀναστάσιον, ὡς εἶδος ὁμήρου. Ταῦτα πληροφορηθεὶς ὁ Χριστιανουπόλεως κατεταράχθη· ἀντελήφθη ὅτι μετὰ τὴν ἀποστασίαν τῶν Μαυρομιχαλαίων, πᾶσα ἐπαναστατικὴ κίνησις εἰς Μορέαν εἶναι καταδικασμένη· καὶ διακόψας τὴν περιοδείαν του ἔσπευσε εἰς Τριπολιτζάν. Ἰδοὺ τί μοῦ γράφει ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανός· τώρα μόλις ἀφίχθη ἡ ἐπιστολή. Τὴν ἔφερεν ὁ διάκονος Ἀρσένιος.

Ὁ Δωρόθεος πῆρε ἕνα χαρτὶ ἀπ' τὸ τραπέζι, φόρεσε τὰ γυαλιά του κι ἄρχισε νὰ διαβάζη, μὲ σερνάμενη φωνή :

— « Κατόπιν τῆς στάσεως τῶν Μαυρομιχαλαίων, πᾶσα ἰδέα περὶ ἐπαναστάσεως δέον νὰ ἐγκαταλειφθῇ, πρὸς τὸ παρὸν τοὐλάχιστον. Ὁ Μεχμὲτ Σαλὴχ ὑποψιασθεὶς τὰ τεκταινόμενα ὑπὸ τῶν ραγιάδων, ἐκάλεσεν εἰς Τριπολιτζὰν ἅπαντας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ προεστῶτας τῆς Πελοποννήσου. Εἴχομεν προΐδει τοῦτο ἐν Βοστίτζῃ, καὶ εἴχομεν ἀποφασίσει τί θὰ ἐπράττομεν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἀναθέσαντες εἰς τὸν Χριστιανουπόλεως τὰ σχετικά. Πλὴν οὗτος, πληροφορηθεὶς τὰ τῶν Μαυρομιχαλαίων, διέκοψε τὴν περιοδείαν του εἰς Χάνι Μακρυπλαγιοῦ καὶ μετέβη εἰς Τρίπολιν. Δὲν ἀπομένει καὶ εἰς ἡμᾶς εἰ μὴ νὰ πράξωμεν τὸ αὐτό, ἵνα διὰ τῆς ἐκεῖ παρουσίας μας διαλύσωμεν τὰς ὑπονοίας τοῦ Μεχμὲτ Σαλήχ. Τὸ κατ' ἐμὲ ἀναχωρῶ ἐκ Πατρῶν ἐντὸς τῶν ἡμερῶν, συμβουλεύω δὲ ἐσὲ καὶ τοὺς λοιποὺς νὰ σπεύσητε εἰς Τρίπολιν. Καλὸν θὰ ἦτο νὰ συναντώμεθα, πρὶν ἢ μεταβῶμεν ἐκεῖ, ἵνα ἀνταλλάξωμεν γνώμας περὶ τοῦ πῶς θὰ ὁμιλήσωμεν εἰς τὸν καϊμακάμην καὶ τοὺς περὶ αὐτόν. Ἐφ' ᾧ καὶ σὲ ἀναμένω εἰς Καλάβρυτα. Νὰ εὑρίσκεσαι ἐκεῖ τὴν

15ην τρέχοντος, άνυπερθέτως. Καὶ θὰ ἐξακολουθήσωμεν μαζὶ τὸ ταξίδιόν μας πρὸς Τριπολιτζάν...»

Ὁ Δωρόθεος ἄφησε τὸ γράμμα κι ἔβγαλε τὰ γυαλιά του.

— Αὐτὰ μοῦ γράφει ὁ Γερμανός, εἶπε.

Ὅλοι ἀπόμειναν σιωπηλοί, συλλογισμένοι.

— Καὶ τώρα, τί θὰ κάνουμε; ρώτησε ὁ Μανόλης Τρούκας.

— Ν' ἀκολουθήσωμεν τὰς συμβολὰς τοῦ Γερμανοῦ, ἀποκρίθηκε ὁ Δωρόθεος, καὶ νὰ ὑπακούσωμεν εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ καϊμακάμη...

Ἀναστέναξε βαθιὰ κι ἐξακολούθησε:

— Ἦτο Θεοῦ θέλημα νὰ μὴ σημάνη εἰσέτι ἡ ὥρα τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων. Ἂς ὄψεται ὁ Πετρόμπεης! Πρὸς τὸ παρόν, θὰ κοιτάξωμεν νὰ διαλύσωμεν τὰς ἀνησυχίας τῶν Τούρκων, ἀναμένοντες εὐθετώτερον χρόνον. Θὰ μεταβῶμεν εἰς Τριπολιτζάν.

— Δὲν ἔχει κίνδυνο ἐκεῖ; ρώτησε ὁ Μίχαλος.

— Οὐδένα ἀπολύτως! Ὁ Μεχμὲτ Σαλήχ, ὅταν ἰδῆ ὅλους τοὺς προκρίτους τοῦ Μορέως προσερχομένους νομοταγῶς εἰς τὴν πρόσκλησίν του, θὰ ἡσυχάση. Ἄνευ ἡμῶν τὸ κίνημα θὰ ἦτο ἀκέφαλον, καταδικασμένον. Θὰ μᾶς κρατήση εἰς Τριπολιτζὰν ἀρκετὸν καιρόν· καὶ ὅταν πεισθῆ ὅτι τὰ πάντα ἐγαλήνευσαν, θὰ μᾶς ἀφήση ἐλευθέρους.

— Ἔτσι εἶναι, εἶπε ὁ Τρούκας. Δὲ μπορεῖ νὰ γίνη ἀλλιῶς.

— Ἑτοιμασθῆτε λοιπὸν πρὸς ἀναχώρησιν. Ἐσύ, καπετὰν Μανόλη, μετὰ τοῦ Μιχαὴλ καὶ τοῦ Λουκᾶ, θ' ἀκολουθήσετε τὴν συντομωτέραν ὁδόν, διὰ τοῦ Ρουφιᾶ, Βυτίνης· ἐγὼ μετὰ τοῦ Πέτρου, θὰ λοξοδρομήσωμεν πρὸς Καλάβρυτα, νὰ συναντήσωμεν τὸν Γερμανόν.

— Γιατί νὰ μὴν πᾶμε ὅλοι μαζί; εἶπε ὁ Τρούκας.

— Θὰ ἦτο ἄσκοπον καὶ ἐπικίνδυνον. Μόνος ἐγὼ μετὰ τοῦ Πέτρου, εἶναι φυσικόν· ἀλλ' ἡ λοξοδρομία καὶ τῶν πέντε εἰς Καλάβρυτα, θὰ ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν συνωμοσίας.

— Πολὺ σωστά, βιάστηκε νὰ παραδεχτῆ ὁ Μίχαλος.

Ἦταν πολὺ εὐχαριστημένος. Κύμα εὐδαιμονίας πλημμύριζε τὸ στέρνο του. Ἡ ἐπανάσταση ἀναβαλλόταν· καὶ τὶς πιότερες φορές, ἀναβολὴ σημαίνει ματαίωση. Ὁ βραχνὰς ποὺ βάραινε τὴν ψυχή του μέρες τώρα, ξεδιάλυνε σὲ αἴσθημα εὐφροσύνης. Ὅλα θὰ μείνουν ὅπως ἦσαν· κι ἦσαν ὄμορφα, ὅπως ἦσαν, γιὰ τὸ Μίχαλο Ρούση. Θὰ ἐξακολουθοῦσε τὴν ἥσυχη, τὴν εὐτυχισμένη του ζωή, πλάι στὴν ὄμορφη γυναίκα του, γαλήνιος, πλούσιος, ἀσφαλισμένος, ἀπερίσπαστος. Τὸ ταξίδι τῆς Τριπολιτζᾶς ἦταν μπελαλίδικο βέβαια, ἀλλὰ δὲν τὸν ἀνησυχοῦσε. Ἤξερε καλὰ τοὺς Τούρκους· ἦσαν καλοὶ πολιτικοί, ὥστε νὰ μὴν κάνουν καμιὰν ἀνοησία. Θὰ καλοπιάσουν, ὅσο μποροῦν, τοὺς προεστοὺς τῶν ραγιάδων· θὰ τοὺς περιποιηθοῦν. Κάνα μήνα γλεντοκόπι, στὰ τούρκικα σαράγια τῆς Τριπολιτζᾶς· φαΐ καλό, κρασὶ σπουδαῖο, καὶ κάνα χανουμάκι· ποῦ ξέρεις ;

Ἡ προοπτικὴ αὐτὴ ἔκανε τὸ Μίχαλο νὰ χαμογελάση. Τὴ Βαγγελία, δίχως ἄλλο, τὴ λάτρευε· μὰ ἡ θερμὴ καὶ πολύγαμη σάρκα του ζητοῦσε τὴν περιπέτεια. Κάτι τοῦ 'λεγε πὼς θὰ τὴν εἶχε.

— Προτείνω νὰ ἀναχωρήσωμεν αὔριον τὴν χαραυγήν, ὅλοι ὁμοῦ, εἶπε ὁ Δωρόθεος, διὰ νὰ μὴ δώσωμεν ὑπονοίας εἰς τοὺς ἐδῶ Ὀθωμανούς. Καὶ εἰς Κακολέτσι χωρίζομεν, ἐμεῖς ἀριστερά καὶ σεῖς δεξιά.

Ἔμειναν σύμφωνοι, κανόνισαν τὶς λεπτομέρειες τοῦ ταξιδιοῦ, φίλησαν τὸ χέρι τοῦ δεσπότη, κι ἔφυγαν μὲ τὴν εὐχή του στὰ κεφάλια τους. Εἶχε ξημερώσει πιά· ξυπνοῦσε ὁ Καστρόπυργος μέσα σὲ φῶς καὶ χρώματα. Τὰ πρῶτα πουλάκια κελαϊδοῦσαν φλύαρα, βιαστικά, νὰ προφτάσουν τὴν καινούργια μέρα. Ἡ θάλασσα ξαπλωνόταν κατὰ τὸ νοτιά, σὲ ρίγη πρασινωπά. Κι ἀπάνω στὰ μεντένια τοῦ κάστρου, ὁ ἴδιος Τοῦρκος στρατιώτης συνέχιζε τὸ παθητικό του γκαζέλ, μεθυσμένος ἀπ' τὴν ὀμορφιὰ τοῦ πρωινοῦ, τώρα ποὺ πέρασε ἡ νύχτα.

Τὸ πρόσωπο τοῦ Πανάγου — ποὺ τοῦ ἄνοιξε τὴν πόρτα — δὲν ἄρεσε στὸ Μίχαλο Ρούση. Κι ἡ Ἀγγελική, ἡ γριὰ

θειά πού 'μενε μαζί του, τὸν ὑποδέχτηκε στὸ κεφαλόσκαλο μὲ κάπως παράξενη ἔκφραση.

— Τί ἔχετε δῶ μέσα ; Τί τρέχει ;

— Τίποτα, γιέ μου ! Τίποτα ! Μὴν κάνης ἔτσι !

— Θὰ μοῦ πῆτε τί γίνεται δῶ μέσα ;

Καθὼς κανεὶς δὲν τοῦ ἀποκρινόταν, ἔτρεξε στὴν κρεβατοκάμαρα. Ἡ διαίσθηση τοῦ 'λεγε πὼς κάτι συμβαίνει μὲ τὴ Βαγγελία.

Βρῆκε τὴ γυναίκα του ξαπλωμένη στὸ κρεβάτι, κάπως ὠχρὴ καὶ κομμένη. Καὶ δίπλα της ὁ σιὸρ Ἐμπεδοκλῆς Ἀναγνωστόπουλος, μὲ τὸ μαῦρο ψαλιδοκέρι, τὸ κολλητὸ παντελόνι, τὸ πανήψυλο κολλάρο, δοτόρος τῆς Οὐνιβερσιτᾶς τῆς Πάντοβας, ἄνθρωπος σοφολογιότατος. Φτερούγισε ἡ καρδιὰ τοῦ Μίχαλου στὸ στέρνο· χλώμιαναν τὰ μάγουλά του.

— Γιατρέ, τί τρέχει ; Τί ἔχει ἡ Βαγγελία μου ;

Ὁ σιὸρ Ἐμπεδοκλῆς χαμογέλασε μὲ σοφὴν αὐταρέσκεια. Ἔβγαλε τὴν ταμπακέρα του, πρεζάρησε μὲ χειρονομίες κομψές, μελετημένες, φύσηξε τὴ μύτη του σ' ἕνα τεράστιο μὲ καφετιὰ τετράγωνα μαντίλι· μ' ἕνα λόγο ἔκανε ὅ,τι μποροῦσε γιὰ νὰ αὐξήση τὴν ἀδημονία τοῦ Μίχαλου. Αὐτὸ ἦταν τὸ σύστημά του : νὰ δίνη στὸν πελάτη τὴν ἐντύπωση πὼς μονάχα λόγια λιγοστά, ἀργὰ καὶ σίγουρα βγαίνουν ἀπ' τὰ χείλη του.

— Οὐδὲν τὸ ἀνησυχαστικόν. Μικρά τις ἐντισποζιτσιόνε, πολὺ φυσικὴ σὲ παρόμοιες σιτουατσιόνε μόλτο ἰντερεσάντε !

Ὁ Μίχαλος δὲν καταλάβαινε τὰ ἑλληνοϊταλικὰ τοῦ δοτόρου, καὶ τὸν κοιτοῦσε μὲ μάτια ἀνήσυχα.

— Δηλαδή ; Δηλαδή ; μουρμούρισε.

— Δηλαδή, νὰ σὲ κομπλιμεντάρω, φίλε μου ! Κι εὔχομαι νὰ εἶναι ἀρσενικὸς ὁ ἐρεντιτάριος τῆς φαμίλιας Ρούση !

Πλατὺ χαμόγελο εὐδαιμονίας φώτισε τὴ μορφὴ τοῦ Μίχαλου. Χίμηξε στὸ κρεβάτι καὶ γέμισε τὴ γυναίκα του φιλιά. Ἡ Βαγγελία δεχόταν τὰ χάδια τοῦ ἀντρός της μ' εὐτυχία καὶ ντροπή.

—Τῆς ἦρθε ζαλάδα, ἐξηγοῦσε ὁ σιὸρ Ἐμπεδοκλῆς, τὴν ὥρα ποὺ ἔλειπες. Κάτι σὰν σύνκοπα. Ἔτρεξαν καὶ μὲ φώναξαν. Κοιμόμουν ἀκόμα. Σηκώθηκα κι ἦρθα χωρὶς νὰ πιῶ τὸν καφέ μου.

Μὰ οὔτε ὁ Μίχαλος, οὔτε ἡ Βαγγελία ἄκουγαν τὶς φλυαρίες τοῦ δοτόρου. Συλλογίζονταν τὸ μικρὸ παιδάκι, ποὺ σὲ λίγον καιρὸ θὰ γέμιζε μὲ τὰ γέλια του τὸ ἀρχοντικὸ τῶν Ρούσηδων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ὁ Μίχαλος Ρούσης ἀνάμεσα σὲ πάθη καὶ ἰδέες.

*

Στὴ Βίγλα, κεῖ ποὺ χωρίζει ὁ δρόμος, ἡ μακριὰ συνοδεία τῶν ἀλόγων καὶ τῶν μουλαριῶν σταμάτησε. Κανεὶς δὲν μίλησε, μόνο ποὺ ὅλοι κοιτάχτηκαν στὰ μάτια.

— Λοιπόν, εἶπε ὁ Δωρόθεος, ἦλθε ἡ στιγμὴ νὰ χωρισθῶμεν. Αὔριον τὸ ἑσπέρας ἐμεῖς θὰ φθάσωμεν εἰς Καλάβρυτα. Θὰ συσκεφθῶμεν μὲ τὸν Γερμανόν, καὶ θὰ ἀναχωρήσωμεν τὸ γρηγορώτερον διὰ Τριπολιτζάν, ὅπου καὶ θὰ συναντηθῶμεν.

— Μὴν ἀργῆστε, μουρμούρισε ὁ Μίχαλος.

— Δὲν ὑπάρχει καιρὸς διὰ χάσιμον. Σήμερον εἶναι Τρίτη. Τὸ Σάββατον θὰ εὑρισκώμεθα εἰς Τριπολιτζάν, τὸ ἀργότερον.

Τὰ μάτια τοῦ καπετὰν Μανόλη παῖξαν ὑποψιασμένα, κάτω ἀπὸ τὰ φρύδια τὰ δασά.

— Δὲν πιστεύω νὰ σᾶς λάχη ἐμπόδιο.

Ὁ Δωρόθεος σήκωσε τοὺς ὤμους.

— Τί ἐμπόδιον ; Τὸ Σάββατον θὰ συναντηθῶμεν ἀφεύκτως.

Ἔμειναν ὅλοι ἀμίλητοι, γιὰ μιὰ στιγμή.

— Ἄντε, στὸ καλό, εἶπε ὁ Λουκᾶς ὁ Πύρος.

— Μὲ τὴν εὐχὴν τοῦ Θεοῦ ! Καὶ καλὴν ἀντάμωσιν !

Ὁ Δωρόθεος, ὁ Μοθωνίτης, ὁ διάκος Ἀρσένιος καὶ τὰ πέντε ἁρματωμένα παλικάρια ποὺ τοὺς συνόδευαν, πῆραν τὸ μονοπάτι τὸ ἀριστερό, ποὺ σκαρφάλωνε πάνω στὸ βουνό, μέσ' στὰ λάτια. Οἱ ἄλλοι τρεῖς, Μίχαλος, Τρούκας

καὶ Πύρος ἀκολούθησαν τὸ δρόμο πλάι στὸ ποτάμι. Ἦταν ὄμορφο μαρτιάτικο πρωινό, γεμάτο χρώματα καὶ φῶς. Οἱ ἀχνοὶ ποὺ ἀναδύθηκαν ὁλονυχτὶς ἀπὸ τὸν ποταμό, σέρναν νωχελικὰ τὰ γαλατένια ξέφτια τους στὴν ἔκταση τῶν χωραφιῶν καὶ τῶν λιβαδιῶν, ποὺ ξαπλώνονταν στὸ μάκρος τοῦ ποταμοῦ. Ρόδιζε ἀπὸ χαραυγὴ τῶν ὁλόγυρα βουνῶν ἡ πρασινάδα, σπιθίριζε ὁ οὐρανὸς ζαφίρια πρωινά, ξυπνοῦσε ἡ ζωὴ τῆς γῆς, τοῦ νεροῦ, τοῦ ἀέρα στὴ μέρα τὴν καινούργια. Κι ἦταν ὄμορφη ἡ ζωή· ἄξιζε νὰ τὴ ζῆ κανείς, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ ζῆ, ὅπως τὸ σκουλήκι τῆς γῆς, τὸ ψαράκι τοῦ ποταμοῦ, ὁ κότσυφας τοῦ πεύκου· ὅπως τὸ κάθε ζωντανὸ τοῦ Θεοῦ, ποὺ ἔχει δῶρο ἀνεχτίμητο, ἀπὸ τὸν Πλάστη, τὸ ἔνστικτο τῆς αὐτοσυντήρησης, τὸ μίσος τοῦ θανάτου. Ποιὸ ζῶο χάρισε τὸ θάνατο στὸν ἑαυτό του ; Καὶ μήπως ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ζῶο κι αὐτός ;

Ναί . . . Μὰ εἶναι παράξενο ζῶο ὁ ἄνθρωπος.

Ἕνα σύννεφο σκέπασε τὰ μάτια τοῦ Μίχαλου Ρούση, τὴν ὥρα ποὺ ὁ ἥλιος ξεπρόβαλε στὸν καθάριο οὐρανό.

Στὴν Τριπολιτζά, τοὺς ὑποδέχτηκαν καλὰ οἱ Τοῦρκοι. Ὅσο ἔβλεπαν νὰ ἔρχωνται τὰ πρῶτα ρωμέικα κεφάλια τοῦ Μοριᾶ, οἱ ἀνησυχίες τους ξεδιάλυναν. Ἂν εἶχαν σκοπὸ νὰ κάνουν οἱ ραγιάδες ἐπανάσταση, δὲν θὰ ὑπάκουαν ἔτσι εὔκολα στὸν τεσκερὲ τοῦ καϊμακάμη. Μὰ καὶ νὰ τὸ εἶχαν σκοπό, τώρα εἶναι ἀργά. Δὲν γίνεται ἐπανάσταση δίχως ἀρχηγούς· κι οἱ φυσικοὶ ἀρχηγοὶ τῶν Ἑλλήνων εἶναι μέσα στὰ χέρια τῶν Ὀσμανλήδων. Ἡ ἀγαλλίαση εἶναι γενική. Ὣς καὶ οἱ χανούμισες, πίσω ἀπ' τὰ καφάσια τῶν χαρεμιῶν, καλωσόριζαν, μὲ χαρούμενες φωνές, τὰ καραβάνια τῶν δεσποτάδων καὶ τῶν προεστῶν ποὺ ἔμπαιναν στὴν Τριπολιτζά. Κι ὁ Μίχαλος, μὲ καρδιὰ γαληνεμένη, χαμογελοῦσε πάνω στὸ ὁμορφοσελωμένο ἄλογό του, προσπαθώντας νὰ μαντέψη τὴ γλύκα τῶν χειλιῶν ποὺ τὸν χαιρέταγαν, πίσω ἀπὸ τὸν μυστήριο τοῦ ξύλινου διχτυοῦ.

Ὁ κάθε προεστὸς καὶ δεσπότης κόνεψε σὲ σπίτι φιλικὸ ἄλλου ἄρχοντα Τριπολιτζιώτη, ἢ στὴν Ἀρχιεπισκοπή.

Ὁ Μίχαλος δέχτηκε τὴ φιλοξενία τοῦ Μουσταφάμπεη. Ὁ παππούς τοῦ Μίχαλου, ὁ Γιωργάκης, εἶχε, τούς παλιούς καιρούς, πολλὰ νταραβέρια μὲ τὸ Ρεσούλμπεη, πατέρα τοῦ Μουσταφᾶ· κι ὁ φιλικὸς δεσμὸς ἀπόμεινε στὰ βλαστάρια τῆς καινούργιας γενιᾶς, μετὰ τὸν θάνατο τῶν γέρων. Ἦσαν Τοῦρκοι γερλίσιοι οἱ πρόγονοι τοῦ Μουσταφᾶ, πλούσιοι καὶ δυνατοὶ μέσα στὸ Μοριά, ἀγαπητοὶ στοὺς Ἕλληνες· ἀντίθετα μὲ τοὺς χαλντούπηδες, ποὺ δὲν τοὺς χώνευε κανείς [1].

Ὁ Μουσταφάμπεης δέχτηκε μὲ πολλὴν ἀγάπη τὸ Μίχαλο· κι ὁ Μίχαλος ἔνιωσε μὲ ἀνακούφιση πὼς ἦταν ἀσφαλισμένος ἀπὸ κάθε ἀπρόοπτο, μέσα στὸ κονάκι τοῦ δυνατοῦ μπέη. Ἐξ ἄλλου, ὁ φίλος του ὁ Ὀθωμανὸς τὸν πληροφόρησε γιὰ πολλὰ πράγματα, ποὺ ἀγνοοῦσαν οἱ ἄλλοι προεστοί· πὼς φεύγοντας ὁ Χουρσὶτ γιὰ τὰ Γιάννενα, νὰ πολεμήση τὸν Ἀλῆ πασᾶ, ἄφησε διαταγὴ στὸ Σαλὴχ Μεχμὲτ νὰ ξεπαστρέψη τοὺς προεστούς, ἂν κοτήσουν οἱ ραγιάδες νὰ σηκώσουν κεφάλι. Μὰ τέτοιος φόβος δὲν ὑπῆρχε. Οἱ προεστοὶ ἦρθαν μονάχοι τους ρεέμια στὴν Τριπολιτζά, κι οἱ ραγιάδες κάθονται ἥσυχοι στὰ σπίτια τους. Ἐκεῖνος ὁ Κολοκοτρώνης κάτι σκαρώνει, βέβαια, στὴν Καρδαμούλα· κι ὁ Ζαΐμης, ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανός, ὁ Καστροπύργου Δωρόθεος κι οἱ ἄλλοι κάτι πολυαργοῦν στὰ Καλάβρυτα. Μὰ δὲν ἔχουν σημασία ὅλα αὐτά. Ὁ καϊμακάμης δὲν θὰ «χαλάση» τοὺς προεστοὺς τοῦ Μοριᾶ γιὰ χατίρι μερικῶν ξαναμμένων κεφαλιῶν . . .

—Ἔχουμε καὶ μεῖς γυναῖκες καὶ παιδιά, ὅπως ἔχετε καὶ σεῖς. Τὴν ἡσυχία μας θέλουμε. Νὰ ἔρθουν κι οἱ ἄλλοι ἀπὸ τὰ Καλάβρυτα, νὰ χτυπήση κι ὁ Πετρόμπεης τοὺς ἀσῆδες τοῦ Κολοκοτρώνη· καὶ θὰ γυρίσετε σπίτια σας, μὲ τὸ θέλημα τοῦ Ἀλλάχ !

—Ὁ Θεὸς νὰ δώση, Μουσταφάμπεη . . .

---

1. Γερλίσιοι λέγονταν οἱ ντόπιοι Τοῦρκοι τοῦ Μοριᾶ. Οἱ ἄλλοι, οἱ Ἀνατολίτες, ποὺ ἔρχονταν στὴν Πελοπόννησο γιὰ κρατικὲς ὑπηρεσίες λέγονταν χαλντούπηδες.

Ὁ Μίχαλος Ρούσης δὲν πολυπαρακολουθοῦσε τὶς συσκέψεις καὶ τὶς ἐνέργειες τῶν προεστῶν, ποὺ τὶς θεωροῦσε ἄσκοπες — κι ἐπικίνδυνες μάλιστα — ἀφοῦ ὅλα τὰ πάντα ἦσαν κανονισμένα μὲ ὁρισμένο τρόπο. Ἡ ἀργοπορία τῶν Καλαβρυτινῶν (ἔτσι ὀνόμαζαν γιὰ εὐκολία, τοὺς προεστοὺς καὶ δεσποτάδες ποὺ μαζεύτηκαν στὰ Καλάβρυτα) δὲν τὸν πολυανησυχοῦσε. Βασιζόταν στὸ γράμμα τοῦ Γερμανοῦ πρὸς τὸ Δωρόθεο, καὶ στὴν ὑπόσχεση ποὺ ἔδωσε ὁ τελευταῖος πὼς θὰ ἔρθῃ ὁπωσδήποτε στὴν Τριπολιτζά. Ἀπόδινε τὴν καθυστέρηση στὰ αἰώνια συμβούλια καὶ διαβούλια τῶν Ρωμιῶν. Παλάβρες μάταιες κι ἄχρηστες, ποὺ μόνον κακὸ μποροῦσαν νὰ κάνουν. Κι ὅταν ἕνα πρωὶ τὸν εἰδοποίησαν πὼς τὸ ἀπομεσήμερο θὰ μαζεύονταν οἱ προεστοὶ νὰ σκεφτοῦν καὶ νὰ ἀποφασίσουν πάνω στὴν καθυστέρηση τῶν Καλαβρυτινῶν, σήκωσε τοὺς ὤμους :

— Σὰν δὲν βαριῶνται ! Οἱ Καλαβρυτινοὶ θὰ ἔρθουν, τί θὰ κάνουν ; Μόνο ποὺ πρέπει νὰ παρλάρουν καμιὰ δεκαριὰ μέρες περὶ ἀνέμων καὶ ὑδάτων, πρὶν πάρουν τὴν ἀπόφαση νὰ ξεκινήσουν . . .

Ἦταν χαρούμενος κι ἀμέριμνος, γιατὶ τὸ μεσημέρι εἶχε γλεντάκι μὲ τὸ Μουσταφάμπεη κι ἄλλους δυὸ τρεῖς Τούρκους γερλίσιους, παλιόφιλους, στὸ ἐξοχικὸ σπιτάκι τοῦ Χαλὴλ - ἐφέ, στὸ Μάη - Θανασάκο, νὰ φᾶν, νὰ πιοῦν, νὰ τραγουδήσουν, νὰ χορέψουν. Δυὸ ζυγιὲς ὄργανα ἦσαν προσκαλεσμένες : μιὰ τούρκικη μὲ οὔτι, λαγοῦτο, καὶ τὸν ἀηδονόλαλο Γκιὸζ - Χουσεΐν, ἄφθαστο στὸ γκαζὲλ καὶ τὸ σαρκί· καὶ μιὰ ρωμέϊκη, μὲ βιολιά, πίπιζες, ζουρνάδες, νταβούλια καὶ τὸ βροντόλαλο Χρηστάκη Μπάρα, ἀξεπέραστο στὸ μοραΐτικο, τὸ ρουμελιώτικο, τὸ κλέφτικο, τὸ ἡρωικό. Θὰ εἶχε καὶ ποδόγυρο : μιὰ μικροπαντρεμμένη ἀπὸ τὴν Καλαμάτα, δυὸ Τουρκοποῦλες ποὺ τὸ ρίξαν ἔξω, κι ἡ Μαριγὼ ἡ Τούμπλαινα, περίφημη πορνοφυσιογνωμία τῆς Τριπολιτζᾶς.

Τὸ γλέντι τελείωσε ἀργούτσικα, μὲ τὸ δειλινό. Κι

ὅταν ὁ Μίχαλος ἔφτασε στὴν Ἀρχιεπισκοπή, ὅπου εἶχαν μαζευτῆ οἱ προεστοί, βρισκόταν στὸ τσακὶρ - κέφι.

Μὲ τὴν πρώτη ματιὰ πού 'ριξε, δὲν τοῦ ἄρεσε ὁ ἀέρας. Ἡ σύσκεψη εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ νωρίς, καὶ πρέπει νὰ μιλοῦσαν πάνω ἀπὸ τέσσερες ὧρες. Εἶχαν πάρει τὶς ἀποφάσεις τους· καὶ τώρα, μαζεμένοι σὲ μικρὲς παρέες, συζητοῦσαν καὶ σχολίαζαν χαμηλόφωνα τὰ παραλειπόμενα. Κανεὶς δὲν ἔδωσε σημασία στὸν ἐρχομό του, καὶ τὸν ἀντιχαιρέτησαν μὲ κρυάδα. Ἡ ἀμεριμνησία καὶ ἡ φλυαρία του, σ' αὐτὲς τὶς δύσκολες γιὰ τὸ Ἔθνος περιστάσεις, τὸν εἶχαν κάνει ἀντιπαθητικὸ καὶ παραμελημένο.

Σκίζοντας τὶς διάφορες παρέες, ἀντίκρισε σὲ μιὰ γωνιὰ τὸ Μανόλη Τρούκα, καθισμένο σταυροπόδι στὸ μεντέρι, μὲ κεφάλι βαρύ, μορφὴ σκοτεινή. Δίπλα του στεκόταν ὁ Λουκᾶς Πύρος, σιωπηλός, ὠχρός, ταραγμένος.

— Τί τρέχει ; ρώτησε ἀνήσυχος.

— Τρέχει πὼς ὁ Γερμανός, ὁ Δωρόθεος, ὁ Μοθωνίτης, ὁ Ζαΐμης, ὁ Λόντος, ὁ Φωτήλας κι ὅλοι οἱ ἄλλοι ποὺ μαζεύτηκαν στὰ Καλάβρυτα, δὲν ἔχουν σκοπὸ νὰ ἔρθουν στὴν Τριπολιτζά, τοῦ εἶπε ὁ Πύρος.

— Δὲν ἔχουν σκοπό ; Μὰ ἔδωσαν τὸ λόγο τους !

Ὁ Μανόλης Τρούκας χαμογέλασε παράξενα.

— Αὐτὸ δὲν τὸ ξέρουμε, ἀνεψιέ.

— Πῶς δὲν τὸ ξέρουμε ! διαμαρτυρήθηκε ὁ Μίχαλος. Ξεχνᾶς τὸ γράμμα τοῦ Γερμανοῦ στὸ Δωρόθεο ; Ξεχνᾶς τί μᾶς ὑποσχέθηκε ὁ Δωρόθεος πρὶν χωρίσωμε ;

— Μὴ βιάζεσαι νὰ μιλήσης προτοῦ ἀκούσης. Ἂν ἤσουν ἐδῶ ἐξ ἀρχῆς, θὰ ἤξερες πῶς εἶναι τὰ πράματα. Ποῦ νὰ ἀφήσης ὅμως τὰ γλεντάκια σου μὲ τοὺς Τούρκους, γιὰ νὰ χάσης τὸν καιρό σου μὲ τὰ ζητήματα τοῦ Ἔθνους . . .

Καὶ γυρνώντας κατὰ τὸν Πύρο :

— Γιά πές του πῶς ἔχουν τὰ πράματα.

Ὁ Λουκὰς τοῦ ἐξήγησε τὴν κατάσταση :

Οἱ προεστοὶ κι οἱ δεσποτάδες, βλέποντας τὴν ἀργοπορία τῶν Καλαβρυτινῶν, τοὺς ἔστειλαν γράμμα μ' ἕναν

καλόγερο Μεγαλοσπηλιώτη, νά βιαστοῦν νὰ ἔρθουν στὴν Τριπολιτζά. Κι ἀντὶ γι' αὐτοὺς ἦρθε ἡ ἀπόκριση, μ' ἕνα γράμμα πρὸς τὸν Χριστιανουπόλεως Γερμανό, ὑπογραμμένο ἀπὸ τὸν Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸ καὶ τὸν Καστροπύργου Δωρόθεο, ποὺ ἔλεγε : « Γνωρίζεις ὁποία ἀπόφασις ἔγινε παρ' ἡμῖν, ὅτε συνήλθομεν εἰς τὴν Βοστίτζαν, καὶ μάλιστα τὸ ἑνδέκατον ἄρθρον ».

Ὅλοι ἀπόμειναν ξαφνιασμένοι, γιατὶ ἀγνοοῦσαν τὸ ἑνδέκατο ἄρθρο.

— Τί ἔλεγε τὸ ἑνδέκατο ἄρθρο ρώτησαν τὸν Χριστιανουπόλεως.

— Ἂν προσκληθῶμεν εἰς Τριπολιτζάν, νὰ μὴ ἔλθωμεν, ἀποκρίθηκε αὐτός.

— Τότε γιατί μᾶς ἀφήσατε καὶ ἤρθαμε ;

Ὁ Χριστιανουπόλεως προσπάθησε νὰ ξηγήση τὴν κατάσταση καὶ τὰ περιστατικά. Ἡ συνδιάσκεψη τῆς Βοστίτζας πῆρε ὅλα τὰ μέτρα γιὰ τὴν περίσταση ποὺ θὰ ξεσποῦσε ἡ ἐπανάσταση. Καὶ ἕνα ἀπ' αὐτὰ ἦταν νὰ ἀρνηθοῦν, προεστοὶ καὶ δεσποτάδες, νὰ ὑπακούσουν στὴν πρόσκληση τοῦ καϊμακάμη (ἄρθρο ἕντεκα). Ξεκίνησε λοιπὸν ὁ Χριστιανουπόλεως νὰ τριγυρίση τὸ Μοριὰ καὶ νὰ εἰδοποιήση τοὺς ἐνδιαφερομένους. Φτάνοντας ὅμως στὸ Χάνι Μακρυπλαγιοῦ, πληροφορήθηκε περιστατικὰ ποὺ ἀναποδογύριζαν τὴν κατάσταση. Πρῶτα ὅτι οἱ Τοῦρκοι κατάλαβαν τὴν ἐπαναστατικὴ κίνηση τῶν ραγιάδων καὶ πῆραν τὰ μέτρα τους. Ὕστερα πὼς ὁ Πετρόμπεης ἀποσχίστηκε ἀπὸ τὴν κοινὴ συμφωνία, δήλωσε ὑποταγὴ στὴ Μεγάλη Πόρτα κι ἔστειλε τὸ γιό του Ἀναστάση γιὰ ἐγγύηση στὴν Τριπολιτζά. Σύμφωνα μὲ τὴν κρίση τοῦ Χριστιανουπόλεως, τὰ δυὸ αὐτὰ περιστατικὰ ἐμπόδιζαν ὁπωσδήποτε τὸ ξέσπασμα τῆς ἐπανάστασης. Χωρὶς νὰ ζητήση ὁδηγίες ἢ τὴν γνώμη τῶν ἄλλων, σταμάτησε, μὲ δική του πρωτοβουλία, τὴν περιοδεία κι ἔτρεξε στὴν Τρίπολη. Γιὰ τὴν ἐνέργειά του αὐτὴ εἰδοποίησε σχετικὰ τὸν Παλαιῶν Πατρῶν — ποὺ ἦταν ἡ ψυχὴ τοῦ κινήματος — συμβουλεύοντάς τον νὰ σταματήση κάθε ἐπαναστατικὴ ἐνέρ-

γεια — καταδικασμένη σὲ σίγουρη ἀποτυχία — καὶ νὰ σπεύση, μὲ ὅλους τοὺς προεστοὺς καὶ δεσποτάδες, στὸ κάλεσμα τοῦ καϊμακάμη.

—Ἤλπιζα, εἶπε ὁ Χριστιανουπόλεως, πὼς ὁ Γερμανὸς καὶ οἱ λοιποὶ θὰ ἠννόουν τὴν κατάστασιν καὶ τὴν ὀρθότητα τῶν ἐνεργειῶν μου, καὶ θὰ ἔσπευδον εἰς Τρίπολιν. Πλὴν οὗτοι, ὀχυρούμενοι ὄπισθεν τοῦ ἑνδεκάτου ἄρθρου, ἀρνοῦνται νὰ προσέλθουν.

Ἔτσι ἡ κατάσταση παρουσιαζόταν καθαρὴ μέσα στὴν παρεξήγηση. Ὁ Γερμανὸς καὶ οἱ « σὺν αὐτῷ » εἶχαν πάρει τὴν ἀπόφαση νὰ ἐπαναστατήσουν, καὶ εἰδοποίησαν σχετικὰ ὅλους τοὺς προεστοὺς τοῦ Μοριᾶ μὲ τὸν Χριστιανουπόλεως. Κι ἡ εὐθύνη γιὰ ὅ,τι γίνηκε κατόπι, βαραίνει ἀπόλυτα τὸ δεσπότη αὐτό, ποὺ ἀντὶς νὰ ζητήση ὁδηγίες ἀπὸ τὸν Γερμανὸ τί νὰ κάνη — ὅταν πληροφορήθηκε τὴ μεταστροφὴ τῶν Μαυρομιχαλαίων — πῆρε μόνος του τὴν ἀπόφαση νὰ μὴν εἰδοποιήση τοὺς προεστούς, καὶ νὰ τοὺς ἀφήση νὰ πᾶνε ἀνυποψίαστοι στὴν Τρίπολη, στὸ στόμα τοῦ λύκου.

—Ὁ Γερμανός, ὁ Λόντος κι ὁ Ζαΐμης εἶναι ἐν τάξει, πρόσθεσε ὁ Λουκάς. Ἀποφάσισαν νὰ γίνη ἡ ἐπανάσταση, κι ἔστειλαν νὰ μᾶς εἰδοποιήσουν σχετικά. Ἂν τὸ μήνυμά τους δὲν ἔφτασε — ἀπὸ λάθος τοῦ Χριστιανουπόλεως — δὲν εἶναι δικό τους φταίξιμο· κι οὔτε ἔχουν καμιὰ ὑποχρέωση νὰ ἔρθουν στὴν Τριπολιτζά.

—Ἔτσι θαρρεῖς ἐσύ ; ρώτησε ὁ Μίχαλος σαρκαστικά.

— Πῶς νὰ θαρρῶ ; Τὸ πράμα εἶναι φῶς φανάρι.

Τὸ ὄμορφο πρόσωπο τοῦ Ρούση συσπάσθηκε ἀπὸ λύσσα κι ὀργή.

— Δὲ μοῦ λές, Λουκά ; Ξαναμωράθηκες ὁλότελα ; Ἢ μήπως σὲ σάστισαν οἱ φλυαρίες αὐτῶν τῶν κουτεντέδων ;

Καὶ μὲ νευρικὴ χειρονομία ἔδειξε τοὺς προεστοὺς καὶ τοὺς δεσποτάδες, ποὺ συζητοῦσαν παρέες παρέες, μὲ ἀνήσυχες μορφές.

— Δὲν καταλαβαίνω, μουρμούρισε ὁ Πύρος. Δὲν ξέρω τί θέλεις νὰ πῆς . . .

—Ξέχασες τὸ γράμμα τοῦ Γερμανοῦ στὸ Δωρόθεο ; Αὐτὸ ποὺ μᾶς διάβασε ὁ ἴδιος ὁ Δωρόθεος, ὅταν μᾶς φώναξε τὴ νύχτα στὴν 'Επισκοπή ; Ξέχασες τὰ λόγια του, τὶς ὑποσχέσεις του ;

'Ο Πύρος ἀπόμεινε δισταχτικός, μὲ συλλογισμένο μάτι.

—'Εσύ, καπετὰν Μανόλη, ἤσουν μπροστά, εἶπε ὁ Μίχαλος στὸν Τρούκα. Καὶ σὺ οὔτε σάστισες οὔτε ξέχασες. Γιατί δὲ μιλᾶς ; Γιατί δὲ λὲς τὴν ἀλήθεια σ' ὅλους αὐτούς ;

Κι ἔδειξε πάλι τοὺς προεστούς, τοὺς δεσποτάδες μὲ τὸ τρεμάμενο χέρι του. Καὶ ξακολούθησε νὰ μιλάη, ὅλος νεῦρο, χωρὶς νὰ προσμένη τὴν ἀπόκριση τοῦ γέρου :

—'Ο Χριστιανουπόλεως πῆρε ἀπάνω του νὰ κάνη ὅ,τι ἔκανε, δίχως νὰ ζητήση τὴ γνώμη κανενός. Ἦταν κακὸ αὐτὸ ποὺ ἔκανε, τὸ παραδέχομαι ! Πρώτη του ὅμως δουλειὰ ἦταν νὰ τοὺς μηνύση ! Τοὺς τὸ μήνυσε ; Ναὶ ἢ ὄχι ; Ἡ στραβοκεφαλιὰ τοῦ Χριστιανουπόλεως δὲν τοὺς ὑποχρέωνε νὰ παρατήσουν τὰ σχέδιά τους καὶ νά 'ρθουν στὴν Τριπολιτζά ;

'Ο Μίχαλος ἔτρεμε ἀπ' τὸ κακό του :

— Πῶς μιλᾶς ἔτσι ; Βλάκα ! Χαμένο κορμί ! Λησμόνησες τί ἔγραφε ὁ Γερμανὸς στὸ Δωρόθεο ; « Τὸ κατ' ἐμὲ ἀναχωρῶ ἐκ Πατρῶν ἐντὸς τῶν ἡμερῶν, συμβουλεύω δὲ ἐσὲ καὶ τοὺς λοιποὺς νὰ σπεύσητε εἰς Τρίπολιν ». Τὸ ἔγραψε ἢ δὲν τὸ ἔγραψε ;

'Ο Λουκὰς ἀπόμεινε ὠχρὸς μὲ ὑποψιασμένο μάτι.

—Ἔχεις δίκιο, μουρμούρισε. Ἔτσι ἔγραφε.

— Λοιπὸν ποῦ εἶναι ἡ παρεξήγηση καὶ ποῦ τὸ φταίξιμο τοῦ Χριστιανουπόλεως ; Μᾶς κορόιδεψε ὁ Γερμανὸς ἢ δὲ μᾶς κορόιδεψε ; Μᾶς ἔστειλε, ὁ τράγος, σφαχτάρι στοὺς μπόγηδες τοῦ Μεχμὲτ Σαλήχ, ἢ δὲ μᾶς ἔστειλε ; Εἶναι χωσιὰ τῶν « Καλαβρυτινῶν » αὐτή, ἢ δὲν εἶναι ;

Καὶ καθὼς κανεὶς δὲν τοῦ ἀποκρίθηκε, γύρισε κατὰ τὸν καπετὰν Μανόλη καὶ εἶπε :

—'Εσὺ ποὺ τὰ ξέρεις αὐτά, γιατί δὲ μιλᾶς ; Ἔ ; Γιατί δὲ μιλᾶς ; Ἂν δὲ θέλης νὰ μιλήσης ἐσύ, θὰ μιλήσω ἐγώ !

Γύρισε μὲ ἀπότομη κίνηση κι ἔκανε νὰ προχωρήση κατὰ τοὺς ἄλλους. Ὅταν ὁ γέρος τὸν ἅρπαξε ἀπὸ τὸ μανίκι τοῦ καφτανιοῦ.

— Μιχάλη ! Στάσου νὰ σοῦ πῶ !

Κοντοστάθηκε μὲ κοντὴ ἀνάσα. Ὁ θυμὸς ἔβραζε μέσα του.

— Τί θέλεις ;

— Δὲν θὰ πῆς τίποτα σὲ κανένα.

— Δὲν θὰ πῶ ; Καὶ γιατί ;

— Κάθισε νὰ σοῦ μιλήσω.

Κάθισε δίπλα στὸ γέρο, στὸ μεντέρι. Φαινόταν πιὸ ἥσυχος· ἡ ἐπιβολὴ τοῦ Μανόλη τὸν γαλήνευε.

— Δὲν ξέρουμε, εἶπε ὁ γέρος, ἂν ὁ Γερμανὸς μᾶς κορόιδεψε ἢ ὄχι. Δὲν ξέρουμε τίποτα.

— Στραβώθηκες καὶ σύ, θαρρῶ !

— Μὴ μοῦ μιλᾶς ἐμένα ἔτσι ! Ξέρω τί μοῦ γίνεται, καὶ ξέρω τί σοῦ λέω ! Ὅταν ὁ Γερμανὸς μᾶς σύσταινε νὰ πᾶμε στὴν Τριπολιτζά, λέγοντας πὼς θὰ ἔρθη κι αὐτός, ἴσως νά 'λεγε τὴν ἀλήθεια· ἴσως νά 'βλεπε πὼς εἶχε ἐλπίδα νὰ γίνη ἡ ἐπανάσταση. Μόνο ποὺ πρὶν ἔρθη ἐδῶ, στάθηκε στὰ Καλάβρυτα νὰ μιλήση μὲ τοὺς ἄλλους ἀρχηγούς. Κι ἴσως στὰ Καλάβρυτα νὰ εἶδαν πὼς τὰ πράματα δὲν ἦσαν ὅπως τὰ φαντάστηκαν. Ἴσως, τὴν τελευταία ὥρα, νὰ ἄλλαξαν γνώμη. Κατάλαβες ;

— Νὰ ἄλλαξαν γνώμη ; Μᾶς ἔστειλαν ἐμᾶς στὸ θάνατο, κι ὕστερα ἀλλάξαν γνώμη ; Πῶς ! Κατάλαβα ! εἶπε ὁ Μίχαλος μὲ γέλιο σαρκαστικό.

— Μὴν κρίνης τοὺς ἄλλους ἐλαφρά ! Γίνηκε τὸ λάθος κι ἤρθαμε στὴν Τριπολιτζά. Ἂν ὅμως ἡ στιγμὴ καὶ τὰ περιστατικὰ εἶναι πρόσφορα νὰ γίνη ἡ ἐπανάσταση καὶ νὰ λευτερωθῆ τὸ Γένος ; Τί θὰ ἤθελες νὰ κάνη ὁ Γερμανός, ὁ Λόντος κι ὁ Ζαΐμης ; Νὰ ἀφήσουν τοὺς Ἕλληνες στὴ σκλαβιά, γιὰ νὰ μὴν πέσουν τὰ κεφάλια εἴκοσι προεστῶν καὶ δεσποτάδων ;

Στὴ σιωπὴ ποὺ ἀκολούθησε τοὺς λόγους τοῦ Μανόλη

Τρούκα, οἱ χάντρες τοῦ κομπολογιοῦ του ἀκούστηκαν νὰ πέφτουν ἡ μιὰ πάνω στὴν ἄλλη.

—Ἐπανάσταση εἶναι αὐτή, εἶπε σιγανά. Πόλεμος. Χιλιάδες Ἕλληνες θὰ πεθάνουν γιὰ νὰ ζήσουν ἐλεύθεροι ὅσοι ἀπομείνουν. Καὶ θὰ λογαριαστοῦν οἱ ζωὲς εἴκοσι κοτζαμπάσηδων καὶ δεσποτάδων ;

Τὸ γαλανὸ μάτι τοῦ Μίχαλου σκοτείνιασε.

—Ἄκου, καπετὰν Μανόλη. Τὴ ζωή μου τὴ χαρίζω ἐγὼ στὸ Γένος, μὲ τὴ θέλησή μου. Δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ μοῦ τὴ χαραμίση ὁ Γερμανὸς μὲ μπαμπεσιά ! Κατάλαβες ;

— Δὲν ξέρουμε ἂν εἶναι μπαμπεσιά !

— Εἶναι, τὸν ἀντίκοψε ὁ Μίχαλος. Ὁ Γερμανὸς μᾶς ἔστειλε ἐδῶ, δηλαδὴ στὸ θάνατο, γιὰ νὰ ρίξη στάχτη στὰ μάτια τῶν Τούρκων καὶ νὰ μπορέση νὰ κάνη τὴν ἐπανάσταση στὰ σίγουρα !

Ὁ Τρούκας τὸν κοίταξε στὰ μάτια.

— Κι ἂν εἶναι ἔτσι ; Κι ἂν ἡ ἀνάγκη πρόσταζε νὰ χαθοῦμε μεῖς γιὰ τὸ καλὸ τοῦ Γένους ;

Λεπτὸς σαρκασμὸς τσάκισε στὴ μορφὴ τοῦ Μίχαλου.

— Κι ἂν δὲν εἶναι ἔτσι ; Κι ἂν ὁ Γερμανός, ὁ Δωρόθεος κι οἱ ἀποδέλοιποι μᾶς ἔστειλαν γιὰ νὰ μᾶς ξεφορτωθοῦν ; Νὰ κάνουν τὴν ἐπανάσταση γιὰ λογαριασμό τους ; Καὶ νὰ χαροῦν μόνοι τους τὶς δόξες, τὶς τιμές, τὴ δύναμη καὶ τὰ πλούτη τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδας ;

Ὁ Μανόλης Τρούκας ἀπόμεινε σιωπηλός. Ὁ λόγος τοῦ Μιχάλη Ρούση τὸν χτύπησε κατάστηθα· τὸν βάρεσε σὲ κείνη τὴ γωνιὰ τῆς καρδιᾶς ποὺ πάσχιζε νὰ κρύψη τὶς ὑποψίες του, γιατὶ δὲν ἤθελε νὰ τὶς πιστέψη. Ἀναστέναξε κι εἶπε μὲ βαριὰ φωνή :

— Κι ἔτσι νὰ εἶναι, πάλι δὲν πρέπει νὰ μιλήσης.

— Γιατί ;

— Γιατὶ δὲν ἔχει νὰ κερδίση τίποτα κανείς : οὔτε ἐσύ, οὔτε τὸ Γένος. « Αὐτοὶ » τὰ κατάφεραν νὰ μὴν πέσουν στὰ χέρια τῶν Τούρκων. Θὰ τὴν κάνουν τὴν ἐπανάσταση, ἂν τοὺς εἶναι βολετό. Ἐμεῖς, εἴτε ξέρουμε εἴτε δὲν ξέρουμε

τὴν ἀτιμία πού μᾶς ἔκαναν, οὔτε τὴν ἐπανάσταση μποροῦμε νὰ μποδίσουμε, οὔτε τὴ ζωή μας νὰ σώσουμε. Μόνο πού μὲ τὶς διαμαρτυρίες καὶ τὶς φωνές μας, θὰ φανερώσουμε στοὺς Ἕλληνες καὶ σὲ ὅλον τὸν κόσμο πὼς ἡ ἐπανάσταση ἄρχισε μὲ ἀτιμίες καὶ διχόνοιες ἀνάμεσά μας· κι ἔτσι, θὰ κάνουμε πολὺ κακὸ στὸ Γένος.

Τὸ πρόσωπο τοῦ Μίχαλου εἶχε παγώσει ἀπὸ λύσσα.

— Πολὺ ὅμορφα τὰ λές ! Ἐγὼ ὅμως πῆρα τὴν ἀπόφασή μου ! Δὲν θὰ κάνω τὸ χατίρι τοῦ Γερμανοῦ καὶ τοῦ Δωρόθεου ! Δὲν θὰ ἀφήσω νὰ μὲ σκοτώσουν αὐτοί, οἱ δολοφόνοι, οἱ ληστές, γιὰ νὰ στεριώσουν τὴ δόξα, τὴ δύναμη, τὸν πλοῦτο τους πάνω στὸ κουφάρι μου !

Ὁ Μανόλης Τρούκας κατάλαβε πὼς ἔπρεπε νὰ κουμαντάρη πιὸ πολιτικά, πιὸ ρεαλιστικὰ τὸν ἐγωιστὴ ἀνεψιό του.

— Δὲν θὰ πεθάνης, βρὲ Μίχαλε ! τοῦ εἶπε χαμογελώντας. Αὐτὰ πού λέγαμε δὲν μποροῦν νὰ γίνουν ! Τί ἐπανάσταση μπορεῖ νὰ κάνη ὁ Γερμανός, ὁ Δωρόθεος κι ὁ γέρο - Φωτήλας χωρὶς ἐμᾶς ; Γίνεται νὰ σηκωθῆ ὁ Μοριὰς δίχως τοὺς ἀρχηγούς του ; Παπαλέξηδες, Μαυρομιχαλαῖοι, Πικουλάκηδες, Κωστοπουλαῖοι, Τομαράδες, Καραπαταῖοι, Βιλαέτηδες, Νοταράδες, Μπερουκαῖοι, Μελετόπουλοι, Καλαμογδάρτηδες, Ρούσηδες, Τρουκαῖοι, Πύροι, ὅλο τὸ ἄνθος τοῦ Μοριᾶ εἶναι φυλακισμένο στὴν Τριπολιτζά. Ὀρὲ πῶς θὰ γίνη ἐπανάσταση ;

Γέλασε μὲ καλὴ καρδιὰ τάχα, κι ἀποτέλειωσε τὸ λόγο του :

— Ἄιντε καὶ μὴ φοβᾶσαι ! Θὰ καταλάβουν κι « αὐτοί » πὼς δὲ μπορεῖ νὰ γίνη τίποτες ! Κάνουν τσαλιμάκια, γιὰ νὰ φοβίσουν τοὺς Τούρκους λιγάκι. Πολιτικὴ ντέ ! πῶς τὸ λένε ; Αὔριο φεύγει ὁ Καλαμογδάρτης γιὰ τὰ Καλάβρυτα. Πάει νὰ τοὺς πῆ νὰ ἀφήσουν τὰ μπεχλιβανλίκια, καὶ νὰ τσακιστοῦν νὰ ἔρθουν στὴν Τριπολιτζά. Καὶ τί θὰ κάνουν ; Θὰ 'ρθοῦν.

Ὁ Μίχαλος χαμογέλασε μὲ ἀνακούφιση. Μὰ κάποια

παράξενη ἰδέα πρέπει νὰ στριφογύριζε στὸ κεφάλι του· καὶ τὸ μυστήριό της καθρεφτιζόταν στὴ μορφή του.

— Θέλω νὰ τὸ πιστέψω, εἶπε. Ἂν ὅμως δὲν ἔρθουν; Ἂν σηκώσουν ἐπανάσταση; Ἐσεῖς ἔχετε τὸ δικαίωμα νὰ πεθάνετε γιὰ τὴν λευτεριὰ τοῦ Γένους, ἢ γιὰ τὰ συμφέροντα αὐτῶν τῶν κερατάδων — πάρτε το ὅπως θέλετε. Ἐγὼ ὅμως δὲν θὰ πεθάνω!

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ὁ Μίχαλος Ρούσης, τὸ χρέος καὶ ἡ ζωή.

*

Δὲν πέρασαν πολλὲς μέρες, κι οἱ προβλέψεις τοῦ Μανόλη Τρούκα βγῆκαν πλανεμένες. Οἱ « Καλαβρυτινοὶ » δήλωσαν καθαρὰ καὶ ξάστερα πὼς δὲν εἶχαν σκοπὸ νὰ ἔρθουν στὴν Τριπολιτζά. Μηχανεύτηκαν μάλιστα ἕνα περίτεχνο διπλωματικὸ στρατήγημα γιὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἄρνησή τους. Ξεκίνησαν τάχα γιὰ τὴν Τρίπολη — ὑπάκουοι στὴν πρόσκληση τοῦ Μεχμὲτ Σαλὴχ — συνοδευόμενοι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους του, κι ἀπὸ Τούρκους στρατιωτικούς. Φτάνοντας στὸ χωριὸ Καστριὰ συντυχαίνουν ἕνα ταχυδρόμο, ποὺ ἐρχόταν ἀπὸ τὴν Τριπολιτζὰ στὰ Καλάβρυτα, μὲ τὸ γράμμα κάποιου γερλίσιου Τούρκου γιὰ τὸ Ζαΐμη. Τὸ ἀνοίγουν καὶ διαβάζουν τὰ παρακάτω :

« Φίλοι μου, Ἀντρέα Ζαΐμη, Σωτήρη Χαραλάμπη, Ἀντρέα Λόντε καὶ λοιποί. Μὴν τύχη καὶ ἀποφασίσετε καὶ ἐμβῆτε εἰς Τριπολιτζάν, διότι ἐσᾶς θὰ σκοτώσουν πρωτύτερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους· ἐγὼ σὰ φίλος μπιστεμένος σᾶς δίνω τὸ χαμπέρι, καί, ἒ ὁ Θεὸς καὶ ἡ γῆς. Καὶ τὸ γράμμα μου νὰ τὸ κάψετε· ταῦτα κι ὄχι ἄλλο. Μαρτίου 8 ».

Μόλις διαβάζουν τὴ φοβερὴ αὐτὴ προειδοποίηση, ξεσπᾶν σὲ λόγια ὀργῆς :

Ἀπιστία ! Μπαμπεσιά ! Ὥστε ὁ καϊμακάμης μᾶς καλεῖ γιὰ νὰ μᾶς σφάξη ! Ὄχι, δὲν πᾶμε στὴν Τριπολιτζά !

Αὐτὰ δηλώνουν στοὺς Τούρκους ἀξιωματικοὺς τῆς συνοδείας. Κόβουν τὸ ταξίδι τους μεσοδρομὶς καὶ γυρίζουν στὰ Καλάβρυτα.

Ὁ Μεχμὲτ Σαλὴχ ποὺ μαθαίνει τὰ καθέκαστα, σπάει τὸ κεφάλι του νὰ μαντέψη ποιὸς Τοῦρκος ἔστειλε στοὺς « Καλαβρυτινοὺς » τοῦτο τὸ ἀνακριβέστατο γιὰ τὶς προθέσεις του γράμμα. Διαμαρτύρεται — καὶ μὲ τὸ δίκιο του — πὼς δὲν ἔχει σκοπὸ νὰ σφάξη τοὺς προεστούς, ὅτι τὸν συκοφαντοῦν. Πῶς νὰ καταλάβη ὅμως τὴν ἀλήθεια ; Ὅτι δηλαδὴ τὸ περιλάλητο γράμμα ἦταν πλαστό, φτιαγμένο ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἴδιους τοὺς « Καλαβρυτινούς », σταλμένο σὲ αὐτοὺς μὲ δικό τους ταχυδρόμο, ποὺ δήλωσε πὼς κάποιος Τοῦρκος Τριπολιτζώτης τοῦ τό 'δωσε τάχα ; Οἱ Τοῦρκοι εἶναι μπουνταλάδες γιὰ νὰ καταλάβουν τὸ μακιαβέλειο στρατήγημα τῶν « Καλαβρυτινῶν ». Οἱ « Τριπολιτζῶτες » ὅμως προεστοὶ καὶ δεσποτάδες μπῆκαν ἀμέσως στὸ νόημα : ἡ ἐπανάσταση ἦταν ἕτοιμη νὰ ξεσπάση, κι οἱ ψυχές των σκοτείνιασαν· ὄχι τόσο γιατὶ προεξοφλοῦσαν τὸ σίγουρο πιὰ θάνατό τους, ὅσο γιατὶ πίστευαν πὼς οἱ « Καλαβρυτινοὶ » ἐνεργοῦσαν μὲ ἀπερισκεψία καὶ σπασμωδικότητα, σέρνοντας τὸ Γένος στὴν καταστροφή. Ὁ ρόλος τους εἶχε τελειώσει. Ἡ πρωτοβουλία βρισκόταν στὰ χέρια τῶν « Καλαβρυτινῶν ». Μαζεύτηκαν στὸν ἑαυτό τους καὶ περίμεναν τὸ ξέσπασμα τῆς μπόρας.

Ὁπωσδήποτε, δὲν χάνουν τὴν ἐλπίδα πὼς ἴσως, τὴν τελευταία στιγμή, θὰ ἀνοίξουν τὰ μάτια τῶν « Καλαβρυτινῶν » καὶ θὰ ἀναβληθῆ ἡ καταστροφικὴ ἐπανάσταση. Πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση τοὺς βοηθάει κι ὁ Μεχμὲτ Σαλήχ, πιέζοντάς τους νὰ στέλνουν κατευναστικὰ μηνύματα στοὺς « Καλαβρυτινοὺς » (κάνοντάς τους δηλαδὴ ὄργανα τῆς τουρκικῆς πολιτικῆς). Κι αὐτοὶ ὑπακούουν στὴν προτροπὴ τοῦ καϊμακάμη : πρῶτα γιατὶ πιστεύουν πὼς ἡ τουρκικὴ πολιτικὴ εἶναι σύμφωνη, αὐτὴ τὴ στιγμή, μὲ τὰ συμφέροντα τοῦ Γένους· κι ὕστερα γιατὶ δὲν μποροῦσαν νὰ κάνουν ἀλλιῶς, ἔστω κι ἂν πίστευαν τὸ ἀντίθετο.

Στέλνουν λοιπὸν τὸν προεστὸ Κυριακὸ μὲ καινούργιο

γράμμα στούς «Καλαβρυτινούς», νά έρθουν στήν Τρίπολη καί νά μή φοβηθοῦν.

Αὐτός ὅμως μαθαίνει στό δρόμο τίς πρῶτες ἀνταρτικές ἐνέργειες τῶν Χοντρογιανναίων (δηλαδή τοῦ Ζαΐμη, γιατί οἱ Χοντρογιανναῖοι ἦσαν δικοί του ἄνθρωποι), κόβει τό ταξίδι στή μέση καί γυρνάει τρομαγμένος στήν Τριπολιτζά.

Ὁ Μεχμέτ Σαλήχ δέν ἐκδηλώνεται ἀκόμα. Θέλει νά ἐλπίζη· καί πιέζει τούς προεστούς νά στείλουν κι ἄλλον ταχυδρόμο, τό Γεωργακόπουλο αὐτή τή φορά. Φτάνοντας στό χάνι τοῦ Μπιλάλη, μαθαίνει ὁ Γεωργακόπουλος πώς οἱ Ἕλληνες σκότωσαν στά Καλάβρυτα τό βοεβόδα μέ δεκαεφτά Τούρκους. Σταματάει κι αὐτός τό ταξίδι καί γυρνάει στήν Τριπολιτζά, φέρνοντας τήν δυσάρεστη εἴδηση.

Τότε ὁ Μεχμέτ Σαλήχ κατάλαβε πώς δέν ὑπάρχει πιά ἐλπίδα νά καλμάρη τήν κατάσταση μέ διπλωματία. Ἡ ἐπανάσταση τῶν ραγιάδων εἶχε ξεσπάσει· κι ἔδωσε διαταγή νά παρουσιαστοῦν μπροστά του οἱ προεστοί κι οἱ δεσποτάδες.

Στά ντιβάνια καί στά μεντέρια πού τριγύριζαν τούς τοίχους τοῦ μεγάλου ὀντᾶ τοῦ σαραγιοῦ, οἱ μπέηδες καί οἱ ἀγάδες εἶναι καθισμένοι σταυροπόδι. Καί στή μέση, στή θέση τήν τιμητική, ὁ Μεχμέτ Σαλήχ.

Οἱ Ἕλληνες κοιτοῦν τούς Τούρκους, κι οἱ Τοῦρκοι τούς Ἕλληνες. Ἡ ἐντύπωση εἶναι ἡ ἴδια κι ἀπ' τίς δυό μεριές: μορφές σκοτεινές, γεμάτες φροντίδα. Οἱ Ἕλληνες δέν μποροῦν νά κρύψουν τό φόβο τους, οἱ Τοῦρκοι τήν ὀργή τους. Οἱ χαλντούπηδες μάλιστα οἱ 'Ανατολίτες, πού οἱ ἀνάγκες τῆς αὐτοκρατορικῆς ὑπηρεσίας τούς ἔριξαν στό Μοριά, εἶναι οἱ πιό νευριασμένοι. Ἔχουν γεννηθῆ καί μεγαλώσει σ' ἕνα περίγυρο ὅπου τό τουρκικό στοιχεῖο εἶναι πολυάριθμο, δυνατό, ἀντίθετα μέ τό ἐλάχιστο κι ἀδύνατο ἑλληνικό. Τό ἴνδαλμα τῆς 'Οθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας στήν 'Ανατολή εἶναι ἰσχυρό, ἀκλόνητο· κι ὁ Μικρασιάτης ραγιάς πολύ δοῦλος, πολύ ὑποταγμένος, πολύ ἀσήμαντος μπροστά στόν κυρίαρχο. Ἡ νοοτροπία τοῦ χαλντούπη δέν μπόρεσε ποτέ νά συλλάβη τήν ἀτμόσφαιρα τοῦ Μοριᾶ. Αὐτοί οἱ Ρωμιοί ἄρχοντες, πού

συναγωνίζονται στούς γερλίσιους Τούρκους σὲ πλοῦτο, σὲ δύναμη, σὲ μεγαλοπρέπεια... Αὐτοὶ οἱ ραγιάδες χωρικοί, πού ἔχουν τὸ καριοφίλι φανερὰ κρεμασμένο πάνω ἀπ' τὸ τζάκι τοῦ σπιτιοῦ τους· πού γιὰ ψύλου πήδημα τὸ ξεκρεμᾶν καὶ βγαίνουν κλέφτες στὰ βουνά, ἐνάντια στὴν ἐξουσία τοῦ 'Οσμανλῆ... Οἱ Τοῦρκοι ὅμως τοῦ Μοριᾶ, οἱ γερλίσιοι, εἶχαν ὁλότελα ἀντίθετη νοοτροπία. Γνωρίζαν καλὰ τὴ φύση καὶ τὴν ψυχοσύνθεση τοῦ Μοραΐτη ραγιᾶ, εἴτε ἄρχοντας ἦταν εἴτε παρακατιανός. Ἤξεραν πὼς εἶναι ἐπικίνδυνο νὰ θέλης νὰ ὑποτάξης, μὲ τὴ βία καὶ τὴ δύναμη, στοιχεῖα τόσο ἀνυπόταχτα καὶ δυναμικά. Στὶς περιπτώσεις αὐτές, μιὰ μετριοπαθὴς πολιτική ἔδινε καλύτερα ἀποτελέσματα. Καὶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο βρισκόταν πάντοτε ἡ διαφωνία ἀνάμεσα σὲ χαλντούπηδες ὑπαλλήλους καὶ γερλίσιους ἄρχοντες. Οἱ 'Ανατολίτες, οἱ σταλμένοι ἀπὸ τὴν Πόρτα, ἐφαρμόζουν πάντα δυναμικὴ πολιτική, ἀνεδαφικὴ κι ἀψυχολόγητη, πού ἀντὶ νὰ ὑποτάξη τοὺς Μοραΐτες ραγιάδες, τοὺς ἐξόργιζε χειρότερα. Κι οἱ γερλίσιοι ἔκαναν διαβήματα συνεχῶς στὸ Ντιβάνι, παρακαλώντας νὰ τοὺς ἀφήσουν νὰ κουμαντάρουν μονάχοι τους τὸ Μοριά, κατὰ πῶς ἤξεραν αὐτοί. Κι εἶχαν δίκιο: γιατὶ ἐξὸν ἀπὸ τὴ γνώση τῆς ψυχολογίας τοῦ Μαραΐτη ραγιᾶ, ἡ μακρόχρονη συμβίωση στὸ ἴδιο χῶμα, γέννησε σχέσεις καὶ φιλίες ἀνάμεσα στὸ ἑλληνικὸ καὶ τούρκικο στοιχεῖο τῆς Πελοπόννησος καί, πολλὲς φορές, ἀκόμα πιὸ περίπλοκους δεσμούς. Στὶς γενικὲς γραμμές, ραγιάδες καὶ γερλίσιοι ζοῦσαν ἂν ὄχι μὲ ἀγάπη, ἀλλὰ μὲ ἀμοιβαία ἀνοχὴ πάνω στὴ γῆς τοῦ Μοριᾶ. Κι ἂν δὲν ἦταν τὸ παντοτινὸ κι ἄστοχο ἀνακάτωμα τῶν χαλντούπηδων στὴ διοίκηση τοῦ τόπου, πού ξυπνοῦσε τὸ μισοκοιμισμένο μίσος τοῦ Ἕλληνα κατὰ τοῦ Τούρκου, ἡ κατάσταση τοῦ Μαραΐτη ραγιᾶ δίπλα στὸν ἀνεχτικὸ γερλίσιο, θὰ ἦταν τόσο ἤρεμη, ὥστε νὰ μὴν ἀνάψη ποτὲ στὸ μυαλὸ κανενὸς ἡ ἰδέα τῆς ἀνταρσίας καὶ τῆς ἐπανάστασης.

Ὅταν ἄρχισε νὰ γίνεται φανερὴ ἡ ἐπαναστατικὴ ἀνησυχία στὸ Μοριά, οἱ γερλίσιοι, δίχως νὰ παραγνωρίζουν

τὶς βαθύτερες καὶ γενικότερες αἰτίες της, ἔριξαν μεγάλο μέρος τῆς εὐθύνης στὴν πιεστικὴ διοίκηση τῶν χαλντούπηδων στρατιωτικῶν. Κι ὅταν οἱ τελευταῖοι θέλησαν νὰ προλάβουν τὸ ξέσπασμα μὲ τὶς δυναμικὲς μεθόδους των, πάλι οἱ γερλίσιοι μπῆκαν στὴ μέση καὶ τοὺς ἀνάγκασαν νὰ βάλουν νερὸ στὸ κρασί τους. Σ' αὐτοὺς χρωστιόταν ὅτι, ὧς τὴν ὥρα, δὲν ἐκτελέστηκε, ἀπὸ τὸ Μεχμὲτ Σαλήχ, ἡ διαταγὴ ποὺ ἄφησε φεύγοντας γιὰ τὰ Γιάννενα ὁ Χουρσὶτ πασᾶς[1]: νὰ θανατωθοῦν οἱ προσκαλεσμένοι στὴν Τριπολιτζὰ προεστοὶ καὶ δεσποτάδες. Αὐτοὶ καθοδηγοῦσαν τὴ μετριοπαθῆ καὶ κατευναστικὴ πολιτική· καὶ στηριγμένοι στοὺς παλιοὺς φυσικοὺς δεσμούς τους μὲ τοὺς προεστοὺς τῶν Ἑλλήνων, προσπαθοῦσαν νὰ βροῦν ἕναν κάποιο συμβιβασμό.

Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ κατάσταση ἄρχισε νὰ παίρνη κακὴ μορφή. Ἔτσι ἡ σύσκεψη τῶν Τούρκων, ποὺ καταστάλαξε νὰ προσκληθοῦν οἱ προεστοὶ κι οἱ δεσποτάδες στὸ σαράι, ἦταν μπουρινιασμένη. Οἱ χαλντούπηδες, ποὺ κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν γερλίσιων ἀκολούθησαν, ἀντίθετα στὴ δική τους γνώμη, μετριοπαθῆ πολιτική, κατηγοροῦσαν τώρα τοὺς τελευταίους γιὰ τὸ ψυχολογικό τους λάθος.

—Ἂν μᾶς ἀφήνατε νὰ χτυπήσουμε ἀπὸ ξαρχῆς καὶ δυνατά, δὲ θὰ φτάναμε αὐτοῦ ποὺ φτάσαμε! φώναξε ὁ Ἀλιόμπεης, νέος Ἀνατολίτης, ἀπὸ φαμίλια ἀριστοκρατική, ἀρχηγὸς τοῦ χαλντούπικου παρτίδου.

—Ποιὸν νὰ χτυπήσετε καὶ ποῦ; ρωτοῦσαν κοροϊδευτικὰ ὁ Μουσταφάμπεης καὶ ὁ Σιὲχ Νετζήπ, οἱ δύο ἀρχηγοὶ τῶν γερλίσιων.

—Αὐτοὺς ποὺ μαζεύτηκαν στὰ Καλάβρυτα καὶ σήκωσαν μπαϊράκι κατὰ τοῦ πατισάχ!

—Δὲν μπορούσατε νὰ τοὺς χτυπήσετε, γιατὶ τίποτα κακὸ δὲν ἔκαναν ὧς τὴν ὥρα. Θὰ σᾶς ξέφευγαν· καὶ κρυμ-

1. Μόρα-βαλεσὴς (Διοικητὴς τοῦ Μοριᾶ) ἦταν ὁ Χουρσὶτ πασᾶς ποὺς εἶχε φύγει μὲ ἀσκέρι στὴν Ἤπειρο, νὰ πολεμήση τὸν ἀποστάτη Ἀλὴ-πασᾶ, ἀφήνοντας ἀντικαταστάτη τὸν καϊμακάμη του Μεχμὲτ Σαλήχ.

μένοι σὲ ἀπάτητα βουνά, θὰ τό 'ριχναν στὸ ἀρσιζλίκι !

— Αὐτὸ δὲν τὸ ξέρομε !

— Τὸ ξέρομε ἐμεῖς. Τώρα ποὺ εἶναι πιὰ ἀσῆδες, ποιὸς σᾶς κρατάει νὰ τοὺς χτυπήσετε ;

— Ἂν χαλάγαμε ἀπὸ ξαρχῆς αὐτοὺς ποὺ ἦρθαν ἐδῶ . . .

— Τότε εἶναι ποὺ οἱ ραγιάδες θὰ γινόντανε σκυλιὰ μονάχα !

— Θὰ τοὺς χαλάσουμε τώρα.

— Τώρα εἶναι ποὺ δὲ θὰ τοὺς χαλάσουμε ! Λησμονήσατε πὼς οἱ φαμίλιες μας στὴν Κόρθο, στὴν Πάτρα, στὴν Καλαμάτα, βρίσκονται στὰ χέρια τῶν ἀσήδων ;

Ὁ Μεχμὲτ Σαλήχ, μὲ τὴ σωφροσύνη του, καταλάβαινε πὼς ὁ σωστὸς δρόμος ἦταν στὴ μέση. Τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ ὀθωμανικὴ ἐξουσία δὲν εἶχε τὴ δύναμη — κι ὄχι τὴ θέληση — νὰ ἐπιβληθῆ σὲ ὅλους τοὺς προεστοὺς καὶ δεσποτάδες τοῦ Μοριᾶ δίχως ἐξαίρεση, καὶ νὰ προλάβη τὴν ἀνταρσία, θὰ ἦταν ἄδικο, κάτι χειρότερο, θὰ ἦταν ἀντιπολιτικὸ νὰ σκοτώση ἐκείνους πού, πιστοὶ στὸν σουλτάνο, πρόστρεξαν στὸ κάλεσμά του. Καταλάβαινε πὼς ὑπῆρχε διχόνοια ἀνάμεσα στοὺς « Τριπολιτζῶτες » καὶ στοὺς « Καλαβρυτινούς », κι ἤθελε νὰ μεταχειριστῆ τοὺς πρώτους γιὰ νὰ ἐξουδετερώση τοὺς δεύτερους. Κι ὕστερα, κρατώντας στὰ χέρια του τὴ ζωὴ τόσων ἀρχόντων, μποροῦσε νὰ ἐκβιάζη καλύτερα τοὺς ἀντάρτες, παρὰ ἂν τοὺς σκότωνε. Ὁπωσδήποτε, ἡ πολιτικὴ διαφορὰ γερλίσιων καὶ χαλντούπηδων ἀφοροῦσε τὰ περασμένα. Τώρα ποὺ ἡ ἀνταρσία τῶν ραγιάδων ξέσπασε, τὰ δυὸ τούρκικα παρτίδα ἑνώθηκαν μπροστὰ στὸν κίντυνο : Ὁ ραγιάς, ὁ ἀσής, ἔπρεπε νὰ χτυπηθῆ. Σ' αὐτὸ ἦσαν ὅλοι σύμφωνοι.

Τέτοια μορφὴ εἶχε πάρει ἡ κατάσταση, ὅταν οἱ προεστοὶ καὶ οἱ δεσποτάδες μπῆκαν στὸ μεγάλον ὀντὰ τοῦ σαραγιοῦ.

Προσκύνησαν τὸν καϊμακάμη μὲ τὸ κεφάλι χαμηλὰ καὶ τὸ χέρι στὴν καρδιά.

— Στὶς προσταγές σου, ἐνδοξότατε ἀφέντη μας !

Ὁ Μεχμὲτ Σαλὴχ τοὺς ἔριξε ἄγρια ματιά.

—Ἐμάθατε τὰ χαμπέρια ἀπὸ τὸν Γεωργακόπουλο καὶ τὸ Μοθωνιό. Οἱ δικοί σας ἔσφαξαν στὰ Καλάβρυτα, τὸ βοεβόδα καὶ δεκαεφτὰ Τούρκους !

Ἔσκυψαν τὸ κεφάλι ἀκόμα πιὸ χαμηλὰ καὶ δὲν ἀποκρίθηκαν. Ἡ σιωπή τους ἀγρίεψε τὸν καϊμακάμη.

— Τί πράματα εἶναι αὐτὰ ποὺ κάνετε ; Δὲν συλλογιέστε πὼς ἡ Τουρκία εἶναι μεγάλο βασίλειο ; Πῶς μπορεῖ νὰ στείλη διακόσιες χιλιάδες στρατό, νὰ χαλάση τὸν τόπο, καὶ νὰ πάρετε τὸν κόσμο στὸ λαιμό σας ;

Ὁ Τριπόλεως Δανιὴλ πῆρε τὸ λόγο :

—Ἡ Ἐνδοξότης σου γνωρίζει καλὰ πὼς ἐμεῖς δὲν ἔχομε εἴδηση ἀπὸ αὐτά. Δὲν γνωρίζαμε τὰ σχέδια τῶν Καλαβρυτινῶν. Ἀλλὰ καὶ νὰ τὰ γνωρίζαμε, πάλι θὰ ἐρχόμαστε στὴν Τριπολιτζά, σὰν πιστοὶ ὑπήκοοι τοῦ πατισὰχ ποὺ εἴμαστε. Αὐτοὶ θὰ πάθουν ἄξια μὲ τὰ ἔργα τους, ἂν τρέξωμε ὅλοι, Τοῦρκοι καὶ Ρωμιοί, νὰ τοὺς κυνηγήσωμε ! Ἐσεῖς, σὰν στρατιωτικοί, νὰ κάνετε τὸ χρέος σας. Καὶ μᾶς, νὰ μᾶς δώσετε τὴν ἄδεια νὰ γυρίσωμε στὰ κατάμερά μας. Δὲν χάθηκε ἀκόμη ἡ δύναμή μας. Καὶ δίνομε ὑπόσχεση νὰ γαληνέψωμε τὰ πράματα.

Ὁ καϊμακάμης τὸν κοίταξε μὲ μάτι ὑποψιασμένο. Ἡ τελευταία πρόταση — ποὺ τὴν εἶχαν ξανακάνει ἐδῶ καὶ δυὸ μέρες — τὸν ἄφηνε διστακτικό. Θὰ πήγαιναν νὰ γαληνέψουν τὰ πράματα, ἢ νὰ ἑνωθοῦν μὲ τοὺς ἀντάρτες ; Τί πίστη μπορεῖ νὰ ἔχη ὁ λόγος τῶν γκιαούρηδων ; Ὁ ἀραβικὸς θρησκευτικὸς φανατισμὸς ἄναψε μέσα του, παραμερίζοντας τὴ φρόνηση τοῦ πολιτικοῦ. Κεραύνωσε τὸ δεσπότη μὲ καινούργια φλογερὴ ματιά :

— Πηγαίνετε ! Καὶ τὰ ὑστερνά σας νὰ εἶναι καλά !

Καὶ γυρίζοντας κατὰ τὸν γιούζμπαση, ποὺ στεκόταν δίπλα του μὲ τὸ χέρι στὴν πιστόλα τοῦ ζωναριοῦ :

—Ὁδήγησέ τους στὸν ὀντὰ τοῦ δραγουμάνου. Καὶ νὰ περιμένουν !

Προσκύνησαν ἀμίλητοι καὶ βγῆκαν πισωπατώντας. Μὲ λοξὲς ματιὲς προσπαθοῦσαν νὰ διαβάσουν τὴν τύχη τους στὶς μορφὲς τῶν γερλίσιων Τούρκων, ποὺ τόσοι δεσμοὶ τοὺς ἕνωναν μαζί. Ἕνα κρυφὸ νόημα, ἕνα πνιχτὸ χαμόγελο μιὰ εἰδοποίηση. Τίποτα... Ὅλα τὰ πρόσωπα ἦταν συννεφιασμένα κι ἀνέκφραστα.

Σὰν ἔμειναν μόνοι στὸν ὀντὰ τοῦ δραγουμάνου, ἀλληλοκοιτάχτηκαν σιωπηλοί. Κι ἄρχισε ἡ κουβέντα. Παρελθοντολογία. « Πῶς καὶ γιατὶ καὶ ἐάν », σχέδια, ὑποδείξεις, μάταια λόγια. Ὅλοι καταλάβαιναν πὼς δὲν ὑπῆρχε πιὰ ἐλπίδα. Τὴν ἐπανάσταση ποὺ ξέσπασε, μόνον ἡ βία τῶν Τούρκων μποροῦσε νὰ τὴν πνίξη, κι ὄχι ἡ λογικὴ τῶν Ρωμιῶν. Κι ὅμως αὐτὸ ποὺ ὅλοι πίστευαν, κανεὶς δὲν ἤθελε νὰ τὸ μολογήση. Τὰ λόγια τους ἄφηναν νὰ ἐννοηθῆ πὼς τίποτα δὲν χάθηκε, πὼς ὅλα ἦσαν ἀκόμα δυνατά.

Μὲ τὶς κουβέντες πέρασε ἡ ὥρα. Ὅσο περνοῦσε ὅμως, τόσο μεγάλωνε ἡ ἀγωνία τους. Κατὰ τὰ μεσάνυχτα ἄνοιξε ἡ πόρτα καὶ μπῆκε ὁ δραγουμάνος μὲ τὸ Σωτήρη Κουγιά, τὸ γραμματικὸ τοῦ καϊμακάμη.

—Ἤρθαμε νὰ σᾶς εὐχηθοῦμε καληνύχτα, εἶπαν.

— Ποῦ πηγαίνετε ; ρώτησε ὁ Μίχαλος μὲ ἀνησυχία.

— Στὰ σπίτια μας νὰ κοιμηθοῦμε.

— Καὶ μεῖς ; Τί θὰ κάνουμε ;

Ὁ Κουγιὰς κούνησε τὸ κεφάλι του μὲ δυσφορία.

—Ὁ καϊμακάμης ἔδωσε διαταγὴ νὰ σᾶς κρατήσουν ἐδῶ, στὸ σαράι.

Κανεὶς δὲ μίλησε. Ὁ Χριστιανουπόλεως ἔκανε τὸ σταυρό του, κι ὅλοι οἱ ἄλλοι τὸν μιμήθηκαν. Μονάχα ὁ Μίχαλος ἀπόμεινε ἀκίνητος, μὲ μάτια σκοτεινά, δόντια σφιγμένα.

— Δὲν κάνεις τὸ σταυρό σου ; τὸν ρώτησε ὁ Λουκάς, μὲ μαλακὴ ἐπιτίμηση.

Ὁ Μίχαλος ξέσπασε σὲ γέλιο σαρκασμοῦ.

Ἡ νύχτα — ψυχρὴ νύχτα τοῦ βουνίσιου Μοριᾶ — κύλησε μέσ' στὴν ἀγρύπνια καὶ τὴ μουγγαμάρα. Ὅ,τι εἶχαν

νὰ ποῦν, τὸ εἶπαν· καὶ περίμεναν σιωπηλοὶ νὰ ξημερώση, ἐλπίζοντας πὼς μὲ τὸν ἐρχομὸ τῆς μέρας κάπως θὰ ξεδιάλυνε ἡ τύχη τους. Ὁ Μίχαλος Ρούσης, ὄρθιος μπροστὰ στὸ παράθυρο, μὲ τὸ φλογισμένο μέτωπο ἀκουμπισμένο στὸν πάγο τοῦ γυαλιοῦ, κοιτοῦσε τὴ νύχτα καὶ συλλογιζόταν. Ἕνας κυκεώνας ἀπὸ θύμησες καὶ εἰκόνες ξέσερνε, ποῦ καὶ ποῦ, τὸ κουρασμένο μυαλό του πρὸς τὴν ἄνοια. Θύμησες ἀπὸ τὴν ὄμορφη, τὴν ἀμέριμνη ζωὴ ποὺ ἔζησε ὡς ἐδῶ καὶ λίγες μέρες. Εἰκόνες ἀπὸ τὴ μελλούμενη εὐτυχία του, ποὺ δὲν ἦταν ἴσως γραφτὸ νὰ ζήση. Μὰ σύντομα ἀντιδροῦσε· δὲν ἦταν καιρὸς γιὰ αἰσθηματολογίες. Ἡ θύμηση τοῦ Δωρόθεου ξαναγεννιόταν ἐντός του, φουσκώνοντας τὰ στήθη του σὲ λυσσασμένο κύμα. Θυμόταν τὰ ὑποκριτικά του λόγια, τὶς ψεύτικες ὑποσχέσεις του· τὴν τεράστια ραδιουργία τοῦ δεσπότη νὰ τὸν στείλη στὸ θάνατο, νὰ τὸν βγάλη ἀπὸ τὴ μέση, γιὰ νὰ στεριώση, ὁ ἀνάξιος ἱερέας, τὴν πολιτική του δύναμη πάνω στὰ κουφάρια τῶν θυμάτων του. Αὐτὸς ὁ ἐγκληματικὸς κυνισμὸς ἀναστάτωνε τὸ Μίχαλο Ρούση. Ἔτριζαν τὰ δόντια του μὲ λύσσα, καὶ τὸ τρίξιμό τους ἔκανε νὰ πάλλη, σὰν τεράστιο ἠχεῖο, τὸ ἀκουμπισμένο στὸ γυαλὶ τοῦ παραθύρου κεφάλι του, μεταδίνοντας τὸν παλμὸ στὴν εὐκολόηχη ὕλη. Ἡ Ἑλλάδα ; Τὸ Γένος ; Ποτέ του δὲν νοιάστηκε γι' αὐτὰ τὰ ἀφηρημένα νοήματα ὁ Δωρόθεος· μάσκα κι ἀσπίδα τὰ εἶχε βάλει, γιὰ νὰ κινάη πίσωθέ τους τὰ στυγνὰ ἀτομικά του συμφέροντα ! Ναί ! Τὰ συμφέροντά τους κοιτοῦσαν οἱ Καλαβρυτινοὶ καὶ τίποτ' ἄλλο, ὅταν ἀποφάσισαν νὰ ἐπαναστατήσουν γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ Γένους ! Τοῦ Γένους ! Γέλιο πικρὸ τάραξε τὰ σωθικὰ τοῦ Μίχαλου ! Τὸ τομάρι τους ἤθελαν νὰ σώσουν οἱ προεστοί· τὰ καταχρεωμένα χτήματά τους νὰ γλιτώσουν, μέσ' στὴν ἀναμπουμπούλα τῆς ἐπανάστασης ! Νὰ λευτερωθοῦν, μὲ τὸ αἷμα τοῦ Ἕλληνα χωριάτη, ἀπὸ τὴν τυραννία τοῦ Τούρκου, γιὰ νὰ ξεζουμίζουν ὕστερα μόνοι τους, αὐτοί, τὸν Ἕλληνα χωριάτη μὲ τὴν ἡσυχία τους ! Ἄ, τοὺς ἤξερε καλὰ τοὺς συναδέλφους του, ὁ κοτζάμπασης τοῦ Καστρόπυργου Μίχαλος Ρούσης !

Διάβαζε ὥς τὴν πιὸ κρυφὴ γωνιὰ τῆς ἀκάθαρτης ψυχῆς τους. Τὸν κορόιδεψαν βέβαια· τὸν ἔστειλαν σφαχτάρι στὸ μαχαίρι τοῦ Τούρκου, νὰ τὸν ξεφορτωθοῦν· νὰ τοῦ πάρουν, μαζὶ μὲ τὴ ζωή, καὶ τὸ βιός, καὶ τὸ σπίτι, ἴσως καὶ τὴ γυναίκα του, ποὺ θὰ τὴν πάντρευαν — πολύφερνη χήρα — μὲ κανένα ἀπ' τοὺς γιούς τους. Κι αὐτός, ὁ Μίχαλος Ρούσης, θὰ ἔσκυβε τὸ κεφάλι στὴ μοίρα, θὰ τὸ πρότεινε στὸ μαχαίρι τοῦ Τούρκου, ἔτσι, χωρὶς ἀντίδραση, μόνο καὶ μόνο γιατὶ αὐτοὶ οἱ κακοῦργοι κατάφεραν νὰ ντύσουν τὴ ληστρική τους ἐπιχείρηση μὲ τὴν ὑποκριτικὴ μάσκα τῆς λευτεριᾶς τοῦ Ἑλληνισμοῦ !

Γιὰ μιὰ στιγμή, ἄθελά του, ἔκανε σύγκριση ἀνάμεσα στοὺς Τούρκους καὶ στοὺς ἐπαναστατημένους κοτζαμπάσηδες. Οἱ Τοῦρκοι, χρόνια τώρα, ὄχι μονάχα δὲν τὸν ἔβλαψαν, μὰ καὶ τὸν ὑποστήριξαν νὰ φτιάξη καὶ νὰ χαρῆ τὴν περιουσία του, τὴν εὐτυχία του. Τὸ χαράτσι ποὺ τοὺς πλήρωνε, ἄξιζε γιὰ τὴν ἀσφάλεια καὶ τὴν προστασία ποὺ τοῦ 'διναν. 'Αλλὰ καὶ στοὺς φτωχούς, τοὺς χωριάτες, οἱ Τοῦρκοι φέρνονταν μὲ καλοσύνη κι ἀνθρωπιά. Τὸ μοναδικὸ παράπονο τοῦ Ἕλληνα χωρικοῦ ἀπέναντι στὸν Τοῦρκο δυνάστη, ἦταν ποὺ δὲν τὸν προστάτευε ἀπὸ τὴ ληστεία καὶ τὴν τυραννία τῶν κοτζαμπάσηδων. Μὰ τὸ παράπονο ἦταν μικρό, καὶ πολλὲς φορὲς ὁ Τοῦρκος τὸ ἄκουγε μ' εὐνοϊκὸ αὐτί. Ὥσπου, στὸ τέλος, κατάντησε νὰ βλέπη, ὁ Ρωμιὸς χωρικός, τὸν κοτζάμπαση γιὰ ἐχτρὸ χειρότερο ἀπ' τὸν Τοῦρκο.

Καὶ τώρα, οἱ ἀσυνείδητοι προεστοὶ ἀφιόνισαν τὸν ἑλληνικὸ λαὸ μὲ τὰ κούφια λόγια τῆς λευτεριᾶς, καὶ τὸν ἔστειλαν νὰ πολεμήση τὸν Τοῦρκο· νὰ σκοτωθῆ τυφλὰ κι ἀνόητα, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ τοῦ καθίσουν ἐκεῖνοι ἀνενόχλητοι κι ἀτράνταχτοι στὸ σβέρκο . . .

Ἡ κωμωδία ποὺ παιζόταν εἰς βάρος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἦταν τραγική. Μὰ θὰ κέρδιζαν οἱ κοτζαμπάσηδες τὸ ἄτιμο παιχνίδι τους ;

— Χίλιες φορὲς καλύτεροι οἱ Τοῦρκοι ! μουρμούρισε ὁ Μίχαλος. Χίλιες φορές !

Καὶ ξημέρωσε. Δυὸ τρία ἀστεράκια, ποὺ τρεμούλιασαν γιὰ νὰ σιγοσβήσουν πέρα στὴν ἀνατολή, προμήνυσαν τὸν ἐρχομὸ τῆς ἡμέρας. Χωρὶς νὰ ξεδιαλύνη, τὸ σκοτάδι ἀπάλυνε σιγανά, ἔγινε γκρίζο, γαλατένιο· κι ὕστερα ἔφυγε μὲ πλατιὰ κύματα κατὰ τὸ βασίλεμα. Ἔφτασε ἡ μέρα βαθυπράσινη στὴν ἀρχή, πορτοκαλιὰ κατόπι, κι ὕστερα ρόδινη μέσα στὸ ξύπνημα τῆς χαραυγῆς. Ἁπλώθηκε παντοῦ τὸ φῶς, χίμηξε ἀπ' τὰ παράθυρα στὸν μεγάλον ὀντὰ καὶ φώτισε τὰ χλωμά, τὰ κουρασμένα ἀπὸ τὴν ἀγωνία καὶ τὴν ἀγρύπνια πρόσωπα τῶν προεστῶν καὶ τῶν δεσποτάδων. Ἕνα κοκόρι λάλησε, καὶ τὰ πουλάκια, τὰ κουρνιαγμένα στὰ δέντρα τῶν κήπων, ἀποκρίθηκαν μὲ μυριόστομο κελαϊδισμό. Ἄρχισε ἡ πρωινὴ κίνηση τοῦ σαραγιοῦ. Οἱ ἀγουροξυπνημένοι στρατιῶτες βγῆκαν ἀτημέλητοι ἀπὸ τὸ θάλαμο καὶ πλένονταν στὴ χαβούζα τῆς αὐλῆς. Ὁ μάγερας ξεκίνησε ἀκολουθημένος ἀπὸ μισὴ ντουζίνα κουβαλητάδες, γιὰ τὰ πρωινὰ τὰ ψώνια. Ὁ μουεζίνης τραγούδησε, στὸ διπλανὸ μιναρέ, τὴν ἑωθινή του προσευχή. Καὶ μιὰ καμπάνα πέρα στὴν ἐξοχή, σήμανε τὸν ὄρθρο. Μακριὲς γαλατένιες ὑγρασίες σέρνονταν πάνω στὰ νιόφυτα γρασίδια τοῦ τριπολιτζώτικου κάμπου. Ἡ πολιτεία ξυπνοῦσε μέσα σὲ χίλους θορύβους. Ἦρθε ἡ μέρα. Τί ἔμελλε νὰ φέρη γιὰ τοὺς φυλακισμένους; Τὴ ζωή, τὴν ἐλπίδα, τὴν ἀγωνία, ἢ τὸ θάνατο;

Κατὰ τὶς ἑφτὰ εἶδαν τὸ Σταυράκη Ἰωβίκη, τὸ δραγουμάνο, νὰ περνάη τὴν πόρτα τοῦ σαραγιοῦ καὶ νὰ πηγαίνη γραμμὴ στὰ διαμερίσματα τοῦ Μεχμὲτ Σαλήχ. Στὶς ἑφτὰ καὶ μισὴ ἦρθε ὁ Σωτήρης Κουγιάς· κι ὕστερα, τίποτ' ἄλλο. Ἡ ὥρα περνοῦσε πνιχτική, μέσα στὴ σιωπὴ καὶ τὴ γενικὴ κατάπτωση.

Ἔξαφνα ἄνοιξε ἡ πόρτα τοῦ ὀντᾶ καὶ παρουσιάστηκε ὁ Ἰωβίκης. Ὅλοι σηκώθηκαν μὲ μιᾶς καὶ τὸν τριγύρισαν.

— Ἔχω εὐχάριστα νέα, τοὺς εἶπε χαμογελώντας. Δὲν εἶναι ἀλήθεια πὼς οἱ Καλαβρυτινοὶ σκότωσαν τὸ βοεβόδα καὶ τοὺς δεκαεφτὰ Τούρκους. Τοὺς πιάσαν μονάχα

ρεέμια (ὁμήρους), μὲ τὴ δικαιολογία πὼς οἱ Τοῦρκοι δὲν φέρνονται καλὰ σὲ σᾶς ἐδῶ.

Καὶ πρόσθεσε χαμογελώντας πονηρά:

— Βλέπετε πὼς οἱ ἀγαπημένοι σας συνάδελφοι, σᾶς συλλογιοῦνται πάντοτε καὶ φροντίζουν γιὰ σᾶς.

— Καλοσύνη τους, εἶπε μὲ σαρκασμὸ ὁ Μίχαλος, μὰ δὲν ἔχομε ἀνάγκη ἀπὸ τὶς φροντίδες τους. Οἱ Τοῦρκοι μᾶς φέρνονται πολὺ καλύτερα ἀπ' ὅ,τι μᾶς μεταχειρίστηκαν αὐτοί.

Ὅλα τὰ μάτια σηκώθηκαν ἀπάνω του μ' ἐπιτίμηση, σὰν νὰ τοῦ 'λεγαν : « Αὐτὸ ποὺ λὲς εἶναι ἀλήθεια. Μὰ εἶναι ἀλήθειες ποὺ δὲ λέγονται ». Ὁ Μίχαλος κατάλαβε σιωπηλὰ τὴ μορφή, καὶ γυρνώντας κατὰ τοὺς ἄλλους εἶπε νευριασμένος :

— Τί μὲ κοιτᾶτε ἔτσι ; Ὁ Σταυράκης εἶναι δικός μας ἄνθρωπος, κι ἂς βρίσκεται στὴ δούλεψη τῶν Τούρκων. Κι ὕστερα, οἱ Τοῦρκοι εἶναι καλύτεροι ἀπὸ « αὐτούς ». Ἐχθροὶ φανεροὶ καὶ τίμιοι, κι ὄχι κρυφοὶ καὶ μπαμπέσηδες!

— Αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι ἡ γνώμη τοῦ καϊμακάμη, εἶπε ὁ Ἰωβίκης. Γι' αὐτὸ σᾶς παρακαλεῖ νὰ στείλετε γραφὴ στοὺς Καλαβρυτινούς, πὼς κανεὶς δὲν σᾶς κακομεταχειρίστηκε: πὼς εἴσαστε καλά, καὶ πὼς τοὺς περιμένετε νά 'ρθουν, τὸ δίχως ἄλλο, στὴν Τριπολιτζά.

Ὁ Μανόλης Τρούκας κούνησε τὸ βαρὺ ἀρβανίτικο κεφάλι του.

— Τὰ ἴδια καὶ τὰ ἴδια, μουρμούρισε. Δὲν βαριέσαι!

Οἱ ἄλλοι ὅμως τὸν ἀνάγκασαν νὰ σωπάση. Ἤξεραν πὼς καὶ τὸ γράμμα αὐτὸ θὰ ἦταν μάταιο· ἔπρεπε νὰ γίνη ὅμως, γιὰ νὰ δειχτῆ ἡ καλὴ προαίρεση τῶν φυλακισμένων ἀπέναντι στὸν καϊμακάμη.

Οἱ δεσποτάδες γράφουν γρήγορα τὸ γράμμα, τὸ ὑπογράφει ὅλος ὁ κόσμος, καὶ τὸ δίνουν στὸ Γεωργακόπουλο καὶ τὸ Μοθωνιό, νὰ τὸ πᾶνε στὰ Καλάβρυτα. Σ' αὐτοὺς ἔλαχε ὁ κλῆρος. Τοὺς ἀποχαιρετοῦν μὲ δάκρυα κι ἀγκαλιάσματα.

— Στὸ καλό! Καὶ νὰ γυρίστε γρήγορα, μὲ τὴν εὐχὴ τοῦ Θεοῦ!

Οἱ δυὸ προεστοὶ δίνουν τὶς πιὸ κατηγορηματικὲς ὑποσχέσεις. Θὰ κάνουν ὅ,τι περνάει ἀπ' τὸ χέρι τους γιὰ νὰ φέρουν τοὺς Καλαβρυτινοὺς στὴν Τριπολιτζά· ἂν δὲν τὸ πετύχουν, θὰ γυρίσουν μοναχοί τους. Καὶ φεύγουν μὲ ὕφος βαρύ, γεμάτο συναίσθηση τάχα γιὰ τὴ σπουδαιότητα τῆς ἀποστολῆς τους. Ὅλοι ὅμως νιώθουν πὼς στὸ βάθος, οἱ δυὸ ταχυδρόμοι εἶναι χαρούμενοι γιὰ τὴν προσωρινή τους ἔστω λύτρωση ἀπ' τὴν κόλαση τῆς Τριπολιτζᾶς. Ὅπως τὸ ἴδιο θὰ ἦταν κι ὁποιοσδήποτε ἄλλος βρισκόταν στὴ θέση τους.

Ἀπόμειναν πάλι μονάχοι, μέσ' στὴν ἀμφιβολία, τὴν ἀγωνία.

— Θεέ μου, κάνε νὰ γυρίσουν γρήγορα μὲ τὰ καλὰ χαμπέρια, μουρμουρίζει ὁ διάκος, ὁ Ζαφειρόπουλος.

— Ἂν γυρίσουν, μοῦ τρυπᾶς τὴ μύτη! λέει μὲ λύσσα ὁ Μίχαλος.

Ὁ Μανόλης Τρούκας κουνάει τὸ κεφάλι του μὲ ἀπαισιοδοξία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Ὁ Μίχαλος Ρούσης, ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος.

*

Καὶ δὲν γύρισαν.

Ὅταν εἶδαν μὲ τὰ μάτια τους τοὺς ἐπαναστατημένους Ἕλληνες· ὅταν ἄκουσαν μὲ τ' αὐτιά τους τὸ λιανοντούφεκο ν' ἀντιλαλῆ στὶς πλαγιὲς τῶν μοραΐτικων βουνῶν, κατάλαβαν πὼς ἦταν πιὰ πολὺ ἀργὰ γιὰ κάθε προσπάθεια συμβιβασμοῦ.

Ἂν τραβοῦσαν γιὰ τὴ Λαύρα, νὰ ἑνωθοῦν μὲ τοὺς Καλαβρυτινούς, θὰ ἦταν σὰν νὰ πρόδιναν τοὺς συντρόφους τῆς Τριπολιτζᾶς. Ἂν γύριζαν πίσω, θὰ πήγαιναν σὲ σίγουρο κι ἀνόητο θάνατο. Προτίμησαν λοιπὸν νὰ κρυφτοῦν, νὰ χαθοῦν καὶ νὰ περιμένουν τὰ γεγονότα.

Στὸ ἀναμεταξύ, οἱ Τοῦρκοι ἀπομόνωσαν τοὺς προεστοὺς καὶ δεσποτάδες σ' ἄλλον ὀντὰ τοῦ σαραγιοῦ. Ἐξὸν ἀπὸ τὴ στέρηση τῆς λευτεριᾶς, δὲν τοὺς ἔκαναν ἄλλο κακό. Καὶ γενικά, ἡ συμπεριφορά τους ἦταν ἐπιφυλαχτική, ἀλλὰ καλή.

Οἱ φυλακισμένοι, πάνω στὴν ἀπελπισία τους, καὶ γιὰ νὰ δείξουν τὴν καλή τους πίστη στὸν καϊμακάμη, ἔκαναν κι ἄλλα διαβήματα σχετικὰ μὲ τὴν πρόληψη τῆς Ἐπανάστασης. Ἔγραψαν στὸν πατριάρχη καὶ στὸν μεγάλο δραγουμάνο νὰ καθαιρεθῆ ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς κι ὁ Κερνίτσης, ὡσὰν ὑπεύθυνοι τῆς ἀνταρσίας. Τὰ γράμματα αὐτὰ δὲν ἔφτασαν ποτὲ στὸν προορισμό τους. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ πιστεύωμε πὼς μονάχα ἡ πολιτικὴ σκοπιμότητα ὑπαγόρευε στοὺς

φυλακισμένους αὐτὰ τὰ διαβήματα. Ὁ κίνδυνος κι ἡ ἀγωνία εἶχαν κλονίσει τὸ ἠθικὸ καὶ τὴ θέλησή τους. Ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὰ λόγια τοῦ Μίχαλου Ρούση, ποὺ ὑποστήριζε μὲ λύσσα καὶ φανατισμὸ τὴν ἄποψή του, ἄνοιξαν τὰ μάτια τους κι εἶδαν τὴ φοβερὴ προδοσία τῶν Καλαβρυτινῶν. Ἐπείσθηκαν κι αὐτοὶ πὼς ἡ Ἐπανάσταση δὲν ἦταν τίποτα ἄλλο παρὰ μιὰ ἐπιχείρηση μερικῶν πλεονεκτῶν καὶ ματαιόδοξων κοτζαμπάσηδων· κι ἄρχισαν νὰ παλεύουν μὲ λύσσα, γιὰ νὰ γλιτώσουν μὲ κάθε μέσο τὴ ζωή τους, ἔστω καὶ πνίγοντας στὸ αἷμα τὴν ἀντεθνικὴ — ὅπως πίστευαν — ἀνταρσία τῶν Καλαβρυτινῶν.

Κι αὐτὴ ἡ ἄποψη δυναμώνει μέρα μὲ τὴ μέρα. Ὅσο συλλογιέται τὰ διάφορα περιστατικὰ καὶ τὶς εἰδήσεις ποὺ φτάνουν ἀπὸ παντοῦ, πείθονται πὼς αὐτὸ ποὺ γίνεται δὲν εἶναι ἡ Ἐπανάσταση ποὺ ὀνειρεύτηκαν, ὁ ἐθνικὸς ξεσηκωμὸς ποὺ ὀργάνωσαν μ' ἐνθουσιασμὸ καὶ πίστη γιὰ τὴ Λευτεριὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ποὺ θ' ἄξιζε νὰ θυσιάσουν γι' αὐτήν, μὲ τὸ χαμόγελο στὸ στόμα, καὶ τὴ ζωή τους ἀκόμα. Ὄχι! Ἦταν αὐτὸ ποὺ ἔνιωσε ὁ Μίχαλος Ρούσης: μιὰ μεγάλη ληστρικὴ ἐπιχείρηση μερικῶν ἀσυνείδητων, ποὺ θέλουν νὰ λευτερώσουν τοὺς Ἕλληνες ἀπὸ τὴ σκλαβιὰ τῶν Τούρκων, γιὰ νὰ τοὺς κάνουν σκλάβους δικούς τους. Καὶ λυσσιάζουν οἱ προεστοὶ κι οἱ δεσποτάδες, ποὺ δὲν μποροῦν ν' ἀντιδράσουν. Σκυλιάζουν ποὺ δὲν κατάφεραν νὰ εἶναι κι αὐτοὶ μέτοχοι στὴ μεγάλη ἐπιχείρηση. Ἀφρίζουν ποὺ τὴν ἔπαθαν σὰν κουτάβια, καὶ θὰ πληρώσουν τὴν βλακεία τους μὲ τὴ ζωή τους. Μέσα σ' αὐτὸ τὸν κυκεώνα τῶν χαμηλῶν παθῶν καὶ συμφερόντων, ἡ Μεγάλη Ἰδέα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τοῦ Γένους, τῆς Λευτεριᾶς, πάει περίπατο.

Σ' αὐτὴν τὴν ψυχοσύνθεση βρίσκονταν οἱ φυλακισμένοι· κι ἐνεργοῦσαν σπασμωδικά, καὶ ραδιουργοῦσαν, καὶ κατέβαζαν ἰδέες γιὰ τὸ πνίξιμο τῆς Ἐπανάστασης. Καὶ περίμεναν. Τί; Κι αὐτοὶ δὲν ἤξεραν. Ὅταν περνοῦσαν πνοὲς ψυχροῦ στοχασμοῦ μέσ' στὸ ζεματιστό τους μυαλό, καταλάβαιναν, πὼς ὅλ' αὐτὰ ἦσαν μάταια. Ἡ Ἐπανάσταση, καλὴ ἢ κακή

εἶχε ξεσπάσει. Οἱ Τοῦρκοι δὲν μποροῦσαν καὶ δὲν ἤθελαν νὰ κατανοήσουν τὶς βαθιὲς διχόνοιες ποὺ χώριζαν τοὺς νομιμόφρονες Τριπολιτζῶτες — ποὺ δὲν ἀντιπροσώπευαν τίποτα — ἀπὸ τοὺς ἀντάρτες Καλαβρυτινούς, ποὺ παρουσιάζονταν γι' ἀρχηγοὶ τοῦ ξεσηκωμένου Ἑλληνισμοῦ.

Κάθε Ρωμιός, ἔστω καὶ φιλότουρκος, ἦταν ἀσὴς στὰ μάτια τῶν Ὀσμανλήδων· καὶ θὰ εἶχε τὴν τιμωρία ποὺ τοῦ ἄξιζε: τὸ θάνατο.

Αὐτὴ ἦταν ἡ κατάσταση, ὅταν γίνηκε ἕνα περιστατικὸ ποὺ μεγάλωσε τὴν ἀγωνία τῶν φυλακισμένων. Ἔδωσε ὅμως κι ἄλλη τροπὴ στὶς σκέψεις τους. Ἕνα πρωινό, καθὼς καθόντανε καὶ συζητοῦσαν τὰ ἴδια καὶ τὰ ἴδια, ἄκουσαν μεγάλη φασαρία στὴν αὐλὴ τοῦ σαραγιοῦ. Χίμηξαν στὰ παράθυρα, κι εἶδαν πὼς ἕνας ὄχλος ἀπὸ φανατισμένους Τούρκους, παραβιάζοντας τὴ μεγάλη πόρτα, χύθηκε στὴν αὐλή, καὶ ζητοῦσε μὲ φωνὲς τὰ κεφάλια τῶν προεστῶν καὶ τῶν δεσποτάδων. Ἡ φρουρὰ — ἕνας τσαούσης Ἀρβανίτης καὶ δυὸ τρεῖς χαλντούπηδες — προσπαθοῦν νὰ βάλουν τάξη, μὰ δὲν τὰ καταφέρνουν. Ὁ καϊμακάμης δὲν εἶναι στὸ σαράι. Ποιὸς θὰ συγκρατήση τὸν ξεχαλίνωτον ὄχλο; Ἔξαφνα προβάλλει ὁ δραγουμάνος. Πιάνει τοὺς εὐέξαπτους καὶ προσπαθεῖ νὰ τοὺς ἡσυχάση. Τοὺς πιὸ λογικοὺς κοιτάει νὰ τοὺς συμβουλέψη. Τὰ καταφέρνει. Ὁ ὄχλος γαληνεύει. Μὴν μπορώντας ὅμως νὰ ξεσπάση στοὺς προεστούς, γυρίζει ἀλλοῦ τὴν ὀργή του. Σὲ μιὰ γωνιὰ τῆς αὐλῆς στέκονται πεντέξη ἁρματωμένα παλικάρια. Εἶναι οἱ ὑπηρέτες κι οἱ συνοδοὶ τῶν φυλακισμένων προεστῶν: ὁ Ἀλεξίου τοῦ Μαυρομιχάλη, ὁ Ἀποστόλου τοῦ Δεληγιάννη, ὁ Πανάγος τοῦ Μίχαλου, κι ἄλλοι. Οἱ Τοῦρκοι χιμᾶν καταπάνω τους καὶ θέλουν νὰ τοὺς ξαρματώσουν. Τὰ παλικάρια φέρνουν ἀντίσταση.

— Δὲν δίνομε τ' ἄρματά μας! Σκοτῶστε μας!

Τότε ὁ Ἀναστάσης Μαυρομιχάλης, ποὺ παρακολουθεῖ ἀπ' τὸ παράθυρο, φωνάζει στὸν Ἀλεξίου:

— Δῶσε, ορέ, τ' ἄρματα. Μὴ γίνεσαι καὶ σὺ ἀσής!

Τὴν ἴδια προσταγὴ δίνουν κι οἱ ἄλλοι προεστοὶ στὰ

παλικάρια τους. Κι οἱ γενναῖοι Ἕλληνες πολεμιστὲς — ποὺ δὲ νιώθουν τὰ τερτίπια τῶν ἀφεντάδων τους — ξαρματώνονται μὲ δάκρυα στὰ μάτια. Οἱ Τοῦρκοι ἁρπάζουν τοὺς ἄοπλους πιὰ συνοδούς, τοὺς λησταρώνουν μὲ ἁλυσίδες καὶ τοὺς ρίχνουν στὰ μπουντρούμια τοῦ σαραγιοῦ.

Μέσα ὅμως στὴν ἀναμπουμπούλα, ὁ Πανάγος κατάφερε νὰ ξεκόψη μὲ τρόπο. Ἦρθε μουλωχτὰ κάτω ἀπ' τὸ παράθυρο ποὺ στεκόταν ὁ Μίχαλος, καὶ τὸν ρώτησε:

— Τί νὰ κάνω, ἀφεντικό ; Νὰ δώσω τ' ἅρματά μου ;

Γοργὴ σκιὰ πέρασε ἀπ' τὰ μάτια τοῦ Ρούση.

— Κανεὶς δὲν σὲ προσέχει, τοῦ ἀποκρίθηκε. Φύγε μὲ τρόπο ! Πήγαινε στὸν Καστρόπυργο καὶ πρόσεχε τὴ γυναίκα μου, μὴν τῆς τύχη τίποτα ! Τὴν κυρά σου καὶ τὰ μάτια σου !

— Καὶ σύ, ἀφεντικό ; ρώτησε ὁ Πανάγος μὲ ἀνησυχία.

Ὁ Μίχαλος χαμογέλασε μόλις, μιὰ ἰδέα.

— Γιὰ μένα, μὴ σὲ νοιάζη· θὰ τὰ καταφέρω μονάχος μου.

Ὁ Πανάγος δὲν ἀποκρίθηκε. Γλίστρησε μὲ τρόπο μέσα στὶς παρέες τῶν Τούρκων, ποὺ σκορποῦσαν ἱκανοποιημένοι, πέρασε ἀπαρατήρητος τὴν πόρτα τοῦ σαραγιοῦ καὶ χάθηκε.

Ὅταν ὅλα τὰ πάντα γαλήνεψαν, οἱ φυλακισμένοι κοιτάχτηκαν ἀναμεταξύ τους. Λόγος δὲ βγῆκε ἀπὸ τὸ χείλι τους, μὰ κι οὔτε χρειαζόταν. Ἄρχιζε ὁ Γολγοθάς. Μόνο θὰ ἤθελαν νὰ μάθουν τὸ λόγο ποὺ ἔσπρωξε τὴν τούρκικη πλεμπάγια τῆς Τριπολιτζᾶς νὰ ζητήση τὰ κεφάλια τους. Ἦταν αὐθόρμητο κίνημα τοῦ λαοῦ, ποὺ πληροφορήθηκε δυσάρεστα περιστατικά, ἢ σκηνοθεσία μηχανεμένη ἀπ' τοὺς ἀγάδες, γιὰ λόγους πολιτικούς ; Πρὶν ὅμως δώσουν εἰκαστικὴ ἀπόκριση στὸ ἐρώτημα, ἄνοιξε ἡ πόρτα καὶ μπῆκε ὁ δραγουμάνος. Ὅλοι τὸν τριγύρισαν σιωπηλοί, κοιτώντας τὴ γεμάτη φροντίδα μορφή του.

— Μὴ φοβᾶστε, τοὺς εἶπε. Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ σᾶς κάνη κακό. Θὰ πάρουμε τὶς χρειαζούμενες προφυλάξεις.

Ὁ Τριπόλεως Δανιὴλ ἔσκυψε καὶ χαιρέτησε.

— Εἴμεθα καθυποχρεωμένοι εἰς τὸν ἐνδοξότατον καϊμακάμην διὰ τὰς φροντίδας του. Διατί ὅμως ὁ ὀθωμανικὸς λαὸς τῆς Τριπόλεως ἀπαιτεῖ τὸν ὄλεθρον ἡμῶν τῶν νομοταγῶν καὶ ἀθώων; Τίς τὸν παρακινεῖ εἰς τὸ ἄδικον ἔγκλημα;

Ὁ δραγουμάνος σήκωσε τοὺς ὤμους.

— Καταλαβαίνω ποῦ πάει τὸ μυαλό σας. Φανταζόσαστε πὼς ὁ πασὰς κι οἱ ἀγάδες τοὺς ἔβαλαν νὰ κάνουν τὴ φασαρία... Γιὰ ποιό λόγο ; Ἂν ὁ Σαλὴχ Μεχμὲτ ἤθελε νὰ σᾶς χαλάση, τὸ ἔκανε ἀπὸ τὴν πρώτη ἡμέρα. Ἄλλη εἶναι ἡ αἰτία.

Σώπασε μιὰ στιγμή, καὶ πρόσθεσε μὲ φωνὴ χαμηλή :

— Ἦρθε χαμπέρι πὼς ὁ Κολοκοτρώνης μάζεψε πέντε χιλιάδες παλικάρια, στὴν Καρύταινα. Ὁ Πετρόμπεης εἶναι μαζί του. Ἄρχισε ντουφέκι γερό.

Ἐκείνη τὴ στιγμὴ δὲν ἦταν ὁ δραγουμάνος, ὁ πιστὸς ὑπηρέτης τοῦ βελιγιουνὰμ σουλτάνου ποὺ μιλοῦσε, μὰ ὁ Ἕλληνας, ὁ φλογισμένος πατριώτης. Σύγκαιρα ὅμως ξαναθυμήθηκε τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀξιώματός του· τόσο ὅμως, ὅσο νὰ μὴν προδίνη τὸ Γένος του. Πῆρε ἀέρα σκληρό, γεμάτο στόμφο, γιὰ νὰ πῆ τὰ παρακάτω διπλωματικὰ καὶ διφορούμενα λόγια:

— Οἱ παντοδύναμες στρατιὲς τοῦ πολυχρονεμένου μας πατισὰχ θὰ τσακίσουν τοὺς ἀναιδέστατους ἀσῆδες, ὅσο κι ἂν εἶναι πολυάριθμοι καὶ δυνατοί! Μονάχα χρειάζεται ὑπομονή, ὡσότου φτάσουν ἐνισχύσεις ἀπὸ τὴν Ἰσταμπούλ!

— Ἄφεριμ ! Ὁ Θεὸς νὰ δώση! εἶπαν μ' ἕνα στόμα — στόμα ὑποκριτικὸ — οἱ φυλακισμένοι.

Ὁ δραγουμάνος χαιρέτησε χαμογελώντας πονηρὰ καὶ βγῆκε ἀπ' τὸν ὀντά. Καὶ τότε οἱ προεστοὶ κι οἱ δεσποτάδες ξανακοιτάχτηκαν, γεμάτοι παράξενους στοχασμοὺς καὶ συναισθήματα.

Τὸ πὼς ὁ Κολοκοτρώνης βρισκόταν στὸ Μοριά, τὸ ἤξεραν. Δὲν φαντάστηκαν ποτὲ ὅμως πὼς αὐτὸς ὁ κλέφτης, ὅσο γενναῖος κι ἂν δείχτηκε τὸν παλιὸ καιρὸ τῆς κλεφτουριᾶς,

θὰ εἶχε τὴ δύναμη νὰ μαζέψη γύρω του πέντε χιλιάδες πολεμιστὲς καὶ νὰ γίνη ἀρχηγός. Δὲν μποροῦσαν νὰ διανοηθοῦν πῶς αὐτὸς ἦταν δυνατὸ νὰ συγκεντρώνη στρατηγικὰ προσόντα. Κι ὕστερα, ὑπάρχουν ἀκόμα στοιχεῖα ποὺ ἀναποδογυρίζουν τὴν κατάσταση: πρῶτο, τὸ ὅτι οἱ Μαυρομιχαλαῖοι μὲ τοὺς Μανιάτες, ἀλλάζοντας ἰδέα, προσεχώρησαν στὴν Ἐπανάσταση. Δεύτερο, ὅτι οἱ Τοῦρκοι τοῦ Μοριᾶ δὲν εἶχαν ἀρκετὸ στρατὸ ν' ἀντισταθοῦν στὸν Κολοκοτρώνη, καὶ περιμένουν ἐνισχύσεις ἀπὸ τὴν Ἰσταμπούλ. Μὰ τότε ὄχι μόνον εἶναι δυνατὴ ἡ Ἐπανάσταση, ἀλλὰ ἔχει καὶ πολλὲς — πάρα πολλὲς — ἐλπίδες νὰ πετύχη!

Κύμα ἀγαλλίασης φούσκωσε τὰ στέρνα τῶν φυλακισμένων. Χωρὶς κανεὶς νὰ ἔχη μιλήσει, ἔνιωθε ὁ ἕνας τὶς σκέψεις καὶ τὴ χαρὰ τοῦ ἀλλουνοῦ, ὡσὰν νὰ ἦσαν ὅλοι ἕνας νοῦς, μιὰ ψυχή. Μὲ δάκρυα συγκίνησης στὰ μάτια, μὲ βασανισμένα χαμόγελα ἐλπίδας στὰ χείλη, ἀγκαλιάζονταν καὶ φιλιόνταν. Πνιχτοὶ λυγμοὶ ἀντηχοῦσαν, στεναγμοὶ λύτρωσης κι εὐδαιμονίας.

— Ὁ Κολοκοτρώνης μὲ πέντε χιλιάδες στὴν Καρύταινα... Ὁ Κολοκοτρώνης μὲ πέντε χιλιάδες στὴν Καρύταινα...

Ἦταν ἡ μοναδικὴ φράση ποὺ μποροῦσε νὰ βγῆ ἀπὸ τὰ σπασμωδικὰ λαρύγγια. Φράση ἁπλή, ποὺ 'λεγε τὰ πάντα στὴ λογική της προέκταση.

Μονάχα ὁ Μίχαλος ἀπόμεινε ξένος στὴ γενικὴ χαρά. Στεκόταν ὄρθιος σὲ μιὰ γωνιά, καὶ κοιτοῦσε τὶς περιπτύξεις τῶν συντρόφων του μὲ χαμόγελο σαρκασμοῦ.

— Ὁ Κολοκοτρώνης στὴν Καρύταινα μὲ πέντε χιλιάδες! φώναξε ὀργισμένα. Καὶ τί μ' αὐτό ; Ἔ ; τί μ' αὐτό ;

Ὅλα τὰ μάτια σηκώθηκαν πάνω του. Ὁ λόγος τοῦ Μίχαλου Ρούση ξυπνοῦσε, στὶς μεθυσμένες ἀπὸ τὴν καλὴν εἴδηση ψυχές, τὴν ἀμφιβολία καὶ τὸ αἴσθημα τῆς πραγματικότητας.

— Γιατὶ χαιρόσαστε ; Δὲ μοῦ τὸ λέτε καὶ μένα νὰ χαρῶ ; Μήπως μπορεῖ ὁ Κολοκοτρώνης νὰ μᾶς γλιτώση

ἀπ' τὸ μαχαίρι τοῦ Τούρκου ; Μὴν κάνετε σὰν παιδιά !

Ὁ Μανόλης Τρούκας, ποὺ ὅπως πάντα καθόταν στὴ γωνιά του συλλογισμένος κι ἀμίλητος, δίχως ν' ἀνακατεύεται στὶς κουβέντες καὶ τὶς ἐκδηλώσεις τῶν ἄλλωνῶν, σηκώθηκε καὶ πῆγε κοντὰ στὸν ἀνεψιό του.

— Ἄκου, Μίχαλε, εἶπε. Δὲν ξέρω τί γνώμη ἔχουν οἱ ἄλλοι γιὰ τὸν Κολοκοτρώνη. Μὰ ἐγὼ ποὺ τὸν γνώρισα πέρσι τὸ καλοκαίρι στὴ Ζάκυνθο, καὶ τὸν ἔκανα παρέα καὶ μίλησα μαζί του, μπορῶ νὰ σοῦ ὁρκιστῶ πὼς ἡ Ἐπανάσταση βρίσκεται σὲ καλὰ χέρια.

— Ὁ καπετὰν Θοδωράκης εἶναι πολὺ ἄξιος, βεβαίωσε ὁ Ντεληγιάννης, μὲ κάποιαν ὅμως ἐπιφύλαξη στὸν τόνο τῆς φωνῆς.

— Κι ὕστερα ; σάρκασε ὁ Μίχαλος. Κι ὕστερα ; Μπορεῖ νὰ γλιτώσει τὰ κεφάλια μας ; Μπορεῖ ;

— Νὰ τὰ γλιτώση σὰ δύσκολο, εἶπε ὁ Τρούκας. Μὰ νὰ σοῦ πῶ, ἀνεψιέ ! Ἂν εἶναι νὰ λευτερώση τὴν πατρίδα — καὶ θὰ τὴ λευτερώση — ἂς πάη χαλάλι τὸ κεφάλι μας !

— Ναί ! φώναξαν μ' ἕνα στόμα προεστοὶ καὶ δεσποτάδες. Νὰ λευτερωθῆ ἡ Ἑλλάδα, κι ἂς πεθάνωμε μεῖς !

Ὁ ἄγριος ἐνθουσιασμὸς ποὺ γυάλιζε σ' ὅλα τὰ μάτια δὲν φόβισε τὸ Μίχαλο Ρούση. Χαμογέλασε πάλι, κι ἔκοψε τὶς ἐκδηλώσεις τῶν συντρόφων του μὲ ἄγρια φωνή.

— Ὁ Κολοκοτρώνης ἴσως νὰ λευτερώση τὴν Ἑλλάδα. Πρῶτος ἐγὼ τὸ εὔχομαι, καὶ παρακαλῶ τὴν Παναγιὰ νὰ βλογάη τὸ σπαθί του ! Τοὺς Ἕλληνες ὅμως μπορεῖ νὰ τοὺς λευτερώση ; Μπορεῖ ;

Καὶ καθὼς ὅλοι τὸν κοιτοῦσαν σαστισμένοι, μὴ καταλαβαίνοντας, ξακολούθησε νὰ μιλάη μὲ λύσσα βιαστική :

— Μὰ εἴσαστε ὁλότελα στραβοί ; Τόσο σᾶς τύφλωσε ἡ ἐλπίδα, ποὺ δὲν βλέπετε πιὸ πέρα ἀπὸ τὴ μύτη σας ; Ὁ Κολοκοτρώνης εἶναι ὄργανο « ἐκείνων », τῶν Καλαβρυτινῶν. Εἶναι ὁ στρατηγὸς ποὺ θὰ διώξη τὸν Τοῦρκο, γιὰ νὰ στεριώση τὴν τυραννία τῶν κοτζαμπάσηδων ! Ποιὸς ξέρει τί τοῦ ὑποσχέθηκαν ! Καὶ εἶναι ἱκανός, ὁ Κοκλοκοτρώνης !

Εἶναι ἄξιος ! Ἂν εἶχαν ἀκόμα μιὰν ἐλπίδα νὰ γλιτώσουν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὴν τυραννία τῶν Καλαβρυτινῶν, τώρα πάει κι αὐτή! Τὴ σκότωσε ὁ Κολοκοτρώνης μὲ τὸ σπαθί του ! Καὶ σεῖς χαιρόσαστε ! Βλάκες ! Δὲν καταλαβαίνετε πῶς «ἐκεῖνοι» εἶναι ἐχτροί μας ; Πῶς θέλουν μὲ κάθε τρόπο τὸ χαμό μας, γιὰ νὰ καρπωθοῦν μόνον «ἐκεῖνοι» τὴ λευτεριὰ — τί λέω ; — τὴ σκλαβιὰ τῶν Ἑλλήνων, ποὺ τὴ δουλεύει ἡ πάλα τοῦ Κολοκοτρώνη ; «Ἐκεῖνοι» σκυλιάζουν ὅσο βλέπουν πῶς οἱ Τοῦρκοι δὲν μᾶς σκοτώνουν! «Ἐκεῖνοι» θὰ κάνουν ὅ,τι περνάει ἀπ' τὸ χέρι τους γιὰ ν' ἀναγκάσουν τὸ Μεχμὲτ Σαλὴχ νὰ μᾶς χαλάση! Θὰ σφάξουν χανούμισες, τουρκόπαιδα! Θὰ κάνουν σημεῖα καὶ τέρατα, γιὰ νὰ θεριέψουν τὴν ὀργὴ ποὺ οἱ ἀγάδες τρέφουν γιὰ-τ'-ἐμᾶς! Καὶ θὰ τὸ καταφέρουν! Ναί, θὰ τὸ καταφέρουν! Καὶ σεῖς χαιρόσαστε! Βλάκες! Βλάκες!

Σταμάτησε δίχως πνοή, μὲ τὸ στόμα γεμάτο ἀφρισμένα σάλια· κι ἀνάσανε μὲ σπασμὸ τὸν ἀέρα ποὺ παράτησε τὰ πλεμόνια του. Οἱ ἄλλοι εἶχαν ἀπομείνει σιωπηλοί, σαστισμένοι, κλονισμένοι ἀπ' τὰ λόγια τοῦ Μίχαλου, ποὺ ξύπνησαν μέσ' στὶς ψυχὲς τὰ φαρμάκια, τὰ μίση τὰ παντοδύναμα.

Μόνον ὁ Μανόλης Τρούκας εἶχε ἀπομείνει ἀτάραχος, ἀκλόνητος.

— Εἶπες ὅ,τι εἶχες νὰ πῇς ; ρώτησε τὸν ἀνεψιό του.

— Ναί. . . Δὲ σοῦ φτάνει ;

— Ὄχι ! Δὲ μοῦ φτάνει !

Σώπασε γιὰ μιὰ στιγμή, καὶ ξακολούθησε μὲ φωνὴ βαριά, ἤρεμη :

— Ὁ Κολοκοτρώνης πολέμησε χρόνια τὸν Τοῦρκο, στὰ βουνά. Εἶδε τοὺς δικούς του νὰ πεθαίνουν ἀπὸ τὸ βόλι κι ἀπὸ τὴ θηλειὰ τοῦ Ὀσμανλῆ. Ἀντίκρισε τὸ θάνατο μὲ τὰ μάτια του. Λαβώθηκε, ἔφτυσε αἷμα, πούντιασε, πείνασε, δίψασε. Καὶ γιατί ὅλα αὐτά ; Τί κέρδος βρῆκε ; Ἂν ὁ Κολοκοτρώνης ἔστελνε μήνυμα στοὺς Τούρκους : «Ἂν σταματή-

σω τὸν πόλεμο, ἂν γίνω φίλος σας, μὲ κάνετε πλούσιο κι ἄρχοντα» θὰ τὸ πετύχαινε, ναὶ ἢ ὄχι ;

— Βεβαίως θὰ τὸ ἐπετύγχανε, μουρμούρισε ὁ Τριπόλεως Δανιήλ.

— Κι ὅμως δὲν τό 'κανε! Πολέμησε ὡς τὸ στερνὸ βόλι, ὡς τὸ στερνό του παλικάρι! Καὶ σὰν εἶδε πὼς δὲν εἶχε πιὰ ἐλπίδα, πέρασε στὴ Ζάκυνθο, δίχως γρόσι στὸ κεμέρι, κι ἔκανε τὸ χασάπη, γιὰ νὰ βγάλη τὸ ψωμί του... Κι ἂν ἀργότερα γίνηκε ἀξιωματικὸς στὸ ἐγγλέζικο ἀσκέρι, δὲν τό 'κανε γιὰ νὰ καζαντίση, μὰ γιὰ νὰ σπουδάση κοντὰ στοὺς Εὐρωπαίους τὴν τέχνη τοῦ πολέμου. Ἕνα σκοπὸ κι ἕνα ὄνειρο εἶχε ὁ Κολοκοτρώνης στὴ ζωή του : τὴ λευτεριὰ τῶν Ἑλλήνων! Γιατί, ὁ Κολοκοτρώνης εἶναι Ἕλληνας πολεμιστής, κι ὄχι Ρωμιὸς κοτζάμπασης! Μὲ κατάλαβες, ἀνεψιέ μου ;

Κανεὶς δὲν μίλησε. Ὅλοι ἀκοῦγαν μὲ κεφάλια σκυφτά.

— Ἂν θαρρῆς, ξακολούθησε ὁ Μανόλης Τρούκας, πὼς ἕνας τέτοιος ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ γίνη ὄργανο στὰ νιτερέσα τῶν κοτζαμπάσηδων, εἶσαι πολὺ γελασμένος! «Ἐκεῖνοι» τὸν παραδέχτηκαν γιὰ ἀρχηγὸ μὲ μαύρη καρδιά. Γιατὶ ξέρουν καλὰ πὼς χωρὶς αὐτόν, ἡ Ἐπανάσταση πάει ἁ φοῦντο... Ἔχουν τὴν ἀνάγκη του τώρα. Ἅμα περάση ὅμως ὁ κίντυνος, θὰ κοιτάξουν νὰ τοῦ βγάλουν τὸ μάτι, ὅπως ἔβγαλαν τὸ δικό μας! Μόνο ποὺ κάνουν σκάρτο λογαριασμό. Ὁ Κολοκοτρώνης δὲν εἶναι κορόιδο σὰν ἐμᾶς. Κι ὕστερα ξεχνοῦν ἕνα πράμα: πὼς ἕνας λαὸς ποὺ πολέμησε καὶ κέρδισε τὴ λευτεριά του κάτω ἀπό 'ναν ἀρχηγὸ καθαρὸ καὶ τίμιο σὰν τὸν Κολοκοτρώνη, δὲν γίνεται πιὰ εὔκολα σκλάβος τῶν κοτζαμπάσηδων! Μὲ κατάλαβες, ἀνεψιέ μου ;

Κανεὶς δὲν ἀποκρίθηκε.

Τὰ λόγια τοῦ Μανόλη Τρούκα γέννησαν παράξενους καὶ μπερδεμένους σταχασμοὺς στὰ κεφάλια τῶν προεστῶν, τῶν δεσποτάδων· ὡσὰν ἡ προοπτικὴ αὐτὴ νὰ τοὺς ἄφηνε μιὰν ἀμφιβολία, κάποιο δισταγμό. Σκόρπισαν παρέες - παρέες, κι ἄρχισαν νὰ σιγομιλᾶν.

Ὁ Μίχαλος πῆγε καὶ κάθισε στὸ μεντέρι. Ἦταν ὠχρός, κλονισμένος, ἀμήχανος. Ἔκλεισε τὰ μάτια καὶ προσπαθοῦσε νὰ συλλογιστῆ, νὰ ταξινομήση τὶς σκέψεις, τὰ συναισθήματα του, χωρὶς νὰ τὸ καταφέρνη. Ὅλος αὐτὸς ὁ κυκεώνας τῶν συμφερόντων, τῶν παθῶν, τῶν ἀτομικῶν καὶ ὁμαδικῶν προσπαθειῶν καὶ ἀντιδράσεων, ποὺ χτυπιότανε σ' ἕνα ὕπουλο, σκοτεινὸ κι ἀφανέρωτο πόλεμο, τὸν σάστιζε, τὸν ἔκανε νὰ παλεύη νὰ βρῆ ἄκρη, συνέπεια, συνισταμένη, χωρὶς νὰ μπορῆ. Εἶχε πελαγώσει, εἶχε ἀρχίσει νὰ χάνη κάθε συναίσθημα τῆς πραγματικότητας, κάθε ἔλεγχο τῶν περιστατικῶν. Ἔνιωθε πὼς πάνω ἀπὸ τὶς βουλήσεις, τὶς ὀρέξεις τὶς προσπάθειες, τὶς ἀντιδράσεις τῶν ἀνθρώπων, ὑπάρχει κάτι τὸ ἀστάθμητο, κάτι τὸ ὑπερφυσικό, ποὺ ὁδηγεῖ ὅλα τὰ πάντα στὸ δικό του, τὸν ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη δυναμικότητα δρόμο. Κάτι σὰν ἀδυναμία ἄρχισε νὰ μαλακώνη τὴν καρδιά του. Πρὸς τι ὅλα αὐτά ; Γιατί νὰ παλεύη ; Καὶ μὲ ποιούς ; Ἐκεῖνο ποὺ ἐσὺ θαρρεῖς ἀλήθεια ἀτράνταχτη, εἶναι πλάνη καὶ παραλογισμός. Οὔτε μπορεῖς νὰ βρῆς πουθενὰ τὴν ἀλήθεια. Αὐτὴ θὰ τὴν ξεκαθαρίση ἀργότερα, πολὺ ἀργότερα, ὁ ψύχραιμος μελετητὴς τῆς ἱστορίας. Ἂν τὴν ξεκαθαρίση. Ἄν... Γιατί ν' ἀντιδρᾶ ; Γιατί νὰ παλεύη, τροχὸς ἐλάχιστος, μέσα σ' αὐτὴν τὴν ἡρωικὴ κατάσταση ποὺ ξέσερνε τὸν ἑλληνικὸ λαὸ στὰ πεπρωμένα του ; Τὸ Ριζικὸ — ἡ Μοίρα ἡ ἀδέκαστη — γελάει μὲ τοὺς ἀνίσχυρους σπασμοὺς τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας. Ὅλα τὰ πάντα ἦσαν μάταια. Κάλλιο νὰ περιμένη τὸν ἀναπότρεπτο θάνατο μὲ ἀδιάφορη ψυχή.

Ἔξαφνα, τὸ αὐτί του πῆρε μιὰ σιγανὴ κουβέντα ποὺ γινόταν δίπλα του.

Ὁ Θόδωρος Ντεληγιάννης μιλοῦσε μὲ τὸν Ἀναστάση Μαυρομιχάλη :

— Ὁ γέρο - Τρούκας ἔχει δίκιο. Τώρα ποὺ πῆρε ὁ Κολοκοτρώνης τὴν ἀρχηγία στὰ χέρια του, οἱ Καλαβρυτινοὶ τὸ χάσαν τὸ παιχνίδι.

— Ἀμ' ἂν εἶναι ἔτσι, τότε σωθήκαμε !

— Πῶς αὐτό ;
— 'Ο Κολοκοτρώνης ἔχει ντερέσο γιὰ τὸ θάνατό μας ;
— Τί ντερέσο νά 'χῃ; Αὐτὸς πολεμάει γιὰ τὴν 'Ελλάς! γιὰ τὴν ἰδέα!
— 'Αμ' τότε θὰ κάνῃ ὅ,τι περνάει ἀπ' τὸ χέρι του νὰ μᾶς γλιτώση.
— Λές ;
— Καὶ βέβαια λέω ! Τὸν ξέρω, ἐγώ, τὸ Θοδωράκη ! Αὐτὸς θαρρεῖ πὼς πρέπει νὰ σμίξωμε ὅλα τὰ μεγάλα κεφάλια τῆς Ρωμιοσύνης, γιὰ τὸ καλὸ τῆς πατρίδας. Θὰ κάνη ὅ,τι μπορεῖ νὰ μᾶς γλιτώση. Ἄκου ποὺ σοῦ μιλάω ἐγώ !
— 'Απὸ τὸ στόμα σου καὶ στοῦ Θεοῦ τ' αὐτί!
— Ἄκου ποὺ σοῦ μιλάω, ἐγώ ! Αὐτὸς ἔχει πιάσει κιόλα ρεέμια τοὺς καλύτερους Τούρκους τοῦ Μοριᾶ· καὶ θὰ παράγγειλε τοῦ καϊμακάμη: «Ἂν χαλάσης τοὺς κοτζαμπάσηδες, χαλάω τοὺς ἀγάδες ! »
— Μωρέ, καλὰ τὸ σκέφτηκες !
— 'Αμ' τί θαρρεῖς !
— Μωρέ, νὰ γλιτώσουμε, νὰ βγοῦμε ἀπὸ δῶ μέσα· καὶ νὰ δῇς τί ἔχουν νὰ τραβήξουν οἱ Καλαβρυτινοί!
— Τί νὰ τραβήξουν ;
— Τί νὰ τραβήξουν, λέει ; Βόλι καὶ μαχαίρι! Εἶναι λίγο αὐτὸ ποὺ μᾶς κάνανε, οἱ κερατάδες ;
— Μὴν εἶσαι κορόιδο !
— Τρελάθηκες, λέω ἐγώ! Αὐτοὶ μᾶς στείλανε σφαχτάρια στὸν μπόγια, καὶ μεῖς θὰ τοὺς λυπηθοῦμε ; Μαχαίρι, μωρέ! Καὶ θὰ μποῦμε ἐμεῖς στὴ θέση τους! Θὰ μοιραστοῦμε ἐμεῖς ὁλόκληρο τὸ Μοριά!
— Ναί! Ἂν σ' ἀφήση ὁ Κολοκοτρώνης!
— 'Ο Κολοκοτρώνης ;
— Δὲν ἄκουσες τὸ γέρο - Τρούκα ; Θὰ νικήσῃ ὁ Κολοκοτρώνης γιὰ νὰ φᾶμε μεῖς ;
— Τί ; Ὅλ' αὐτὸς θὰ τὰ φάη ;
— Αὐτὸς δὲν τρώει τίποτα. Μὰ δὲν θ' ἀφήση νὰ φάη κι ἄλλος. Κατάλαβες ;

— Κατάλαβα, πού νά πάρη ό διάολος!

— Τί μᾶς τσαμπουνᾶς λοιπόν, νά βάλωμε μαχαίρι στούς Καλαβρυτινούς καί κουραφέξαλα;

— Ἔτσι θά τούς ἀφήσωμε, τούς κερατάδες;

— Ἔτσι καί παραέτσι!

— Γιατί, ὀρέ;

— Γιατί ἔχομε τήν ἀνάγκη τους, νά σμίξωμε ὅλοι μαζί, νά βγάλωμε ἀπό τή μέση τόν Κολοκοτρώνη, καί νά μοιραστοῦμε τό Μοριά.

— Μωρέ, σωστά μιλᾶς! Φτού, νά πάρη ό διάολος! Δέν τό εἶχα συλλογιστεῖ αὐτό!

— Εἶσαι ντίπ μπουνταλάς.

— Μωρέ, ἔτσι θά γίνουν τά πράματα! Ἀρκεῖ νά γλιτώσωμε!

— Γι' αὐτό νά εἶσαι σίγουρος!

— Πῶς τό ξέρεις;

— Θά μᾶς γλιτώση ό Κολοκοτρώνης! Ἄκου πού σοῦ μιλῶ ἐγώ!

— Ἄς μᾶς γλιτώση, μωρέ! Κι ἀπό κεῖ θά τοῦ βγάλωμε τό μάτι!

— Θέλει καί ρώτημα;

Κύμα σιχασιᾶς πλημμύρισε τήν ψυχή τοῦ Μίχαλου Ρούση. Θέλησε νά σηκωθῆ, νά οὐρλιάξη τήν ὀργή του, νά τούς φτύση κατάμουτρα. Μά ἔξαφνα κάτι ἔσπασε μέσα του. Ἦταν ή μαλαματένια λήκυθος, ὅπου ό κάθε ἄνθρωπος — κι ό πιό ποταπός — φυλάει τά πολύτιμα ἀπομεινάρια τῆς ἀνθρωπιᾶς του. Ὅλα σκορπίστηκαν στούς ἀλληλοχτυπούμενους ἀέρηδες τοῦ ξεφτελισμένου πάθους. Κι ἀπόμεινε κενός.

— Ὄχι, δέν ἀξίζει τόν κόπο. Δέν ἀξίζει τόν κόπο μουρμούρισε.

Ὕστερα ἀπό τούς ἐνθουσιασμούς, τίς ἀμφιβολίες τίς ἐλπίδες, ξανάρθε ή ὕφεση τῆς ἀγωνίας. Ἡ Μεγάλη Βδομάδα κύλισε καταθλιπτική, κι ἔφτασε τό Πάσχα μέ ἴσκιους θανάτου. Λειτούργησαν τά Πάθη, τόν Ἐπιτάφιο, τήν Ἀ-

νάσταση οἱ δεσποτάδες, δίχως ἄμφια, χωρὶς τετραβάγγελο, πάνω στὸ γυμνὸ βωμὸ ἑνὸς τραπεζιοῦ. Καὶ τὸ Πασχαλινὸ φιλὶ ἦταν ἀσπασμὸς χωρισμοῦ ἀπ' τὴ ζωὴ τοῦ κάτω κόσμου.

Μιὰ μέρα — βδομάδα τοῦ Πάσχα ἦταν — ἕνα καινούργιο ἀνήσυχο πλῆθος γέμισε τὴν αὐλὴ τοῦ σαραγιοῦ. Τοῦρκοι ἀγριεμένοι, ἁρματωμένοι — καὶ πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς λαβωμένοι — ἔδειχναν πὼς πρέπει νὰ γύριζαν ἀπὸ ἄτυχο πόλεμο. Φώναζαν κι ἀπειλοῦσαν, ζητώντας τὰ κεφάλια τῶν φυλακισμένων, ὅπως τὴν πρώτη φορά. Μὰ ἔβλεπε κανεὶς μεγάλη διαφορὰ στὸ φέρσιμό τους. Λίγοι ἦσαν οἱ αὐθόρμητοι, κι αὐτοὶ σὲ μικρὸ βαθμό. Οἱ ἄλλοι φώναζαν καὶ χειρονομοῦσαν δίχως νὰ προχωροῦν σὲ ἀπόπειρες. Κάτω ἀπὸ τὴν ψεύτικη ὀργή τους, φαινόνταν σὰν νὰ πρόσμεναν κάτι. Φανερὴ σκηνοθεσία.

Κανεὶς δὲν βγῆκε νὰ τοὺς συγκρατήσῃ· οὔτε κι ὑπῆρχε λόγος. Ὁ ὄχλος αὐτὸς ἦταν ὁ χορὸς μιᾶς τραγωδίας ποὺ γινόταν σ' ἄλλο μέρος, μὲ ἄλλους πρωταγωνιστές. Αὐτὸ τὸ φαντάστηκαν οἱ φυλακισμένοι, ποὺ ξέραν πὼς τὴν ὥρα ἐκείνη ὁ καϊμακάμης κουβέντιαζε, στὸ μεγάλο ὀντὰ τοῦ σαραγιοῦ, μὲ ὅλους τοὺς ἀγάδες καὶ τοὺς μπέηδες.

Κι ἔξαφνα, ἡ πόρτα τῆς κάμαρας ἄνοιξε καὶ μπῆκε ὁ καβάσμπασης.

— Νὰ ἔρθουν οἱ διάκοι κι οἱ δοῦλοι σας, εἶπε. Θέλει νὰ τοὺς ρωτήσῃ ὁ ἀφέντης.

Δὲ μίλησε κανείς. Οἱ τρεῖς διάκοι, Ζαφειρόπουλος, Γρηγόριος καὶ Ἰωαννίκιος, σηκώθηκαν ὠχροὶ καὶ προχώρησαν κατὰ τὴν πόρτα· ξοπίσω τους ὁ Γαλάνης — ἀκόλουθος τοῦ Μαυρομιχάλη — κι ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Παπαλέξη, ὁ Κώστας. Ἡ πόρτα ἔκλεισε, ἡ ὥρα περνοῦσε· κι ὁ ὄχλος στὴν αὐλὴ μούγκριζε κι ἀπειλοῦσε.

Οἱ φυλακισμένοι, γεμάτοι φόβο κι ἀνησυχία, προσπαθοῦσαν νὰ μαντέψουν τί πολεμικὸ ἢ πολιτικὸ περιστατικὸ ἦταν ἀφορμὴ τῆς τούρκικης αὐτῆς ἐνέργειας. Μὰ καὶ ποιὰ νὰ ἦταν ἡ ἐνέργεια αὐτή ; Τί μηχανευόταν ὁ Μεχμὲτ Σα-

λὴχ μὲ τοὺς ἀγάδες ; Γιατί ζήτησε τοὺς διάκους καὶ τοὺς συνοδούς ; Καὶ τί ρόλο ἔπαιζε ὁ ἀρματωμένος ὄχλος ;

Κι ἔξαφνα ἄκουσαν τὸν ὄχλο νὰ οὐρλιάζη. Χίμηξαν στὰ παράθυρα· κι εἶδαν νὰ βγαίνουν στὴν αὐλὴ ὁ Γαλάνης κι ὁ Κώστας — ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Παπαλέξη — τριγυρισμένοι ἀπὸ τοὺς ἀγριεμένους ἀγάδες. Στὸ παράθυρο τοῦ μεγάλου ὀντᾶ πρόβαλε ὁ καϊμακάμης, καὶ πλάι του ὁ Κιαμήλμπεης.

— Μαρτυρᾶτε, ὀρέ ! φώναξε ὁ Σαλήχ. Μαρτυρᾶτε, μὴ σᾶς πάρω τὸ κεφάλι !

Ὁ Κώστας κοίταξε τὸν καϊμακάμη κατάματα.

— Ἐμεῖς δὲ λέμε ψέματα, ἀποκρίθηκε, καὶ κάνε ὅπως νομίζεις.

Στὴ στιγμὴ ἄστραψε, στὸν πρωινὸ ἥλιο, ἡ λάμψη ἑνὸς γιαταγανιοῦ. Μ' ἕνα χτύπο τὸ κεφάλι τοῦ Κώστα χώρισε ἀπὸ τὸ κορμί· μὲ δυὸ τοῦ Γαλάνη. Τὰ δυὸ κουφάρια σπάραζαν στὸ καλντερίμι τῆς αὐλῆς, κι ὁ ὄχλος ἀλάλαζε.

— Καντράγα ! οὔρλιαξε ὁ Παπαλέξης. Γιατί τὸ σκότωσες τὸ παιδί ;

Ὁ Καντρὴς Τράσιτας, Τοῦρκος γερλίσιος, φίλος παλιὸς τῶν Παπαλέξηδων, βάζει τὸ χέρι στὴν πιστόλα.

— Σκύλε ! ἀποκρίνεται. Ἐσὺ πῆρες τοὺς Ρωμιοὺς στὸ λαιμό σου ! Κι ὁ Σιὲχ Νετζὴπ τοὺς Τούρκους ![1]

Ὁ Ντεληγιάννης τράβηξε τὸν Παπαλέξη, πού 'κλαιγε μὲ ἀναφιλητά, ἀπ' τὸ παράθυρο, καὶ πρόβαλε αὐτός.

— Καντράγα, φώναξε. Δὲν ἀφήνεις νὰ μᾶς σκοτώσουν ἄλλοι ξενώτεροι, ἀλλὰ ἡ Ἐνδοξότη σου θὰ μᾶς σκοτώσης ;

— Πήγαινε μέσα ἐσύ ! Ἐσένα δὲ σοῦ μίλησε κανένας[2].

1. Ἐννοοῦσε τὴ συμβιβαστικὴ καὶ κατευναστικὴ πολιτικὴ τοῦ γερλίσιου Τούρκου Σιὲχ Νετζήπ, γέροντα φρόνιμου κι ἀγαθοῦ.

2. Ὁ Καντράγας, Τοῦρκος ἀπ' τὰ Λαγκάδια εἶχε ἀφημένους τοὺς δικούς του στὸ χωριό, ποὺ βρισκόταν στὸ κατάμερο τῶν Ντεληγιανναίων. Γι' αὐτὸ καλόπιανε τοὺς Ντεληγιανναίους, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ γλιτώση τὴ φαμίλια του. Ποῦ νὰ 'ξερε πὼς τὴν ὥρα ἐκείνη ὁ Κανέλλος Ντεληγιάννης τοὺς εἶχε σφάξει ὅλους !

Ὁ Ντεληγιάννης τραβήχτηκε ἀπ' τὸ παράθυρο, πῆρε μιὰ μπουκάλα ρούμι κι ἄρχισε νὰ κερνάη τοὺς φυλακισμένους.

— Μὴ φοβᾶστε, εἶπε. Ἂν εἶναι βουλὴ Κυρίου νὰ μᾶς κόψουν, γλυκύτερος θάνατος ἀπ' τοῦ σπαθιοῦ δὲν εἶναι ἄλλος.

Γλυκύτερος ἢ πικρότερος. . . Τί σημασία ἔχει; Οἱ φυλακισμένοι εἶδαν τὸ θάνατο νὰ ἔρχεται· καὶ σκύψαν τὸ κεφάλι, ἕτοιμοι νὰ πεθάνουν σὰν Ἕλληνες καὶ χριστιανοί.

Μονάχα ὁ Μίχαλος Ρούσης δὲν ἔγειρε τὸ μέτωπο στὸ ριζικὸ τῆς Πίστης καὶ τοῦ Γένους του. Δὲν εἶπε τίποτα, δὲ μίλησε λόγο, κι ἤπιε τὸ ρούμι του ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι. Μὰ ἦταν φανερὸ ἀπὸ τὴ σκληρή, τὴν ἀποφασισμένη ἔκφραση τῆς μορφῆς του, πὼς δὲν ἤθελε νὰ πεθάνη. Πὼς δὲ θὰ πέθαινε.

Γυρίζοντας οἱ διάκοι στὴ φυλακὴ ἀπὸ τὸν μεγάλον ὀντὰ τοῦ σαραγιοῦ, πληροφόρησαν τοὺς ἄλλους γιὰ τὰ αἴτια τῆς πρωινῆς τραγωδίας. Ἦταν σκηνοθεσία τῶν ἀγάδων καὶ τῶν μπέηδων, γιὰ ν' ἀναγκάσουν τὸ Σελὴχ-Μεχμὲτ νὰ σκοτώση τοὺς προεστοὺς καὶ τοὺς δεσποτάδες. Βρῆκαν ὄργανό τους ἕναν κάποιο Ρωμιό, τὸν δασκάλεψαν καλὰ καὶ τὸν ἔφεραν στὸν καϊμακάμη, νὰ μαρτυρήση πὼς τάχα τὸν ἔστειλε ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Παπαλέξη κι ὁ Γαλάνης στὸ Λεβίδι στὸν Κολοκοτρώνη, μὲ πληροφορίες κατασκοπείας. Ὁ καϊμακάμης κατάλαβε τὴ ραδιουργία. Μὴ θέλοντας ὅμως μὲ κανένα τρόπο νὰ σκοτώση τοὺς προεστοὺς (γνωρίζοντας τὴ στρατιωτική του ἀδυναμία φοβόταν ἀντίποινα φοβερὰ τοῦ Κολοκοτρώνη, ἂν ἔμπαινε νικητὴς στὴν Τριπολιτζὰ) ἀναγκάστηκε νὰ θυσιάση τοὺς δυὸ συνοδούς, δίνοντας μιὰ κάποια ἱκανοποίηση στοὺς ἀγάδες καὶ στὸν ὄχλο.

Τὶς προθέσεις ὅμως τοῦ Σαλὴχ Μεχμὲτ δὲν τὶς γνώριζε κανείς· καὶ πολὺ λιγότερο οἱ φυλακισμένοι, ποὺ ἐξήγησαν τὴν πρωινὴ σφαγὴ τῶν συνοδῶν γιὰ πρόλογο τῆς δικῆς τους. Ὅταν λοιπὸν τὴν Κυριακὴ τοῦ Θωμᾶ εἶδαν νὰ

---

1. Σηκωθῆτε.

μπαίνουν στὸν ὀντά τους ὅλοι οἱ φύλακες, κι ὁ ἀρχιφύλακας τοὺς διάταξε: «Κάλκν»[1], θάρρεψαν πὼς ἦρθε ἡ στερνή τους ὥρα. Ἔπεσε ὁ ἕνας στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ ἀλλουνοῦ, συχώρεσαν μίση παλιὰ καὶ πάθη, μέσα σὲ δάκρυα· κι ἑτοιμάστηκαν νὰ πεθάνουν.

Ἐκείνη τὴ στιγμή, μπῆκε στὸν ὀντὰ ὁ Σταυράκης Ἰωβίκης. Ὁ Τριπόλεως Δανιὴλ τὸν πλησίασε καὶ τοῦ εἶπε:

— Ἀρχοντά μου, σ' ὁρκίζω στὴ ζωή σου, κι ὁ Θεὸς νὰ σὲ πολυχρονίζη. Μεσίτεψε στὸν καϊμακάμη νὰ μᾶς σκοτώση τὸ πρωί. Εἶσαι χριστιανός, καὶ ξέρεις ὅτι κατὰ τὴ θρησκεία μας πρέπει νὰ ξομολογηθοῦμε καὶ νὰ μεταλάβωμε πρὶν πεθάνωμε. Ἐμεῖς, ἀπόψε τὸ βράδυ, θὰ ἐκτελέσωμε αὐτὸ τὸ ἱερὸ χρέος. Ἔχομε ἐδῶ τὸ ἅγιο ἀρτοφόριο.

Ὁ δραγουμάνος διαμαρτυρήθηκε μὲ δύναμη:

— Βαλαΐ - Μπιλαΐ! Μὰ τὸ κεφάλι τοῦ βασιλέα, δὲν θὰ σᾶς σκοτώσουν, ἀλλὰ θὰ σᾶς κατεβάσουν κάτω.

Πίστεψαν ἢ δὲν πίστεψαν οἱ φυλακισμένοι σ' αὐτὴ τὴ διαβεβαίωση; Μέσα στὴν ταραχὴ τῆς στιγμῆς, τοὺς ἦταν ἀδύνατο νὰ ἐχτιμήσουν τὴν πραγματικὴ κατάσταση. Δίχως μιλιά, ἑτοιμάστηκαν ν' ἀκολουθήσουν τὸν ἀρχιδεσμοφύλακα.

Κι ὁ Μίχαλος Ρούσης;

Αὐτὸς ἀπόμεινε μονάχος, στὴ γωνιά του. Δὲν ταράχτηκε, δὲν ἔκλαψε, δὲν ἀγκαλιάστηκε μὲ τοὺς ἄλλους, δὲ ζήτησε οὔτε κι ἔδωσε συχώρεση. Ἔκλεισε μόνο τὰ μάτια· κι εἶδε, καὶ συλλογίστηκε:

Εἶδε τὸν Καστρόπυργο, τὴν ὄμορφη πολιτεία, πλάι στὴ θάλασσα, ποὺ ξαπλώνεται γαλανὴ κατὰ τὸ νότο· τὴ γελαστὴ ἐξοχὴ ὁλόγυρα, μὲ τ' ἀμπέλια, τὰ μποστάνια, τὶς ἐλιές, τὶς φραχτωμένες βατομουριές, τὰ πλατανοΐσκιωτα ρέματα, τὶς θυμαροφυτεμένες πλαγιὲς μὲ τὰ κυπαρίσια. Εἶδε τοὺς ἀνθρώπους τοῦ κάμπου — τοὺς ἀνθρώπους του — σκληροὺς στὴ δουλειά, τίμιους στὴ ζωή, καλοὺς κι ἀφοσιωμένους στὸν καλό τους ἀφέντη. Εἶδε τὶς γυναῖκες, τὶς θυ-

γατέρες τους — χωριάτισσες πρόσχαρες καὶ γερὲς — ποὺ τὸν ὑποδέχονταν στὶς πρωινὲς ἐκδρομές του μὲ τὸ χαμόγελο στὰ χείλη· ποὺ τὸν περίμεναν, τὶς ξάστερες νυχτιές, πίσω ἀπ' τοὺς φράχτες τῆς δημοσιᾶς, γιὰ νὰ τοῦ δοθοῦν παράφορα. Εἶδε τ' ἀνοιξιάτικα πρωινὰ νὰ πλανιῶνται πάνω στὶς λευκὲς ὑγρασίες τῆς γαληνεμένης θάλασσας· τὰ καλοκαιριάτικα μεσημέρια νὰ πέφτουν μὲ φῶς χρυσὸ στὰ μαῦρα τσαμπιὰ τῆς σταφίδας καὶ τὶς φλυαρίες τοῦ τζιτζικιοῦ τῆς ρεματιᾶς· τὰ δειλινὰ τοῦ χινόπωρου, γεμάτα βίαια χρώματα, νὰ ξεφτίζουν μέσ' στὴν ὀσμὴ τοῦ πορτοκαλιοῦ καὶ τοῦ κίτρου· τὶς χειμωνιάτικες νύχτες, τὶς ξάστερες καὶ ψυχρές, νὰ κυλᾶν τὸ γλυκύτατο μάκρος τους πλάι στὴν κόκκινη φλόγα τοῦ τζακιοῦ. Εἶδε τὸ σπίτι του τ' ἀρχοντικό, δίπλα στὸ κάστρο, μὲ τὶς μεγάλες προσηλιακὲς κάμαρες· τὰ ἔπιπλα τὰ βαριά, τὰ φερμένα ἀπ' τὴν Πόλη καὶ τὴ Βενετιά· τὰ γεμάτα λάδι, σταφίδα, πορτοκάλια, σιτάρι, κυδώνια — ὅλα τ' ἀγαθὰ τοῦ Θεοῦ — κελάρια. Τὴ στέρνα τὴν κρυφή, ὅπου σωριάζονταν τὰ τάλαρα, Μαρίες Τερέζες καὶ κολονάτα. Εἶδε τὴ γυναίκα του, τὴ Βαγγελίω, τὴν ὄμορφη παιδούλα, γεμάτη ἀγάπη καὶ ἡδονὴ καὶ νιάτα. Εἶδε τὸ παιδί του, ποὺ θέριευε μέσ' στὰ σπλάχνα της. Τὸ παιδί του, ποὺ ἴσως ἦταν γραφτὸ νὰ μὴν τὸ δῇ ποτέ... Εἶδε τὴν εὐτυχία, τὴ χαρὰ ποὺ ἄφηνε πίσω του, τραβώντας γιὰ τὸ θάνατο.

Κι ὕστερα συλλογίστηκε τὰ πάθη τοῦ ἀνθρώπου τὰ τυφλά· τὴν ἄμετρη, τὴν ἀνόητη ματαιοδοξία· τὴν ἁρπαγὴ ποὺ φωλιάζει στὶς ψυχές· τὴν πλεονεξία ποὺ πλημμυράει τὰ στήθη· τὸ ψέμα ποὺ φαρμακώνει χείλη ὑποκριτικά· τὸ ἔγκλημα ποὺ κρύβεται πίσω ἀπὸ ματιὲς γεμάτες εἰλικρίνεια· τὸ συμφέρο, βασιλιὰ τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας· τὸ θάνατο, θροφὴ τῆς ἀχόρταγης ζωῆς.

Τῆς ζωῆς... Ποιὸς ἔνιωσε ποτέ, ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς σκοτεινοὺς χαροκόπους της, τὴν ἀξία τῆς ζωῆς; Ποιὸς ζήτησε τὸ νάμα της τὸ ἁγνό, δίχως νὰ τὸ μαγαρίσῃ πρωτύτερα μὲ τὴν ἀλόη τοῦ πάθους; Ποιὸς ἀποφάσισε, θύτης στυγνός, νὰ στείλῃ τὸν ἀθῶο στὸ θάνατο, στήνοντας μπρο-

στά του τὸ μάταιο εἴδωλο τοῦ ὑποκριτικοῦ χρέους; Ποιὸς τόλμησε νὰ ληστέψη τὴ ζωὴ καὶ τὴν εὐτυχία τοῦ Μίχαλου Ρούση, στὸ ὄνομα τῆς Πίστης, τοῦ Γένους καὶ τῆς Πατρίδας; Ποιὸς θάρρεψε πὼς ὁ Μίχαλος Ρούσης θά 'πεφτε θύμα ἀνόητο τῆς Μεγάλης 'Απάτης, σὰν τοὺς ἀνόητους αὐτοὺς προεστοὺς καὶ δεσποτάδες, ποὺ πηγαίνουν νὰ σφαχτοῦν ἀπὸ ἀβουλία κρίσεως;

Στὴ ζωὴ ἀξίζει μονάχα ἡ Ζωή. Καὶ τίποτ' ἄλλο.

'Ο Μίχαλος Ρούσης ἄνοιξε τὰ μάτια. Εἶδε τοὺς νεκροζώντανους νὰ ἑτοιμάζωνται γιὰ τὴ μαρτυρικὴ πορεία· εἶδε τοὺς μπόγηδες νὰ κρατᾶν τὴ χούφτα τοῦ χατζαριοῦ. Εἶδε τὸ θάνατο. Καὶ γυρνώντας κατὰ τὸν ἀρχιδεσμοφύλακα, εἶπε μὲ φωνὴ ξερή, σταράτη:

— Σὲ παρακαλῶ. Εἰδοποίησε τὸ Μουσταφάμπεη πὼς θέλω νὰ τὸν δῶ.

Ὅλα τὰ μάτια στηλώθηκαν ἀπάνω μου μ' ἐρώτηση κι ἀπορία. Αὐτὸς στητός, σκληρός, στυγνός, δέχτηκε τὴν ὁμαδικὴ ὑποψία δίχως νὰ σαλέψη οὔτ' ἕνα μούσκουλο τῆς μορφῆς του. Κι ὅταν μπῆκε στὸν ὀντὰ ὁ Μουσταφάμπεης, τοῦ εἶπε μὲ φωνὴ ἀκλόνητη:

— 'Απόφαση πῆρα νὰ προσκυνήσω τὸ Μουχαμέτη. Γίνομαι Τοῦρκος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Ἀπορίες καὶ διλήμματα ἑνὸς καινούργιου Ὀσμανλῆ.

*

— Ἄκου, Μίχαλε! Τὸ πῶς τοὔρκεψες γιὰ νὰ γλιτώσης τὸ κεφάλι σου, ἐμένα μοῦ φτάνει καὶ μοῦ περισσεύει... Δὲν ξέρω ὅμως ἂν γίνεται τὸ ἴδιο καὶ μὲ τοὺς ἄλλους...

Ὅταν ἦσαν μόνοι, δὲν φώναζε ποτέ, ὁ Μουσταφάμπεης, τὸν ἐξωμότη μὲ τὸ καινούργιο του ὄνομα: Ἐσρέφμπεη. Τὸν ἔλεγε Μίχαλο, ὅπως πάντα, θέλοντας νὰ δείξη μὲ αὐτὸ πῶς δὲν πίστευε στὴν εἰλικρίνεια τῆς ἀλλαξοπιστίας του· πῶς τὴν ἔκρινε σὰν πράξη πολιτικῆς σκοπιμότητας, καὶ τίποτ' ἄλλο. Καὶ μὲ τὴν παραπάνω φράση, μαρτυροῦσε πῶς αὐτὸς προσωπικά, δὲν ἔβλεπε τίποτα τὸ ἀξιόμεμπτο σ' αὐτὴν τὴν ἀπάτη.

— Καὶ τί γυρεύουν οἱ ἄλλοι ; ρώτησε ὁ Μίχαλος δυσανασχετημένα.

— Αὐτὸ ποὺ θὰ ζητοῦσες καὶ σὺ ἀπὸ κάθε Μεμέτη ποὺ βαφτίστηκε Γιάννης, ἂν ἡ τύχη, ἀντὶ νὰ σ' εἶχε ρίξει στὴν Τριπολιτζά, σ' ἄφηνε στὴν Καρύταινα, κοντὰ στὸν Κολοκοτρώνη.

— Δὲν ξέρω τί λές!

Ὁ Μουσταφάμπεης γέλασε καλόκαρδα. Ἦταν ἀγαθὸς ἄνθρωπος, μὲ μυαλὸ πραχτικό, πλασμένο ἀπὸ τὴ φύση καὶ τὴ ζωὴ γιὰ τὶς δίχως συνειδητὸ ἔλεγχο ὑποχωρήσεις στὴ σκοπιμότητα τῶν περιστάσεων. Μ' ἕνα λόγο ἦταν ἕνας μεγάλος ἀμοραλιστής, ποὺ δὲν νοιαζόταν γιὰ τὰ μεταφυσικὰ

νοήματα τῆς θρησκείας καὶ τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν. Κοντὰ σ' αὐτὴ τὴ νοοτροπία καὶ τὴν ψυχοσύνθεση, εἶχε ἰσχυρότατο πολιτικὸ κριτήριο, διαίσθηση παντοδύναμη, ποὺ τὸν ἔκανε νὰ βολτετζάρῃ μὲ τέχνη κι ἐπιτυχία ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους καὶ τὶς περιστάσεις. 'Αγαπητότατος στοὺς συμπατριῶτες του, ἦταν καὶ συμπαθέστατος στοὺς Ρωμιούς, ποὺ πάντα ὑποστήριζε ὅσο μποροῦσε.

Ἡ παραπάνω κουβέντα γινόταν ἕνα βράδυ τοῦ 'Απριλιοῦ, στὸ μικρὸ ἐξοχικὸ σπιτάκι τοῦ Μουσταφᾶ, ἔξω ἀπ' τὴν Τρίπολη, κοντὰ στὸ Μάη - Θανασάκο. Οἱ δυὸ μπέηδες εἶχαν στρώσει γλεντάκι κρυφὸ κι εὐχάριστο, ὅπου παραβίασαν συστηματικὰ τοὺς νόμους τοῦ Προφήτη, πίνοντας οὖζο καὶ κρασί, μὲ μεζὲ χοιρινὸ λουκάνικο. Ἦταν ὄμορφη βραδιά. Τὸ δειλινὸ μόλις εἶχε λιώσει σὲ χρώματα πορφύρας καὶ χρυσαφιοῦ στὸ δυσμικὸν ὁρίζοντα, καὶ τὸ φεγγάρι τῆς γέμισης εἶχε προβάλλει νωρὶς πίσω ἀπ' τὰ βουνὰ τῆς Τσακωνιᾶς. Ὁλόγυρά τους κυμάτιζαν τὰ γρασίδια, κάτω ἀπ' τὶς μυστικὲς πνοὲς τῆς ἐρχόμενης νύχτας, στολισμένα μὲ τὶς μύριες μικροφωτιὲς τῆς ξαναμμένης γι' ἀγάπη πυγολαμπίδας, λὲς καὶ καθρεφτίζονταν τ' ἀστέρια τ' οὐρανοῦ στὴν πράσινη θάλασσα τοῦ κάμπου.

— Δὲν εἶσαι μπουνταλὰς γιὰ νὰ μὴ νιώθῃς τί θέλω νὰ πῶ, ὀρὲ Μίχαλε! Μόνο ποὺ δὲ σὲ συφέρει νὰ τὸ καταλάβῃς.

— Τέτοιαν ὥρα τέτοια λόγια... Σὰ δὲ βαριέσαι... Βάλε κρασί.

Ἔπαιξαν οἱ γαλάζιες ἀχτίνες τοῦ φεγγαριοῦ στὸ μάλαμα τοῦ ρετσινάτου. «Εἰς ὑγείαν!» Κι οἱ καταπιόνες τῶν μπέηδων γλουγλούτισαν ἡδονικά.

— Ἄκουε Μίχαλε. Τώρα ποὺ εἴμαστε μονάχοι, πρέπει νὰ σοῦ μιλήσω, γιὰ νὰ ξέρῃς, νὰ συλλογιστῇς καὶ νὰ κάνῃς κατὰ πῶς χρειάζεται. Μὴ θαρρεῖς πὼς κέρδεψες τὶς καρδιὲς τῶν Τούρκων μὲ τὸ σουνέτι[1] σου. Δὲν εἶναι δὰ καὶ τόσο βλάκες, οἱ Τοῦρκοι! Ξέρουν πὼς ἀλλαξοπίστησες γιὰ νὰ

1. Περιτομή.

γλιτώσης τὴ ζωή σου· μὰ δὲν τοὺς φτάνει αὐτό: «Καλὰ τὰ κανόνισε ἐτοῦτος! λένε. Σὰν εἶδε ν' ἀγριεύη ὁ Σαλὴχ Μεχμέτ, τούρκεψε κι ἡσύχασε. Κι ἂν τυχὸν ἔμπη ὁ Κολοκοτρώνης στὴν Τριπολιτζά, ξαναχριστιανεύει. Οὔτε γάτα οὔτε ζημιά!»

— Ἂς ἔμπη πρῶτα ὁ Κολοκοτρώνης στὴν Τριπολιτζὰ καὶ τὰ ξαναλέμε! εἶπε ὁ Μίχαλος μὲ σαρκασμό.

— Αὐτὸ δὲν μπορεῖς νὰ τὸ ξέρης!

— Τί κάθεσαι καὶ λές! Εἶναι δυνατὸ νὰ νικήσουν αὐτοὶ οἱ παλιοκλέφτες, τὸ κραταιό μας βασίλειο;

— Εἶσαι πολὺ φρέσκος Τοῦρκος, Μίχαλε, καὶ σὲ ξετραβάει ὁ στραβὸς ἐνθουσιασμὸς τοῦ πρωτάρη. Οἱ ἄλλοι ὅμως, οἱ ἀγάδες, ποὺ εἶναι παλιοὶ καὶ ξέρουν τὴ σαπίλα τοῦ ντοβλετιοῦ μας, δὲν εἶναι καὶ τόσο σίγουροι πὼς δὲ θά 'μπη ποτὲ ὁ Κολοκοτρώνης στὴν Τριπολιτζά...

Ὁ Μίχαλος ἀπίθωσε τὸ ποτήρι του στὸ τραπέζι.

— Χωρατεύεις, Μουσταφάμπεη; εἶπε μὲ κρυφὴ ἀνησυχία.

— Κάθε ἄλλο, Ἐσρέφμπεη. Γι' αὐτὸ θὰ σὲ ἤθελαν πιὸ ζεστό, οἱ ἀγάδες...

— Καὶ τί θέλουν νὰ κάνω; Νὰ πάρω τ' ἄρματα νὰ πολεμήσω τὸν Κολοκοτρώνη;

— Γιὰ τ' ὄνομα τοῦ Ἀλλάχ! Μὴ λὲς ἀνοησίες! Δὲν εἶσαι φτιαγμένος γιὰ πόλεμο ἐσύ... Κι ὕστερα, ἂν γλιτώσης ἀπὸ τὸ βόλι τοῦ Κολοκοτρώνη πάνω στὸν πόλεμο, τὸ σπαθί του δὲ θὰ σὲ λυπηθῆ μετά, ἂν νικήση...

— Ἂν νικήση! εἶπε ὁ Μίχαλος μὲ δύσπιστη ἀμφιβολία.

Ὁ Μουσταφὰς ξέσπασε σὲ πλατὺ ἀγαθὸ γέλιο.

— Ἂν γνωρίζαμε τὸ «ἄν», δὲν θὰ πονοκεφαλούσαμε γιὰ τίποτα, Μίχαλε ντελμπεντέρη!.. Μὰ νά! Δὲν τὸ ξέρουμε. Ὁ κάθε ἄνθρωπος παίζει τὸ ζάρι του πάνω στὸ πιθανό, κι ὄχι στὸ σίγουρο· γιατὶ σίγουρο δὲν ὑπάρχει. Ἐσὺ τούρκεψες γιὰ νὰ μὴ σὲ σκοτώσουν μὲ τοὺς ἄλλους προεστούς· κι ὅμως ὅλοι τους εἶναι ζωντανοί.

— Ἔτσι ποὺ εἶναι, δὲν θ' ἀργήσουν νὰ πεθάνουν...

'Η ματιὰ τοῦ Μουσταφάμπεη σκοτείνιασε.

— Ἔχεις δίκιο. Ἐγὼ τὸ εἶπα καὶ τὸ ξαναεῖπα τοῦ καϊμακάμη. Δὲν μ' ἀκούει· οἱ ἄλλοι τὸν παρασέρνουν. Μιὰ ποὺ δὲν τοὺς σκοτώνει, μιὰ ποὺ τοὺς φυλάει, γιατί νὰ τοὺς τυραννάη ;

— Τοὺς τυραννάει φριχτά, εἶπε ὁ Μίχαλος μὲ κλειστὰ μάτια. Δὲ θὰ μποροῦσα νὰ βαστάξω...

— Τὸ ξέρω... Αὐτοὶ παίζουν τὴν ζωή τους πάνω στὸ κέρδος τῆς Πατρίδας τους, τῆς Πίστης τους. 'Εσύ, ποῦ τὴν παίζεις ;

'Ο Μίχαλος δὲν ἀποκρίθηκε· κι ὁ Μουσταφὰς συνέχισε:

— Κοίτα τὸ Σταυράκη τὸν 'Ιωβίκη. Εἶναι χριστιανός, στὴ δούλεψη τοῦ σουλτάνου. Ἂν νικήσουν οἱ Ἕλληνες, τὸ πολὺ νὰ τὸν κατηγορήσουν ποὺ δὲν πῆγε μαζί τους, ἐκεῖ ποὺ αἷμα καὶ πίστη τὸν καλοῦσαν. Δὲν θὰ τὸν πειράξη ὅμως κανείς, γιατὶ τὸ χρέος του ἔκανε, ἐκεῖ ποὺ εἶχε δώσει ὅρκο. 'Εσένα ὅμως τὸ φέρσιμό σου εἶναι βαρύ. Πρόδωσες Πίστη καὶ Πατρίδα. Πρόδωσες ὅρκο καὶ χρέος...

— 'Εσὺ μιλᾶς ἔτσι ; τὸν ἀντίκοψε ὁ Μίχαλος μὲ τρεμάμενη ἀπὸ θυμὸ φωνή.

— Ἔτσι θὰ σοῦ μιλοῦσε κάθε ἄνθρωπος. 'Η πίστη τοῦ Χριστοῦ κι ἡ καρδιὰ τῶν 'Ελλήνων ἔκλεισαν παντοτινὰ γιὰ σένα· κι οὔτε θ' ἀνοίξη ποτὲ μπροστά σου ἡ πίστη τοῦ Μουχαμέτη κι ἡ καρδιὰ τῶν Τούρκων, ὅ,τι καὶ νὰ κάνης. Τὴν κέρδισες τὴ ζωή σου· μὰ τὸ κέρδος θὰ τὸ πληρώσης ἀκριβά, Μίχαλε Ρούση — μὲ συμπαθᾶς, 'Εσρέφμπεη ἤθελα νὰ πῶ...

Τὰ λόγια τοῦ Μουσταφάμπεη εἶχαν κλονίσει δυνατὰ τὸ Μίχαλο Ρούση. Πραγματικά, τὸ κέρδος ἦταν πρόσκαιρο, καὶ διόλου σίγουρο. Ἂν οἱ Ἕλληνες νικοῦσαν ; Ἂν ἡ Αὐτοκρατορία τοῦ 'Οσμὰν ἦταν τόσο ἀδύνατη, ὅσο ἔλεγε ὁ φίλος του ὁ Τοῦρκος ; Τίποτα δὲν θὰ τὸν γλίτωνε ἀπ' τὸ σπαθὶ τοῦ Κολοκοτρώνη. Ἂν πάλι νικοῦσαν οἱ 'Οθωμανοί, τότε θά 'πρεπε νὰ γινόταν « Τοῦρκος ». Τοῦρκος πραγματικός, γιὰ νὰ μπορέση νὰ ζήση. 'Απάνω στὴν μπόρα τοῦ κιν-

δύνου, ὅταν πῆρε τὴν ἀπόφαση νὰ γλιτώση τὴ ζωή του τουρκεύοντας — ἄλλος τρόπος δὲν βρισκόταν— δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ συλλογιστῆ τὴ βαθύτερη σημασία τοῦ τί ἔκανε. Τώρα ὅμως ποὺ πέρασε ὁ ἄμεσος κίνδυνος καὶ ξαναβρῆκε κάποια ψυχικὴ ἰσορροπία, ἀπόμεινε κατάπληκτος μὲ τὴν πράξη του. Ὄχι πὼς μετάνιωσε· ὄχι πὼς θὰ προτιμοῦσε νὰ βρισκόταν, τούτη τὴ στιγμή, στὴ φοβερὴ κατώγα τοῦ σαραγιοῦ, ληταρωμένος στὶς ἁλυσίδες μὲ τοὺς ἄλλους προεστούς, μπαίγνιο τοῦ σιγανοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου, τοῦ τρισχειρότερου ἀπὸ τὸ Χάρο τοῦ χατζαριοῦ. Μὰ τώρα μονάχα ἔνιωσε τὶς μόνιμες συνέπειες ποὺ δημιουργοῦσε ἡ ἀπόφαση τῆς στιγμῆς. Γίνηκε Τοῦρκος, γιὰ νὰ ζήση ὅλη του τὴ ζωὴ σὰν Τοῦρκος, καὶ νὰ πεθάνη Τοῦρκος. Δὲν ὑπῆρξε ποτὲ οὔτε καλὸς χριστιανός, οὔτε περίφημος Ἕλληνας. Μὰ ὁσοδήποτε κι ἂν ἔχη σκάψει ὁ σκεπτικισμὸς τοῦ ἐγωισμοῦ τὰ θεμέλια μιᾶς ψυχῆς καὶ μιᾶς συνείδησης, δὲν σταματοῦν, ψυχὴ καὶ συνείδηση, νὰ εἶναι συναισθηματικὰ δεμένες μὲ τὴ παράδοση καὶ τὴν συνήθεια. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι ὁ Θεὸς ποὺ σὲ δίδαξαν νὰ λατρεύης νήπιο. Καὶ μεγάλωσες κι ἀντριώθηκες ἂν ὄχι μέσ' στὴν πίστη του, ἀλλὰ μέσα στὶς ἐκδηλώσεις τῆς λατρείας του. Ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ποίησης τῆς ζωῆς σου — καὶ ἡ ποίηση εἶναι εὐτυχία — ρυθμίστηκε πάνω στὸ χριστιανισμό, τὴν ὀργανωμένη του σ' Ἐκκλησία μορφή, τὶς γιορτές του, τὶς τελετές του, ποὺ κυβερνᾶν, ἔστω κι ἀπὸ συνήθεια, πολλὲς ἀπ' τὶς ζωικὲς ἐκδηλώσεις τῶν ἄπιστων ποὺ 'τυχε ν' ἀνήκουν τυπικὰ στὴ χριστιανικὴ θρησκεία. Ὁ Ἑλληνισμὸς εἶναι ἡ φυλετικὴ πραγματικότητα ποὺ τὴν εἶδες καὶ τὴν ἔνιωσες μόλις ἀνοίξαν τὰ μάτια τῆς ψυχῆς σου, σὰν κάτι φυσικὸ κι ἀτράνταχτο, οὐσία τοῦ κορμιοῦ σου, πεμπτουσία τοῦ ἱμέρου σου. Ἡ γλώσσα ποὺ σ' ἔμαθε ἡ μάνα σου — ἡ γλώσσα σου — εἶναι ἡ ἀδιαφιλονίκητη ἀπόδειξη τῆς ἑλληνικῆς σου φύσης. Οἱ ἄνθρωποι ποὺ σὲ γέννησαν, κι ἐκεῖνοι ποὺ γεννήθηκαν ἀπὸ τοὺς ἴδιους ἀδένες μὲ σένα, ἦσαν Ἕλληνες καὶ Χριστιανοί. Καὶ μεγάλωσες, καὶ μέστωσες μὲ τὴν ἀσάλευτη, τὴν παρασυνείδητη

πεποίθηση πὼς εἶσαι πλασμένος ἀπὸ τὴ Μοίρα κομμάτι ἀναπόσπαστο τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς φατρίας.

Κι ἔξαφνα ἕνα γεγονός, ἕνας μεγάλος κίνδυνος, κάνει νὰ ξυπνήση ἐντός σου τὸ ζωικὸ πρωταρχικὸ καὶ κυρίαρχο ἔνστιχτο τῆς αὐτοσυντήρησης. Ἐνεργεῖς ἀσυνείδητα, κινημένος ἀπὸ αὐτό, κι ἀπαρνιέσαι ὅλα ἐκεῖνα ποὺ ἦσαν ἡ ἀπὸ γενετῆς προϋπόθεση καὶ βάση τῆς ὕπαρξής σου. Ὁ κίνδυνος πέρασε, ἡ συνείδηση ξαναῆρθε· καὶ βλέπεις τὴν ἐπανάσταση ποὺ δημιούργησε ἡ πράξη σου στὴ ζωή σου: πρέπει νὰ μὴν εἶσαι πιὰ ὅ,τι ἤσουν, καὶ νὰ γίνης ὅ,τι δὲν ἤσουν. Νὰ βασίσης τὴ ζωή σου σὲ δεδομένα ξένα στὴ φυλετική σου διάπλαση, τὴ βιοτική σου συνήθεια, τὴν κοινωνική σου ἰδιοσυγκρασία. Νὰ μισήσης ὅ,τι ἀγάπησες, καὶ ν' ἀγαπήσης ὅ,τι μίσησες...

Ὁ Μίχαλος Ρούσης καταλαβαίνει πὼς ὅλ' αὐτὰ δὲν εἶναι δυνατά. Δὲν γίνεται νὰ πιστέψη στὸ Μουχαμέτη, ὅταν δὲν καλοπίστευε στὸ Χριστό. Ἂν ἀπὸ συνήθεια πήγαινε στὴν ἐκκλησία, τοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ προσκυνάη ἀπὸ χρέος στὸ τζαμί. Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ρυθμίση τὶς βιοτικές του συνήθειες πάνω στοὺς τύπους μιᾶς ξένης λατρείας· νὰ τὸν ἀφήνη δηλαδὴ τὸ Πάσχα του ἀσυγκίνητο, καὶ νὰ βρίσκη ὑποκειμενικὴ ποίηση στὸ Μπαϊράμι. Δὲν εἶναι βολετὸ νὰ λησμονήση τὴν ἑλληνική του ὑπόσταση, καὶ ν' ἀποχτήση συνείδηση τουρκική· νὰ μισήση τ' ἀδέρφια τῆς φυλῆς του, καὶ νὰ ἀγαπήση τοὺς μισητοὺς ἐχθρούς της.

Ὄχι· δὲν εἶναι δυνατό!

Κι ὅμως ἔτσι πρέπει νὰ γίνη· ἔτσι πρέπει νὰ φανῆ πὼς γίνεται. Γιὰ νὰ κερδίση τὴ ζωή του ἔβαλε, ὁ Μίχαλος Ρούσης, μιὰν ἀποκρουστικὴ προσωπίδα σ' αὐτὴ τούτη τὴ ζωή του. Ρύθμισε τὴ ζωή του πάνω στὴν ἀπάτη, τὸ ψέμα, τὴν ὑποκρισία: στὰ τρία τόσο ἀντίθετα χαραχτηριστικὰ τῆς ἰδιοσυγκρασίας του. Κι ἔγινε ἀβάσταχτη ἡ ζωή του. Μὲ σπασμὸ ὁλόκληρου τοῦ εἶναι του, ὁ Μίχαλος Ρούσης διώχνει τοὺς καταθλιπτικοὺς στοχασμούς. Ἀβάσταχτη ἢ ὄχι, ἡ ζωὴ εἶναι ζωή, κι ἀξίζει πάντοτε χίλιες φορὲς περσό-

τερο ἀπ' τὸ θάνατο. Ἔτσι τὸ θέλησε ἡ Μοίρα· κι ὁ Μίχαλος Ρούσης θὰ γίνη Ἐσρέφμπεης ὡς τὸ κόκαλο γιὰ νὰ ζήση. Γιὰ νὰ ζήση.

Ἕνας στερνὸς δισταγμὸς τὸν κρατοῦσε: ἂν οἱ ἀμφιβολίες τοῦ Μουσταφάμπεη γιὰ τὴ δύναμη τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἦσαν σωστές, ἂν πετύχαινε ἡ Ἐπανάσταση καὶ λευτερωνόταν ἡ Ἑλλάς; Δὲν θὰ ἦταν καλύτερο, γιὰ τὴν περίσταση αὐτή, νὰ κρατοῦσε, σὰν Τοῦρκος, μετριόπαθη στάση, γιὰ ν' ἀποδείξη ἀργότερα στοὺς Ἕλληνες πὼς ἡ ἀλλαξοπιστία του ἦταν ὁλότελα ὑποκριτική, μὲ μοναδικὸ σκοπὸ τὴ σωτηρία τῆς ζωῆς του;

Τὰ καινούργια ὅμως γεγονότα τοῦ γκρέμισαν τοὺς τελευταίους δισταγμούς· κι ἀποφάσισε νὰ γίνη Τοῦρκος ἑκατὸ τὰ ἑκατό.

Νύχτα ἦταν ὅταν ἔφτασε τὸ χαμπέρι στὴν Τριπολιτζά. Ὁ Χουρσίτ, ἀναγκασμένος νὰ πολεμάη τὸν Ἀλὴ Πασὰ στὴν Ἤπειρο, διάταξε τὸν κεχαγιά του Κιοσὲ Μεχμὲτ νὰ πνίξη στὸ αἷμα τὴν ἀνταρσία τῶν ραγιάδων τοῦ Μοριᾶ. Τὸν προβίβασε σὲ πασὰ μὲ τρεῖς ἀλογοουρές, τοῦ 'δωσε ὀχτὼ χιλιάδες καλοὺς στρατιῶτες, κι ἐπιτελάρχη τὸν περίφημο Ὀμὲρ Βρυώνη. Ποιὸς θὰ μποροῦσε νὰ κρατήση κεφάλι στὸ φοβερὸ αὐτὸ στράτευμα; Ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία ἀποφάσισε νὰ δείξη τὴ δύναμή της.

Ἀνάσαναν οἱ ἀγάδες τῆς Τριπολιτζᾶς, ποὺ τόσον καιρὸ ἔνιωθαν πὼς τὸ Δοβλέτι τοὺς εἶχε παρατημένους στὴν τύχη τους. Ζωντάνεψε τὸ ἠθικό τους. Ἀποφάσισαν νὰ ὀργανωθοῦν κι αὐτοί, νὰ βοηθήσουν, μ' ὅλη τους τὴ δύναμη, τὴν προσπάθεια τοῦ Κιοσὲ Μεχμέτ. Ὁ Μίχαλος βλέποντας πὼς ἡ ζυγαριὰ γέρνει ὁριστικὰ μὲ τὴ μεριὰ τῶν Τούρκων, πῆρε τὴν ἀπόφαση νὰ ἐκδηλωθῆ φανερὰ καὶ φανατικά, μὴν ἀκούοντας τὸν Μουσταφάμπεη, πού, παρ' ὅλα αὐτά, τὸν συμβούλεψε νὰ δείξη μετριοπάθεια. Παρουσιάστηκε λοιπὸν στὸν Σαλὴχ Μεχμέτ, καὶ δήλωσε πὼς θέλει νὰ πολεμήση κι αὐτὸς τοὺς ἀντάρτες τοῦ Κολοκοτρώνη.

Ὁ καϊμακάμης τὸν δέχτηκε μὲ τὴν εὐγένεια ἐκείνη ποὺ προστάζει ὄχι ἡ καρδιά, μὰ ἡ πολιτικὴ σκοπιμότητα. Τὸν συχάρηκε γιὰ τὰ μουσουλμανικά του αἰσθήματα, τὸν εὐχαρίστησε γιὰ τὴν προσφορά του, ἀλλὰ δὲν δέχτηκε τὶς ὑπηρεσίες του.

— Δὲν ἀμφιβάλλω, τοῦ εἶπε, πὼς εἶσαι γενναῖος καὶ δυνατός. Μὰ δὲν ἔχεις πολεμήσει ποτέ σου, καὶ δὲν γνωρίζεις τὴν τέχνη τοῦ πολέμου.

— Θὰ τὴν μάθω, εἶπε μὲ πεῖσμα ὁ Μίχαλος.

— Δὲν μαθαίνεται εὔκολα γιὰ τὸ στρατιωτικὸ ἀξίωμα ποὺ ἡ κοινωνική σου θέση θὰ μὲ ἀνάγκαζε νὰ σοῦ δώσω. Δὲν ἀρκεῖ νὰ εἶσαι ἀντρεῖος γιὰ νὰ γίνης καὶ καλὸς ἀξιωματικός. Ποῦ ἀκούστηκε ἕνας μπέης, σὰν ἐλόγου σου, νὰ γίνη ἁπλὸς φαντάρος ;

Βλέποντας τὴν ἀνακούφιση τοῦ Μίχαλου, ποὺ γλίτωσε ἀπὸ ἕνα ἐπικίνδυνο χρέος, τὴν παρεξήγησε γιὰ δυσφορία.

— Ἄκου νὰ σοῦ πῶ, Ἐσρέφμπεη. Καὶ καλὸς ἀξιωματικὸς νὰ ἤσουνα, πάλι δὲν θὰ σ' ἔστελνα στὸν πόλεμο. Ἄλλη εἶναι ἐσένα ἡ δουλειά σου. Εἶσαι ὁ πρῶτος χριστιανὸς προεστὸς ποὺ ἦρθες ὁλόψυχα στὴν πίστη τοῦ Μουχαμέτη καὶ τὴ δούλεψη τοῦ πατισάχ. Ἅμα πνίξουν τ' ἀσκέρια μας τὴν ἀνταρσία τῶν Ρωμιῶν, θὰ σὲ στείλω σ' ὅλο τὸ Μοριά, ν' ἀποτελειώσης μὲ τὸ λόγο τὴ δουλειὰ τοῦ σπαθιοῦ· νὰ δείξης στοὺς νικημένους Ρωμιοὺς τὸ τί μεγάλο λάθος ἔκαμαν· καὶ νὰ τοὺς πείσης πὼς ὁ μοναδικὸς δρόμος, ἂν θέλουν νὰ ζήσουν, εἶναι αὐτὸς ποὺ ἀκολούθησες ἐσύ. Κι ὕστερα, συλλογίσου! Θαρρεῖς πὼς θ' ἀφήσω ζωντανὸ προεστὸ καὶ κοτζάμπαση στὸ Μοριά, ὕστερ' ἀπ' αὐτὰ τὰ ἐντεψίζικα πράματα ποὺ ἔκαναν ; Ποιὸς ἄλλος ἀπὸ σένα εἶναι πιὸ κατάλληλος νὰ τοὺς διαδεχτῆ στὸ ἀρχοντιλίκι τους ;

Καὶ χτυπώντας τον προστατευτικὰ στὸν ὦμο :

— Νὰ μὲ ἀκοῦς ἐμένα· καὶ θὰ σὲ κάνω μέγα καὶ τρανὸ στὸ Μοριά, ἐγώ!

Ὁ Μίχαλος προσκύνησε βαθιά, καὶ τράβηξε γιὰ νὰ φύγη. Ὅταν ὁ καϊμακάμης τὸν σταμάτησε :

— Μόνο, νά! Γιὰ νὰ μὴν παραπονιοῦνται αὐτοὶ οἱ ἀνόητοι, οἱ ἀγάδες, νὰ δείχνεσαι ἄγριος καὶ σκληρός: νὰ φωνάζης, νὰ κάνης φασαρία. Κατάλαβες;

Ὁ Μίχαλος χαμογέλασε:

— Κατάλαβα, πασά μου!

Καὶ βγῆκε ἀπ' τὸν οντά.

Κι ἔξαφνα, καινούργιο χαμπέρι, χαρμόσυνο κι ἀναπάντεχο ἔσκασε σὰ μπόμπα.

Ὁ Κιοσὲ Μεχμὲτ ἀποφάσισε νὰ στείλη βιαστικὴ βοήθεια στοὺς Τούρκους τῆς Τριπολιτζᾶς: νὰ κρατήσουν ὁπωσδήποτε περιμένοντας τὸν ἐρχομό του, ποὺ θὰ ἀργοῦσε λιγάκι, ὥσπου νὰ ὀργανώση τὸ μεγάλο του ἀσκέρι. Ἔστειλε λοιπὸν τὸν κεχαγιά του Μουσταφά, μὲ τρισήμιση χιλιάδες Ἀρβανίτες, καὶ μὲ τὴν ἐντολὴ νὰ φτάση τὸ γρηγορώτερο στὴν Τριπολιτζά. Ὁ κεχαγιάμπεης Μουσταφὰς — παράξενο ἀνακάτεμα στρατιωτικῆς ἰδιοφυΐας κι ἐπιπολαιότητας — δὲν παίρνει τὸν κανονικὸ δρόμο τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδας πρὸς τὸν ἰσθμὸ τῆς Κορίνθου, γιὰ νὰ ἔμπη στὸ Μοριά. Σκίζει τὴ Ρούμελη, φτάνει στὸ Μεσολόγγι, περνάει τὸ στρατό του μὲ καΐκια στὸν Ψαθόπυργο, καὶ ξεχύνεται στὴν Ἀχαΐα, τρομερὸς κι ἀναπάντεχος. Κυριεύει δίχως ἀντίσταση τὴ Βοστίτζα, καὶ προχωρεῖ κατὰ τὴν Κόρινθο. Ἐκεῖ, ταμπουρωμένοι στὸ Βόβοδα καὶ στὰ Μαῦρα Λιθάρια, τὸν περιμένουν ὁ Ζαΐμης, ὁ Πετμεζὰς κι ὁ Σολιώτης. Στὸ πρῶτο χτύπημα τῶν Ἀρβανιτάδων, οἱ Ἕλληνες σκορποῦν· κι ὁ κεχαγιάμπεης προχωρεῖ δίχως σχεδὸν ἀντίσταση. Καίει τὸ Ἄργος καὶ σφάζει τὸν ἑλληνικό του πληθυσμό· λευτερώνει τὸ μπλοκαρισμένο ἀπ' τοὺς Ρωμιοὺς Ἀνάπλι· στερεώνει, μὲ πολιτικὲς ἐνέργειες, τὴν τουρκικὴ κυριαρχία ἀπ' ὅπου περάσει· καὶ πορεύεται παντοδύναμος κατὰ τὴν Τριπολιτζά, ὅπου οἱ καλὲς εἰδήσεις φτάνουν ἡ μιὰ πίσω ἀπ' τὴν ἄλλη, ρίχνοντας τοὺς Τούρκους σ' ἀκράτητο ἐνθουσιασμό. Μιὰ ἡρωικὴ ἀπόπειρα ἀντίστασης τοῦ Νικηταρᾶ στὸ Πιαλί,

δὲν εἶχε ἀποτέλεσμα. Κι ὁ Μουσταφὰς μπῆκε θριαμβευτικὰ στὴν πρωτεύουσα τοῦ Μοριᾶ..

Ἡ ὑποδοχὴ ποὺ τοῦ γίνηκε ἦταν μεγαλόπρεπη. Ὅλος ὁ τούρκικος πληθυσμὸς βγῆκε νὰ τὸν προϋπαντήση ἔξω ἀπὸ τὴν πολιτεία, μὲ φωνὲς χαρᾶς, πυροβολισμούς, χορούς καὶ τραγούδια. Κι ὁ Κεχαγιάμπεης μπῆκε καμαρωτὸς πάνω στὸ ἀράπικό του ἄτι, προσκυνημένος σὰ θεός, ἀκλουθημένος ἀπὸ τοὺς τρισήμιση χιλιάδες καλοὺς πολεμιστές του, ποὺ σέρναν ξοπίσω τους μιὰ μακριὰ οὐρὰ ἀπὸ σκλάβους καὶ μουλάρια φορτωμένα πλιάτσικο.

Ὁ Μίχαλος, σὰ μπέης ποὺ ἦταν, πῆρε ξεχωριστὸ μέρος στὴν ὑποδοχή. Βρισκόταν στὴν ἄμεση ἀκολουθία τοῦ καϊμακάμη, μαζὶ μὲ τοὺς ἀρχηγοὺς καὶ τοὺς προεστούς. Ντυμένος μὲ τὸ πράσινο καφτάνι καὶ τὴν ἄσπρη σερβέτα, φάνταζε πολὺ ὄμορφος Τοῦρκος καὶ διακοσμητικός. Ἡ συμπεριφορά του ἦταν ἀριστοκρατική· δὲν καταδέχτηκε νὰ ἐκδηλώση τὴ χαρά του μὲ τὶς ὑπερβολὲς τοῦ ὄχλου. Τὰ λόγια ὅμως καὶ φερσίματά του μαρτυροῦσαν τὴ βαθιά του ἱκανοποίηση. Καὶ μέσα στὴ γενικὴ χαρὰ τῆς αἰσιοδοξίας, οἱ ἀγάδες λησμόνησαν τὶς προκαταλήψεις κι ἐπιφυλάξεις ποὺ εἶχαν γι' αὐτόν, καὶ τοῦ φέρθηκαν ἐγκάρδια, πράμα ποὺ τὸν ἱκανοποιοῦσε καὶ γαλήνεψε τὶς ἀνησυχίες του. Ἕνα πράμα μονάχα τὸν ἔκανε νὰ νευριάζη καὶ νὰ δυσανασχετῆ : οἱ εἰρωνικὲς ματιὲς ποὺ τοῦ 'ριχνε ὁ φίλος του Μουσταφάμπεης, ὅταν τὸν ἔβλεπε νὰ παρασταίνη τὸν συνειδητὸ Τουρκαλά.

Τὸ ἴδιο βράδυ ἄρχισε τὸ πανηγύρι. Δεξίωση τοῦ καϊμακάμη στὸ σαράι, γιὰ τιμὴ τοῦ θριαμβευτῆ κεχαγιάμπεη, ποὺ τὴν ἀκλούθησαν ἀνεπισημότερα γλέντια μὲ κρασί, χοιρινὰ λουκάνικα καὶ γυναῖκες. Παντοῦ ὁ Μίχαλος πρῶτος καὶ καλύτερος, ζωηρός, ἐκδηλωτικός, φανατικότερος κι ἀπ' τοὺς πιὸ φανατικούς. Εἶχε κάνει πιὰ καλὰ τοὺς ὑπολογισμούς του. Τρισήμιση χιλιάδες Ἀρβανιτάδες ἦσαν ἀρκετοὶ γιὰ νὰ σαρώσουν κάθε ρωμέϊκη ἀντίσταση. Ὁ Ζαΐμης κι οἱ ἄλλοι κοτζαμπάσηδες, ποὺ τόλμησαν νὰ πολεμήσουν, λάκησαν μὲ τὴν πρώτη ντουφεκιά, πράμα ποὺ γεννοῦσε ἄγρια

ἱκανοποίηση στὴν καρδιὰ τοῦ Μίχαλου Ρούση. Μὲ τί μοῦτρα, αὐτοὶ οἱ λιονταρῆδες, θὰ τολμοῦσαν νὰ τὸν κατηγορήσουν πού γίνηκε Τοῦρκος ; Αὐτοὶ πού τ' ἀμόλησαν στὸ βρακί τους μπροστὰ σὲ μιὰ χούφτα 'Οσμανλῆδες !

'Απόμενε βέβαια ὁ Κολοκοτρώνης μὲ τὸ στρατό του. Μὰ κι αὐτουνοῦ ἡ τύχη ἦταν προδικασμένη. Τί μποροῦσαν νὰ κάνουν πέντε χιλιάδες ἄοπλοι κι ἀπειθάρχητοι ἀντάρτες μπροστὰ στὶς ἑνωμένες δυνάμεις τοῦ κεχαγιάμπεη καὶ τοῦ καϊμακάμη ; 'Εξάλλου, ἡ καλὰ ὀργανωμένη κατασκοπεία τῶν Τούρκων ἔφερε τὴν εἴδηση πὼς ὁ στρατὸς τοῦ Κολοκοτρώνη, τρομοκρατημένος ἀπὸ τὶς νίκες τοῦ Μουσταφᾶ, ἄρχισε νὰ σκορπάη. 'Η ἀρχὴ τοῦ τέλους. Δὲν ὑπῆρχε πιά, οὐσιαστικά, 'Ελληνικὴ 'Επανάσταση.

'Ο Μίχαλος, χωρὶς κανένα φόβο κι ἀνησυχία, χαρούμενος κι ἀμέριμνος, ἄρχισε νὰ χαίρεται πάλι τὴ ζωή. Ἔβλεπε νὰ κοντεύη ἡ μέρα πού θὰ γύριζε πανίσχυρος, ἀφέντης μοναδικὸς τοῦ Καστρόπυργου. Πρώτη του δουλειὰ θὰ ἦταν νὰ κρεμάση τὸ Δωρόθεο καὶ τὸ Μοθωνίτη, καὶ νὰ πάρη τὰ χτήματα τοῦ τελευταίου στὴ Βατίτζα. Ὕστερα . . .

Αὐτὸ τὸ « ὕστερα » εἶχε μερικὰ σκοτεινὰ σημεῖα. Καὶ πρῶτα τί θὰ γινόταν μὲ τὴ Βαγγελία, τὴ γυναίκα του, ὅταν τὸν ἔβλεπε νὰ γυρίζη Τοῦρκος ; Ἦταν τόση ἡ ἀγάπη της, ὥστε νὰ τὸν νιώση καὶ νὰ τὸν παραδεχτῆ ; Θὰ γινόταν κι αὐτὴ Τουρκάλα ; Ἤ, κι ἂν κρατοῦσε τὴν πίστη της, θὰ δεχόταν νὰ εἶναι γυναίκα μουσουλμάνου ; Ἂν ἤθελε, μποροῦσε νὰ τὴν κρατήση μὲ τὸ στανιὸ στὸ χαρέμι του. Δύναται ὅμως ἡ βία νὰ βαστήξη τὴ σβησμένη ἀγάπη ;

« Τὸ χαρέμι του ». Αὐτὴ ἡ προοπτικὴ κολάκευε τὴν πολυγαμική του φύση. Ἦταν πιὰ λεύτερος ἀπὸ τὸ νόμο νὰ ἱκανοποιῆ φανερὰ τὰ ἐρωτικά του κέφια. Μὰ ἡ Βαγγελία ; 'Η Βαγγελία ;

Κι ὕστερα ἦταν ὁ Μανόλης Τρούκας, ὁ θεῖος του· κι ὁ Λουκᾶς ὁ Πύρος, ὁ ἀδερφικός του φίλος, πού σάπιζαν ἀλυσόδετοι στὸ μπουντρούμι τοῦ σαραγιοῦ. 'Απὸ τὴ μέρα πού ἀλλαξοπίστησε, δὲν τόλμησε νὰ πάη νὰ τοὺς δῆ, στὸ

μαρτύριό τους. Ἕνα τέτοιο κάμωμα ἦταν ἐπικίντυνο. Ὁ κάθε παλιὸς Τοῦρκος εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ δείξῃ λύπηση γιὰ τοὺς φυλακισμένους Ἕλληνες, δίχως νὰ παρεξηγηθῇ· αὐτὸς ὅμως, ὁ καινούργιος, δὲν τὸ εἶχε. Ἔπρεπε νὰ δείξῃ τὴν εἰλικρίνεια τῆς ἀλλαξοπιστίας του μὲ ἄγριο κι ἄκαρδο φανατισμό. Κι ὕστερα πῶς νὰ πάῃ ; Πῶς ν' ἀντικρίσῃ τὰ μαρτυρικὰ καὶ γεμάτα περιφρόνηση μάτια τους ; Τί νὰ μιλήσῃ σ' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, ποὺ ὑπόμεναν μὲ καρτερία ὄχι τὸ θάνατο, ἀλλὰ τὸ μαρτύριο τῆς ζωῆς ποὺ τοὺς ὁδηγοῦσε σὲ θανὴ γοργὴ καὶ σίγουρη ;

Στὸ μπουντρούμι, τοῦ σαραγιοῦ, δεμένοι ὁ ἕνας κολλητὰ στὸν ἄλλο, μὲ τὴν ἴδια ἁλυσίδα. Οἱ λαιμαριὲς πλήγωναν τὰ στέρνα μὲ τὸ ἀβάσταχτο βάρος τους. Μόλις λίγο φῶς ἔμπαινε ἀπὸ τὸ σιδερόφραχτο παραθυράκι. Ἡ ψεῖρα μυρμήγκιαζε στ' ἄκουρά τους γένια· κι ἀπ' τὶς ἀνάριες σανίδες τοῦ νταβανιοῦ ἔβρεχε στὰ κεφάλια τους ἡ βρωμισιά, γιατὶ τὴν ἀποπάνω κάμαρα τὴν εἶχαν κάνει ἐπίτηδες ἀπόπατο οἱ Τοῦρκοι. Τὸ ἀπαίσιο φαγητὸ ἔφερε σ' ὅλους δυσεντερία· καὶ γιὰ νὰ πάῃ ὁ καθεὶς στὴ βούτα, ποὺ ἦταν στὴ γωνιὰ τοῦ μπουντρουμιοῦ, ἔπρεπε νὰ σηκωθοῦν ὅλοι οἱ σύντροφοι τῆς ἁλυσίδας μαζί του . . .

Δὲν εἶχαν παρὰ ἕνα λόγο νὰ ποῦν, γιὰ νὰ γλιτώσουν ἀπὸ τὸν τυραγνισμό : τὸν ἴδιο λόγο ποὺ εἶπε ὁ Μίχαλος. Κι ὅμως δὲν τὸν ἔλεγαν. Πέθαιναν ἀτράνταχτοι γιὰ τὴν Πίστη καὶ τὴν Πατρίδα τους. Πέθαιναν ἄδικα· πέθαιναν προδομένοι· πέθαιναν γιὰ μιὰ μάταιη ἰδέα. Κι ὅμως πέθαιναν. Ὅσο κι ἂν ἡ λογικὴ ἀπόδειχνε στὸ Μίχαλο τὴν ἀνοησία αὐτῆς τῆς θυσίας, ἡ ψυχή του σκοτείνιαζε μὲ δέος μπροστὰ στὸ φοβερὸ φαινόμενο. Ἔνιωθε πὼς οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ βρίσκονταν σὲ μιὰ σφαίρα ψηλὴ κι ἀπροσπέλαστη, ποὺ πλανιόταν πάνω ἀπ' τὶς προσγειώσεις τῆς ζωῆς. Μιὰ σφαίρα ποὺ αἰωροῦνταν ἀνάμεσα ζωὴ καὶ θάνατο.

Καὶ σὰν ν' ἄρχισε νὰ νιώθῃ ἀξεκαθάριστα, ὑποσυνείδητα, πὼς ἴσως ἡ ζωὴ νὰ εἶναι ἡ φυσικότερη ἀξία τοῦ ἀνθρώπου. Μὰ ὁ θάνατος, ὅταν εἶναι συνεπὴς μὲ τὴν οὐσία τῆς ζωῆς, ψηλώνει τὸν ἄνθρωπο σὲ μεγαλεῖο ἄφταστο, ὑπερφυσικό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Ὁ Ἐσρέφμπεης κι ὁ Μίχαλος Ρούσης.

*

Στὸ παζάρι τῆς Τριπολιτζᾶς εἶχε γλέντι, τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες· γλέντι τραγικό. Οἱ Ἀρβανιτάδες τοῦ κεχαγιάμπεη πουλοῦσαν τοὺς σκλάβους τους : ἄντρες, γυναῖκες καὶ παιδιά, ὅσο ἑλληνικὸ πληθυσμὸ σάρωσε τὸ νικηφόρο ἀσκέρι, στὴν πορεία του ἀπὸ τὸ Ψαθόπυργο ὡς τὴν Τρίπολη. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, θρῆνος κι ὀδυρμός. Μορφὲς σαστισμένες, ἀλλοπρόσαλλες, ἀγωνιακές, ἀποχαυνωμένες, ἀνόητες, τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἕνα περιστατικὸ τοὺς μετάλλαξε σὲ κτήνη. Τὰ παιδιὰ τὰ γαντζωμένα στὶς τρελὲς ἀπὸ ἀπελπισία μανάδες· οἱ κοπέλες ποὺ ὀλόλυζον μονάχα στ' ὅραμα τοῦ φοβεροῦ τους ριζικοῦ· οἱ ἄντρες μὲ τὰ σφιγμένα σαγόνια. Κι ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ οἱ Ἀρβανίτες πουλητὲς κι οἱ Τοῦρκοι ἀγοραστές. Οἱ πρῶτοι μὲ τ' ἄσπρα πανωβράκια καὶ τὰ κεντητὰ τουζλούκια, ποὺ διαλαλοῦσαν, μὲ ὑστερικὲς φωνές, τὴν ἀνθρώπινη πραμάτια τους. Οἱ δεύτεροι ἤρεμοι, λιγόλογοι, σιγανοπερπάτητοι, κοιτοῦσαν, ξέταζαν, παζάρευαν μὲ νωχέλεια, ἀγόραζαν μὲ βαριεστημάρα.

Κάθε τόσο, ξέσπαγε τὸ δράμα. Ὁ ἄντρας ποὺ χωριζόταν ἀπ' τὴ φαμελιά του· τὸ παιδὶ ποὺ ξεριζῶναν ἀπ' τὴν ἀγκαλιὰ τῆς μητέρας· ἡ παρθένα ποὺ πήγαινε στὸ μισητὸ κρεβάτι. Μαζεύονταν γύρω ἀπὸ κάθε σπαραγμὸ οἱ ἀργόσχολοι, οἱ περίεργοι· σχολίαζαν τὰ δάκρυα, μυκτήριζαν τ' ἀναφιλητά, σάρκαζαν τὶς θανατερὲς ἀπελπισίες. Ὁ Ἀρβανίτης ἔριχνε βίαια τὴ σπαρταριστὴ πραμάτια στὰ χέρια τοῦ Τούρκου· κι ἐκεῖνος τὴν ἔπαιρνε μὲ νωχελικὴν ἀνατο-

λίτικη ἀδιαφορία. Ἀγοραστὴς κι ἐμπόρευμα χάνονταν μέσ' στὸ πλῆθος, ποὺ σποροῦσε γιὰ νὰ μαζευτῆ ἀλλοῦ. Καὶ τὸ φοβερὸ ξέσκισμα τῶν ψυχῶν ξακολουθοῦσε ἀδιάκοπο, ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ ὣς τὸ ἡλιοβασίλεμα.

Ὕστερα ἀπὸ πολλοὺς δισταγμοὺς καὶ δίβουλες σκέψεις, ἀποφάσισε ὁ Μίχαλος νὰ πάη στὸ παζάρι. Ἀνακατεύτηκε μέσ' στὸν κόσμο, σὲ τρόπο ποὺ νὰ μὴν πολυφαίνεται. Στὴν ἀρχὴ δὲν καταλάβαινε. Ὅλο τοῦτο τὸ θέαμα τοῦ φαινόταν ἀφύσικο, παράξενο. Γρήγορα ὅμως ξύπνησε ἡ νοημοσύνη του καὶ προσαρμόστηκε στὴν πραγματικότητα. Μιὰ τεράστια δυσφορία γεννήθηκε ἐντός του· κάτι σὰν σπασμὸς ὀργῆς καὶ σιχασιᾶς συνάμα. Κάτω ἀπὸ τὸ σύνθετο πλέγμα τοῦ συμφέροντος καὶ τῆς αὐτοσυντήρησης ποὺ κυβερνοῦσε τὴ νοητική του ἐνέργεια, ἡ ψυχή του κρυφόκαιγε ἀσυνείδητα, βασισμένη στὶς ἀτράνταχτες ἀξίες ποὺ τὴν ἔπλασαν. Ὅλο τὸ ἀνθρώπινο παρελθὸν ξύπνησε μέσα του, ὀρθώθηκε παντοδύναμο καὶ τὸν ἐκτροχίασε ἀπὸ τὸ παρόν, τὸ τόσο ἀφύσικο. Κιτρίνισε, ἔσφιξε τὰ δόντια καὶ τὶς γροθιές, συγκλονίστηκε ἀπὸ κυρίαρχη ὀργή. Μιὰ δύναμη ἀλόγιστη τὸν ἔσπρωχνε νὰ βγάλη τὶς πιστόλες, νὰ τραβήξη τὸ μαχαίρι καὶ νὰ χιμήξη, μόνος αὐτός, ἐπάνω σὲ Τούρκους κι Ἀρβανιτάδες, καὶ νὰ σκοτώση, νὰ σκοτώση, νὰ σκοτώση.

Σύγκαιρα ὅμως συγκρατήθηκε. Τὸ ἀναπάντεχο αὐτὸ ξέσπασμα τοῦ Χριστιανισμοῦ, τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ποὺ ἦσαν ἀκλόνητα συγκερασμένοι μὲ τὴν οὐσία τῆς ψυχῆς του, τὸν τρόμαξε. Ἔσκυψε τὸ κεφάλι, καὶ μὲ γοργὴ περπατησιὰ προσπάθησε νὰ φύγη ἀπαρατήρητος, ὅπως ἦρθε. Ὅταν, γιὰ κακή του τύχη, ἔπεσε πάνω σὲ μιὰ παρέα μπέηδων κι ἀγάδων.

— Γειά σου, Ἐσρέφμπεη ! Γιὰ ποῦ, ἔτσι βιαστικός ;

Ἐπεβλήθηκε στὸν ἑαυτό του· ἀπώθησε τὴ λύσσα τῆς ψυχῆς ἀπ' τὴ μορφή του, ποὺ τὴ στόλισε χαμόγελο ἀνατολίτικου σκεπτικισμοῦ.

— Ἔκανα μιὰ βόλτα στὸ παζάρι, καὶ πηγαίνω.

— Χωρὶς νὰ ψωνίσης τίποτα ;

Σήκωσε τοὺς ὤμους :

— Σὰν τί νὰ ψωνίσω...

Οἱ ἀγάδες σκάσαν στὰ γέλια. Ἦσαν ὅλοι πιωμένοι, στὸ τσακὶρ κέφι.

— Καμιὰ Ρωμιοπούλα, ὀρὲ ἐντεψίζη ! Νὰ σοῦ κρατάη συντροφιά !

— Νὰ κάνης τὸ χαρέμι σου, γιαβὰς - γιαβάς !

— Τί μοσλὶμ εἶσαι, δίχως χαρέμι ;

Ὁ Μίχαλος μισόκλεισε τὰ μάτια, μὲ ἄπιαστη εἰρωνεία.

— Μὲ Ρωμιοποῦλες σκλάβες θὰ κάνω τὸ χαρέμι μου ; Εἶναι πρεπούμενο σ' ἕνα μπέη πλούσιο κι ἄρχοντα ὅπως ἐγώ ;

Οἱ ἀγάδες κοντοστάθηκαν πονηρεμένοι.

— Καὶ σὰν τί θέλεις, δηλαδή ;

— Νὰ μοῦ δώσετε τὶς θυγατέρες σας, τὶς ἀδερφάδες σας, κατὰ πῶς μοῦ ἀξίζει.

Οἱ ἀγάδες λίγωσαν στὰ γέλια :

—Ὀρὲ Μίχαλε, μπὰς καὶ πίστεψες σοβαρὰ στὸ Ἐσρεφμπεϊλίκι σου ;

— Δὲν γίνεται μπέης κανεὶς ἀπὸ τὴ μιὰ μέρα στὴν ἄλλη !

—Ἔχεις νὰ φᾶς πολλὰ ψωμιά, ὥσπου νὰ πάρης τὶς ἀδερφάδες μας.

— Κάνε τώρα παιδιὰ μὲ Τουρκοποῦλες χωριάτισσες, νὰ κάνουν κι αὐτὰ παιδιὰ μὲ Τουρκοποῦλες τῆς σειρᾶς, νὰ τουρκέψη λιγάκι τὸ γκιαούρικο αἷμα σου· κι ἴσως τ' ἀγγόνια σου νὰ πάρουν τὶς ἀγγονὲς τῶν ἀδερφάδων μας.

— Σιγά, μὴ σοῦ δώση ὁ σουλτάνος τὴ θυγατέρα του ! Εἶναι φρέσκο τὸ σουνέτι σου καὶ σὲ πονάει !

Ἔφυγαν ξεκαρδισμένοι στὰ γέλια, τρικλίζοντας ἀπὸ κρασὶ κι ἱλαρότητα, δίνοντας κεφάτες σκουντιὲς ὁ ἕνας στὸν ἄλλον. Κι ὁ Μίχαλος ἀπόμεινε ἀκίνητος, πανιασμένος. Αὐτὴ τὴν προσβολή, τὴ βίαιη, τὴν πρόστυχη, κανεὶς Τοῦρκος δὲν θὰ τολμοῦσε νὰ τοῦ τὴν κάνη ὅταν ἦταν ραγιάς. Ἡ φυλὴ τῶν ἀφεντάδων γνώριζε νὰ τιμάη τοὺς ἄρχοντες τῶν δού-

λων. Κι ὅταν τοὺς ἐπίεζε — μὲ τὸ δικαίωμα τοῦ καταχτητῆ — τό 'κανε μὲ τρόπο ποὺ νὰ μὴ πειραχτῆ τὸ φιλότιμο κι ἡ ἀξιοπρέπειά τους. Καὶ τώρα ποὺ θέλησε, ποὺ νόμισε πὼς ἔγινε ἴσος μὲ τοὺς κυρίαρχους, τώρα κατάλαβε πὼς τὸ σκαλοπάτι τῆς φυλῆς καὶ τῆς θρησκείας ποὺ ἀνέβηκε, ἦταν βάραθρο καὶ γκρεμὸς τοῦ ἀτόμου. 'Από πρῶτος τῶν σκλάβων ἔγινε στερνὸς τῶν ἀφεντάδων . . .

Ἔσφιξε τὰ δόντια, κατέβασε τὸ κεφάλι, ποὺ τοῦ τὸ 'σφιγγε σὰ στεφάνι ἀγκαθιῶν ἡ σερβέτα τοῦ μπέη, καὶ χίμηξε μέσα στὸν κόσμο τῶν πουλητάδων τῆς ἀνθρώπινης πραμάτιας, ἀνάμεσα ἀπὸ τοὺς στιβαγμένους ὄγκους τῆς ἀνδραποδισμένης σάρκας. Νὰ φύγη, νὰ χαθῆ, νὰ κρύψη τὴν τεράστια ντροπή, τὴ φοβερή του λύσσα· νὰ χωνέψη, μέσα σὲ ρεψίματα χολῆς, τὸν ὕπατο ξεπεσμό του, ποὺ τὸν μαστίγωναν στὰ μηλίγγια ὄχι τὰ λόγια τῶν ἀγάδων, ἀλλὰ τὰ μάτια τῶν σκλάβων, τῶν Ἑλλήνων — σάρκα ἀπὸ τὴ σάρκα του κι αἷμα τοῦ αἵματός του — ποὺ τὸν κοιτοῦσαν μὲ τραγικὴ νοημοσύνη καὶ μίσος ἀκατάβλητο.

Κι ἔξαφνα κοντοστάθηκε. Σὲ μιὰ γωνιὰ τοῦ μεγάλου παζαριοῦ, ἕνας Γκέκας πουλοῦσε τὴν πραμάτια του : μάνα καὶ κόρη. Ἡ μητέρα ἔξαλλη, ἀναμαλλιάρα, μὲ λαφιασμένο μάτι, ἔσφιγγε στὸ στῆθος της, μὲ χέρια σπασμωδικά, τὴ θυγατέρα της ποὺ ὀλόλυζε. Κι ὁ Γκέκας συζητοῦσε, μὲ φωνὲς καὶ χειρονομίες, τὴν τιμὴ μὲ τὸν ἀγοραστή, τὸ Χουσεΐν ἀγὰ ἀπὸ τὸ Κιάτο, γέρο κακὸ καὶ σιχαμένο, γνωστὸ σ' ὅλο τὸ Μοριὰ γιὰ τὸν ἀχόρταγο καὶ διεστρεμμένο αἰσθησιασμό του.

— Πεντακόσια γρόσια, καὶ πάρ' τες καὶ τὶς δυό, ἔλεγε ὁ 'Αρβανίτης. Τί νὰ τὴν κάνω τὴν παλιόγρια, δίχως τὴν κοπέλα ; Ρετάλι θὰ μοῦ μείνη ;

— Καὶ γώ, τί θέλεις νὰ τὴν κάνω ;

— Βαστάει ἀκόμα.

— Ἂν βαστάη, τέτοιωσέ την ἐσύ !

— Ἄιντε, τετρακόσια πενήντα νὰ ξεμπερδεύουμε. Χάρισμα σ' τὶς ἀφήνω !

Ὁ Χουσεΐναγας κουνοῦσε τὸ κεφάλι του μὲ πεῖσμα.

— Παράτα τὶς πολλὲς κουβέντες! Μόνο τὸ κορίτσι ἀγοράζω.

— Τότε θά μοῦ δώσης τετρακόσια γρόσια.

— Τρακόσια, καὶ πολλὰ πέφτουν.

Ὁ Ἀρβανίτης φρύαξε.

— Τρακόσα γρόσα γι' αὐτὸ τὸ οὐρί; Τὴν εἶδες καλά, ἀγά μου; Τὴν εἶδες;

Καὶ δίχως νὰ περιμένη ἀπόκριση, ἅρπαξε τὴν κοπέλα ἀπ' τὴν ἀγκαλιὰ τῆς μάνας της, νὰ τὴ στήση ὀλόρθη. Οὔρλιαξε τὸ κορίτσι ἀπὸ ἀπελπισία, γαντζώθηκε μὲ δύναμη ὑπεράνθρωπη πάνω στὴ γριά· μάλαξε ἡ μάνα, μὲ δάχτυλα ἀγωνιακά, τὴ σάρκα τοῦ παιδιοῦ της, σάρκα βγαλμένη ἀπὸ τὰ σπλάχνα της γιὰ νὰ χαθῆ καὶ νὰ μαρτυρήση. Μὲ μιὰ σκουντιὰ ὁ Ἀρβανίτης κύλησε χάμω τὴ γριά.

—Ἄι σιχτίρ, γκιόσα!

Ἅρπαξε τὴ μισοπεθαμένη κοπέλα, τὴν ἔστησε ὄρθια, καὶ μὲ χέρι βάναυσο ξετραχήλωσε τὸν κόρφο της.

— Κοίτα, ἀγά μου! Κοίτα γυναίκα ποὺ σοῦ πουλάω! Κοίτα βυζάκι ἄσπρο σὰν τὸ γάλα, σπαρταριστὸ σὰν τρυγονάκι! Κοίτα κορμὶ ὅλο λιγεράδα καὶ τσαλίμι! Κοίτα!

— Τρακόσα γρόσα, εἶπε ὁ πεισματωμένος γέρος. Οὔτ' ἕνα ἄσπρο παραπάνω.

Τὸν Ἀρβανίτη τὸν ἔπιασε ἐμπορικὸ παράπονο.

— Τρακόσα γρόσα; Γιατί, ἀγά μου; Γιατί;

—Ἔχει στραβὰ ποδάρια.

— Στραβὰ ποδάρια; Καὶ ποῦ τὰ εἶδες;

— Φαίνονται, κάτω ἀπ' τὸ φουστάνι.

—Ἔχεις λάθος! Μεγάλο λάθος! Κοίτα ἐδῶ!

Ἅρπαξε τὸν ποδόγυρο καὶ σήκωσε τὸ φουστάνι τοῦ κοριτσιοῦ, πάνω ἀπ' τὰ μεριά.

— Κοίτα ποδαράκι! Κοίτα μερί! Σὰν κολόνα. Σὰν κυπαρίσι! Μερακλίδικο πράμα!

Τὸ λάγνο μάτι τοῦ Τουρκαλᾶ θόλωσε στ' ὅραμα τῆς ἀπόκρυφης σάρκας.

—Ἄιντε, τρακόσια πενήντα, καὶ νὰ τελειώνουμε.

Τότε κάτι παράξενο γίνηκε μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ Μίχαλου Ρούση. Κάτι, ποὺ κι αὐτὸς δὲν ἔνιωσε ποτὲ τί ἦταν καὶ πῶς γίνηκε. Λὲς καὶ μιὰ δύναμη ἄγνωστη καὶ μυστηριακὴ κίνησε ἀναπάντεχα τὴ συνείδηση καὶ τὴ βούλησή του.

— Τετρακόσα γρόσα δίνω ἐγώ ! εἶπε μὲ φωνὴ ραγισμένη. Καὶ γιὰ νὰ προλάβη κάθε τυχὸν πλειοδοσία τοῦ ἀγᾶ, ἔριξε τὸ πουγγί του στὰ χέρια τοῦ Ἀρβανίτη.

Ὁ Τοῦρκος τὸν λοξοκοίταξε μὲ κακία καὶ μίσος· μουρμούρισε μιὰ πρόστυχη βρισιά· κι ἔφυγε δίχως νὰ κοιτάξη πίσωθέ του.

Ὁ Ἀρβανίτης ἀπόμεινε σαστισμένος ἀπὸ τὸ ἄξαφνο ἀνακάτεμα τοῦ Μίχαλου στὸ παζαρλίκι.

— Μὲ τὸ καλό, μπέη μου, εἶπε. Δική σου εἶναι, νὰ τὴν χαίρεσαι.

Ἡ κοπέλα δὲ μιλοῦσε, μόνο κοιτοῦσε τὸν καινούργιο ἀφέντη της, μὴν καταλαβαίνοντας. Ὅσο γιὰ τὴ μητέρα, αὐτὴ σὰ νὰ γαλήνεψε λιγάκι. Τὸ παντοδύναμο ἔνστιχτο τῆς ἔλεγε πὼς δὲν ἦταν ἡ λαγνεία ποὺ ἔσπρωξε αὐτὸ τὸν ἄντρα στὴν ἄξαφνη χειρονομία του, μὰ κάτι ἄλλο πιὸ ἠθικό, πιὸ ἀνθρώπινο. Κάτω ἀπὸ τὴ στυγνότητα τοῦ θυμοῦ, ζωγραφιζόταν ἀγαθότητα ψυχῆς στ' ὄμορφό του πρόσωπο. Κι ὕστερα ἦταν νιός, ἦταν καλοφτιαγμένος. Ἡ μάνα ἔνιωθε πὼς τὸ σαρκικὸ μαρτύριο τοῦ παιδιοῦ της ἴσως νὰ μὴν ἦταν καὶ τόσο φοβερὸ — ἴσως καὶ νὰ μὴν ἦταν μαρτύριο.

— Μὴ φοβᾶσαι, εἶπε ὁ Μίχαλος στὴ μητέρα. Ἡ θυγατέρα σου θὰ περάση καλὰ μαζί μου. Μόνο ποὺ δὲν μπορῶ ν' ἀγοράσω καὶ σένα.

Ἡ γριὰ χίμηξε καὶ τοῦ φίλησε τὸ χέρι. Ἔνιωσε τὰ χλιαρά της δάκρυα στὴν ξανάστροφη τῆς παλάμης του.

— Μὴ σὲ νοιάζη γιὰ μένα, μπέη μου . . . Νὰ ξέρω πὼς τὸ παιδί μου ἔπεσε σὲ καλὰ χέρια. Καὶ μὴ σὲ νοιάζη γιὰ μένα.

Ὁ Μίχαλος γύρισε τὸ κεφάλι του, κάτι νὰ ἰδῆ τάχα. Δὲν ἤθελε νὰ καταλάβουν πὼς εἶχαν βουρκώσει τὰ μάτια του.

Τὸ Μίχαλο τὸν φιλοξενοῦσε ὁ Μουσταφάμπεης, στὸ κονάκι του. Τοῦ εἶχε παραχωρήσει ἕνα ὁλόκληρο διαμέρισμα ἀπὸ τρεῖς κάμαρες, βαλμένες μὲ ἀνατολίτικη πολυτέλεια. Ἕνας σεΐζης Ἀρβανίτης καὶ μιὰ ἀραπίνα λάλα εἶχαν προσταγὴ νὰ βρίσκωνται στὴ δούλεψή του, χώρια ποὺ ὅλοι οἱ ὑπηρέτες τοῦ κονακιοῦ τὸν θεωροῦσαν σὰν ἀφέντη. Ὁ Μουσταφάμπεης ἦταν μεγάλος ἄρχοντας, κι ἡ φιλοξενία του μεγάλη κι ἀρχοντική.

Πηγαίνοντας κατὰ τὸ κονάκι, μαζὶ μὲ τὴ σκλάβα του, ὁ Μίχαλος ἔνιωσε δυσφορία. Βαριόταν τὶς ἐρωτήσεις τοῦ φίλου του καὶ τὰ θυμόσοφά του σχόλια· κι ἀναστέναξε μὲ ἀνακούφιση ὅταν τοῦ εἶπαν πὼς ὁ Μουσταφὰς ἔλειπε ἀπὸ τὸ σπίτι.

Ἀνέβηκε στὶς κάμαρές του, καὶ πρόσταξε τὴν ἀραπίνα νὰ φέρη φαγητὸ στὴ μικρὴ Ρωμιά. Ἡ λάλα ἔσκυψε μὲ ὑποταγὴ κι ἔκλεισε πονηρὰ τὸ μάτι.

— Νὰ τὸ φέρνω φαΐ, τὸ ὅμορφο κοπέλα, νὰ τὸ παχαίνης, μάνι - μάνι, νὰ γένη λουκούμ' πράμα. Ἀμὰ νὰ τὸ πααίνης καὶ στὸ χαμάμι νὰ τὸ λούζης, νὰ τὸ πλένης, νὰ ἔνεται παστρικό. Πῶς νὰ τὸ βάλη γιατάκι του, ἔτσι, ἐφέντη μ' ; Θὰ τὸ γιομίζη ψεῖρες !

Τὰ πονηρὰ ὑπονοούμενα τῆς γριᾶς στεναχώρεσαν τὸ Μίχαλο . . .

— Κάνε αὐτὸ ποὺ σοῦ λέω, κι ἄσε τὶς συμβουλές !

Ἡ ἀραπίνα βγῆκε πισωδρομώντας, δίχως νὰ πνίξη τὸ ὕπουλό της χαμόγελο. Ὁ Μίχαλος ξάπλωσε στὸ μεντέρι καὶ κοίταξε τὴν κοπέλα. Ἦταν ὠχρή, στραπατσαρισμένη ἀπὸ τὴν κούραση τοῦ κορμιοῦ καὶ τῆς ψυχῆς, ἀλαλιασμένη ἀπὸ τὴ μακρόχρονη ἀγωνία. Τ' ἀνάκατα μαλλιὰ πέφταν στὰ μάτια της· ἀκατανόμαστα κουρέλια κρεμόνταν στὸ κορμί της. Χέρια κατάμαυρα, πόδια γυμνά, πληγωμένα, σκονισμένα· κάτι τὸ βρώμικο, τὸ θλιβερό, τὸ ἀποκρουστικό. Τὸ μάτι ὅμως τοῦ πολύπειρου ἡδονιστῆ γνώριζε νὰ ξεδιαλύνη τὴν πραγματικότητα κάτω ἀπὸ τὴ μάσκα τῆς ἀκαθαρσίας καὶ τῆς κακοπέρασης. Εἶχε δίκιο ἡ Ἀϊσά : Ἕνα

καλὸ χαμάμι, μιᾶς βδομάδας κάλοπέραση καὶ ψυχικὴ γαλήνη, καὶ τὸ λουλούδι θὰ ὀργίαζε. Δεκαεφτὰ χρονῶν, ὄχι παραπάνω. Κορμὶ λιγνό, λεφτοκόκαλο, μὲ σάρκα σκληρὴ κι ἀφράτο ρόδινο δέρμα. Ψηλή, λιγερή, μὲ ἁρμονικὰ μέλη καὶ λιγνοὺς ἁρμούς· κόρφος ποὺ ξεπετοῦσε προκλητικὸς κάτω ἀπ' τὰ κουρέλια· μαλλιὰ καστανόξανθα, μὲ ἀντιφεγγίσματα πυροῦ μπακιριοῦ, μιὰ ἰδέα σγουρά· μάτι ἀπὸ καθάριο μενεξέ· μύτη φτενή, μόλις καμπυλωτή, πάνω ἀπὸ χείλι σαρκωμένο· καὶ τὸ περίγυρο τῆς μορφῆς ἁγνό, σὲ καλοσχεδιασμένη γραμμή, ἔσμιγε σὲ πηγούνι μὲ λακάκι μικρό. Ἦταν ὄμορφη.

Μόλις κάτι χαμογέλασε τὸ χείλι τοῦ Μίχαλου. Ὅ,τι ἔκανε, τό 'κανε ἀπὸ καλοσύνη ψυχῆς, δίχως ὀπισθοβουλία. Μάρτυς του ὁ Θεός, δηλαδὴ ὁ 'Αλλὰχ (τὰ μπερδεύει, δὲ συνήθισε ἀκόμα). 'Αλλὰ ἴσαμε δῶ καὶ μὴ παρέκει. Δὲν ἦταν κορόιδο . . .

— Κάθισε . . .

'Η κοπέλα κάθισε σὲ μιὰ καρέκλα, μὲ συστολή. Τὰ μενεξελιὰ μάτια κοίταζαν τὸν ἀφέντη. Βλέμμα παράξενο· ἀνακάτεμα φόβου, δυσπιστίας, μὰ καὶ γαλήνης, κι ἐμπιστοσύνης. Ματιὰ ποὺ καθρέφτιζε τὸ πρόβλημα ποὺ ὀρθωνόταν ἐντός της : τί ἦταν αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ; Τί ριζικὸ τὴν περίμενε κοντά του ;

— Πῶς σὲ λέν ;

— Εὐαγγελία.

Κάτι σὰν σπασμὸς τάραξε τὸ Μίχαλο· σκοτείνιασε τὸ γαλανό του μάτι. Μακριὰ σιωπή. Εὐαγγελία. . . 'Η μορφὴ τῆς γυναίκας του ὀρθώθηκε μπροστά του. Εὐαγγελία. . . Νέα κι αὐτή, ὄμορφη κι αὐτή. Στὴν ἴδια κορμοστασιὰ πάνω κάτω. Μόνο ποὺ δὲν ἦταν ξανθή. Εἶχε μαλλιὰ κατάμαυρα μὲ κυανὰ ἀντιφεγγίσματα, καὶ μάτια ὅλο μυστήριο μελανό. Εὐαγγελία . . . 'Η γυναίκα του . . . Εὐαγγελία . . .

'Η 'Αϊσὰ ἔφερε ἕνα δίσκο γεμάτο πιατάκια, τὸν ἀπίθωσε μπροστὰ στὴν κοπέλα καὶ στάθηκε μὲ σταυρωμένα χέρια, προσμένοντας.

— Φύγε ! πρόσταξε ὁ Μίχαλος.
Ἡ ἀραπίνα βγῆκε ἀπὸ τὴν κάμαρα. Τὸ αἰώνιο χαμόγελό της ἦταν ἐκνευριστικό.
— Τρῶγε ! Μὴ φοβᾶσαι !
Μὲ σιγανὲς χειρονομίες, ἡ κοπέλα ἄρχισε νὰ τρώη. Οἱ μπουκιὲς περνοῦσαν δύσκολα τὸ σφιγμένο της καταπιόνα. Κάθε τόσο σήκωνε τὰ μάτια καὶ κοίταζε τὸν ἀφέντη της. Ἕνα ρευστὸ γαλήνης, καλοσύνης, ξεχυνόταν ἀπὸ τὴν ὄμορφη μορφὴ τοῦ Μίχαλου. Ἦταν τόσο ἀγαθὸ τὸ χαμόγελό του, ποὺ κι αὐτὴ τοῦ χαμογέλασε.
— Τρῶγε, Βαγγελία . . . Μὴ φοβᾶσαι.
Ὄχι δὲν φοβόταν. Τὸ κυρίαρχο γυναίκειο ἔνστιχτο, τῆς ἔλεγε πὼς δὲν ἔπρεπε νὰ φοβᾶται. Ἡ ταραχή, ἡ ἀγωνία μετάλλαξαν σ' εὐφορία καὶ βεβαιότητα. Τὸ νιὸ κορμί, τὸ γεμάτο ὑγεία, θυμήθηκε τὶς ὑλικές του ἀνάγκες : ζωή, θροφή. Λάσκαρε ὁ κλοιὸς τοῦ καταπιόνα, ξέσφιξε ὁ κόμπος τοῦ στομαχιοῦ· κι ἡ Βαγγελία χίμηξε στὸ φαγητὸ μὲ ζωικὴ βουλιμία. Ἔτρωγε, κατάπινε, πνιγόταν, ξεπάστρευε τὰ πιάτα, κένωνε τὰ ποτήρια, ἀνόητη μέσα στὴν εὐτυχία τῆς μακρόχρονα στερημένης τροφῆς. Ἔτρωγε σὰν κτῆνος· σὰ νέο, γερὸ κι ὄμορφο κτῆνος ποὺ ἦταν. Κι ὅταν τέλειωσε, ὅταν δὲν ἀπόμεινε τίποτα στὸ δίσκο, κοίταξε τὸ Μίχαλο μὲ μάτι ποὺ ἡ θεληματική κρυάδα του δὲ δυνόταν νὰ κρύψη μιὰν ἀχτίδα εὐγνωμοσύνης.
— Θέλεις κι ἄλλο ;
— Ὄχι . . .
— Ἂν πεινᾶς ἀκόμα, μὴ ντρέπεσαι.
— Δὲν ξέρω τί μ' ἔπιασε. Ἔφαγα παραπάνω ἀπ' ὅ,τι πρέπει.
Ὁ Μίχαλος δὲν ἀποκρίνεται, μόνο χαμογελάει. Κι ἡ κοπέλα χαμηλώνει τὰ μάτια, κάπως ντροπαλή. Εἶναι κείνη ἡ ντροπὴ ποὺ μαρτυράει τὸν ὑποκειμενικὸ φόβο, τὸν τρισχειρότερο καὶ τρισγλυκύτερο ἀπὸ τὸν ἀντικειμενικό.
— Εἶσαι κουρασμένη ;
— Πῶς νὰ μὴν εἶμαι . . .

Ὁ Μίχαλος σηκώνεται.

— Ἔλα, ξάπλωσε στὸ μεντέρι.

Ἡ κοπέλα διστάζει. Ὅλες οἱ δυσπιστίες ξαναγριεύουν τὸ μάτι της. Κοιτάζει τὸ Μίχαλο καὶ δὲν κουνάει ἀπὸ τὴ θέση της. Ἐκεῖνος σηκώνει τοὺς ὤμους.

— Μὴν εἶσαι κουτή ! Κοιμήσου χωρὶς φόβο. Δὲ θὰ σὲ πειράξη κανείς.

Ἡ Εὐαγγελία σηκώνεται, καὶ μὲ σιγανὴ περπατησιὰ πλησιάζει στὸ μεντέρι. Ξαπλώνεται προσπαθώντας νὰ κρύψη τὰ γυμνά της πόδια μέσ' στὰ κουρέλια. Μιὰ στερνὴ ματιὰ φόβου στὸ Μίχαλο. Τὸ θλιμμένο κάπως χαμόγελό του τὴν ἡσυχάζει. Θὰ ἤθελε νὰ μὴν κοιμηθῆ· νὰ μείνη ξύπνια κι ἕτοιμη, ὄχι νὰ ὑπερασπιστῆ τὴ σάρκα της — ξέρει πὼς αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο — ἀλλὰ γιὰ ν' ἀντικρίση τὸ μοιραῖο μὲ πλέριο συναίσθημα. Θὰ ἤθελε . . . Μὰ δὲν προφταίνει. Ὁ ὕπνος πέφτει σὰ μολύβι στὰ μενεξελιὰ μάτια· τὸ στῆθος ἀνεβοκατεβαίνει ἁπαλά. Ἡ λύτρωση τῆς πρόσκαιρης λήθης. Ὁ Μίχαλος βγαίνει νυχοπατώντας. Μπροστὰ στὴν πόρτα, ἡ Ἀϊσὰ περιμένει μὲ χέρια σταυρωμένα.

— Κοιμᾶται. Νὰ μὴν τὴν πειράξη κανείς. Ὅταν ξυπνήση, νὰ τὴν πᾶτε στὸ χαμάμι. Καὶ νὰ τῆς δώσετε καθαρὰ ροῦχα.

Ἡ ἀραπίνα προσκυνάει ἀμίλητη. Τὸ αἰώνιο πονηρὸ χαμόγελο . . . Μὰ δὲν μποροῦν νὰ καταλάβουν, αὐτὰ τὰ κτήνη ;

Ἔξω, στοὺς δειλινοὺς δρόμους τῆς πολιτείας, ἕνα πολύχρωμο καὶ φωνακλάδικο πλῆθος κυκλοφορεῖ σπασμωδικὰ κι ἄσκοπα. Εἶναι ἡ ἀνησυχία τοῦ κινδύνου καὶ τῆς ἐλπίδας ποὺ φαρμακώνει, μέρες τώρα, τὸν ἀέρα, τοὺς ἱστοὺς καὶ τὶς ψυχὲς τῶν ἀνθρώπων. Ἡ προσμονὴ τοῦ ἄγνωστου καλοῦ ἢ κακοῦ, ποὺ κρύβεται, ποὺ παραμονεύει μουλωχτό, γιὰ νὰ χυθῆ βίαιο κι ἀναπάντεχο, ποιός ξέρει πότε, φέρνοντας χαρὰ καὶ δυστυχία. Μὰ ὁ Μίχαλος εἶναι ἀπόψε ξένος κι ἀπροσάρμοστος σ' αὐτὴ τὴν ἀτμόσφαιρα. Νιώθει τὴν ψυχή του λυτρωμένη, καθὼς περιδιαβάζει μέσ' στὸ πολύ-

βοο πλῆθος τῶν ἀνθρώπων - καραγκιόζηδων. Λυτρωμένη καὶ βαριά.

Ὁ μεγάλος καφενὲς ἦταν στὴν πλατεία τῆς Τριπολιτζᾶς, ἀπέναντι στὸ σαράι. Μόνον οἱ Τοῦρκοι εἶχαν τὸ λεύτερο νὰ μπαίνουν· καὶ μόνον οἱ ἀριστοκράτες, ἀπὸ ἀγὰ κι ἀπάνω. Γιὰ τὸ λαό, βρίσκονταν ἄλλα καφενεῖα.

Ὅταν ὁ Μίχαλος μπῆκε, ἡ μεγάλη αἴθουσα ἦταν γεμάτη. Οἱ πελάτες καθόνταν σταυροπόδι στὰ ὁλόγυρα μεντέρια, ἔχοντας μπροστά τους, σὲ μικροσκοπικὰ τραπεζάκια, τὸ φλυτζάνι μὲ τὸν καϊμακλή, ἢ τὴν κούπα μὲ τὸ γλυκὸ σερμπέτι. Ὁ τσιμπουξὴς τοῦ καθενὸς στεκόταν παράμερα προσεχτικός, ἕτοιμος νὰ ξαναγιομίση καπνὸ τὸ τσιμπούκι τοῦ ἀφεντικοῦ του, νὰ τὸ ἀνάψη καὶ νὰ τοῦ τὸ δώση, ἀφοῦ πρῶτα σκουπίση μὲ τὸ μανίκι τὸ σαλιωμένο ἀπὸ τὰ προστυχα χείλια του μαμέ.

Παχὺς καπνὸς ἔπνιγε τὸν ἀέρα, σκιάζοντας τὶς τρεμάμενες φλογίτσες τῶν λαδολύχναρων, ποὺ κρεμόνταν στὶς γωνιές. Οὔτε φωνὲς οὔτε φασαρία· οἱ ἀγάδες κάθονταν ἤρεμοι κι ἀπαθεῖς, μὲ μάτια χαμένα σὲ κόσμους τόσο μακρινούς, ποὺ μᾶλλον ἦσαν ἀνύπαρχτοι· καὶ μιλοῦσαν ἄτονα, σιγανά· κι ὁ καθεὶς μονολογοῦσε μὲ τὸν ἑαυτό του, τόσο οἱ ἀκροατὲς ἔδειχναν ἀδιάφοροι στὰ λόγια του καθενός. Κι ὅμως, κάτω ἀπ' τὴ νυσταγμένη ἀφαίρεση τῆς μορφῆς, ἡ προσοχὴ ἦταν ἀκοίμητη. Σώπαινε ὁ ἕνας κι ἔπαιρνε ὁ ἄλλος τὸ λόγο, κι ὕστερα ὁ ἄλλος κι ὁ ἄλλος, ὡσὰν νὰ μὴν ἦσαν συντροφιὰ γνωστῶν καὶ φίλων, ἀλλὰ συνεδρίαση κοινοβούλιου, μὲ παραδόσεις ἀτράνταχτης εὐταξίας.

Οἱ κουβέντες τους ἦσαν βαριές, καλὰ ζυγισμένες πρὶν ξεπεράσουν τὸ φράχτη τῶν δοντιῶν, εἰπωμένες μὲ ὕφος σκοτεινὸ καὶ περίτεχνο, ποὺ προσπαθοῦσε νὰ δώση ἀκόμη πιὸ σοφὴ μορφὴ στὰ θεληματικὰ σοφὰ λόγια.

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ περιβάλλον, ὁ Μίχαλος ἔνιωθε τὸν ἑαυτό του ὁλότελα ξένο. Ἂν καὶ μεγαλωμένος μὲ κοτζαμπασίδικη ἀνατροφή, ποὺ μαϊμούδιζε τὴ βαθυστόχαστη ἀπάθεια τῶν Τούρκων, δὲν μποροῦσε νὰ πνίξη τὸν ἑλληνικὸ

ζωηρὸ αὐθορμητισμό του καὶ νὰ μπῆ στὸ κλίμα τῶν μαιανδρικῶν, τῶν συμβολικῶν, τῶν σκοτεινῶν λόγων. Καὶ πήγαινε στὸν καφενὲ τῶν ἀγάδων μὲ μεγάλη δυσφορία, μόνο καὶ μόνο γιατὶ ἔπρεπε νὰ πάη. Δεοντολογία ὑπαγορευμένη ἀπὸ τὴ φρέσκη κι ἀδοκίμαστη ἀκόμα τουρκοποίησή του.

Ἔριξε μιὰ ματιὰ ὁλόγυρα· καὶ μὲ ἀνακούφιση ἀντίκρισε τὸ Μουσταφάμπεη, μέσα σὲ παρέα γερλίσιων Τούρκων. Ἦταν ὁ Σιὲχ Νετζὴπ — γέρος σεβαστὸς κι ἀγαπητός — ὁ Κιαμὴλ μπέης ἀπὸ τὴν Κόρινθο, ὁ Μαραμπούτης, καὶ κάνα δυὸ ἄλλοι δευτερώτεροι. Οἱ γερλίσιοι ἦσαν πολὺ πιὸ συμπαθητικοὶ ἀπ' τοὺς χαλντούπηδες, ζυμωμένοι κοντὰ στὴ νοοτροπία τοῦ Ἕλληνα — ποὺ ἦταν τὸ κυρίαρχο στοιχεῖο τοῦ Μοριᾶ — μετριοπαθέστεροι καὶ λογικότεροι ἀπὸ τοὺς ὑπεροπτικούς, τοὺς φανατικοὺς Ἀνατολίτες. Ὅσο γιὰ τὸ Μουσταφάμπεη, αὐτὸς ἦταν ἀλλιώτικος ἄνθρωπος. Πνεῦμα λεύτερο, στοχαστικό, ἀναρχικό, « ἀμοράλ », νοιαζόταν πολὺ λίγο γιὰ μερικὲς συμβατικότητες ποὺ τόσο βασικὰ κυβερνᾶν τὶς σκέψεις καὶ τὶς πράξεις τοῦ ἀνθρώπινου κοπαδιοῦ.

— Χαϊλέρορσουμ.

— Καλὸ στὸν Ἐσρέφμπεη ! Χὸς - γκελντίν !

Τοῦ 'καναν τόπο ἀνάμεσά τους, στὸ μεντέρι· κι ὁ Μίχαλος κάθισε σταυροπόδι, βγάζοντας ψεύτικο στεναγμὸ ἀνακούφισης. Τοῦ ἦταν ἀδύνατο νὰ συνηθίση αὐτὸ τὸ φακιρικὸ ἀγκυλωτικὸ κάθισμα.

— Τί χαμπέρια ;

Πάρε πρῶτα καφέ, ἄναψε τσιμπούκι· καὶ θά 'ρθη ἡ ὥρα τῶν χαμπεριῶν.

Εὔσχημος τρόπος νὰ τοῦ δείξουν πὼς ἡ βιασύνη του ἦταν ὁλότελα ἀντιτουρκική. Κάθε πράμα στὴν ὥρα του. Ὁ βαρὺς ψιλοκαϊμάκης ἦρθε σὲ φλυτζανάκι φαρφουρένιο. Ὁ τσιμπουξῆς τοῦ Μουσταφάμπεη — ὁ Μίχαλος δὲν εἶχε δικό του — τοῦ πρόσφερε τσιμπούκι μὲ καπνὸ μυρωδάτο. Ἤπιε σιγανὰ τὸν καφέ, ρούφηξε τὴ νικοτίνη τηρώντας τὶς

ἱεροτελεστικὲς χειρονομίες τῆς περίστασης κι ὅταν ἔκρινε πὼς ἦρθε ἡ στιγμή, ξαναρώτησε :

— Τί χαμπέρια ;

Ὁ ξερὸς ἦχος πέντε κομπολογιῶν ἦταν ἡ μοναδικὴ ἀπόκριση. Καὶ ἀφοῦ πέρασαν μερικὲς στιγμές, ὅσες χρειαζόταν γιὰ νὰ μὴ φανῆ βιασύνη ἄσκοπη, ἄνοιξε τὸ στόμα του ὁ Σιὲχ Νετζὴπ καὶ μίλησε :

— Μεγάλη ἡ δύναμη τοῦ Ἀλλάχ ! Καὶ μεγάλη τοῦ βελιγιουνὰμ πατισάχ μας !

Ὅλοι κούνησαν καταφατικὰ τὰ κεφάλια στὸ θρησκοπολιτικὸ αὐτὸ προοίμιο· κι ὁ γέρος - Σέχας ἐξακολούθησε :

— Ὁ σουλτάνος διάταξε τὸ Χουρσὶτ πασά : « Νὰ κινήσης μὲ ἀσκέρι γιὰ τὸ Μοριά, νὰ τιμωρήσης τοὺς ἀσῆδες ποὺ κότησαν νὰ σηκώσουν κεφάλι ἐνάντια στὴ μεγαλοπρέπειά μου. Κι ὅσους πῆραν τ' ἅρματα, μὲ τ' ἅρματα νὰ τοὺς ξεκάνης. Κι ὅσοι ξεγελάστηκαν ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς καὶ δείξουν μετάνοια κι ὑποταγή, νὰ τοὺς δώσης ράι - μπουγιουρντί ». Ὁ Χουρσὶτ ὅμως εἶναι μπλεγμένος σὲ πόλεμο μὲ τὸν Ἀλή, τὸ σκύλο, τὸ γιὸ τῆς Χάμκως . . . Λέει λοιπόν, τοῦ Κιοσὲ Μεχμέτ : « Νὰ πηγαίνης ἐσὺ μὲ φουσάτο μεγάλο στὸ Μοριά, νὰ ἐκτελέσης τὶς διαταγὲς τοῦ πατισάχ ». Κι ὁ Κιοσὲ Μεχμὲτ λέει τοῦ Μουσταφᾶ, τοῦ κεχαγιά του : « Κεχαγιάμπεη, ὥσπου νὰ μαζέψω τὸ ἀσκέρι μου, πετάξου ἐσὺ μὲ τρισήμιση χιλιάδες Ἀρβανίτες στὸ Μοριά, νὰ βοηθήσης τ' ἀδέρφια μας ποὺ κιντυνεύουν. Κι ὅπου νά 'ναι φτάνω καὶ γώ ! »

Ὁ Σιὲχ Νετζὴπ γέλασε σοβαρὰ κι ἐπίσημα.

— Ὁ κεχαγιάμπεης ἦρθε πρῶτος μὲ τοὺς Ἀρβανιτάδες του· καὶ πίσω ὁ Κιοσὲ Μεχμέτ· καὶ πίσω ὁ Χουρσὶτ πασάς. Μὰ ὥσπου νὰ φτάσουν οἱ ἄλλοι δυό, ρουθούνι ραγιάδικο δὲ θὰ βρίσκεται στὸ Μοριά. Τόση εἶναι ἡ δύναμη τοῦ πατισάχ !

Πάλι τὰ κεφάλια σάλεψαν σὲ καταφατικὸ θαμασμό. Καὶ τώρα ἡ κουβέντα πῆρε κυκλικὴ μορφή. Μιλοῦσε καθένας μὲ τὴ σειρά του, συμπληρώνοντας τὸ λόγο τοῦ πρωτερινοῦ :

— Πάτρα, Βοστίτζα, Κόρθο, Ἄργο, Ἀνάπλι προσκύνησαν τὸν κεχαγιάμπεη. Τί ἀπομένει πιά ;

—Ὁ Κολοκοτρώνης μὲ κάμποσους κλέφτες. Ἕνα φύσημα καὶ πᾶν !

— Τὸ μισὸ ἀσκέρι μας νὰ βγῆ, τὸ μισὸ τοῦ μισοῦ, καὶ χάθηκαν οἱ ρέμπελοι !

—Ὁ κεχαγιάμπεης εἶναι δυνατός !

— Καλά, ἀπόρεσε ὁ Μίχαλος, εἶναι δυὸ βδομάδες τώρα ποὺ μπῆκε στὴν Τριπολιτζὰ ὁ Μουσταφάς. Γιατὶ θὲν βγαίνει νὰ τοὺς τσακίση ;

Μικρὴ σιωπή, ὥσπου νὰ ἑτοιμαστῆ ἡ πρεπούμενη ἀπόκριση στὸ ἄστοχο ἐρώτημα τοῦ καινούργιου Ὀσμανλῆ, ποὺ δὲ μπορεῖ, νὰ ξεχάση ἀκόμα τοὺς ρωμέϊκους αὐθορμητισμούς του.

—Ὅταν μπορῆς νὰ κάνης κάτι μὲ τὸ στόμα, γιατὶ νὰ τὸ κάνης μὲ τὸ χέρι ;

— Τὸ αἷμα εἶναι αἷμα. Κρίμα νὰ χύνεται τοῦ ραγιᾶ, πιὸ κρίμ' ἀκόμα νὰ σπαταλιέται τοῦ μουσουλμάνου.

—Ὁ ἔξυπνος λόγος ἀξίζει ὅσο χίλια σπαθιά.

— Γιατί νὰ πολεμήσουν οἱ ραγιάδες ; Τί ἐλπίδα ἔχουν ; Τοὺς περιμένει ὁ Χάρος.

— Αὐτὸ λέει στοὺς ραγιάδες ὁ κεχαγιάμπεης : « Γιατί νὰ πολεμῆστε μαζί μου ; Σᾶς περιμένει ὁ Χάρος . . . »

—Ἔστειλε παντοῦ ταχυδρόμους.

— Ταχυδρόμους μὲ γραφές.

—Ἔβγαλαν τοὺς προεστοὺς καὶ τοὺς δεσποτάδες ἀπὸ τὸ μπουντρούμι.

— Τοὺς ἀνέβασαν στὴν κάμαρη τῶν σαράφηδων.

— Τοὺς εἶπαν : « Γράψτε σ' ὅλους τοὺς δικούς σας, τοὺς ραγιάδες, νὰ προσκυνήσουν, νὰ γλιτώσουν τὸ κεφάλι τους· κι ἐλπίδα πιὰ δὲν ὑπάρχει γιὰ σᾶς ! Ἔφτασε ὁ Μουσταφάς, μὲ τέσσερες χιλιάδες Ἀρβανίτες ».

— Τὰ γράμματα τά 'γραψε ὁ δραγουμάνος, ὁ Σταυράκης.

— Τὰ ὑπόγραψαν οἱ δεσποτάδες, οἱ προεστοί.

— Τὰ πῆραν Ρωμιοὶ Τριπολιτζῶτες καὶ τὰ πῆγαν παντοῦ, σ' ὅλο τὸ Μοριά.

— Νὰ τὰ διαβάσουν οἱ ραγιάδες. Νὰ κοπῆ ἡ χολή τους.

— Ν' ἀφήσουν τ' ἅρματα, νὰ 'ρθοῦν νὰ προσκυνήσουν.

— Οἱ Τσιπιανίτες ἦρθαν κιόλας.

— Προσκύνησαν.

— Φέραν καὶ τὰ ντουφέκια τους.

— Τοὺς δώσαμε ράι - μπουγιουρντί, τέι πὲρ τέ!

—'Αφέονται αἱ ἁμαρτίαι.

— Τοὺς δώσαμε φέσια καινούργια.

— Κι ἀπό 'να ρουμπιὲ στὴ γυναίκα τοῦ καθενός.

— Θά 'ρθουν κι οἱ ἄλλοι...

— Θά 'ρθουν! Ποῦ θὰ πᾶνε!

— Τί νὰ κάνουν...

— Τί νὰ κάνουν...

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Ὁ Μίχαλος Ρούσης κι ὁ Ἐσρέφμπεης

*

Ὅταν ὁ Μίχαλος κι ὁ Μουσταφάμπεης βγῆκαν ἀπ' τὸν καφενέ, εἶχε νυχτώσει. Ὄμορφη, ξάστερη βραδιὰ τοῦ Μαγιοῦ. Ὁ ψυχρὸς ἀγέρας τοῦ βουνοῦ σπιθίριζε στὰ ρουθούνια, σὰν κρασὶ γιοματάρι.

Περπατοῦσαν σιωπηλοὶ στοὺς δρόμους τῆς πολιτείας μὲ τὰ φῶτα, τὶς παρέες τῶν μεθυσμένων στρατιωτῶν, τὶς φωνές, τὰ γέλια, τοὺς καυγάδες· ὅλη ἐκείνη τὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ σάλου, ποὺ γεννάει ἡ ἀνωμαλία τοῦ πολέμου.

Ὁ Μίχαλος ἦταν ἥσυχος. Τὰ λόγια τῶν Τούρκων τοῦ καφενὲ βεβαίωναν τὶς προβλέψεις του. Τίποτα δὲν μποροῦσε νὰ γλιτώση τὴν Ἐπανάσταση, τὴν κακομελετημένη, τὴν κακοξεσηκωμένη. Γιὰ νὰ τὰ βάλουν οἱ Ἕλληνες μὲ τὴ φοβερὴ δύναμη τῆς Τουρκιᾶς, χρειαζόταν προσεχτικὴ προπαρασκευή, ὀργάνωση γερὴ καὶ κρυφή, ἀπόφαση κοινή, σύμπνοια, ἀγάπη. Δηλαδὴ ὅλα ὅσα δὲν ὑπῆρχαν. Ὁ αὐτοσχεδιασμός, ἡ τσαπατσουλιά, ἡ ὀπισθοβουλία, ἡ διχόνοια, ἡ ἔλλειψη συνεννόησης, ὀργάνωσης, ἀρχηγοῦ, σχεδίου, ὁ ἀφόρητος ἀτομικισμὸς τοῦ Ἕλληνα, ἦταν τὰ χαραχτηριστικὰ τῆς Ἐπανάστασης. Νά γιατὶ οἱ ἀνάξιοι κοτζαμπάσηδες τράβηξαν τὸν ἑλληνικὸ λαὸ σὲ καινούργια καταστροφή, τρισχειρότερη ἀπ' τὸ χαλασμὸ τῶν ὀρλοφικῶν . . . Τὸν ἑλληνικὸ λαό, τὸν εὔπιστο καὶ προδομένο, τὸν τόσο διψασμένο γιὰ λευτεριά . . . Καὶ μέσ' στὴν ψυχὴ τοῦ Ὀσμανλῆ

Ἐσρέφμπεη, μιὰ τεράστια πίκρα ἀνασάλεψε, ποὺ ὅλες αὐτὲς οἱ μικροπαλιανθρωπιὲς τὸν ἀνάγκασαν νὰ τουρκέψη· ποὺ δὲν τὸν ἄφησαν νὰ πολεμήση κι αὐτὸς γιὰ τὸ Γένος του καὶ τὸ αἷμα του· ποὺ τὸν ἐμπόδισαν νὰ χαρῆ κι αὐτὸς τὴ λευτεριὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, σὰν Ἕλληνας ποὺ ἦταν. Σὰν Ἕλληνας...

— Πάει κι αὐτό... Μονολόγησε ἄθελά του, σὰν ἐπίλογο θλιβερῆς ἀνακούφισης τῶν στοχασμῶν του.

Ὁ Μουσταφάμπεης κοντοστάθηκε:

— Ποιὸ « αὐτό » ;

— Κάνεις πὼς δὲν καταλαβαίνεις ;

Ὁ μπέης χαμογέλασε.

— Ἄκου Μίχαλε. Ἐμεῖς οἱ Τοῦρκοι εἴμαστε χοντροκέφαλοι. Βλέπουμε τὴν ἀπέραντη αὐτοκρατορία μας. Βλέπουμε τοὺς λαοὺς ποὺ μᾶς δουλεύουν σκλάβοι. Θυμόμαστε τὴν παλιὰ φοβερὴ δύναμή μας, ποὺ δημιούργησε τὸ τεράστιο οἰκοδόμημα. Κι ἐπειδὴ ἔτυχε νὰ κρατιέται ἀκόμα, θαρροῦμε πὼς τὸ βαστάει ὄρθιο ἡ δύναμη ποὺ τό 'χτισε. Μὰ ἡ δύναμη αὐτὴ δὲν ὑπάρχει πιά. Τί εἴμαστε, ὀρὲ Μίχαλε, ὅταν ἤρθαμε ἀπὸ τὶς στέπες τοῦ Τουρκεστάν, ἐδῶ καὶ πεντακόσια χρόνια ; Ἕνας βάρβαρος καὶ δυνατὸς λαὸς πολεμιστάδων. Σᾶς νικήσαμε, σᾶς σκλαβώσαμε, πήραμε τὴ θέση σας στὴ μεγάλη αὐτοκρατορία τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ σὰν γίνηκαν ὅλ' αὐτά, ἀπομείναμε μὲ ἀνοιχτὸ τὸ στόμα. Πῶς θὰ κυβερνούσαμε, μεῖς οἱ ἄξεστοι πολεμιστάδες, αὐτὸ τὸ τεράστιο κράτος ; Εἴχαμε τὰ προσόντα ἑνὸς λαοῦ - διοικητῆ ; Ξέραμε νὰ ζυγίσωμε τὶς δυναμικότητες τῆς αὐτοκρατορίας μας ; Γνωρίζαμε νὰ ἐκμεταλλευτοῦμε τὸν πλοῦτο της ; Νὰ ἐχτιμήσωμε τὶς ἱκανότητες τῶν λαῶν της ; Καταφέραμε νὰ γίνωμε ἄξιοι τῆς κατάχτησής μας ; Ὄχι ! Μὴν μπορώντας νὰ δημιουργήσωμε μὲ τὴ δύναμη, κοιτάξαμε νὰ συντηρήσωμε μὲ τὴ βία. Φτιάσαμε ἕνα στρατὸ γερό, σὲ τρόπο ποὺ νὰ μᾶς φυλάει ἀπὸ κάθε κίντυνο· καὶ μεῖς κλειστήκαμε στὰ χαρέμια μας ἄνεργοι, ἄβουλοι, ἀνόητοι, ἄχρηστοι, παριστάνοντας ποῦ καὶ ποῦ τὸν πολεμιστή, ἀπὸ στυγνὴ ἀνάγκη το-

μαροσωτηρίας. Διαφθαρήκαμε μέσ' στὸν πλοῦτο, παχύναμε μέσ' στὴν καλοφαγία, σκουριάσαμε μέσ' στὴν τεμπελιά. Κι ἄλλη φροντίδα δὲν εἴχαμε παρά, πῶς ν' αὐγατίσωμε τὴν καλοπέρασή μας, πῶς νὰ φυλάξωμε τὴ χαύνωσή μας ἀπὸ κάθε κίντυνο. Καταντήσαμε ἀδύνατοι, ἄβουλοι, πλαδαροί. Καταντήσαμε σκληροὶ κι ἀπάνθρωποι ἀπὸ δειλία· δειλία γιὰ τὸν κίντυνο τῆς καλοπέρασής μας. Κι ἐπειδὴ στοὺς δειλοὺς δὲν ἀρέσει ἡ ἀλήθεια, ἀφιονίζομε συνέχεια τὸν ἑαυτό μας μὲ ψέμα, μὲ παραμύθι, ποὺ παίρνει στὴ μισόσβηστη λογική μας τὴ θέση τῆς ἀλήθειας. Θέλομε νὰ πιστεύωμε πὼς εἴμαστε δυνατοί· πώς τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ κλονίση τὴν αὐτοκρατορία μας· πὼς δὲν τολμάει ὁ ραγιὰς νὰ σηκώση τ' ἅρματα ἐνάντια στὴν παντοδυναμία μας. Κι ἂν τολμήση καὶ τὰ σηκώση, τιμωρία φοβερὴ τὸν προσμένει.

Σιγογέλασε μὲ σαρκασμὸ καὶ ξακολούθησε :

— Τοὺς ἄκουσες τί λέγανε στὸν καφενέ ; Πάει ἡ Ἐπανάσταση τῶν Ρωμιῶν ! Ἔφτασε νὰ φανῆ μονάχα ὁ κεχαγιάμπεης στὸ Μοριά, γιὰ νὰ λακήσουν οἱ ἀσῆδες ! Οὔτε ὑπάρχει λόγος γιὰ πόλεμο ! Θὰ ἔρθουν ὅλοι νὰ προσκυνήσουν, τρομοκρατημένοι ! Αὐτὰ λέν, καὶ θέλουν νὰ τὰ πιστεύουν ! Γιατὶ ἡ ἀλήθεια δὲν τοὺς συμφέρει !

Ὁ Μίχαλος κοντοστάθηκε ξαφνιασμένος.

—Ἡ ἀλήθεια ; Ποιά εἶν' ἡ ἀλήθεια ;

— Πὼς ὁ κεχαγιάμπεης, πού 'σκισε σὰν κεραυνὸς τὸ Μοριά, βαριέται νὰ πολεμήση. Κουράστηκε, βλέπεις, ὁ ἄνθρωπος ! Τοῦ 'λειψε τόσον καιρὸν τὸ ραχατλίκι, τὸ κοπροσκύλιασμα, τὸ χαρέμι ! Ὀμορφάντρας βλέπεις, τά 'φτιαξε μὲ κάτι χανούμισες τοῦ Χουρσίτ, κι ἦρθε στὴν Τριπολιτζὰ νὰ κερατώση τὸ ἀφεντικό του ! Κι ἐπειδὴ βαριέται νὰ πολεμήση, θαρρεῖ πὼς δὲν ὑπάρχει λόγος γιὰ πόλεμο. Θαρρεῖ πὼς φτάνει νὰ στείλη μερικὰ γράμματα στοὺς ραγιάδες, γιὰ νά 'ρθουν νὰ προσκυνήσουν. Κοροϊδεύει τὸν ἑαυτό του μὲ παραμύθια δύναμης, σὰν καλὸς Τοῦρκος ποὺ εἶναι. Κοροϊδεύει τὸν ἑαυτό του γιὰ νὰ μὴ χαλάση τὸ ραχάτι του, γιὰ νὰ μὴ χάση τὶς χανούμισες τοῦ

Χουρσίτ ! Τὴν ἀλήθεια θέλεις νὰ μάθης, βλάκα Ρωμιέ, πού γίνηκες, ἀπὸ βλακεία, βλάκας Τοῦρκος ; Κανεὶς ἀπὸ τοὺς ταχυδρόμους δὲν γύρισε ! Ἐξὸν ἀπ' τοὺς Τσιπιανίτες, κανεὶς Ρωμιὸς δὲν πρόκειται νὰ προσκυνήση ! Ὁ Κολοκοτρώνης μαζεύει κάθε μέρα κι ἄλλο στρατὸ στὸ Βαλτέτσι. Καὶ ὅταν ὁ κεχαγιάμπεης ξυπνήση ἀπὸ τὰ χάδια τῶν μοιχαλίδων τοῦ Χουρσὶτ κι ἀποφασίση νὰ πολεμήση, ἴσως νὰ εἶναι ἀργά. Πολὺ ἀργά . . . Σοῦ ἀρέσ' ἡ ἀλήθεια, Μίχαλε Ρούση — νὰ μὲ συμπαθᾶς, Ἐσρέφμπεη ἤθελα νὰ πῶ.

* * *

Μπαίνοντας στὸν οντά του, ποὺ τὸν φώτιζε ἁπαλὰ τὸ τριπλὸ καντιλέρι, ξαφνιάστηκε ὁ Μίχαλος ἀντικρίζοντας μιὰν ἄγνωστη γυναίκα νὰ τὸν περιμένη. Οἱ κουβέντες τοῦ καφενέ, κι ὕστερα ἡ συνομιλία μὲ τὸ Μουσταφάμπεη, εἶχαν κυριέψει τὸ μυαλό του, σβήνοντας τὴ μνήμη τῶν πρωτερινῶν περιστατικῶν. Κι ἔξαφνα θυμήθηκε· ἦταν ἡ Εὐαγγελία. Στάθηκε, τὴν κοίταξε καὶ χαμογέλασε μὲ ἱκανοποίηση. Τὸ δοκιμασμένο στὴν πεῖρα ἔνστιχτό του δὲν τὸν εἶχε γελάσει. Γυάλιζε τὸ δέρμα ρόδινο καὶ καθαρό· ἔλαμψε τὸ πρόσωπο, πλαισιωμένο μὲ ξανθὰ καλοχτενισμένα μαλλιά· πῆρε τὴν ἀξία του τὸ κορμί, μέσα στὸ ἀπὸ βυσσινὶ τζεβρὲ σφιχτοδεμένο κοντογούνι καὶ τὸ πράσινο μεταξωτὸ σαλβάρι. Τὸ φαγητό, ὁ ὕπνος, ἡ γαλήνη γιὰ τὸ ριζικό της καὶ τὸ καφτὸ χαμάμι ἔδωσαν ξεκούραση κι ἠρεμία στὰ ὄμορφα χαραχτηριστικά. Ἦταν ἀκόμα παιδούλα, γεμάτη ξεγνοιασιὰ κι αἰσιοδοξία, πρόσφορη στὴν ἀλλαγὴ τῶν κακῶν καὶ καλῶν ἐντυπώσεων. Μόλις εἶδε τὸ Μίχαλο χαμογέλασε. Τὸ ἔνστιχτο, μὰ κι ἡ γνώση, τῆς ἔλεγαν πὼς αὐτὸς εἶναι ὁ κύριός της, ὁ ἀφέντης της· καὶ ἡ ἑτοιμασμένη ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ συμβατικότητα τῆς ἐποχῆς νοοτροπία της, τὸν παραδέχτηκε δίχως δισταγμό· ὅπως θὰ δεχόταν καὶ τὸν σύζυγο ποὺ θὰ τῆς ἐπέβαλλε ὁ πατέρας της.

— Καλησπέρα, Βαγγελία.

— Καλησπέρα . . .

Κάθισε κοντά της, στὸ μεντέρι μὲ στεναγμὸ ἀνακούφισης. Ἦταν πολὺ κουρασμένος.

— Κοιμήθηκες καλά ;

— Πάνω ἀπὸ τρεῖς ὧρες. Ἂν δὲν ἐρχόταν ἡ Ἀϊσά, δὲν θὰ ξυπνοῦσα ποτέ.

Φλυαροῦσε μὲ κέφι, ἐγκλιματισμένη κιόλας στὴν καινούργια της κατάσταση. Ὁ Μίχαλος χτύπησε παλαμάκια. Ἀνάμεσα ἀπὸ τὸν μπερντὲ τῆς πόρτας πρόβαλε τὸ μαῦρο μοῦτρο τὶς ἀραπίνας.

—Ἀϊσά, πεινᾶμε. Φέρε μας νὰ φᾶμε.

—Ἐγὼ δὲν πεινάω, εἶπε ἡ κοπέλα.

— Κάτι θὰ τσιμπήσης, γιὰ νὰ μοῦ κάνης συντροφιά..

Ὁ δίσκος ἦρθε· κι ὁ Μίχαλος χαμογελοῦσε βλέποντας τὴν ἀνόρεχτη νὰ ἀδειάζη τὰ πιάτα μὲ βουλιμία. Δὲν ἄλλαξαν λέξη ὅσο κράτησε τὸ δεῖπνο· μόνον ὅταν ἡ ἀραπίνα πῆρε τὸ δίσκο καὶ τοὺς ἄφησε μονάχους, ὁ Μίχαλος ἄναψε τὸ τσιμπούκι του καὶ εἶπε :

— Τώρα θέλω νὰ μοῦ πῆς τὴν ἱστορία σου.

Ἡ κοπέλα τὸν κοίταξε στὰ μάτια. Ἦσαν γεμάτα ἀδύναμη καλοσύνη, τὰ γαλάζια μάτια τοῦ Μίχαλου Ρούση. Καλοσύνη, κατανόηση κι ἐγωκεντρισμό. Ἔνιωσε, μὲ τὸ παντοδύναμο γυναίκειο της ἔνστιχτο, πὼς ὁ ἄγνωστος ἄντρας ποὺ καθόταν πλάι της, ὁ Τοῦρκος μὲ τὴ σερβέτα καὶ τὴν τσιμπούκα, ἦταν ἕνα καλὸ μεγάλο παιδί, λίγο χαϊδεμένο, λίγο παράλογο καὶ πολὺ ἀδύνατο. Χαμογέλασε δίχως νὰ θέλη, νιώθοντας ἀσυνείδητα τὴν ὑπεροχὴ τῆς μητρικῆς γυναικότητάς της, πάνω στὴν ἀλλοπρόσαλλη ἀβουλία του. Καὶ μίλησε . . . Τ' ὄνομά της ἦταν Εὐαγγελία Σπυροπούλου. Γεννήθηκε στὴ Βοστίτζα, ὅπου ὁ πατέρας της εἶχε μερικὰ σταφιδάμπελα καὶ κρατοῦσε μπακάλικο. Ἡ μάνα της ἦταν ἀπὸ καλὴ φαμίλια τῆς Ζαχάρως. Τοὺς Μαυρῆδες.

— Τοὺς Μαυρῆδες ; Τοὺς γνωρίζω τοὺς Μαυρῆδες, εἶπε ὁ Μίχαλος.

Τὸν κοίταξε παραξενεμένη.

— Ποῦ τοὺς γνώρισες ;

—Ἡ Ζαχάρω εἶναι κοντὰ στὴν πατρίδα μου, τὸν Καστρόπυργο.

—Ἀπ' τὸν Καστρόπυργο εἶσαι; Τότε θὰ γνωρίζῃς τὸ Μίχαλο Ρούση, τὸν κοτζάμπαση. Ἦταν φίλος τοῦ Ἀσημάκη Μαυρῆ, τοῦ ἀδερφοῦ τῆς μάνας μου. Θεὸς σχωρέσ' τον!

Ὁ Μίχαλος ἔκλεισε τὰ μάτια.

—Ἡ μάνα σου εἶναι ἀδερφὴ τοῦ Ἀσημάκη;

Ὅλο τὸ αἷμα του μαζεύτηκε στὴν καρδιά του κι ἀκινήτησε κεῖ, παγωμένο ἀπὸ ντροπή. Αὐτός, ὁ Μίχαλος Ρούσης, ἀγόρασε σκλάβα τὴν ἀνεψιὰ τοῦ Ἀσημάκη Μαυρῆ...

—Ἀλήθεια, τὸν ξέρεις τὸ Μίχαλο Ρούση; ξαναρώτησε ἡ κοπέλα.

— Ναί. Τὸν ξέρω...

— Μὲ τὸν τρόπο ποὺ τὸ λές, φαίνεται πὼς δὲν τὸν ἀγαπᾶς. Μπέης ἐσύ, κοτζάμπασης ἐκεῖνος...

Ὁ ἀέρας δὲν ἤθελε νὰ μπῇ στὰ πλεμόνια τοῦ Ἐσρέφμπεη. Χοντρὲς στάλες κρύου ἱδρώτα κυλοῦσαν στὸ μέτωπό του.

— Τί ἔχεις; ρώτησε ἀνήσυχη ἡ κοπέλα. Εἶσαι σὰν τὸ θειαφοκέρι!

Ὁ Μίχαλος ἀντέδρασε κι ἄνοιξε τὰ μάτια του, τὰ βαρεμένα ἀπ' τοὺς κακοὺς στοχασμούς.

— Τίποτα. Μοῦ πέρασε. Λέγε παρακάτω...

Ἦταν μοναχοπαίδι πολυαγαπημένο τῶν γονιῶν της, ποὺ εὐποροῦσαν δίχως νὰ εἶναι πλούσιοι. Περνοῦσε ζωὴ ὄχι τεμπέλικη — πάντα ὑπάρχει δουλειὰ γιὰ τὶς γυναῖκες στὰ χωριάτικα σπίτια — μὰ ἀφρόντιστη. Ὥσπου ἦρθε ἡ Ἐπανάσταση μὲ τοὺς κιντύνους, τὶς ἀγωνίες της. Ὅταν μαθεύτηκε πὼς ξεμπάρκαραν στὸν Ψαθόπυργο οἱ Ἀρβανίτες τοῦ κεχαγιάμπεη, ὅλοι οἱ Βοστιτζάνοι φῦγαν στὰ βουνά. Οἱ δικοί της, μὲ ἄλλες εἴκοσι φαμίλιες κρύφτηκαν σὲ μιὰ σπηλιὰ τοῦ Βοϊδιᾶ. Θάρρεψαν πὼς γλίτωσαν. Μιὰ νύχτα τὴν ξύπνησαν ντουφικιές. Κάποιος Ρωμιός, ἀπ' τὴν Ἀκράτα, «πουλημένος στοὺς Τούρκους», πρόδωσε τὸ λημέρι τους στοὺς Ἀρβανιτάδες, γιὰ λίγα γρόσια. Οἱ ἄντρες ὅσοι

εἶχαν καριοφίλια, πολέμησαν ὡς τὸ στερνὸ μπαρουτόβολο. Σκοτώθηκαν ὅλοι, καὶ πρῶτος ὁ πατέρας της. Κι οἱ Ἀρβανιτάδες σκλάβωσαν τὰ γυναικόπαιδα, καὶ τὰ κουβαλήσαν γιὰ πούλημα στὸ παζάρι τῆς Τριπολιτζᾶς.

Αὐτὴ ἦταν ἡ ἱστορία της. Τὴν ἀφηγήθηκε ἁπλά, σὰ νὰ ἦταν κάτι κοινό, τὸ συνηθισμένο. Μόνο ὅταν μίλησε γιὰ τὸ Ρωμιό, τὸν « προδότη καὶ πουλημένο στοὺς Τούρκους », ἡ φωνή της σφύριξε σὰ νὰ ἦταν ὀχεντρίσια. Καὶ μὲ τὸ σκληρὸ αὐτὸ λόγο ἔδειξε θαρραλέα στὸν Τοῦρκο ἀφέντη της, πὼς ἡ ψυχή της ἦταν ἀλύγιστα ἑλληνική. Κι ἀπὸ κεῖ ἄρχισε νὰ λέη, σὲ μιὰν ἀνάγκη ξεσπάσματος λόγων, διάφορες λεπτομέρειες ἀπ' τὴ ζωή της, ἀπ' τὸ χωριό της· γιὰ τὸν πατέρα της, τὴ μάνα της, τοὺς φίλους, τοὺς γνωστούς. Τί συντροφιὲς εἶχε, πῶς διασκέδαζε, πῶς περνοῦσε τὴ ζωή της. Καὶ κάθε τόσο, σὰν ἄθελά της, μέσ' ἀπὸ τὴ μάζα τῶν προσώπων, ξεπρόβαλλε ὁ Γιάννης, ἕνα παλικαράκι, ἀδερφὸς μιᾶς φιλενάδας, πάντοτε γουστόζος, πάντοτε χαρούμενος, διαρκῶς περιποιητικός.

— Τὸν ἀγαπᾶς ; ρώτησε ὁ Μίχαλος χαμογελώντας.

—Ὄχι, ἀποκρίθηκε ὕστερ' ἀπὸ μικρὸ δισταγμό.

— Κι αὐτός ; Σ' ἀγαπάει αὐτός ;

—Ἴσως. Μὰ ἐγὼ θαρρῶ πὼς δὲν τὸν ἀγαπῶ . . .

Ὁ Μίχαλος τῆς χάϊδεψε τὰ μαλλιά, μὲ χειρονομία στοργική.

— Ποῦ ξέρεις. Μπορεῖ νὰ τὸν ἀγαπήσης καὶ σὺ ἀργότερα· νὰ τὸν παντρευτῆς . . .

Γέλασε μὲ πίκρα.

— Αὐτὸς ἔφυγε. Πῆγε στὴν Πάτρα, μὲ τὰ παλικάρια τοῦ Καρατζᾶ. Ποιὸς ζῆ, ποιὸς πεθαίνει . . . Καὶ γὼ εἶμαι σκλάβα . . .

Κάτι τὸ μαλακὸ κύλησε στὴν ἀορτὴ τοῦ Μίχαλου : κάτι σὰν ὑγρὸ ἀνθρωπιᾶς καὶ καλοσύνης, ποὺ περιτύλιξε τὴν καρδιά του καὶ τὴν ἔκανε ἄβουλη, ἄτονη, ἀνερμάτιστη μέσ' στὸ κενὸ τοῦ στέρνου.

— Δὲν εἶσαι σκλάβα, εἶπε μὲ φωνὴ βαριά. Σοῦ δίνω τὴ λευτεριά σου.

Τὸν κοίταξε μὲ μάτια ἀπλανῆ ἀπὸ ξάφνιασμα καὶ δυσπιστία.

— Μὲ κοροϊδεύεις, μουρμούρισε. Δὲν εἶναι σωστό...

— Σοῦ λέω τὴν ἀλήθεια...

— Παίρνεις ὅρκο ; ρώτησε μὲ ἀγωνία.

— Ναί...

—Ὁρκίσου ! Ὁρκίσου στὸ Μουχαμέτη...

Καὶ βλέποντάς τον κατακίτρινο, μὲ μάτια σφαλιχτά, τινάχτηκε ἀνήσυχη.

— Τί ἔχεις πάλι ;

— Τίποτα... Ὁρκίζομαι... Στὸ Μουχαμέτη...

Οἱ στερνὲς δυὸ λέξεις ξεπέρασαν σὰν πνοὴ τὰ πανιασμένα χείλια του. Σιωπὴ καταθλιπτικὴ βασίλεψε στὸν ὀντά. Ἐκεῖνος δὲν ἔλεγε ν' ἀνοίξη τὰ μάτια· τὸ σαγόνι του ἔτρεμε νευρικά. Κι ἡ κοπέλα τὸν κοιτοῦσε μὲ ματιὰ παράξενη, ἐξεταστική, θέλοντας νὰ νιώση τὸ ἀπόκρυφο δράμα αὐτοῦ τοῦ μυστηριακοῦ ἀνθρώπου.

— Εἶσαι λεύτερη νὰ φύγης. Αὔριο θὰ φροντίσω νὰ γυρίσης στὴ Βοστίτζα.

— Στὴ Βοστίτζα ; μουρμούρισε. Στὴ Βοστίτζα ; Τί νὰ κάνω στὴ Βοστίτζα ;

— Μὰ νὰ βρῆς τοὺς δικούς σου ! Εἶσαι λεύτερη ! Πῶς τὸ λέν !

— Τοὺς δικούς μου... Δὲν ἔχω πιὰ δικούς μου... Ὁ πατέρας σκοτώθηκε. Ἡ μητέρα εἶναι σκλάβα. Συγγενῆ δὲν ἔχω κανένα... Τί θέλεις νὰ κάνω μόνη κι ἔρμη στὴ Βοστίτζα ; Ποιὸς θὰ κοιτάξη μιὰ φτωχιὰ ὀρφανή ; Ποιὸς θὰ τὴν περιμαζέψη ; Ποιὸς θὰ τὴν θρέψη ; Κι ἂν μὲ ξανασκλαβώσουν οἱ Τοῦρκοι, σὲ τί χέρια θὰ πέσω τούτη τὴ φορά ;

Ὁ Μίχαλος δὲν ἀποκρίθηκε. Μόνο συλλογιζόταν μὲ ἀνάσα κοντή, μὲ τὸ κεφάλι μέσα στὶς παλάμες.

—Ἂν ἦταν ὁ Γιάννης, εἶπε μονολογώντας ἡ κοπέλα,

αὐτὸς θὰ μὲ παντρευόταν. Μὰ ὁ Γιάννης ἔφυγε νὰ πολεμήση. Ποιὸς ζῇ, ποιὸς πεθαίνει . . .

Λυγμοὶ ἀπελπισίας τάραξαν τὴ φωνή της.

— Τί κακὸ σοῦ 'κανα, 'Εσρέφμπεη, γιὰ νὰ μὲ πετάξης στὸ δρόμο, σὰ σκυλί ;

'Ο Μίχαλος τινάχτηκε ὄρθιος κι ἄρχισε νὰ φέρνη βόλτες στὸν ὀντά. Ἕνα σωρὸ στοχασμοὶ καὶ συναισθήματα χόρευαν ἐντός του, σὲ ὄργιο τρελό· συμπλέκονταν, χτυπιοῦνταν, χωρίζαν, γιὰ νὰ ἐξατμισθοῦν σὲ ἀχνὸ παραλογισμοῦ. Εἶδε τὶς μεγάλες δυνάμεις ποὺ κυβερνᾶν τὸν ἄνθρωπο. 'Απὸ τὴ μιὰ μεριά ἡ ψυχή, ἀπ' τὴν ἄλλη τὸ κορμί. 'Η δύναμη κι ἡ ἀδυναμία. Ποιὸ κορμὶ δέχεται τὴν ἀποτρόπαιη σκλαβιὰ τῆς ζωικῆς ἀνάγκης, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ ἔχη ἡ ψυχὴ τὸ δικαίωμα νὰ διαλαλῆ τὸν κούφιο λόγο: «δὲν εἶμαι σκλάβος!» Ποιὰ οὐσία ἔχει τὸ νόημα τῆς λευτεριᾶς, ὅταν ἡ ἀνάγκη νὰ συντηρήσης τὴ ζωὴ τοῦ κορμιοῦ σου, σὲ ρίχνει σὲ δουλεία τρισχειρότερη ; Σκλαβιὰ ποὺ ἐπιβάλλεις ἐσύ, στὸν ἑαυτό σου· σκλαβιά, θεσμὸς βιολογικὸς κι ἀτράνταχτος, ποὺ περγελάει τὴν ἄλλη δουλεία, ἐκείνη ποὺ νομοθέτησαν οἱ θεσμοὶ τῶν βάρβαρων λαῶν· σκλαβιὰ ἀδέκαστη μέσα στὶς πολιτισμένες κοινωνίες, ποὺ λευτερώθηκαν μὲ ποταμοὺς ἀπὸ αἷμα . . . Γέλιο σαρκασμοῦ ξεχείλισε στὸ στέρνο του, γέμισε τὸ λαιμό του καὶ ξέσπασε σὰν κρώξιμο χολιασμένου κορακιοῦ.

— Γελᾶς ; ρώτησε τρομαγμένη ἡ Βαγγελία. Τί σ' ἔπιασε ; Εἶσαι παράξενος ἄνθρωπος, μὰ τὸ Θεό !

'Ο Μίχαλος κάθισε κοντά της.

— Δὲν εἶναι τίποτα. Ἔτσι μοῦ 'ρχεται, ποῦ καὶ ποῦ. Συλλογίζομαι διάφορα πράματα. Πολλὰ πράματα . . . Καὶ γελάω . . . Ἂν δὲ γελοῦσα, θά 'κλαιγα . . . Ναί, θά 'κλαιγα. Καὶ δὲ θέλω νὰ κλάψω . . .

Ἔνιωσε τὰ δροσερά της δάχτυλα ν' ἀγγίζουν τὴν καφτερή του παλάμη.

— Κάτι σὲ παιδεύει, μπέη μου. Κάτι σὲ τυραγνάει. Πές μου τὸν καημό σου . . .

'Ο Μίχαλος χαμογέλασε :

— Τί σὲ νοιάζει γιὰ ἕναν ἄγνωστο ἄνθρωπο, ποὺ ἡ τύχη τό 'φερε νὰ τὸν γνωρίσης ὅπως μὲ γνώρισες ; Σήμερα εἶσαι ἐδῶ· αὔριο, μεθαύριο θὰ φύγης. Ὁ πόλεμος θὰ τελειώση, σὲ λίγες μέρες. Ὁ Γιάννης θὰ γυρίση στὴ Βοστίτζα. Θὰ γυρίσης καὶ σύ, θὰ παντρευτῆτε . . .

— Κι ἂν ἐγὼ δὲ θέλω νὰ γυρίσω στὴ Βοστίτζα ; Κι ἂν ἐγὼ δὲ θέλω νὰ παντρευτῶ τὸ Γιάννη ;

Καὶ μὲ φωνὴ ποὺ ἔπαλλε σὰ ραγισμένο κρύσταλλο, πρόσθεσε σιγανά :

— Κι ἂν ἐγὼ θέλω νὰ μείνω κοντά σου ;

Τὰ μάτια της γυάλιζαν μέσ' στὸ μισόφωτο ἀκίνητα, ἀπλανῆ. Μὲ μισάνοιχτα χείλη περίμενε τὴ βουλὴ τοῦ ριζικοῦ. καὶ μ' ἀγκομαχητὸ εὐδαιμονίας παρατήθηκε στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ ἀντρὸς ποὺ τὴν ἔσφιγγε, τὴ χάιδευε, τὴ φιλοῦσε μὲ πάθος τραγικό. Κι αὐτὸ βάσταξε λίγες στιγμὲς μονάχα. Γιατὶ ἄξαφνα, παρατώντας τὴν κοπέλα, τινάχτηκε ὀρθός.

— Ὄχι, μουρμούρισε. Δὲν πρέπει νὰ γίνη, αὐτό ! Δὲ πρέπει !

Αὐτὸς ὁ κυνικὸς ἡδονιστής, ὁ ἀνηθικιστὴς τῆς γλύκας, ποὺ δὲν ἄφηνε γυναίκα γιὰ γυναίκα, ποὺ κεράτωσε τὸ μισὸ Καστρόπυργο καὶ ξεπαρθένεψε τὸν ἄλλο μισό, εἶδε νὰ ὀρθώνεται μπροστά του ἄξαφνα, ἀναπάντεχα, ἕνα ἠθικὸ δίλημμα. Ἂν οἱ προφητεῖες τοῦ Μουσταφάμπεη βγαῖναν ἀληθινές, ἂν οἱ Ἕλληνες νικοῦσαν τοὺς Τούρκους, αὐτὸς θὰ πέθαινε, βέβαια· θὰ τὸν σκότωνε ὁ Κολοκοτρώνης. (Ἄρχιζε νὰ συνηθίζη σ' αὐτὴ τὴν προοπτική. Τὸ ποτάμι τῆς Ἐπανάστασης τὸν ξετράβηξε, ἄθελά του, ὅπως ὅλον τὸν κόσμο.. Ἔπαιξε στὸ χαρτὶ τῆς Τουρκιᾶς. Παιχνίδι εἶναι αὐτό. Ἔτσι κι ἀλλιῶς χαμένος ἦταν). Τί θὰ γινόταν ὅμως τούτη ἡ κοπέλα ; Τὶ θέση θὰ εἶχε, μέσα στὴν καινούργια κοινωνία τῆς Ἑλλάδας, μιὰ γυναίκα ξεπλανεμένη ἀπὸ Τοῦρκο ; Ἤξερε καλὰ τὶς σεξουαλικὲς προκαταλήψεις τῶν Ρωμιῶν, ποὺ δὲ συγχωρᾶν στὴ γυναίκα τὸ ἐξώγαμο χάσιμο τῆς παρθενιᾶς, ἔστω κι ἂν ἦταν ἀποτέλεσμα βίας. Ὄχι, δὲν ἔπρεπε νὰ γίνη αὐτό.

— Βαγγελία, εἶπε. Ἄκου... Μπορεῖς νὰ μείνης κοντά μου ὅσο θέλεις. Μὰ συλλογίσου καὶ μοναχή σου... Ἴσως καὶ νὰ μ' ἀγαπᾶς. Μᾶς χωρίζουν ὅμως χίλια πράματα. Ἂν νικήσουν οἱ Ἕλληνες, τί θ' ἀπογίνης; Ποῦ θὰ πᾶς; ποῦ θὰ σταθῆς; «Ἡ ἀγαπητικιὰ τοῦ Τούρκου». Ξέρεις τί πάει νὰ πῆ αὐτό... Βαγγελία, φύλαξε τὴν τιμή σου. Μόνον ἔτσι θὰ μπορέσης νὰ ζήσης...

Τὸν κοίταξε στὰ μάτια, μὲ τὰ μάτια της τὰ δακρυσμένα.

— Σ' ἀγάπησα ὅπως σ' ἀντίκρισα, ὅταν μὲ παζάρευε ὁ Ἀρβανίτης μὲ τὸ γέρο ἀγά. Εἶπα μέσα μου: «Κάνε Θεέ μου, νὰ μὲ ἀγοράση ἐτοῦτος». Καὶ ὅταν μὲ πῆρες καὶ μ' ἔφερες ἐδῶ, καὶ μοῦ μίλησες... Ὅταν εἶδα τὴν καλή σου ψυχή... Γιατί νὰ εἶσαι Τοῦρκος; Γιατί;

Ἔχωσε τὸ κεφάλι της στὸ στῆθος του κι ἔκλαιγε μὲ λυγμούς, ἔκλαιγε μ' ἀπελπισία. Ἔκλαιγε ἀπό ἀγάπη ἀπέραντη. Κι ὁ Μίχαλος παραδόθηκε στὴν ἀγάπη της. Παραδόθηκε δίχως ὅρους κι ἐπιφυλάξεις. Ὁλόκληρος, ἀδύνατος, νικημένος.

—Δὲν εἶμαι Τοῦρκος.

Τὸ κλάμα πάγωσε στὸν καταπιόνα της, κι ἀνάγειρε τὸ κεφάλι.

— Δὲν εἶσαι Τοῦρκος; Δὲν εἶσαι Τοῦρκος; μουρμούρισε σαστισμένη μὴν μπορῶντας νὰ καταλάβη.

— Μὲ ρώτησες, ἂν γνώρισα, στὸν Καστρόπυργο, τὸ Μίχαλο Ρούση, τὸ φίλο τοῦ μακαρίτη τοῦ μπάρμπα σου...

— Ναί. Καὶ μοῦ ἀποκρίθηκες μισόλογα...

—Ὁ Μίχαλος Ρούσης εἶμ' ἐγώ...

Τινάχτηκε ὄρθια. Σπασμὸς φρίκης παίδεψε τὴ χλωμιασμένη μορφή της.

—Ἐσὺ εἶσαι ὁ Μίχαλος Ρούσης;

— Ναί... Δὲν εἶναι οὔτε ἕνας μῆνας ποὺ τούρκεψα...

Δὲ μίλησε. Ὡσὰν νὰ κινοῦσε τὸ κορμί της ἀσυνείδητη δύναμη, ἔφυγε ἀπὸ κοντά του πισωδρομῶντας, μὲ σιγανὰ σπασμωδικὰ πατήματα· καὶ σταμάτησε μόνον ὅταν ὁ τοῖχος τῆς ἔκοψε τὸ δρόμο. Τ' ἀγριεμένα της μάτια ἀπόμειναν

στηλωμένα ἀπάνω του, μὲ τὸν ἀλόγιστο ἐκεῖνο τρόμο ποὺ φέρνει τὸ ἀντίκρισμα σερπετοῦ.

Ὁ Μίχαλος ἔκανε νὰ σηκωθῇ, νὰ πάῃ κοντά της :

— Βαγγελία . . .

Στὸ ἄκουσμα τῆς φωνῆς του, ὅλο τὸ κορμί της ταράχτηκε μὲ σπασμὸ τετανικό.

— Μὴν ἔρχεσαι κοντά μου ! Μὴ μ' ἀγγίζῃς !

Ξανάπεσε στὸ μεντέρι ἄβουλος, μὲ τὴν ψυχὴ χαυνωμένη· κι ἄκουγε τὴ γυναίκα ποὺ ξέσπασε σὲ λόγια ἀσθματικά, κομμένα ἀπὸ λόξιγκες, σφυριγμέν' ἀνάμεσα ἀπὸ πανιασμένα χείλη . . .

— Μὴ μ' ἀγγίζῃς ! Δὲν ἔχεις δικαίωμα ! Μὲ λευτέρωσες ! Δὲν εἶμαι σκλάβα σου ! Μὰ καὶ νὰ εἶμαι, προτιμῶ νὰ πεθάνω ! Ἂν κουνηθῇς ἀπὸ κεῖ ποὺ βρίσκεσαι, πέφτω ἀπ' τὸ παράθυρο ! Σὲ σιχαίνομαι ! Τὸ καταλαβαίνεις ; Προδότη ! Παλιάνθρωπε ! Χαμένο κορμί ! Θὰ φύγω . . . Ναί, θὰ φύγω . . . Δὲν μπορεῖς νὰ μὲ κρατήσῃς. . . Ἂν ἔρθῃς κοντά μου, θὰ σοῦ βγάλω τὰ μάτια . . . Θὰ σὲ φτύσω καὶ θὰ σκοτωθῶ ! Προδότη ! Προδότη ! Φτού σου ! Φτού !

Ὁ Μίχαλος εἶχε κρύψει τὸ πρόσωπο στὶς παλάμες του. Τίποτα δὲ σάλευε ἐντός του, κανένα συναίσθημα, κανεὶς στοχασμός. Τοξίνες κούρασης βαριᾶς, ἐκμηδένισης ἀπόλυτης, καταθλιπτικῆς ἀτονίας πότιζαν τοὺς ἱστοὺς τοῦ κορμιοῦ, τὰ νήματα τῆς ψυχῆς του. Ἄκουγε τὴν ὀργισμένη φωνὴ τῆς γυναίκας σὰ νὰ 'ρχόταν ἀπὸ κάποιο κόσμο μακρινό, ἀστέρι ξεστρατησμένο· ὡσὰν αὐτὸς νὰ μὴ πατοῦσε πιὰ στὴ γῆς τῶν ἀνθρώπων.

— Γιατί μὲ ἀγόρασες ; Γιατί δὲ μὲ ἄφησες νὰ μὲ πάρῃ ὁ γέρο - ἀγάς ; Κάλλιο αὐτὸς παρὰ ἐσύ ! Εἶναι Τοῦρκος ! Τί φταίει αὐτὸς ἂν γεννήθηκε Τοῦρκος ; Θά 'σφιγγα τὰ δόντια ! Θά 'σφιγγα τὴν ψυχή ! Σκλάβα τοῦ Τούρκου, πάει κι ἔρχεται. Σκλάβα τοῦ Ἕλληνα προδότη, ποτέ ! Κάλλιο νὰ κοιμηθῶ μὲ ὄχεντρα σερνική ! Κάλλιο ν' ἀγκαστρωθῶ μ' ἀστρίτη, παρὰ ν' ἀφήσω προδότη νὰ μ' ἀγγίξῃ ! Κάλλιο νὰ πεθάνω !

Τὰ στερνά της λόγια πνίγηκαν μέσα σὲ λαχάνιασμα λύσσας. Πῆρε πνοὴ κι ἄνοιξε τὸ στόμα νὰ ξαναμιλήση, νὰ χύση κι ἄλλο φαρμάκι, κι ἄλλη σιχασιά· μὰ δὲν πρόφτασε. Λυγμοὶ σπαραχτικοί, ἀπελπισμένοι χτύπησαν τὴν ψυχή της μὲ γλυκιὰ μαχαιριά. Ὁ Μίχαλος πεσμένος μπρούμυτα στὸ μεντέρι ἔκλαιγε...

Ἀπόμεινε σιωπηλή. Ἡ ὀργὴ ποὺ τὴ δόνιζε, ἔπεσε ἀπότομα σὲ ἀδύναμη ὕφεση. Ἡ σκληράδα τῶν ἀγριεμένων της ματιῶν ἔδωσε τόπο σὲ κάποια νοημοσύνη, σὲ κάποια λύπηση. Πῆγε κοντά του, μὲ ψυχὴ τραβηγμένη ἀπ' τὴν ἀπελπισία τοῦ ἀντρός.

— Μὴν κάνης ἔτσι, μουρμούρισε. Μὴν κάνης ἔτσι...

Ὁ Μίχαλος ἀνάγειρε τὸ κεφάλι καὶ τὴν κοίταξε.

— Θέλαν νὰ μὲ σκοτώσουν... Θέλαν νὰ μὲ σφάξουν, σὰν τραγί. Καὶ γὼ δὲν ἤθελαν νὰ πεθάνω... Δὲν ἤθελα...

Δὲν εἶπε τίποτ' ἄλλο. Ξανάχωσε τὸ κεφάλι στὰ μαξιλάρια κι ἔκλαιγε, κι ἔκλαιγε. Ἡ γυναίκα ἀναστέναξε. Κατάλαβε πὼς ὁ ἄντρας αὐτὸς ἦταν ἕνα μεγάλο παιδί, καλό, ἀδύνατο, ἄβουλο, δειλό, χαμένο μέσ' στὸν σκληρὸ ἀγώνα τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων· ἔρμο κι ἀπόκοσμο μέσ' στὶς συγκρούσεις τῶν παθῶν, προδομένο ἀπὸ τὸν ἀλλοπρόσαλλο ἑαυτό του. Πλάι στὸ ἐρωτικό της ἔνστιχτο ξύπνησε καὶ κάτι ἄλλο : ἡ μητέρα ποὺ βρίσκεται στὸ σπέρμα τῆς ἀγαπητικιᾶς. Ἡ μάνα, ποὺ ἔχει πρῶτο παιδὶ τὸν πατέρα τῶν παιδιῶν της.

— Μὴν κάνης ἔτσι, ξαναεῖπε μαλακά.

— Πῶς νὰ μὴν κάνω ; Τί μοῦ ἀπομένει πιὰ στὴ ζωή ; Τί ;

Ἡ γυναίκα ἀναστέναξε. Εἶδε τὸ ριζικὸ ν' ἀποθέτη τὴν καφτερή του βούλα στὴν ψυχή της· κι ὕστερα χαμογέλασε μὲ πίκρα, μὲ ὑποταγὴ στὸ πεπρωμένο τῆς ψυχῆς της.

— Ἐγώ, μουρμούρισε. Ἐγὼ θὰ σταθῶ κοντά σου· καὶ θὰ σὲ γλιτώσω.

Ὁ Μίχαλος τὴν κοίταξε στὰ μάτια, μὴν μπορώντας νὰ

καταλάβη. Κι ὕστερα ἅρπαξε τὰ χέρια της καὶ τὰ γέμισε φιλιὰ καὶ δάκρυα.

Ἡ Βαγγελία πάλι χαμογέλασε...

—Ὥρα νὰ ἡσυχάσης, εἶπε. Πήγαινε νὰ πέσης στὸ κρεβάτι. Θά 'ρθω καὶ γώ...

«Θά 'ρθω καὶ γώ». Ὁ λόγος βγῆκε μὲ ἀνείπωτη μεγαλοπρέπεια ἀπ' τὰ χείλη της. Δὲν μιλοῦσε ἡ ξετσίπωτη, ἡ ξαναμμένη παρθένα· μὰ ἡ γυναίκα ἡ δυνατή, ποὺ ἦταν γραφτὸ νὰ διαφεντεύη τὸν ἀγαπημένο, τὸν ἀγαθό, τὸν ἄβουλο, τὸν ἀδύνατο ἄντρα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ

Ὅπου ὁ Θοδωράκης Κολοκοτρώνης ἀνακατώνει τὰ σχέδια τοῦ Ἐσρέφμπεη.

*

Ἐκείνη τὴ νύχτα, ἕντεκα πρὸς τὶς δώδεκα τοῦ Μάη, κανεὶς δὲν ἔκλεισε μάτι στὸ κονάκι τοῦ Μουσταφάμπεη. Ὁ ἀφέντης ἔφευγε γιὰ τὸν πόλεμο.

Κάτω στὴν αὐλή, οἱ σεΐζηδες ἑτοίμαζαν τ' ἄλογα, καὶ τὰ παλικάρια τῆς «οὐρᾶς» ἔριχναν μιὰ στερνὴ ματιὰ στ' ἅρματά τους. Ὅλοι ἦσαν χαρούμενοι, κεφάτοι· τοὺς κινοῦσε πίστη φυλετική, φανατισμὸς θρησκευτικός. Θὰ πολεμοῦσαν γιὰ τὸν πατισὰχ καὶ τὸ Μουχαμέτη· κι ἦσαν σίγουροι γιὰ τὴν εὔκολη νίκη. Οἱ ξαρματωμένοι κλέφτες θὰ σκορποῦσαν δίχως ντουφεκιὰ μπροστὰ στὸ φεβερὸ ἀσκέρι τοῦ κεχαγιάμπεη. Τὸ παγούρι μὲ τὸ τσίπουρο, τριγυρνώντας κρυφὰ ἀπὸ χέρι σὲ χέρι καὶ στόμα σὲ στόμα (ἀπαγορεμένο πιοτό, μὰ ἡ περίσταση ἐπέτρεπε μικροαβαρίες στοὺς θρησκευτικοὺς κανόνες), αὐγάτιζε τὸ κέφι καὶ τὴ σιγουράδα τῶν πολεμιστῶν. Ἔλαμπαν τ' ἅρματα στὸ φῶς τῶν ἀναμμένων δαδιῶν, κροτοῦσαν τὰ σπαθιὰ στὰ κοντάκια τῶν ντουφεκιῶν, χαρούμενες κουβέντες ἀντιλαλοῦσαν. Καὶ τ' ἄλογα ὀσμίζονταν μ' ἀνήσυχα ρουθούνια τὸν πολεμικὸν ἀγέρα, καὶ χτυποῦσαν τὸ καλντερίμι μὲ νευρικὲς ὀπλές.

Ὁ Μουσταφάμπεης γεύτηκε ἀπὸ νωρὶς στὸ χαρεμλίκι, μὲ τὶς γυναῖκες του, κι ἔγειρε νὰ πάρη ἕναν ὕπνο· μὰ δὲν μπόρεσε νὰ κοιμηθῆ. Κατὰ τὰ μεσάνυχτα σηκώθηκε, φό-

ρεσε τ' ἅρματα καὶ κατέβηκε στὴν αὐλή, ὅπου οἱ στρατιῶτες τὸν ὑποδέχτηκαν μὲ ἀλαλαγμοὺς ἐνθουσιασμοῦ. Ἔδωσε διαταγὴ νὰ ἑτοιμαστοῦν, καβάλησε τ' ἄλογό του· καὶ μπρὸς αὐτός, πίσω οἱ ἄλλοι, βγῆκαν στοὺς δρόμους τῆς νυχτερινῆς Τριπολιτζᾶς.

Ὁ Μίχαλος παρακολουθοῦσε τὴ σκηνὴ ἀπὸ τὸ παράθυρο τοῦ ὀντᾶ του. Ἦταν ἀνήσυχος, νευριασμένος, μὲ τὴ ζάρα τῆς βαθιᾶς φροντίδας ἀνάμεσα στὰ φρύδια. Δίπλα του στεκόταν ἡ Βαγγελιώ.

Τὸ ποδοβολητὸ τῶν ἀλόγων χάθηκε στὸ μάκρος· μὰ ἡ νυχτερινὴ πολιτεία δὲν ἔλεγε νὰ γαληνέψη...

Ἀπὸ παντοῦ ξεχυνόταν στὸ βαθυγάλανον ἀέρα τῆς ξάστερης νύχτας, ποὺ τὸν ἀσήμωνε τὸ φεγγάρι τῆς χάσης, μιὰ βουή, ἕνα μουρμουρητό, ὁ θόρυβος ἑνὸς ἀκοίμητου πλήθους ποὺ ἑτοιμαζόταν γιὰ τὸν πόλεμο.

— Τί κάθεσαι ; εἶπε ἡ Βαγγελιώ. Ἄντε νὰ κοιμηθῆς.

— Δὲν ἔχω ὕπνο.

— Ξαπλώσου νὰ ξαποστάσης.

Ὁ Μίχαλος σηκώθηκε. Ἡ νευρικότητά του πλήθαινε ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμή.

— Θὰ βγῶ ἔξω, εἶπε.

— Ποῦ θὰ πᾶς, τέτοιαν ὥρα ;

— Πάω νὰ δῶ...

Ἡ γυναίκα σήκωσε τοὺς ὤμους.

— Ὅπως θέλεις. Νὰ φορέσης ὅμως τὴ γούνα σου. Κάνει ψύχρα.

Προχώρησε κατὰ τὸ σαράι, μέσ' ἀπὸ τοὺς ἔρημους δρόμους. Τὰ φωτισμένα ὅμως παράθυρα κι οἱ ὁμιλίες ποὺ ξεπερνοῦσαν τὰ καφάσια, ἔδειχναν πὼς ἡ πολιτεία δὲν κοιμόταν. Οἱ Τοῦρκοι ἑτοιμάζονταν γιὰ τὴ μάχη· κι οἱ Ἕλληνες, κλεισμένοι στὰ κατώγια τους, ἄκουγαν τὸ θόρυβο καὶ πρόσμεναν. Τί ; Κι αὐτοὶ δὲν ἤξεραν. Ἡ νίκη τοῦ Κολοκοτρώνη ἴσως ἦταν θάνατός τους...

Παρακάτω συναπάντησε δυὸ τρεῖς παρέες ἀπὸ Τούρκους κι Ἀρβανιτάδες, ποὺ προστρέχαν στοὺς στρατῶνες ἀρματω-

μένοι καὶ σιωπηλοί. Μιὰ πόρτα ἄνοιξε καὶ πρόβαλ' ἕνας ἀγάς, ποὺ δυὸ λευκὰ χέρια τὸν ἀγκάλιαζαν καὶ δὲν ἔλεγαν νὰ τὸν ἀφήσουν. Ἕνας χαιρετισμός, ἕνας πνιχτὸς γυναίκειος λυγμός, κι ὁ ἀγὰς τράβηξε βιαστικὸς τὸ δρόμο γιὰ τὸ χρέος.

Καθὼς κόντευε στὸ παζάρι, ἄκουσε τὸ χαρακτηριστικὸ θόρυβο ποὺ κάνει τὸ διάβα σιωπηλοῦ στρατοῦ μέσ' στὴ νύχτα. Τάχυνε τὸ βῆμα κι ἀντίκρισε μιὰ μακριὰ κολόνα πεζοὺς καὶ καβαλαρέους, ποὺ προχωροῦσαν σιωπηλοὶ καὶ βιαστικοί. Μπροστὰ πήγαιναν τὰ μπαϊράκια· ξοπίσω ἐρχόταν ὁ ἀρχηγός, καβάλα στ' ἄλογό του. Κάτω ἀπ' τὸ φῶς τοῦ φεγγαριοῦ τὸν ἀναγνώρισε. Ἦταν ὁ Ρουμπής, ἄρχοντας γερλίσιος, γενναῖος ἄντρας καὶ δοκιμασμένος πολεμιστής.

— Ρουμπή !

Ὁ ἀγὰς κράτησε τὰ χαλινάρια καὶ κοίταξε ποιὸς τὸν φωνάζει.

— Ἐσὺ εἶσαι, Ἐσρέφμπεη ;

— Ποῦ πᾶς μονάχος τέτοιαν ὥρα ; Ὁ κεχαγιάμπεης διάταξε νὰ ξεκινήση τὸ ἀσκέρι μὲ τὴ χαραυγή !

Ὁ Ρουμπὴς γέλασε περιφρονητικά.

— Ὁ κεχαγιάμπεης ξεσήκωσε δεκαπέντε χιλιάδες λεφούσι, γιὰ νὰ πολεμήση χίλιους κατσικοκλέφτες. Ἀΐπ-τιρ ! Ἦταν ἀνάγκη νὰ ἔρθουν οἱ Ἀρβανιτάδες γιὰ νὰ ξεμπερδέψουμε τοὺς ἀσῆδες ; Δὲν φτάνουμ' ἐμεῖς, οἱ Τοῦρκοι τοῦ Μοριᾶ; Γειά σου, Ἐσρέφ ! Καὶ πὲς τοῦ κεχαγιᾶ νὰ μὴν κάνη τὸν κόπο ! Ὅταν φτάση στὸ Βαλτέτσι, δὲ θά ἔχω ἀφήσει ρωμέικο ρουθούνι !

Βίτσισε τ' ἄλογό του καὶ χάθηκε μέσ' στή νύχτα, ἀκλουθημένος ἀπ' τὸ στρατό του, ὅλο τὸ τούρκικο ἄνθος τοῦ Μοριᾶ.

Καὶ πάλι ἡσυχία. Ὁ Μίχαλος περπάτησε κάμποσην ὥρα στοὺς ἔρμους δρόμους, δίχως σκοπό, χωρὶς σκέψη. Τὰ τεντωμένα νεῦρα του ξανέμιζαν κάθε προσπάθεια στοχασμοῦ. Μιὰ ἰδέα μονάχα εἶχε κολλήσει στὸ μυαλό του καὶ φτερούγιζε ἀπελπισμένα, σὰν πουλὶ πιασμένο σὲ ξόβεργα : « Σήμερα εἶν' ἡ μεγάλη μέρα. Σήμερα θὰ κριθοῦν τὰ πάντα. . . τὰ πάντα. . . τὰ πάντα. . . »

Πέρα, στὴν ἀνατολή, σὰ νὰ χλώμιανε ὁ οὐρανός. Τὸ φεγγάρι ἔγειρε στὸ δρόμο τῆς δύσης πιὸ ἀχνό, πιὸ ἄυλο στὸν ἐρχομὸ τοῦ φωτὸς τῆς ἡμέρας. Πάλεψαν οἱ ἀχτίδες του στοὺς τοίχους τῶν σπιτιῶν, στὰ χαλίκια τοῦ καλντεριμιοῦ, στὰ φύλλα τῶν δέντρων, μὲ τὸ ἀντιφέγγισμα τῆς χαραυγῆς. Τὸ ἀεράκι δυνάμωνε ψυχρό, σέρνοντας μαζί του ὀσμὲς ὀρθρινῆς ὑγρασίας. Ὁ Μίχαλος τάχυνε τὸ βῆμα του καὶ βρέθηκε μπροστὰ στὸ σαράι. Πόρτες, παράθυρα, ὅλα κλειστά. Οὔτε φωνὴ ἀνθρώπου ἢ περπατησιά. Γαλήνη μαλακιά, ποὺ τὴ γέμιζαν οἱ μακρινοὶ ψίθυροι τῆς λυκαυγῆς. Κι ἄξαφνα, μέσ' ἀπ' τὸ μεγάλο σπίτι ἀντήχησε μιὰ φωνὴ γεμάτη σπαραγμὸ κι ἀπελπισία. Φωνὴ ποὺ λὲς κι ἔβγαινε ἀπ' τὴν ἄβυσσο τῆς γῆς :

— Θεέ μου ! Ὣς πότε θὰ μᾶς τυραγνᾶς !

Κι ὕστερα πάλι σιωπή. Ὁ Μίχαλος ἔκλεισε τὰ μάτια κι ἀκούμπησε σ' ἕνα δέντρο, μὲ γόνατα λυμένα. Ὡσὰν ἡ ἐπίκληση στὸν παλιό του Θεό, νὰ τοῦ 'σκισε τὴν καρδιά. Τὴ γνώριζε καλά, αὐτὴ τὴ φωνή. Χρόνια τώρα, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ 'νιωσε τὸν ἑαυτό του, συνόδεψε τὶς μέρες του, μπλέχτηκε στὴ ζωή του, στὴν καρδιά του, στὴ μοίρα του, ἡ φωνὴ αὐτή. Θυμήθηκε τὰ παιδικά τους χρόνια, ὅταν ἀλήτευαν μαζὶ — ἀρχοντόπουλα καὶ τὰ δυὸ — στὶς σταφίδες τοῦ Καστρόπυργου, στοὺς ἐλαιῶνες τῆς Βατίτζας. Ὕστερα τὶς σπουδὲς στὴ Σχολὴ τῆς Δημητσάνας, τὸ γυρισμὸ στὴν πατρίδα· τὰ γλέντια, τοὺς περίπατους, τὰ κυνήγια, τὶς ἐκδρομές, τὶς συνεταιρικὲς βρωμοδουλειὲς μὲ τὰ θηλυκά, τὰ κοινὰ γέλια, τὸ ἀμοιβαῖο κέφι, τὴ φιλία. Καὶ τώρα, ὁ Λουκᾶς Πύρος σαπίζει στὸ μπουντρούμι τοῦ σαραγιοῦ καὶ καταριέται τὸ Θεό, νὰ τὸν γλιτώση μὲ τὸ θάνατο. Τὸ θάνατο. Ὅταν μ' ἕνα λόγο — τὸν ἴδιο λόγο ποὺ εἶπε ὁ Μίχαλος — θὰ μποροῦσε νὰ κερδίση τὴ ζωή. . .

— Τὴ ζωή ; Ποιὰ ζωή ; Προτιμότερος ὁ θάνατος ἀπ' τὴ ζωὴ ποὺ ζῶ. . . Πεθαίνεις μιὰ γιὰ πάντα. Καὶ γὼ πεθαίνω κάθε μέρα, κάθε στιγμή. . .

Κι ἄξαφνα, ἀπὸ πέρα, ἀκούστηκε μιὰ μεγάλη χλαλοή.

'Ερχόταν ὁ στρατός. Τὸ σαράι ξύπνησε μὲ μιᾶς. Ἄνοιξε ἡ μεγάλη πόρτα καὶ πρόβαλε ὁ κεχαγιάμπεης καβάλα στὸ μαῦρο του ἄτι· προχώρησε στὴ μέση τῆς πλατείας, ἀκολουθημένος ἀπὸ τὸ ἐπιτελεῖο του — μπέηδες κι ἀγάδες — καὶ στάθηκε περιμένοντας. Νά, τὸ ἀσκέρι. Ξεμπούκαρε ἀπότομα καὶ ξέσπασε σὲ ἄγριες φωνὲς χαρᾶς ἀντικρίζοντας τὸν ἀρχηγό του. Ὁ κεχαγιὰς τράβηξε τὸ γιαταγάνι καὶ τ' ἀνέμισε στὶς πρῶτες ἀχτίδες τοῦ ἥλιου.

— Ἐμπρός, πιστοὶ μουσουλμάνοι! Γιὰ τὸν Ἀλλάχ! Γιὰ τὸν πατισάχ!

Τὸ ἀσκέρι ὀλόλυξε κραυγὴ φανατισμοῦ. Μάτια ἀνεστραμμένα ἀπὸ φλόγα ἱερή, χείλια γεμάτ' ἀφροὺς λύσσας. Ψηλά, στοὺς μιναρέδες, οἱ μουεζίνηδες ἀκόντιζαν μελωδικὲς ἐπικλήσεις στὸν Ἀλλάχ. Οἱ χοτζάδες, σκαρφαλωμένοι πάνω σὲ πέτρες, σὲ ντουβάρια, οὔρλιαζαν ρητὰ τοῦ Κορανιοῦ, ἀφιόνιζαν, ὥς τὴν ἐπιληψία, τὶς ψυχὲς τῶν πολεμιστάδων. Τὰ μπαϊράκια ἀνέμιζαν στὸν ἄνεμο τὸν πρωινό· τὰ χατζάρια, τὰ ντουφέκια, χόρευαν, πάνω ἀπ' τὰ κεφάλια, τὴν ἱερή τους ἀπειλή.

— Ἐμπρός!

Ὁ κεχαγιάμπεης ἔριξε μιὰ στερνὴ ματιὰ κατὰ τὸ σαράι. Στὸ χαγιάτι στέκεται ἡ Ἐσμέ, ἡ μπὰς-χανοὺμ τοῦ Χουρσίτ. Κουνάει τὸ λευκό της χέρι. Εὔχεται στὸ ἀσκέρι — σὰν γυναίκα τοῦ ἀνώτατου ἀρχηγοῦ ποὺ εἶναι — τὴ νίκη, τὸ θρίαμβο· καὶ τὸ ἀσκέρι τῆς ἀντιγυρίζει τὴν εὐχὴ μὲ καινούργιους ἀλαλαγμούς.

Ἕνα σαρκαστικὸ γελάκι ἀντηχεῖ στ' αὐτιὰ τοῦ Μίχαλου. Γυρίζει κι ἀντικρίζει τὸ Μουσταφάμπεη, καβάλα στ' ἄλογό του.

— Τὴν εἶδες τὴν πόρνη τοῦ Χουρσίτ; Ἀποχαιρετάει τὸν ἀγαπητικό της! Τοῦ εὔχεται νὰ γυρίση νικητής, γιὰ νὰ τὴν χαϊδολογήση ἀκόμα πιὸ ἡδονικά. Μόνο ποὺ εἶναι λίγο ἀργά. Οἱ ξεζουμισμένοι γυναικάδες δὲν κερδίζουν εὔκολα τὶς μάχες...

Καὶ χωρὶς νὰ προσμένη ἀπόκριση, σπιρούνισε τ' ἄλογό

του κι ἀνακατεύτηκε μὲ τὸν ἄλλο στρατό, ποὺ εἶχε ξεκινήσει κιόλας.

Καὶ πέρασαν, καὶ πέρασαν...

Τρεῖς χιλιάδες καβαλαρέοι, σπαχῆδες φοβεροί! Τέσσερες χιλιάδες Ἀρβανίτες, σκληροὶ πολεμιστάδες, μὲ τὸν Ἀλιόμπεη ἀρχηγό. Πάνω ἀπὸ πέντε χιλιάδες πεζούρα, ταχτικοὶ κι ἄταχτοι. Κι ὕστερα τὸ πυροβολικό, οἱ ἀποσκευές. Χώρια ἡ κολόνα τῶν γερλίσιων τοῦ Ρουμπῆ, ποὺ 'φυγε τὰ μεσάνυχτα. Δεκαπέντε χιλιάδες στρατὸς ὅλος - ὅλος, δυνατός, καλὰ ὁπλισμένος, καλὰ κουμανταρισμένος, φανατισμένος, ἀποφασισμένος νὰ νικήση.

Ὁ Μίχαλος σήκωσε τοὺς ὤμους :

— Τὸ βράδυ δὲ θὰ ὑπάρχη πιὰ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση. Κι ἂς λέη ὁ Μουσταφάμπεης ὅ,τι θέλει...

* * *

Καὶ ἦρθε τὸ βράδυ.

Ὅλη τὴ μέρα ὁ Μίχαλος τὴν πέρασε μὲ μεγάλη ἀνησυχία. Μὴν μπορώντας νὰ κυριαρχήση τὴ νευρικότητά του, ζητοῦσε διέξοδο στὴν συντροφιὰ τῶν ἀνθρώπων. Μὰ ποιανῶν ἀνθρώπων; Ὁ μοναδικός του φίλος στὴν Τριπολιτζά, ὁ Μουσταφάμπεης, καθὼς καὶ καναδυὸ Τοῦρκοι τῆς ἡλικίας του, ποὺ τοῦ ἄρεσε ἡ παρέα τους, εἶχαν φύγει μὲ τὸ στρατό. Δὲν ἀπόμειναν παρὰ οἱ γέροι. Ὁ Σιὲχ Νετζήπ, ὁ Μαραμπούτης κι ὁ Κιαμήλ.

Πῆγε στὸν καφενέ, νὰ τοὺς συναπαντήση· καὶ τοὺς βρῆκε καθισμένους σταυροπόδι, στὸ ἴδιο πάντα μεντέρι, μὲ τὰ ἴδια φλυτζανάκια μπροστά, νὰ καπνίζουν τὰ τσιμπούκια ποὺ τοὺς ἑτοίμαζαν οἱ τσιμπουξῆδες ἀπανωτά. Ἀκίνητοι, ἀμίλητοι, ἀπαθεῖς κι ἀτράνταχτοι στὴν πεποίθησή τους, σὰν οἰωνοί. Ὅταν τοὺς ρώτησε ἂν ξέρουν κανένα νέο, σήκωσαν τοὺς ὤμους. Γιατί αὐτὴ ἡ βιασύνη, ἡ ἀνησυχία; Κουσούρι ρωμέικο, ποὺ δὲν μπόρεσε νὰ τὸ πετάξη πάνωθέ

του, ὁ Ἐσρέφ, μαζὶ μὲ τὸ σουνέτι του. Ὅ,τι ἔχει γραμμένο ὁ Ἀλλὰχ νὰ γίνη, θὰ γίνη. Αὐτὸ εἶναι...

Γύρισε στὸ σπίτι του νὰ βρῆ τὴ Βαγγελιώ. (Τὴ φώναζε ἔτσι, γιατὶ τὸν στενοχωροῦσε νὰ τὴν λέη Βαγγελία, ὅπως τὴ γυναίκα του). Αὐτὴ τὸν ἀγαποῦσε· αὐτὴ καταλάβαινε τὴν ταραχή του, καὶ θά 'βρισκε τὰ λόγια ποὺ θὰ τὸν γαλήνευαν. Μὰ ἡ Βαγγελιὼ ἦταν ἐκείνη τὴν ἡμέρα ἀλλιώτικη : ψυχρή, ἀμίλητη, μὲ τὸ μυαλὸ σὲ μακρινοὺς στοχασμούς... Κι ὁ Μίχαλος δὲν θέλησε νὰ τῆς ἀνοίξη τὸ τραγικὸ δίλημμα τῆς καρδιᾶς του. Ὅσο καὶ νὰ τὸν ἀγαποῦσε, ὅσο καὶ νά 'ξερε πὼς ἡ νίκη τοῦ Κολοκοτρώνη θὰ ἦταν ὁ θάνατός του κι ἡ καταστροφή της, τέτοιο δίλημμα δὲν ὑπῆρχε μέσα της. Μετὰ τὸ μεσημεριανὸ φαγητό, θέλησε νὰ βρῆ στὴν ἡδονὴ διασκέδαση τῆς ἀνησυχίας του. Ἡ γυναίκα δὲν ἀρνήθηκε. Μὰ τὸ μυαλό της ἦταν μακριά, κι οἱ σπασμοί της παράταιροι μὲ τὰ ξεσπάσματα τοῦ ἀντρός. Στὸ τέλος τὸν πῆρε ὁ ὕπνος, βαρύς, μολυβένιος, δίχως ὀνείρατα. Ξύπνησε κατὰ τὸ ἡλιοβασίλεμα, μὲ κεφάλι οὔριο καὶ στόμα φαρμάκι. Ντύθηκε γοργὰ καὶ βγῆκε στὸ παζάρι νὰ μάθη νέα· δὲν ὑπῆρχαν ὅμως νέα. Ἔφερε γύρα στοὺς δρόμους τῆς Τριπολιτζᾶς καὶ καταστάλαξε στὸν καφενέ. Οἱ γέροι ἦταν ἐκεῖ, στὴν ἴδια θέση, στὴν ἴδια στάση, ὡσὰν νὰ μὴν εἶχαν κουνηθῆ ἀπ' τὸ πρωί. Μόνο ποὺ στὶς ἀσάλευτες μορφές τους περνοῦσε, ποῦ καὶ ποῦ, ἕν' ἀπαρατήρητο κι ἀπόκρυφο σύγνεφο ἀνησυχίας. Ἡ ἀπόλυτη σιωπή τους — ἄλλοτε ἄλλαζαν καναδυὸ κουβέντες — μαρτυροῦσε πὼς ἔτρεχε κάτι ἀσυνήθιστο. Ὁ Κιαμήλμπεης, δὲν βάσταξε καὶ μαρτύρησε τὴν ἀνησυχία του, μὲ ἕναν ἀδιάφορο τάχα λόγο :

— Ἀργοῦν νὰ γυρίσουν...

Ὁ Σιὲχ Νετζὴπ τοῦ 'ριξε στραβὴ ματιά.

— Ἰσαλά ! Ἔχει ὁ Θεός !

Ἕνας ἀγὰς μπῆκε στὸν καφενὲ ἀργά, περασμένες ἐννιά. Τὸν ἔλεγαν Σελήμ, κι ἦταν Σινανιώτης. Χαιρέτησε τὴν παρέα τῶν γερόντων καὶ κάθισε κοντά τους, στὸ μεντέρι.

— Πῶς ἄργησες ἀπόψε ; τὸν ρώτησε ὁ Μαραμπούτης.

— Ἐπῆγα στὸν κάτω μπαξέ μου, ποὺ βρίσκεται στὸ δρόμο τοῦ Σινάνου. Κάτι σοῦ 'πα - μοῦ 'πες, μὲ πῆρε τὸ βράδυ.

Χασμουρήθηκε μὲ θόρυβο.

— Δὲν μπόρεσα νὰ κλείσω μάτι ἀπὸ τὸ ντουφεκίδι. Νύχτα ἔφυγα, κι ἀντιλαλοῦσαν ἀκόμα τὰ βουνά...

Σιωπή. Ὅλοι κατάλαβαν. Κι ὅλοι ἔκαναν τάχα πὼς ἡ πληροφορία αὐτὴ τοὺς ἦταν ἀδιάφορη.

— Πιὲς καφὲ νὰ ξενυστάξῃς, εἶπε ὁ Σιὲχ Νετζήπ.

Ὁ Μίχαλος χαιρέτησε κι ἔφυγε· δὲν τὸν χωροῦσε ὁ τόπος. Ἡ ψεύτικη ἀπάθεια τῶν Τουρκαλάδων τοῦ τριβέλιζε τὰ νεῦρα. Γύρισε στὸ σπίτι. Ἡ Βαγγελιὼ τὸν περίμενε μὲ τὴν ἴδια ψυχρὴ μορφή. Μόνο ποὺ κρυφὸ ἐρώτημα ζωγραφιζόταν στὰ μάτια της.

— Τὸ ντουφέκι βαστάει ἀκόμα, εἶπε ὁ Μίχαλος. Φαίνεται πὼς οἱ Ἕλληνες κρατοῦν...

— Ὥστε δὲν τοὺς σάρωσαν, τοὺς παλιοκλέφτες, τὰ φουσάτα τοῦ κεχαγιάμπεη ;

Ὁ Μίχαλος ἔκανε πὼς δὲν ἔνιωσε τὸ σαρκασμό. Ἔφαγαν σιωπηλοί. Κατόπιν ἡ Βαγγελιὼ ἔπεσε νὰ κοιμηθῇ· κι ἐκεῖνος κάθισε πλάι στὸ ἀνοιχτὸ παράθυρο, παιδεύοντας τὸ μαμὲ τοῦ τσιμπουκιοῦ του μὲ νευριασμένα δόντια.

Οἱ ὧρες πέρασαν... Κατὰ τὰ μεσάνυχτα βγῆκε τὸ φεγγάρι γερτό, λειψό, βουτηγμένο στὸ αἷμα. Κι ἄξαφνα ἀντήχησαν, στὸ καλντερίμι τοῦ δρόμου, βαριὲς πατημασιὲς κι ἀγκομαχητά. Ὁ Μίχαλος ἔσκυψε νὰ δῇ. Μέσ' στὸ ἀχνὸ φῶς τοῦ φεγγαριοῦ, τέσσερες Τοῦρκοι προχωροῦσαν τρεκλίζοντας ἀπὸ κούραση κι ἀδυναμία. Τοῦ ἑνὸς τὸ χέρι κρεμόταν ἀπὸ τὸ λαιμό, σὲ πανὶ ματωμένο. Οἱ ἄλλοι δυὸ εἶχαν τριγυρισμένα τὰ κεφάλια τους μὲ ἐπιδέσμους, ποὺ μοιάζαν μὲ σερβέτες· καὶ βοηθοῦσαν τὸν στερνό, ποὺ σερνόταν ἀγκομαχώντας νὰ περπατήσῃ.

— Τί εἶναι ; Τί τρέχει ; ρώτησε μὲ ἀγωνία.

— Μᾶς ἔφαγαν τὰ σκυλιά... Ἀλλὰχ κερίμ !

Ἀπόμεινε παγωμένος, μὲ τὰ νύχια γαντζωμένα στὸ περβάζι τοῦ παραθυριοῦ· κι ὅταν ἐγύρισε τὰ μάτια κατὰ

τὴν κάμαρα, εἶδε τὴ Βαγγελιὼ ποὺ εἶχε ἀπιθώσει ἕνα κονισματάκι τοῦ Ἅη Γιώργη σὲ μιὰ καρέκλα· καὶ γονατισμένη μπροστά, προσευχόταν μὲ μορφὴ φωτισμένη ἀπὸ ἀγαλλίαση.

* * *

Ἡ θλιβερὴ συνοδεία ἦρθε τὴν ἄλλη μέρα τὸ πρωί, δεκατρεῖς τοῦ Μάη.

Τέσσερες στρατιῶτες ἔφεραν, σηκωτὸ σὲ μιὰ τσιβιέρα, τὸ Μουσταφάμπεη, βαριὰ λαβωμένο στὴν κοιλιά. Τὸν ξάπλωσαν στὸ κρεβάτι. Ἦρθε ὁ γιατρὸς — Ρωμιός, σπουδαγμένος στὴν Πίζα — κοίταξε τὴ λαβωματιὰ κι ἔφυγε κουνώντας τὸ κεφάλι :

— Δὲ θὰ βγάλη τὴ μέρα...

Ὁ λαβωμένος τὸ κατάλαβε. Εἶπε νὰ πάρουν τὶς γυναῖκες του, ποὺ τὸν θρηνοῦσαν ζωντανό· καὶ παρακάλεσε τὸ Μίχαλο νά 'ρθη σιμά του. Ἦταν γαλήνιος, σχεδὸν κεφάτος, μὲ τὸ παντοτινό του εἰρωνικὸ χαμόγελο στὰ πελιδνὰ χείλη.

— Δὲν εἶναι τίποτα, μπρὲ Μουσταφά, τοῦ εἶπε ὁ Μίχαλος. Σύντομα θὰ γιάνης...

— Ναί... θὰ γιάνω ! Ἀπὸ τὴ φοβερώτερη ἀρρώστια ποὺ δίνει ὁ Ἀλλὰχ στὸν ἄνθρωπο, ὅταν τὸν γεννάη: τὴ ζωή... Ἄσε τὶς σαχλαμάρες καὶ κάθισε κοντά μου. Ἔχω νὰ σοῦ πῶ δυὸ λόγια...

Μισόκλεισε τὰ μάτια μὲ πονηρότατο σαρκασμό.

— Εἶδες τὸ λεφούσι ποὺ ξεκίνησε, προχτὲς τὰ χαράματα, νὰ τσακίση τοὺς παλιοκλέφτες, τοὺς ἀσῆδες; Δεκαπέντε χιλιάδες πολεμιστές, ἕνας κι ἕνας, τ' ἀνθόγαλο τοῦ μουσουλμανικοῦ Μοριᾶ, τὸ καμάρι τῆς Ἀρβανιτιᾶς... Πολεμήσαμε καλά, ὀρὲ Μίχαλε, μά τὸν Ἀλλάχ ! Πολεμήσαμε σὰ λιοντάρια! Γιουρούσι στὸ γιουρούσι χιμούσαμε στὰ ταμπούρια τοῦ Κολοκοτρώνη, τοῦ Πλαπούτα τοῦ Μήτρου Πέτροβα, μὲ τὸ χέρι μπροστὰ στὰ μάτια, νὰ μὴ βλέπουμε τὸ Χάρο. Εἰκοσιτρεῖς ὧρες βάσταξε αὐτό... Οὔτε ὕπνο,

οὔτε ψωμί, οὔτε ξεκούραση. Λύσσιαξε ἡ ψυχή μας. Νὰ μὴ μποροῦμε, δεκαπέντε χιλιάδες μουσουλμάνοι, νὰ κάνωμε ζάφτι μιὰ χούφτα κακοαρματωμένους ραγιάδες! Θὰ πεθάνουμε, ὅσοι πεθάνουμε· μὰ θὰ νικήσουμε!

Γέλασε πικρά, καὶ τὸ γέλιο του ἀποτέλειωσε σὲ βήχα πνιχτό.

— Καὶ πεθάναμε, χωρὶς νὰ μπορέσουμε νὰ τοὺς διώξουμε οὔτε ἀπό 'να ταμπούρι. Δίχως νὰ καταφέρουμε μηδὲ μιὰ πέτρα νὰ τοὺς πάρουμε! Τί πάει νὰ πῇ; Ὣς τὰ δῶ, δοξασμένος ὁ θάνατός μας! Μὰ ὕστερα... Ὕστερα...

Ἔκλεισε τὰ μάτια καὶ ξακολούθησε:

— Μὲ τὸ ξημέρωμα, κεῖ ποὺ γιουρουστούσαμε καὶ γὼ δὲν ξέρω γιὰ ποσοστὴ φορά, εἴδαμε νά 'ρχωνται σπαῆδες ἀπὸ τὶς πίσωθέ μας βάρδιες, καὶ νὰ φωνάζουν: «Κατεβαίνουν κι ἄλλοι Ρωμιοὶ ἀπ' τὰ Βέρβενα». Τά 'χασε τότε ὁ γενναῖος μας κεχαγιάς, ὁ νικητὴς τῶν γυναικόπαιδων τῆς Βοστίτζας. Φοβήθηκε μὴ μᾶς πάρουν οἱ ἀσῆδες τ' ἀπὸ πίσω· καὶ πρόσταξε ὑποχώρηση γενική. Μὰ πῶς νὰ γίνη αὐτό, μπρὲ Μίχαλε; Ὁ μεγάλος μας στρατηγὸς εἶχε προβλέψει κάθε τι γιὰ νὰ ξεπαστρέψη τοὺς Ρωμιούς, ὅταν νικούσαμε. Ξέχασε ὅμως νὰ πάρη τὰ μέτρα του γιὰ τὴν περίσταση ποὺ ἴσως μᾶς νικοῦσαν. Ἕνας μονάχα δρόμος μᾶς ἔμενε γιὰ νὰ φύγουμε: ἡ ρεματιά... Τὴν εἶχε ἀφήσει ἐπίτηδες ἀνοιχτὴ ὁ κεχαγιάς, γιὰ νὰ φύγουν ἀπὸ κεῖ οἱ νικημένοι Ρωμιοί, καὶ νὰ τοὺς πετσοκόψουμε. Καὶ τώρα φεύγομε μεῖς νικημένοι, ἀπὸ τὴ ρεματιά. Δεξιὰ μᾶς ἔχει ὁ Πλαπούτας, ζερβὰ ὁ Κολοκοτρώνης... Βαρέθηκαν νὰ σφάζουν οἱ Ἕλληνες. Στόμωσαν τὰ σπαθιά τους...

Ἄνοιξε τὰ μάτια καὶ κοίταξε τὸ Μίχαλο.

— Ὄμορφος πόλεμος ὁ χτεσινός! Ὡραία μπατάγια! Ἔχασες, ὀρὲ Μίχαλε, ποὺ δὲν ἤσουνα στὸ Βαλτέτσι. Ἔχασες...

— Ἐγὼ ἤθελα... Ὁ καϊμακάμης μ' ἐμπόδισε νά 'ρθω μαζί σας...

— Τί νὰ κάνης μαζί μας, μωρέ ; Ἔχασες ποὺ δὲν ἤσουν μὲ τὰ παλικάρια τοῦ Κολοκοτρώνη...

Ὁ Μουσταφάμπεης πέθανε τὸ δειλινό. Μιὰ ὥρα πρὶν ξεψυχήση, γύρισε κι εἶπε στὸ Μίχαλο :

— Φέρε μου τὴ Βαγγελιώ. Θέλω νὰ τήνε δῶ.

Κι ὅταν ἦρθε ἡ κοπέλα στὸν ὀντά, ὁ ἑτοιμοθάνατος παρακάλεσε τὸ Ρούση νὰ τοὺς ἀφήση μονάχους...

— Ἔχω νὰ τῆς μιλήσω κάτι μυστικό... Δὲν πιστεύω νὰ ζηλεύης...

Ὁ σαρκασμὸς τὸν ἀκολούθησε ὥς τὸ κατώφλι τοῦ θανάτου.

Ἡ Βαγγελιὼ βγῆκε ἀπ' τὸν ὀντὰ μὲ τὴ φροντίδα ζωγραφισμένη στὸ κούτελο.

— Τί σοῦ 'πε ; ρώτησε ὁ Μίχαλος μὲ περιέργεια.

— Μὴν εἶσαι βιαστικός. Θὰ τὸ μάθης σὰν ἔρθη ἡ ὥρα του.

Ἡ κηδεία τοῦ Μουσταφᾶ ἔγινε μέσ' στὸ γενικὸ ἀναστάτωμα τῆς καταστροφῆς. Ὅλ' ἡ τούρκικη Τριπολιτζὰ ἀντηχοῦσε ἀπὸ θρήνους, μυρολόγια, βογγητά. Μπλεκόταν στὰ σοκάκια ἡ μιὰ κηδεία μὲ τὴν ἄλλη, σέρνονταν οἱ λαβωμένοι, μὴ βρίσκοντας γωνιὰ στὰ σπιτάλια νὰ πεθάνουν σὰν ἄνθρωποι· ἔσκιζαν τὰ μάγουλα οἱ χανούμισες πάνω ἀπ' τοὺς νεκρούς των· τριγύριζαν στοὺς δρόμους ὅσοι πολεμιστάδες γλίτωσαν, μὲ σκοτεινὲς μορφές, μελετώντας νὰ πάρουν τὸ αἷμα τους πίσω. Μὰ πίσω ἀπ' τὸ σπαραγμὸ τῆς στιγμῆς, ὀρθωνόταν ἀμείλιχτη ἡ ἀπελπισία τῆς λογικῆς καὶ τοῦ μέλλοντος: Ποιὸς φταίει; Καὶ τί θ' ἀπογίνη; Ἡ γενικὴ ὀργὴ ξέσπασε στὸ κεφάλι τοῦ κεχαγιάμπεη. Αὐτὸς φταίει! Αὐτός, ποὺ μόνο γυναικόπαιδα ἀνυπεράσπιστα ἤξερε νὰ σκλαβώνη· ποὺ μόνο πολέμους ἐρωτικοὺς γνώριζε νὰ κερδίζη, στὰ κρεβάτια τῶν μοιχαλίδων! Γιὰ τὶς ἁμαρτίες τῶν Τούρκων τοῦ Μοριᾶ τὸν ἔστειλε ὁ Χουρσίτ. Νὰ φύγη ! Νὰ φύγη ἀμέσως, κι αὐτὸς κι οἱ Ἀρβανιτάδες του! Κι ἐκεῖνοι, εἴτ' ἔτσι εἴτ' ἀλλιῶς, θὰ τὰ βγάζαν πέρα μὲ τοὺς Ρωμιούς.

« Εἴτ' ἔτσι εἴτ' ἀλλιῶς ».

Οἱ 'Αρβανιτάδες ὅμως ποὺ γύρισαν ἀπ' τὸ Βαλτέτσι νικημένοι ἀλλὰ συνταγμένοι καὶ πειθαρχικοί, ἔπιασαν τὸ σαράι καὶ περιστοίχισαν τοὺς στρατηγοὺς μὲ τὴν ἐπίφοβη προστασία τους. Οἱ γερλίσιοι κιότεψαν· κι ὕστερα ἀπὸ δυὸ - τρεῖς μέρες θρήνων καὶ ὀργῆς, ὅλα τὰ πάντα ξανάρθαν στὸν κανονικό τους δρόμο.

'Ο Μίχαλος ἀπόμεινε μοναδικὸς ἄντρας στὸ κονάκι τοῦ μακαρίτη, φιλοξενούμενος κι ἀφεντικός. 'Ο Μουσταφᾶς δὲν εἶχε παιδιά· οἱ πέντε γυναῖκες του, κλεισμένες στὸ χαρεμλίκι, θρηνοῦσαν νύχτα μέρα· κι ὁ Μίχαλος τριγυρνοῦσε τοὺς ἔρμους ὀντάδες τοῦ σελαμλικοῦ, σὰ λιοντάρι στὸ κλουβί.

Τὰ γεγονότα ἐρχόμενα τό 'να πίσω ἀπ' τ' ἄλλο, ἀναπάντεχα, χτυπητά, εἶχαν ἐκτροχιάσει τὴν κριτική του ἰσορροπία μὲ τὶς διαδοχικὲς ἐντυπώσεις τους. Ὕστερ' ἀπὸ τὴ νίλα τοῦ Βαλτετσιοῦ, μαζεύτηκαν οἱ ἄρχοντες τῶν 'Οθωμανῶν σὲ μεγάλη σύσκεψη. Ἦταν καλεσμένος κι ὁ Μίχαλος· καὶ δὲν θὰ ξεχάση ποτὲ ὅσο ζῆ, τὴ δραματικὴ αὐτὴ σκηνή.

'Ο κεχαγιάμπεης, νικημένος φαμφαρόνος πολέμαρχος, ἦταν πράσινος ἀπὸ λύσσα. 'Ο Σαλὴχ Μεχμὲτ μὲ κόπο κατάφερνε νὰ κρύψη τὴν ἱκανοποίησή του γιὰ τὸ ἀτύχημα τοῦ στρατηγοῦ ποὺ τὸν ἀντικατάστησε στὴν στρατιωτικὴ ἀρχηγία. Οἱ χαλντούπηδες ἀπειλοῦσαν τὰ πάντα μὲ τοὺς κεραυνοὺς τοῦ Μουχαμὲτ καὶ τοῦ πατισάχ, μέσα σὲ θρησκοπολιτικὸ παραλήρημα. Μόνον οἱ γερλίσιοι, κατηφεῖς κι ἀμίλητοι, προσπαθοῦσαν νὰ κρύψουν τοὺς στοχασμούς τους.

Μὲ ραγισμένη ἀπ' τὴν ὀργὴ φωνή, διάβασε ὁ κεχαγιάμπεης τὸ γράμμα ποὺ τοὺς ἔστειλε ὁ Κολοκοτρώνης, ὕστερ' ἀπ' τὸ Βαλτέτσι. Δὲν ἦταν ὁ ἀρχηγὸς - στασιαστὴς ποὺ 'γραφε στὸ στρατηγὸ τοῦ νόμιμου στρατοῦ, μὰ ὁ primus inter pares ἀρχιστράτηγος ἐλευθέρων ἐθνικῶν δυνάμεων. Μὲ ἄλλα λόγια τὸ 'Ελληνικὸ Κράτος κι ἡ 'Οθωμανικὴ Αὐτοκρατορία βρίσκονταν σ' ἐμπόλεμη κατάσταση, σύμφωνα μὲ τὸ Διεθνὲς Δίκαιο.

Φρύαζε ὁ κεχαγιάμπεης γιὰ τὸ θράσος τοῦ κλέφτη, κι ὁλωνῶν τὰ μάτια ἀναστράφηκαν σὲ κρίση σεληνιασμοῦ. 'Αλλάχ! Οἱ προκλήσεις κι οἱ ἀπειλὲς τοῦ ἀρχιληστῆ ἦταν χειρότερος μπάτσος στὰ γαληνότατα μοῦτρα τοῦ πατισάχ, ἀπὸ τὸ στρατιωτικὸ ἀτύχημα τοῦ Βαλτετσιοῦ. Τέλος πάντων, δὲν εἶναι πρώτη φορὰ ποὺ ἄταχτοι ἀσῆδες ἔτυχε νὰ νικήσουν — προσωρινὰ πάντοτε — τὸν τουρκικὸ στρατό. 'Ερχόνταν κατόπι μεγαλύτερες δυνάμεις καὶ τοὺς τσάκιζαν. Μὰ ἐδῶ, τὰ πράματα παῖρναν ἄλλη μορφή. Οἱ νικητὲς στασιαστὲς ἔδιναν στὸν ἑαυτό τους τὸν τίτλο «Στρατὸς τακτικὸς τοῦ ἐλεύθερου 'Ελληνικοῦ Κράτους». Ἂν δὲν χτυπιόνταν σύντομα, ὁριστικὰ καὶ κατακέφαλα, φόβος ἦταν μὴν τοὺς ἀναγνωρίσουν οἱ εὐρωπαϊκὲς κυβερνήσεις μὲ αὐτὴ τὴ μορφὴ καὶ τοὺς δώσουν τὴν «ἰδιότητα ἐμπολέμου» μὲ ὅλα τὰ ἐπακόλουθά της: χρήματα, πολεμοφόδια, ξένοι ἐθελοντές, ἴσως καὶ συμμαχίες — ποῦ ξέρεις; Αὐτὰ ἐξήγησε στοὺς χοντροκέφαλους Τουρκαλάδες ὁ Σταυράκης 'Ιωβίκης, ὁ φίνος Φαναριώτης διπλωμάτης, ραγιὰς πιστὸς στὴ δούλεψη τοῦ σουλτάνου. Κι οἱ ἀγάδες τὸ κατάλαβαν. Ἔπρεπε νὰ χτυπηθῆ ἀμείλιχτα ὁ Κολοκοτρώνης. Μὰ πῶς; Νὰ περιμένουν ἐνισχύσεις; Ἦταν πολὺ ἀργοκίνητη ἡ ὀθωμανικὴ κρατικὴ μηχανή, κι ἴσως οἱ ἐνισχύσεις νὰ ἔφταναν πολὺ ἀργά. Νὰ ξαναεπιτεθοῦν μόνοι, μὲ τὶς νικημένες στὸ Βαλτέτσι δυνάμεις τους;

'Εδῶ ἀπάνω ἄρχισε ὁ καυγάς. Αὐτὴ τὴν εὐκαιρία περίμεναν οἱ γερλίσιοι, γιὰ νὰ χύσουν τὸ φαρμάκι τους κατὰ τοῦ κεχαγιᾶ. 'Ο Ρουμπής, ξεχνώντας τὴ ντροπή του στὸ Βαλτέτσι, κοκορευόταν κατακόκκινος:

— Ὅσο εἴμαστε μοναχοὶ ἐμεῖς, νικούσαμε· οἱ ἀσῆδες φεύγανε, δὲ στεκόντανε πουθενά. Ἤρθατε ἐσεῖς καὶ μᾶς ἐχάσατε!

'Ο κεχαγιὰς γίνηκε πράσινος.

— Ἂν τόσο σᾶς ἐνοχλῆ ἡ βοήθειά μου, κανεὶς δὲ σᾶς κρατάει. Ξαναβγῆτε μονάχοι σας καὶ νικῆστε!

— Δὲν εἶναι δουλειά μας ὁ πόλεμος, τώρα ποὺ ἤρθατε

σεῖς, οἱ πολεμιστάδες! Ἀντέστε σεῖς νὰ πολεμήσετε! Γι' αὐτὸ σᾶς δίνει λουφὲ ἡ Πόρτα.

— Κι ἂν δὲ βγοῦμε; ἀποκρινόνταν εἰρωνικὰ οἱ μισθοφόροι Ἀρβανίτες. Τί ἔχομε νὰ χάσουμε; Τὸ δικό σας βιὸς θὰ πάρουν οἱ Ρωμιοί! Τὰ δικά σας χαρέμια θὰ χαϊδολογήσουν τὰ παλικάρια τοῦ Κολοκοτρώνη!

Ὁ Μίχαλος ἄκουγε δίχως νὰ μιλάη. Τὸ μυαλό του ἦταν σὲ μακρινοὺς στοχασμούς.

« Ἂν σιχάθηκα ἕνα πράμα, συλλογιζόταν, ἂν ἕνα πράμα μὲ ἀνάγκασε ν' ἀπαρνηθῶ Πατρίδα, Πίστη καὶ νὰ γίνω Τοῦρκος, ἦταν ὁ ἀηδιαστικὸς ἀτομισμός, ἡ ἀφόρητη μικροψυχία τῶν Ἑλλήνων μπροστὰ στὶς ἐλπίδες καὶ στοὺς κιντύνους τῶν πεπρωμένων τῆς Φυλῆς. Καὶ νά, ποὺ οἱ Τοῦρκοι εἶναι ἀκόμα πιὸ ἐγωιστές, ἀκόμα πιὸ μικρόψυχοι. Ἄξιζε τὸν κόπο ἡ τράμπα;» Σήκωσε τοὺς ὤμους του: « Κολοκύθια! Τούρκεψα μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ γλιτώσω τὸ κεφάλι μου. Τὸ κατάφερα. Τώρα πρέπει νὰ δῶ πῶς θὰ τὸ ξαναγλιτώσω ».

Ἀπάνω στὴ βράση τοῦ καυγᾶ, γίνηκε τὸ θεατρικὸ κόλπο. Ἄνοιξε ἡ πόρτα τοῦ ὀντᾶ καὶ πρόβαλε ἡ Ἐσμέ, ἡ μπὰς - φανούμη τοῦ Χουρσίτ. Παρουσιάστηκε στοὺς ἄντρες χωρὶς γιασμάκι, μὲ πρόσωπο ξεσκέπαστο. Ὄχι μόνο δὲν τηροῦσε τὶς θρησκευτικὲς ἐντολὲς τοῦ Κορανιοῦ, μὰ πίστευε πὼς ἡ δύναμή της θὰ ἐξουδετέρωνε τὶς κοινωνικὲς συνέπειες τῆς ἀποκοτιᾶς της. Ὅλα τὰ πάντα ἦσαν ὡραῖα ὑπολογισμένα: τὸ ἀναπάντεχο παρουσίασμα, τό φκιασιδωμένο τραγικὰ πρόσωπο, ἡ μελετημένη στάση, τὰ στοχαστικὰ λόγια:

— Ντροπὴ στὰ γένια σας! Τὴν ὥρα ποὺ ὁ ραγιὰς ἔρχεται νὰ ζώση τὴν πολιτεία, τρωγόσαστε σὰ γυναικοῦλες! Πιάστε τ' ἄρματα κι ἐβγᾶτε νὰ χτυπῆστε. Αὐτὸ σᾶς λέω μονάχα!

Πῆρε ἀργὴ στροφὴ κι ἔφυγε ὅλο μεγαλοπρέπεια· κι οἱ ἀγάδες κοκκίνισαν ἀπὸ ντροπή. Δίχως πολλὰ λόγια ἀποφάσισαν νὰ ξαναβγοῦν ὅλοι μαζί, νὰ νικήσουν ἢ νὰ πεθάνουν.

Αὐτὴ τὴ φορὰ δὲν παρακολούθησε ὁ Μίχαλος τὸ ξεκίνημα τοῦ ἀσκεριοῦ. Ἡ πίστη του στὴ δύναμη τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας εἶχε κλονιστῆ. Τώρα μόνον ἔνιωσε μὲ πόσο ξεκάθαρο μάτι ἔβλεπε τὰ πράματα ὁ Μουσταφάμπεης. Μὰ ἦταν μονάχα ἡ ἀδυναμία τῶν Τούρκων πού 'δινε τὴ νίκη στοὺς Ἕλληνες; Πῶς κατάφεραν οἱ κοτζαμπάσηδες, «οἱ Καλαβρυτινοί», νὰ σηκώσουν καὶ νὰ ὀργανώσουν στρατό; Πῶς ἀποφάσισαν νὰ παραμερίσουν τὶς μωροδοξίες τους, δίνοντας τὴν ἀρχηγία στὸν Κολοκοτρώνη; Ἕνα σωρὸ ἄγνωστα προβλήματα, ποὺ τοῦ κεντοῦσαν σατανικὰ τὴν περιέργεια, μὰ ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ τὰ ξεδιαλύνη. Ἀπομονωμένος στὴν τούρκικη Τριπολιτζά, δὲν ἤξερε τὰ παρασκήνια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης· καὶ θά 'θελε πολὺ νὰ τὰ ξέρη. Ἔτσι μόνο θὰ μποροῦσε νὰ στρώση τὸ σχέδιο τῆς τομαροσωτηρίας του.

Τὸ ἀσκέρι ξεκίνησε πολὺ διακριτικότερα, τούτη τὴ φορά. Ἦταν κι ὁ καιρὸς βροχερός. Οἱ ἐνθουσιασμοὶ εἶχαν κοπάσει· ὅλοι κοιτοῦσαν τὸ κεφάλι τους. Ἡ μέρα διάβηκε σὲ καταθλιπτικὴ προσμονή, κάτω ἀπ' τὴ μαγιάτικη βροχή, ποὺ δὲν ἔλεγε νὰ σταματήση. Κι ὅταν τὰ σκοτάδια τῆς νύχτας κατέβηκαν ἀπ' τὰ σύννεφα, ἔφτασαν στὴν Τριπολιτζὰ οἱ πρῶτοι Τοῦρκοι φυγάδες, σπέρνοντας τὸν πανικό.

— Μᾶς φάγαν τὰ σκυλιά! Χάθηκε ἡ Τουρκιὰ στὰ Βέρβενα!

Ὁ Μίχαλος κούνησε τὸ κεφάλι. Τὸ περίμενε· μόνο ποὺ ἤθελε τὸ γεγονὸς νὰ ἐπαληθέψη τὶς προβλέψεις του. Δὲν ἦταν μόνο ἡ ἀδυναμία τῶν Τούρκων, μὰ κι ἡ δύναμη τῶν Ἑλλήνων. Ἤξερε πὼς ὁ πολὺς λαὸς περίμενε αὐτὲς τὶς δυὸ - τρεῖς νίκες γιὰ νὰ ψυχωθῆ καὶ νὰ ξεσηκωθῆ ὁλόκληρος. Γνώριζε — ὅπως κι ὁ Σταυράκης Ἰωβίκης — πὼς αὐτὲς οἱ ἐπιτυχίες τῶν Ἑλλήνων θὰ ξυπνοῦσαν τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Εὐρώπης· θὰ ἔβαζαν, μπροστὰ στὰ μάτια τῆς Ὑψηλίου, τὸ πρόβλημα τῆς σάπιας, τῆς βάρβαρης, τῆς ἀναχρονιστικῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἴσως εἶναι νωρὶς ἀκόμα νὰ πῆ κανεὶς πὼς ἡ Ἐπανάσταση κέρδισε τὸ σκοπό της· δὲν

ὑπάρχει ὅμως ἀμφιβολία πὼς πέτυχε κάτι ἄλλο μικρότερο ἀλλὰ βασικό: νὰ στεριώση τὴν ὕπαρξή της.

Κι ὁ Μίχαλος συλλογιζόταν πῶς θὰ γλιτώση τὸ κεφάλι του, τώρα ποὺ ὁ Κολοκοτρώνης θὰ μπλόκαρε ὁπωσδήποτε — ναί, ὁπωσδήποτε – τὴν Τριπολιτζά. . .

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

Γιατὶ καὶ πῶς ὁ 'Εσρέφμπεης ξανάγινε Μίχαλος Ρούσης.

*

Ὁ Μάης πέρασε μὲ τὶς στερνὲς βροχές, κι ἦρθε ὁ Ἰούνιος μὲ τὶς πρώιμες ζέστες. Τώρα, ὁ Κολοκοτρώνης μπλοκάρει ἀπὸ παντοῦ τὴν Τριπολιτζά. Ἅμα ἀνέβης στὰ μεντόνια τοῦ τοίχου, ὅπου νύχτα - μέρα φυλᾶνε τὰ τούρκικα καραούλια, βλέπεις νὰ κοκκινίζουν τὰ ὁλόγυρα βουνὰ ἀπὸ τὰ φέσια τῶν Ἑλλήνων. « Τῶν Ἑλλήνων ». Κανεὶς δὲν τολμάει πιὰ νὰ τοὺς πῆ « ἀσῆδες ».

Ἡ κατάσταση στὴν πολιορκημένη πολιτεία χειροτερεύει μέρα μὲ τὴ μέρα. Οἱ Τοῦρκοι ἔκαναν μερικὰ γιουρούσια, νὰ σπάσουν τὸν μπλόκο. (Κι ἂν τὸν ἔσπαζαν, τί θὰ γινόταν ; Ποῦ θὰ πήγαιναν καὶ τί θά 'καναν; Ὅλος ὁ Μοριὰς βρισκόταν πιὰ στὰ χέρια τῶν Ἑλλήνων). Μὰ οἱ γραμμὲς τοῦ Κολοκοτρώνη ἦσαν ἀτράνταχτες· κι ὕστερ' ἀπὸ κάθε μάχη, τ' ἀσκέρια τοῦ κεχαγιάμπεη γυρνοῦσαν στὴν Τριπολιτζὰ ἀκόμα μιὰ φορὰ νικημένα, σπέρνοντας ὅλο καὶ μεγαλύτερη ἀπόγνωση. Τὰ τρόφιμα ἄρχισαν νὰ λιγοστεύουν, κι οὔτε ὑπῆρχε διοίκηση ἱκανὴ νὰ τὰ μοιράση κατὰ πῶς ἔπρεπε. Κατάφεραν καὶ τά 'βαλαν στὸ χέρι οἱ Ἀρβανιτάδες, καὶ τὰ πουλοῦσαν σὲ τιμὲς ἐξωφρενικές. Καὶ γενικά, οἱ λουφετζῆδες Σκιπετάροι σήκωσαν τὸ μπαϊράκι τῆς ἀνυπακοῆς, κι ἔκαναν ὅ,τι ἤθελαν· οἱ Τοῦρκοι δὲν ἦσαν σὲ θέση νὰ τοὺς ἐπιβληθοῦν. Κοντὰ στὴν πείνα, πλάκωσε κι ἡ ἀρρώστια. Ὅλ' οἱ Τοῦρκοι τοῦ Μοριᾶ, μόλις κατάλαβαν

τὴν Ἐπανάσταση νὰ ἑτοιμάζεται, πρόστρεξαν γι' ἀσφάλεια στὴν Τριπολιτζά· καὶ στριμώχτηκε, στὴ μικρὴ πολιτεία, τριπλάσιος κόσμος ἀπ' ὅ,τι χωροῦσε κανονικά. Ἡ κοσμοπλημμύρα ἔφερε ἀκαθαρσία, κι ἡ ἀκαθαρσία τὴ λοιμική[1]. Δὲν ὑπῆρχε σπίτι ποὺ νὰ μὴν εἶχε τὸν ἄρρωστό του· καὶ δὲν ἦσαν πολλοὶ οἱ ἄρρωστοι ποὺ γλίτωσαν τὸ Χάρο.

Μπῆκε ὁ Ἰούλιος, μὲ τὶς μεγάλες ζέστες. Οἱ Ἕλληνες ὅλο κι ἔσφιγγαν τὸν μπλόκο μὲ καινούργια στρατεύματα. Ἡ ἐπιθετικότητα τῶν Τούρκων ξεθύμανε· ἀποφάσισαν νὰ κρατήσουν μόνον ἄμυνα, ἂν τυχὸν οἱ Ἕλληνες ἔκαναν γιουρούσι. Μὰ δὲ φαινόταν νὰ ἔχῃ τέτοιο σκοπὸ ὁ Κολοκοτρώνης· ἄφησε τὴν πείνα καὶ τὴ λοιμικὴ νὰ ξεκαθαρίσουν τὴν κατάσταση.

Ὁ Μίχαλος ἔβγαινε πολὺ σπάνια ἀπ' τὸ κονάκι τοῦ συχωρεμένου τοῦ Μουσταφᾶ· ἴσα - ἴσα νὰ ξεμουδιάσῃ λιγάκι, νὰ περάσῃ ἀπὸ τὸν καφενέ, γιὰ τὰ μάτια τοῦ κόσμου. Στὶς ἴδιες θέσεις, στὶς ἴδιες στάσεις, οἱ ἴδιοι πάντοτε ἀγάδες κάθονταν ἀπαθεῖς κι ἀσάλευτοι, σὰ νὰ μὴν ἔτρεχε τίποτα· ὡσὰν νὰ μὴν τοὺς παραμόνευε ὁ θάνατος μέσα κι ἔξω ἀπ' τὰ τείχη τῆς πολιτείας· ὡσὰν ἡ σίγουρη καταστροφὴ νὰ ἦταν κακὸς βραχνάς, ποὺ θὰ ξεδιαλυνόταν ὁπωσδήποτε. Ἂν τοὺς ρωτοῦσες γιατί κρατοῦν αὐτὸν τὸν ἀπελπισμένο πόλεμο καὶ δὲν ἔρχονται σὲ συνεννόηση μὲ τοὺς Ρωμιούς, θὰ σοῦ ἀποκρίνονταν : «Ἴσως καὶ μᾶς βοηθήσῃ ὁ Ἀλλάχ. Ἴσως καὶ μᾶς συντρέξῃ ὁ σουλτάνος. Μὰ κι αὐτὸ νὰ μὴ γίνῃ, δὲ θὰ παραδοθοῦμε στοὺς ρέμπελους ραγιάδες μας. Θὰ πεθάνωμε ».

Φανατισμὸς καὶ μοιρολατρεία, ποὺ σκοτείνιαζαν τὴ λογική. Τὸ μυαλὸ ὅμως τοῦ Μίχαλου Ρούση ἦταν ξεκάθαρο· καὶ στὶς μακριὲς ὧρες τῆς γαλήνης, τῆς μοναξιᾶς, ζύγιζε ὅλα τὰ πάντα μὲ κάθε ἀκρίβεια. Ἀπὸ τὸν Ἀπρίλη ξεκίνησε ὁ Κιοσὲ Μεχμὲτ μὲ ὀχτὼ χιλιάδες διαλεχτὸ

---

1. Ἀπὸ τὶς περιγραφὲς φαίνεται πὼς ἐπρόκειτο γιὰ κοιλιακὸ τύφο.

στρατό, νὰ πνίξῃ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Μοριᾶ· κόντευε Αὔγουστος, κι ἀκόμα νὰ φανῇ. Τί γίνηκε; Οἱ πολιορκημένοι δὲν μποροῦν νὰ τὸ γνωρίζουν. Εἴτε ἀργοπορεῖ, μὲ τὶς αἰώνιες ἀδράνειες καὶ παλιμβουλίες τῶν Τούρκων, σ' ἐπιχειρήσεις πιότερο πολιτικάντικες παρὰ στρατιωτικές· εἴτε τὸν νίκησαν οἱ Ἕλληνες τῆς Ρούμελης, ποὺ κι ἐκεῖνοι πρέπει νὰ ἔχουν ξεσηκωθῆ. Μὰ κι αὐτὸ νὰ γίνηκε, δὲν ἔχει ἄλλο στρατὸ ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία; Ὁσοδήποτε κι ἂν εἶναι ψυχωμένοι οἱ Ἕλληνες, ὁ φοβερὸς ὄγκος τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ δὲν μποροῦσε νὰ μὴν τοὺς σαρώσῃ. Κι εἶναι σκληροὶ πολεμιστές, οἱ Τοῦρκοι. . . Τί γίνηκε ὅμως ὁ τούρκικος στρατός; Ποῦ βρίσκεται, τί κάνει, γιατί δὲ φαίνεται; Τί ἐμποδίζει τὴν πανίσχυρη ὀθωμανικὴ ἀρμάδα, νὰ ρίξῃ εἴκοσι, τριάντα χιλιάδες γενίτσαρους καὶ ζεϊμπέκηδες στὶς ἀκρογιαλιὲς τῆς Τσακωνιᾶς καὶ τῆς Μεσσηνίας; Γιὰ τὸ ἑλληνικὸ μυαλὸ τοῦ Μίχαλου, εἶναι μυστήριο πῶς δὲ γίνονται αὐτὰ τὰ ἁπλούστατα πράματα. Τοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ φανταστῇ πὼς οἱ λιγοστοὶ Ἕλληνες τῆς Ρούμελης εἶναι σὲ θέση νὰ κρατήσουν τ' ἀμέτρητα φουσάτα τοῦ σουλτάνου· πὼς τὰ παλιοκάικα τῶν Ὑδραίων μποροῦν ν' ἀπαγορέψουν τὸ Αἰγαῖο στὸ φοβερὸ στόλο τοῦ καπουδᾶν πασᾶ. Κι ὅμως, ἔτσι πρέπει νά 'ναι· καμιὰ ἄλλη λογικὴ λύση δὲν χωρεῖ. Ὁ τρομερὸς κολοσσὸς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας δείχνεται ἀνίσχυρος. Ἀπὸ τὴν παλιὰ δύναμη, τοῦ ἀπόμειναν μόνον ὁ σκελετὸς καὶ τὰ μούσκουλα· τοῦ λείπουν τὸ μυαλό, ἡ καρδιά, τὸ νεῦρο. Αὐτοὶ οἱ παράγοντες ξανεμίστηκαν, αἰῶνες τώρα, στὸν καφενὲ καὶ στὸ χαρέμι· διαλύθηκαν στὴ μικροπολιτικὴ τῆς ραδιουργίας καὶ τοῦ μπαξισιοῦ· πνίγηκαν στὸ ραχάτι τοῦ ἀφέντη, τοῦ συνηθισμένου νὰ τὸν τρέφουν οἱ σκλάβοι του.

Οἱ ἀγάδες τοῦ καφενὲ μποροῦν νὰ πιστεύουν στὴν πιθανὴ βοήθεια τοῦ Ἀλλὰχ καὶ τοῦ σουλτάνου (πιότερο στὴν πρώτη παρὰ στὴ δεύτερη). Ὁ Ἐσρέφμπεης ὅμως, τὸ γένος Μίχαλος Ρούσης, δὲν εἶναι τόσο ἠλίθιος. Ξέρει πὼς οἱ Ἕλληνες θὰ τὴν πάρουν τὴν Τριπολιτζά. Ξέρει πὼς ἂν

πέση αἰχμάλωτος στὰ χέρια τοῦ Κολοκοτρώνη, τίποτα δὲν τὸν γλιτώνει. Ἑπομένως δὲν πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ πέση στὰ χέρια τοῦ Κολοκοτρώνη. Μὰ πῶς θὰ τὸ καταφέρη αὐτό ; Πῶς ; Νά, τὸ πρόβλημα, ποὺ μέρες καὶ νύχτες τυραγνάει τὸ μυαλό του. Ὁ καιρὸς περνάει, καὶ λύση δὲ βρίσκει. Νὰ φύγη ; Πῶς, κι ἀπὸ ποῦ; Οἱ γραμμὲς τῶν πολιορκητῶν εἶναι ἀπέραστες· μὰ καὶ νὰ καταφέρη νὰ τὶς περάση, ποῦ νὰ πάη ; Ὅλος ὁ ἑλληνικὸς πιὰ Μοριάς, εἶναι γι' αὐτὸν γῆς ἀπαγορευμένη. Θά 'πρεπε νὰ φύγη κρυφὰ γιὰ τὴν 'Ασία ἢ τὴν Εὐρώπη. 'Ακατόρθωτα πράματα. . .

Νὰ μείνη ἐδῶ ποὺ βρίσκεται, μανουβράροντας καὶ καιροσκοπώντας ; 'Επικίντυνο παιχνίδι. . . Νὰ πρόσπεφτε τὴ στερνὴ στιγμή, στοὺς προεστούς, τοὺς δεσποτάδες, ποὺ θὰ τοὺς λευτέρωναν οἱ νικητές; Νὰ ἔδειχνε μετάνοια, μήπως καὶ τὸν λυπόντανε ; Ἂν ὅμως δὲν τὸν λυπόντανε ; Κι ὕστερα, ἡ λοιμικὴ εἶχε χιμήξει στὸ κατώγι τοῦ σαραγιοῦ· προεστοὶ καὶ δεσποτάδες πέθαιναν σὰν τὶς μύγες. Δὲ θά 'βρισκε οὔτ' ἕνα ζωντανὸ ὁ Κολοκοτρώνης, ὅταν θά 'μπαινε στὴν Τριπολιτζά. 'Εξ ἄλλου ποιὸς τοῦ ἐγγυᾶται πὼς δὲ θὰ τὸν ξεπαστρέψη κι αὐτόν, τὸ Μίχαλο Ρούση, ἡ λοιμική ;

Ὁ καιρὸς περνάει, καὶ λύση δὲ βρίσκει. Δὲν ὑπάρχει λύση· μόνον πιθανότητες, κι αὐτὲς ἂν βοηθήση ἡ τύχη. Μὰ πῶς νὰ βασίση ὁ ἄνθρωπος τὴ ζωή του πάνω σὲ τύχη καὶ πιθανότητες ; Ὁ ἄνθρωπος ποὺ θέλει νὰ ζήση, νὰ ζήση ὁπωσδήποτε. Ὁ Μίχαλος συλλογιέται πὼς τόσοι καὶ τόσοι πεθαίνουν συνειδητά, γιὰ μιὰ ἰδέα. Κι ἄλλοτε ἀντίκρισε διανοητικὰ τὴν περίπτωση ἑνὸς τέτοιου θανάτου. Ἂν οἱ περιστάσεις τὸν ἔφεραν νὰ πολεμήση μαζὶ μὲ τοὺς ἀδερφούς του, τοὺς Ἕλληνες, θὰ προχωροῦσε συνειδητὰ στὸ θάνατο γιὰ τὴν 'Ιδέα. 'Εκεῖνο ὅμως ποὺ τὸν ἔκανε νὰ ἐπαναστατῆ, ἦταν ὁ ἀνόητος θάνατος. Νὰ πεθάνης πολεμώντας, ναί· ὄχι ὅμως νὰ σὲ σφάξουν οἱ Τοῦρκοι, θύμα τῶν κοτζαμπασέικων ραδιουργιῶν. Ἢ νὰ σὲ μουσκετάρουν οἱ Ἕλληνες, μὲ τὴ ντροπὴ τοῦ ἐξωμότη, τοῦ προδότη. . .

Μοναδική χαρά, μέσ' στὴν ἀφόρητη ἀγωνία, τοῦ ἀπόμενε ἡ Βαγγελιώ. Σ' αὐτὴ ξομολογιόταν καὶ τὸν πιὸ ἀπόκρυφο στοχασμό του, καὶ τὸ παραμικρότερο κίνημα τῆς ψυχῆς του. Ἔνιωθε τὴν κατανόηση στὰ μάτια της, γιατὶ ἡ γυναίκα δὲ μιλοῦσε ποτέ. Τὸν ἄκουγε σιωπηλή, κι ὁ νοῦς της βρισκόταν μακριά. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού τῆς ὁμολόγησε πὼς δὲν ἦταν Τοῦρκος μὰ ἐξωμότης χριστιανός, κάτι ἄλλαξε ἐντός της, ἀπότομα. Χωρὶς νὰ γκρεμιστῆ ἡ παντοδύναμη ἀγάπη πού 'νιωσε ἄξαφνα γιὰ τὸν ὄμορφό της ἀφέντη, ἡ αὐθόρμητη κοπελούδα τῆς πρώτης μέρας ἔπαθε ριζικὴ μεταμόρφωση. Ἴσως ἀπόχτησε τὸ συναίσθημα τοῦ δικοῦ της δυναμισμοῦ στὸ σύνδεσμό τους· ἴσως πλάι στὸν ἔρωτα νὰ γεννήθηκε ὁ οἶκτος γιὰ τὸν ἀδύνατον ἄντρα, δημιουργώντας στὴν ψυχή της τὸ πλέγμα τῆς « ἐρωμένης μητέρας ». Ὅσο περνοῦσε ὁ καιρός, τόσο πιὸ πολὺ ἔνιωθε ὁ Μίχαλος τὴ δυναμικὴ κυριαρχία της ἀπάνω του. Φοβόταν τὸ μάτι της, πού 'γινε ἐπίμονο καὶ σκληρό· τὶς σιωπές της, πού 'κρυβαν ἔντονη σκέψη· τ' ἀσάλευτα χαρακτηριστικά της, πού μαρτυροῦσαν δύναμη κι ἀποφασιστικότητα. Τὸν τελευταῖο καιρὸ ἄρχισαν νὰ γίνωνται παράξενα τὰ φερσίματά της. Ἐνῶ, ὡς τώρα, δὲ ζήτησε νὰ βγῆ ποτὲ ἀπ' τὸ κονάκι, τοῦ δήλωσε μιὰ μέρα, ὁλότελ' ἀναπάντεχα, πὼς τὸ βράδυ θὰ πήγαινε περίπατο. Ὁ Μίχαλος δὲν εἶχε ἀντίρρηση, μόνο πού τῆς πρότεινε νὰ τὴ συνοδέψη.

— Δὲν ὑπάρχει λόγος. Θὰ βγῶ μονάχη.

— Μονάχη ; Ποῦ θὰ πᾶς ; Εἶναι καιρὸς νὰ τριγυρνάη μιὰ γυναίκα, καὶ μάλιστα Ρωμιά, μονάχη στὴν ἀναρχούμενη Τριπολιτζά ;

— Δικός μου λογαριασμός.

— Νὰ μὲ συμπαθᾶς ! Εἶναι καὶ δικός μου ! Σοῦ τὸ ἀπαγορεύω !

— Δὲν ἔχεις δικαίωμα ! Μὴν ξεχνᾶς πὼς μοῦ 'δωσες τὴ λευτεριά μου !

— Ἔχω τὸ δικαίωμα τῆς ἀγάπης μας !

— Κολοκύθια μὲ τὴ ρίγανη! Θὰ βγαίνω ὅταν θέλω κι ὅπως θέλω! Δὲ δέχομαι συζήτηση. Τ' ἀκοῦς;

Ὑποτάχτηκε στὸ θέλημά της, μὲ δυσφορία στὴν ἀρχή, ποὺ σύντομα ξανεμίστηκε. Κάτι τοῦ 'λεγε πὼς πρέπει νὰ τῆς ἔχη ἐμπιστοσύνη· πὼς ὅ,τι κάνει ἡ Βαγγελιώ, εἶναι καλῶς καμωμένο. Μόνο ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ καταλάβη τί σημασία εἶχαν οἱ μοναχικοὶ περίπατοι τῆς γυναίκας, ποὺ βαστοῦσαν πολλὲς φορὲς ὣς ἀργὰ τὴ νύχτα. Σ' ὅλες τὶς ἐρωτήσεις του, ἀποκρινόταν μὲ μονόλογα. « Βόλτα πῆγα, νὰ ξεσκάσω. Μιὰ ρωμέικη φαμίλια ποὺ γνώρισα, πῆγα νὰ ἰδῶ » καὶ τὰ παρόμοια.

Ἄρχισαν νὰ τοῦ μπαίνουν ψύλοι στ' αὐτιά. Ἡ ζήλεια, ποὺ πηγάζει εἴτε ἀπὸ ἀγάπη εἴτε ἀπὸ φιλότιμο, ἀποβλακώνει καὶ τὸν ἐξυπνότερο ἄνθρωπο. Ἡ σκηνὴ ξέσπασε ἕνα βράδυ ποὺ ἡ Βαγγελιὼ γύρισε ἀργά, μετὰ τὶς δέκα, λαχανιασμένη, ξαναμμένη, ὡσὰν ἀπὸ δρόμο πολὺ μακρινό.

— Ἔχεις ἀγαπητικό! Μὲ κερατώνεις, βρωμοθήλυκο!

Τὸν κοίταξε εἰρωνικὰ καὶ σήκωσε τοὺς ὤμους.

— Εἶσαι βλάκας! Ἂν τά 'φτιανα μὲ ἄλλον ἄντρα, θὰ σ' τό 'λεγα καθαρὰ καὶ ξάστερα. Τί ὑποχρέωση ἔχω νὰ σοῦ μένω πιστή;

— Εἶναι γλυκὸ τὸ ψωμί μου!

— Τὸ ψωμὶ ἑνὸς προδότη εἶναι πικρό, ὅταν δὲν ὑπάρχη ἀγάπη στὴ μέση. Μένω κοντά σου μόνο ἐπειδὴ σ' ἀγαπῶ. Αὐτὸ νὰ τὸ νιώσης μιὰ καὶ καλή, καὶ νὰ μ' ἀφήσης ἥσυχη μὲ τὶς χαζομάρες σου!

Ἔσκυψε τὸ κεφάλι, καταλαβαίνοντας τὸ μεγάλο δίκιο τῆς γυναίκας...

— Ἐπὶ τέλους, εἶπε μὲ φωνὴ παραπονιάρικη, δὲν μπορῶ νὰ μάθω κι ἐγώ, ὁ ἄντρας ποὺ ἀγαπᾶς, ποῦ τριγυρνᾶς τὶς νύχτες;

Τὸν κοίταξε μὲ στοργὴ πονεμένης μητέρας.

— Θὰ τὸ μάθης, ὅταν ἔρθη ὁ καιρός...

Ὕστερ' ἀπὸ λίγες μέρες τοῦ ζήτησε χρήματα.

— Τί τὰ θέλεις; ρώτησε χαμογελώντας.

— Τὰ θέλω !
Ἄνοιξε τὸ πουγγί του καὶ τῆς ἔδωσε λίγα γρόσα.
— Νά! Πάρε!
Σήκωσε τοὺς ὤμους μὲ δυσφορία.
— Δὲ σοῦ ζητῶ χαρτζιλίκι. Θέλω παράδες. Κατάλαβες ;
— Παράδες ; Πόσους παράδες ;
— Χίλια γρόσα.
— Δὲν εἶσαι στὰ καλά σου !
Εἶδε τὰ μάτια της στηλωμένα ἀπάνω του, μὲ θέληση δυναμική.
— Σὲ παρακαλῶ, δῶσ' μου χίλια γρόσα. Τὰ θέλω, εἶναι ἀνάγκη.
Τῆς τά 'δωσε. Πῆρε τὴν ἀπόφαση νὰ μὴν τὴ ρωτάη πιά, νὰ τὴν ἀφήνη νὰ κάνη ὅ,τι θέλει. Ἡ ἀγωνία τοῦ θανάτου εἶχε σκάψει τὴν ψυχική του ἀντοχή. Θλιβερός, ἄβουλος, ἀδύνατος, παρατήθηκε στὰ χέρια τοῦ μοναδικοῦ ἀνθρώπου ποὺ νοιαζόταν γι' αὐτόν. Κι ὕστερα, κάθε σκέψη ξένη στὸ μαρτύριό του, τὸν κούραζε, τὸν ἄφηνε ἀδιάφορο. « Ἂν τῆς κάνω δυσκολίες, συλλογιζόταν, θὰ μὲ παρατήση. Καὶ τί θ' ἀπογίνω μοναχός μου ; »
Ὁ Αὔγουστος μπῆκε καυτερός. Στοὺς δρόμους τῆς Τριπολιτζᾶς δὲν ἔβλεπες παρὰ φαντάσματα νὰ συνοδεύουν νεκρούς. Δὲν ἦταν τόσο ἡ πείνα (ἀνάμεσα σὲ πολιορκητὲς καὶ μπλοκαρισμένους εἶχε ἀνοίξει ἐμπόριο τροφίμων, πράμα ποὺ ἔκανε τὸ Μίχαλο νὰ σιχαθῆ τὴ μικροατομικὴ ἀφιλοτιμία τοῦ Ρωμιοῦ), ὅσο ἡ λοιμικὴ ποὺ εἶχε ταράξει τοὺς Τριπολιτζῶτες. Οἱ μεγάλοι, ποὺ ὑπόφεραν λιγότερο, ἔμεναν ἀκλόνητοι στὴ φανατισμένη τους ἀπόφαση γιὰ ἄμυνα ὡς τὸ τέλος. Μὰ ὁ δεκατισμένος ἀπ' τὴν ἀρρώστια κι ἀπ' τὴν πείνα λαός, ἄρχισε νὰ βλέπη τὴν κατάσταση μὲ πιὸ ξεκάθαρο μάτι. Κρυφὴ ὀργὴ σιγοφούντωνε γιὰ τοὺς μπέηδες καὶ τοὺς Ἀρβανίτες, ποὺ εἶχαν συγκεντρώσει τὰ τρόφιμα στὰ χέρια τους, καὶ τά 'καναν μαύρη ἀγορὰ θησαυρίζοντας. Καὶ ἤξερε ὁ λαὸς πὼς αὐτὸς θὰ πλήρωνε τὰ σπασμένα, ὅταν θὰ μπαῖναν οἱ Ἕλληνες στὴν Τριπολιτζά· γιατὶ οἱ

τρανοὶ θὰ κατάφερναν ὁπωσδήποτε νὰ γλιτώσουν τὸ κεφάλι καὶ τὰ πλούτη τους. Εἶχαν στὰ χέρια τους ἐγγύηση τοὺς προεστοὺς καὶ τοὺς δεσποτάδες. Ὅσο γιὰ βοήθεια θετικὴ ἀπὸ μέρους τῆς Τουρκιᾶς, δὲν περίμενε κανεὶς τίποτε πιά. Τὸ πῆραν ἀπόφαση πὼς ἡ Σταμποὺλ τοὺς παράτησε στὴν τύχη τους.

Αὐτὴ ἦταν ἡ κατάσταση· κι ὅλοι ἀποροῦσαν πῶς ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἔκανε ἀκόμα τὸ τελικὸ ρεσάλτο, νὰ κόψη τὴν ἀφανισμένη πολιτεία σὰν ὥριμο καρπὸ ἀπ' τὸ δεντρί.

Ἐκεῖνο τὸ βράδυ, ὁ Μίχαλος εἶχε πέσει ἀπὸ νωρίς. Μοναδικὸς ἀντιπερισπασμὸς στὴν ἀγωνιακὴ φροντίδα, τοῦ εἶχε ἀπομείνει ὁ ἐρωτισμός, ὁ τόσο πρόσφορος στὴν ἡδονιστική του ἰδιοσυγκρασία. Χαίρονταν τὴν ὄμορφη ἀγαπητικιά του μὲ ὅλες του τὶς δυνάμεις, καὶ πέρ' ἀπ' αὐτές, ζητώντας τὴ λησμονιὰ στὴν ἐξουθένωση τοῦ κορμιοῦ, στὸ ξεκούρντισμα τῶν νεύρων. Κι ἡ γυναίκα δὲν τοῦ ἀρνιόταν αὐτὴ τὴ χαρά· ἀπεναντίας τὴν ἀποζητοῦσε ἡ νιοξύπνητη καὶ γερὴ της σάρκα. Ὕστερα ἀπὸ μακριὰ παιγνίδια ἀγάπης, βουλιάζανε κι οἱ δυὸ σὲ ὕπνο μολυβένιο.

Ἔτσι γίνηκε καὶ κεῖνο τὸ βράδυ, ὅπως κάθε βράδυ. Κι ὁ Μίχαλος τινάχτηκε ξαφνιασμένος κάτω ἀπ' τὸ χέρι τῆς Βαγγελιῶς, ποὺ τὸν τράνταζε :

— Ξύπνα !

— Τί εἶναι ; Τί τρέχει ;

— Ξύπνα καὶ μὴ φωνάζης. Θὰ σοῦ πῶ...

Ἀνακάθισε στὸ στρῶμα καὶ τὴν κοιτοῦσε παραξενεμένος. Φαίνεται πὼς ἡ Βαγγελιὼ εἶχε σηκωθῆ πολλὴν ὥρα πρωτύτερα. Ἦταν πλυμένη, χτενισμένη, κι εἶχε ντυθῆ κάτι παλιὰ τριμμένα ροῦχα, σὰν κι αὐτὰ ποὺ φοροῦν οἱ χωριάτες τοῦ Μοριᾶ, τὶς καθημερινές.

— Μὰ τί τρέχει, ἐπὶ τέλους ; Ποῦ τὰ βρῆκες αὐτὰ τὰ ροῦχα ;

Ἡ Βαγγελιὼ χαμολέγασε :

— Μὴ ρωτᾶς. Κι ἐσὺ ἔτσι θὰ ντυθῆς...

Καὶ τοῦ 'δειξε, πάνω στὸ μεντέρι, μιὰ κοντὴ χωριάτικη φουστανέλα, μιὰ φέρμελη ἀπὸ ἄσπρο μαλλί, βλαχόκαλτσες, τσαρούχια, ἕνα φέσι, μιὰ κάπα· ὅλα παλιά, τριμμένα, λερωμένα. 'Ο Μίχαλος σήκωσε τοὺς ὤμους μὲ δυσφορία.

— Σὲ παρακαλῶ, ν' ἀφήσης κατὰ μέρος τὰ μυστήρια, καὶ νὰ μιλήσης καθαρά.

Μὰ ἡ γυναίκα ἔκοψε τὸ λόγο μὲ νευρικὴ χειρονομία. Εἶχε στήσει αὐτὶ κι ἀφουγκραζόταν κάποιο ἀδύνατο πνιχτὸ σφύριγμα, ποὺ ἀντηχοῦσε κάτω ἀπ' τὸ παράθυρο. Ἔσκυψε στὸ περβάζι καὶ σφύριξε κι αὐτή.

— Ἕτοιμοι ; ρώτησε μιὰ μουγγὴ φωνή.

— Σὲ δυὸ λεπτά...

'Ο Μίχαλος τινάχτηκε ὄρθιος, κατακίτρινος ἀπὸ ταραχή.

— Ποιὸς εἶναι ; Μὲ ποιὸν μιλᾶς ;

— Σιωπή ! Μὴ φωνάζης !

Καὶ πρόσθεσε χαμηλώνοντας μόλις, μιὰ ἰδέα, τὴ φωνή:

— Εἶναι ὁ παλιός σου ὑπηρέτης, ὁ Πανάγος... Κάνε γρήγορα...

Δὲ ρώτησε τίποτ' ἄλλο· εἶχε καταλάβει. Ντύθηκε γοργὰ τὰ παλιόρουχα, ἔκρυψε στὸ κεμέρι ὅσα χρήματα τοῦ βρίσκονταν πρόχειρα, ἔχωσε δυὸ πιστόλες στὸ σελάχι, τυλίχτηκε στὴν κάπα.

— Ἕτοιμος, μουρμούρισε.

— Πάμε.

Βγῆκαν νυχοπατώντας ἀπ' τὸν ὀντά, καὶ κατέβηκαν στὴ μεγάλη αὐλή. 'Ερημιά· ὅλοι κοιμόνταν. Προχώρησαν κατὰ τοὺς στάβλους, ποὺ βρίσκονταν στὴ βορειοανατολικὴ γωνιὰ τοῦ κονακιοῦ. 'Η πόρτα ἦταν μισανοίχτή. Ἕνα λαδολύχναρο φώτιζε τὸν ὄρθιο ὕπνο τῶν ἀλόγων, ποὺ κοίταζαν τοὺς νυχτερινοὺς ἐπισκέπτες μὲ τ' ἀνήσυχά τους μάτια. 'Ο σεΐζης τῆς νύχτας κειτόταν ξερὸς ἀπὸ τὸν ὕπνο, πάνω σὲ μιὰ στοίβα σανό. Τράβηξαν, μόλις πατώντας, κατὰ τὸν τοῖχο τοῦ βάθους, ὅπου βρίσκονταν ἕνα παραθυράκι. 'Η Βαγγελιὼ τὸ ἄνοιξε μὲ μεγάλη προφύλαξη, γιὰ νὰ μὴν κάνη θόρυβο,

δρασκέλησε τὸ περβάζι καὶ πήδηξε στὸ δρόμο· τὸ ἴδιο ἔκανε κι ὁ Μίχαλος. Μιὰ σκιά, ἕνας ἄντρας ἁρματωμένος, μὲ κοντὴ φουστανέλα καὶ μαντίλι στὸ κεφάλι, ξεκόλλησε ἀπ' τὸ σκοτάδι τοῦ τοίχου κι ἦρθε κατὰ πάνω τους. Ἦταν ὁ Πανάγος.

— Πάμε.

Ἔσκισαν γοργὰ τοὺς σκοτεινοὺς δρόμους καὶ τρύπωσαν στὰ σοκάκια τοῦ φτωχομαχαλᾶ, ποὺ ἀκουμποῦσε στὸ δυσμικὸ τεῖχος τῆς πολιτείας, κοντὰ στὴν πόρτα τῆς Καλαμάτας. Ἐκεῖ, σὲ μιὰ γωνιά, μιὰ καινούργια σκιὰ τοὺς περίμενε, ἁρματωμένη κι αὐτή, ἀλλὰ ντυμένη μὲ ἀρβανίτικα τουζλούκια.

— Ἕτοιμοι, ὀρέ ;

— Ἕτοιμοι, μουρμούρισε ὁ Πανάγος.

— Πρὰ ὀρέ, νὰ δίνης τὸν παρὰ πρῶτα.

Ὁ Πανάγος ἔσκυψε κι εἶπε σιγανὰ στὸ Μίχαλο :

— Δῶσ' του πεντακόσια γρόσα.

Τὰ χρήματα μετρήθηκαν κάτω ἀπ' τὸ ἀντιφέγγισμα μιᾶς ἀναμμένης ἴσκας. Ὁ Ἀρβανίτης τά 'χωσε στὸ κεμέρι του.

— Ἀντέστε.

Ἔφτασαν στὰ πόδια τοῦ μεγάλου τοίχου, ποὺ ὑψωνόταν κάθετος κατὰ τὸν ἀφέγγαρο οὐρανό. Προχώρησαν καμιὰ ἑκατοστὴ μέτρα παράλληλά του, καὶ κατέβηκαν σ' ἕνα τάφρο, σκαμμένο μέσ' στὰ θέμελα.

Τὸ σκοτάδι ἦταν πήχτρα. Ὁ Ἀρβανίτης χτύπησε τὸ τσακμάκι του κι ἄναψε ἕνα θειαφοκέρι, ποὺ βιάστηκε νὰ καλύψη τὴ φλόγα μὲ τὴν παλάμη του.

— Πάμε.

Ἡ τρύπα ἑνὸς λαγουμιοῦ πρόβαλε στὸ βάθος τοῦ τάφρου. Πρῶτος χώθηκε ὁ Σκιπετάρος, πίσω ὁ Μίχαλος, ὕστερα ἡ Βαγγελιὼ καὶ στερνὸς ὁ Πανάγος. Μπουσούλησαν μὲ τὰ τέσσερα, μέσ' στὴ μούχλα, τὴ λάσπη καὶ τὴν ὑγρασία, κάπου πενήντα μέτρα. Πλήγιασαν οἱ παλάμες, ξεγδάρθηκαν τὰ γόνατα, κόπηκε ἡ ἀνάσα τους· κι ἔξαφνα, κεῖ ποὺ δὲν τὸ περίμεναν, ἀντίκρισαν, πάνω ἀπ' τὰ κεφάλια

τους, τ' ἀστέρια. Σηκώθηκαν ὀρθοὶ καὶ γέμισαν ἀέρα τὰ κουρασμένα τους πλεμόνια. Μπροστά τους ξαπλωνόταν ὁ κάμπος, τριγυρισμένος ἀπὸ βουνά.

— Φτάκαμε, εἶπε ὁ 'Αρβανίτης, πού βιάστηκε νὰ σβήση τὸ κερί. 'Αντέστε, κι ὁ Θεγὸς μαζί σας.

— Σ' εὐχαριστοῦμε, μπέη μου, μουρμούρισε ὁ Μίχαλος.

— Νὰ φχαριστᾶς τὸ συχωρεμένο τὸ Μουσταφάμπεη, πού ἦταν φίλο δικό μου κι ἀντερφοποιτό. Εἰδ' ἀλλιῶς ὅλο τὸ γρόσια τοῦ ντουνιᾶ νὰ μοῦ 'δινες, σὲ χάλαγα, μὰ νὰ βγῆς δὲ σ' ἄφηνα ποτές. 'Εντεψίζη ἄντρα, ντροπῆς πράμα!

Κι ὁ Σκιπετάρος ἔφτυσε μὲ σιχασιά.

— Πάμε.

'Ο Πανάγος πηγαίνει μπροστά· ξέρει καλὰ τὸ δρόμο. Προχωροῦν κάπου διακόσια μέτρα σκυφτοί, σχεδὸν μπουσουλώντας, γιὰ νὰ μὴ τοὺς δοῦν οἱ τούρκικες βάρδιες τῶν μεντενιῶν, καὶ πέφτουν σὲ μιὰ μικρὴ ρεματιά. 'Ο κίντυνος πέρασε· τώρα μποροῦν νὰ πηγαίνουν ὀρθοὶ καὶ γρήγορα. 'Απὸ τὴ ρεματιὰ ξαναβγαίνουν στὸν κάμπο καὶ προχωροῦν, προχωροῦν. 'Ο Μίχαλος γυρίζει τὸ κεφάλι καὶ βλέπει τὸ μαῦρον ὄγκο τῆς Τριπολιτζᾶς νὰ ξεμακραίνη στὸ βάθος, ὡσὰν κακὸς κι ἀλλόκοτος βραχνάς, πού ἔξι ὁλόκληρους μῆνες τοῦ πλάκωνε τὰ στήθια· πραγματικότητα παράξενη, πού δὲν εἶχε καμιὰ σχέση μὲ τὴ λογική.

Ἄρκεσε νὰ βγῆ ἀπ' τὰ τείχη πού πνίγαν τὴν ψυχή του, γιὰ νὰ δῆ τὴν πραγματικότητα — αὐτὴ πού ζοῦσε ὥς ἐδῶ καὶ μιὰν ὥρα — σὰν κάτι μακρινὸ καὶ λησμονημένο. 'Ανάσαινε μὲ ἀγαλλίαση τὸν ἀέρα τοῦ λεύτερου κάμπου, τὸ αὐγερινὸ ἀγιάζι πού κατέβαινε ἀπ' τὰ βουνὰ γεμάτο ὀσμὲς ὑγρῆς βλάστησης· κι ἔνιωθε τὸν ἑαυτό του ἐλαφρό, δυνατὸ καὶ ἰσορροπημένο, λεύτερο. Ξανάβρισκε τὸν ἑαυτό του, πού τὸν ἔχασε μέσα στὴν κουφόβραση τῆς τούρκικης πολιτείας· κι οὔτε συλλογιζόταν πὼς οἱ περιπέτειές του πρέπει νά 'χαν μακριὰ συνέχεια ἀκόμη· πὼς κίνδυνοι σκαιοὶ τὸν παραφύλαγαν ἐκεῖ πού πήγαινε. 'Αλλὰ ποῦ πήγαινε; Δὲν ἤξερε, οὔτε ἤθελε νὰ μάθη. Οἱ ἄνθρωποι πού τὸν ἀγαποῦσαν, δού-

λεψαν γι' αὐτόν. Δὲν τὸν λησμόνησαν, οἱ ἄνθρωποι ποὺ τὸν ἀγαποῦσαν· δὲν τὸν μίσησαν, δὲν τὸν σιχάθηκαν. Δὲ θὰ τὸν ἀφήσουν ἔτσι. Ἡ διαίσθηση τοῦ 'λεγε πὼς ὅλα θὰ πᾶνε καλά, μόνο καὶ μόνο γιατὶ ὁ Θεὸς τοῦ 'δωσε ἕνα μεγάλο χάρισμα: νὰ εἶναι ἀγαπητὸς στοὺς ἀνθρώπους, παρ' ὅλη τὴν ἀναξιότητά του. Ἴσως κιόλας γι' αὐτό...

Ἔσβησαν τὰ πρῶτα ἀστέρια στὴν ἀνατολή, γλάρωσε ὁ οὐρανός. Κάτι σὰν ὑποψία φωτὸς ἁπλώθηκε στὰ φύλλα τῶν πουρναριῶν, στὶς πέτρες τοῦ βουνοῦ, στὸν κυματισμὸ τοῦ θυμαριοῦ· κόντευε ἡ μέρα. Κι ἄξαφνα ὁ Πανάγος κοντοστάθηκε, ἔβαλε τὰ δάχτυλα στὸ στόμα καὶ σφύριξε δυὸ φορές, σιγανά. Μιὰ παρόμοια σφυριξιὰ τοῦ ἀποκρίθηκε· καὶ πίσω ἀπό 'να δέντρο πρόβαλε ἕνας ἄνθρωπος μὲ φουστανέλα καὶ μακρὺ καριοφίλι στὸ χέρι.

— Ἤρθατε ;

— Ἤρθαμε.

— Πάμε.

Μπροστὰ τὸ παλικάρι, ξοπίσω οἱ ἄλλοι προχωροῦν. Τὸ φῶς τῆς χαραυγῆς αὐγατίζει· ὅλα τὰ πάντα ξεδιαλύνονται τώρα, μέσα σ' ἕνα ὠχροπράσινο ἀντιφέγγισμα. Πάνω σ' ἕνα βράχο δυὸ σκοποί, τυλιγμένοι στὶς κάπες τους — εἶναι ψυχρὴ ἡ βουνίσια χαραυγὴ — στέκονται ἀκίνητοι, στηριγμένοι στὰ καριοφίλια τους. Πιὸ πέρα, πεντέξι ἀγουροξυπνημένα παλικάρια κοιτοῦν τοὺς περαστικούς, μὲ ξαφνιασμένα μάτια. Ἕνα τραγούδι — σκοπὸς τραχύς, σὰν τὶς βουνίσιες πέτρες ποὺ τὸν γέννησαν — ἀντηχεῖ κάπου μακριά. Κι ἡ καρδιὰ τοῦ Μίχαλου ἀναγαλλιάζει. Κόμπος εὐδαιμονίας τυραγνάει τὸ στέρνο του, καὶ νιώθει τὸ δάκρυ νὰ κρυφαναδεύεται στὴν ἄκρη τοῦ ματιοῦ του. Εἶναι ὁ στρατὸς τῆς Ἑλλάδας ποὺ ξυπνάει. Τῆς Ἑλλάδας...

Κάτω ἀπ' τὶς τέσσερες φτελιὲς προβάλλει ἕνα σπιτάκι μικρό, ἐρειπωμένο, μὲ τοὺς ἄσπρους τοίχους ροδισμένους ἀπ' τὶς ἀχτίδες τῆς αὐγῆς. Δυὸ παλικάρια φυλᾶνε τὴ μισανοιχτὴ πόρτα.

— Ξύπνησε ὁ στρατηγός ;

— Ξύπνησε.

Τὸ παλικάρι ποὺ τοὺς ὁδήγησε γυρνάει κατὰ τὸ Μίχαλο.

— Κόπιασε, τοῦ λέει γλυκομίλητα. Ὁ στρατηγὸς σὲ περιμένει.

Ὁ Μίχαλος δρασκελάει τὸ κατώφλι μὲ καρδιὰ λαφιασμένη. Ὁ στρατηγός... Ποιὸς εἶν' ὁ στρατηγός ; Κοντοστέκεται. Ἡ κάμαρα εἶναι μικρή, μίζερη, δίχως ταβάνι. Χάμω, μονάχα πατημένο χῶμα. Ἕνα γιατάκι στὴ γωνιά, στρωμένο βελέντζα χνουδωτή· ἕνα τραπέζι μὲ λυχνάρι ἀναμμένο· δυὸ πάγκοι, μιὰ καρέκλα. Καὶ στὴν καρέκλα, ἕνας γέρος μὲ ἀγαθὴ κατακόκκινη μορφὴ τὸν κοιτάει, μόλις χαμογελαστός. Εἶναι ὁ Ἀντρέας Μερσίνης, κοτζάμπασης Πανωχώρας, στρατηγὸς Τριφυλίας. Ὁ πατέρας τῆς Βαγγελίας, τῆς γυναίκας του. Ὁ πεθερός του...

— Βρὲ Μίχαλε! Βρὲ Κουτομίχαλε! Τί πῆγες κι ἔκανες;

Ὁ Μίχαλος, γονατιστὸς φιλάει τὸ χέρι τοῦ πεθεροῦ του, βρέχοντάς το μὲ δάκρυα.

— Συχώρα, ἀφέντη...

— Τί νὰ σοῦ σχωρέσω, μωρέ ; Τί νὰ σοῦ σχωρέσω;

Ἡ φωνὴ τοῦ Μερσίνη ἦταν μαλακή, γεμάτη κατανόηση καὶ οἶκτο.

— Σήκω καὶ κάτσε νὰ μιλήσωμε. Δὲν ἔχεις καιρὸ μπροστά σου· πρέπει νὰ φύγης τὸ γρηγορώτερο.

Κάθισαν πλάι στὸ τραπέζι, ὁ ἕνας ἀπέναντι στὸν ἄλλον!

— Τί κάνει ἡ Βαγγελία ;

— Τί νὰ κάνη, ἡ ἔρμη! Ἤπιε τὸ φαρμάκι μὲ τὸ χουλιάρι. Τὸν πρῶτο καιρό, δὲν ξέραμε τίποτε — ζῆς, πέθανες... Ἀπὸ κεῖ, ἦρθαν τὰ μαντάτα πὼς ἀλλαξοπίστησες. Ἔτρεξα ἀμέσως στὸν Καστρόπυργο, νὰ δώσω προσταγὴ νὰ μὴν τῆς πῆ κανεὶς τίποτε, νὰ μὴν τὸ μάθη...

— Δὲν τὸ ξέρει ; ρώτησε ὁ Μίχαλος μὲ ἀγωνία.

— Δὲν πρόφταξα· τῆς τό 'χαν πῆ. Τὴ βρῆκα νὰ λιώ-

νη ἀπ' τὴ στεναχώρια, τὴ ντροπή. Ὁ Δωρόθεος ἦταν κοντά της...

Ὁ Μίχαλος πάνιασε ἀπὸ λύσσα, μόλις ἄκουσε αὐτὸ τ' ὄνομα.

— Δὲν τὸν χωνεύεις, ἔ ; Καὶ ποιὸς τὸν χωνεύει ; Τῆς εἶχε πιπιλίσει τὸ μυαλὸ μὲ λόγια κούφια καὶ χοντρά. Τῆς ζητοῦσε τὴν ἄδεια νὰ σὲ ἀφορίσῃ καὶ νὰ χαλάσῃ τὸ γάμο σας.

— Καὶ αὐτὴ δέχτηκε ;

— Ὄχι, μωρέ ! Δὲν δέχτηκε. Πῆρε τὸ μέρος σου καὶ σὲ ὑπερασπίστηκε μὲ χίλια τερτίπια. Ποῦ τὰ κατέβαζε τὸ μυαλό της! Τὴ θάμαζα, τὴ θυγατέρα μου! Μερσινοπούλα στὴν πονηριὰ καὶ τὴν καρδιά. Ἄχ, καρδιά... Σ' ἀγαπάει, βρὲ Κουτομίχαλε! Ἂν δὲ σ' ἀγαποῦσε, τί ἤθελες νὰ σὲ κάνῃ αὐτοῦ ποὺ κατάντησες ;

— Καὶ σύ, πατέρα, μὲ καταδικάζεις ; Μὲ καταδικάζεις χωρὶς νὰ μ' ἀκούσῃς ;

Ὁ Μερσίνης σούρωσε τὰ φρύδια.

— Δὲ σὲ καταδικάζω, μὰ σὲ κρίνω. Δὲν εἶναι λόγος νὰ μοῦ πῇς τὴν ἀπολογία σου. Τὴν ξέρω· ὅλη ἡ Ἑλλάδα τὴν ἔχει στὸ στόμα της. Δὲν ὑπάρχει Ἕλληνας ποὺ νὰ μὴν καταδίκασε τοὺς ἀνθρώπους ποὺ σὲ πρόδωσαν, ὅπως θέλησαν νὰ προδώσουν ὅλο τὸν Ἀγώνα. Ξέρεις πῶς ἐπάνω σ' αὐτὰ τὰ βουνὰ ἀντήχησε ἡ φωνή: « Θάνατος στοὺς κοτζαμπάσηδες;» Τί μὲ κοιτᾶς παραξενεμένος ; Ἐπειδὴ εἶμαι κοτζάμπασης καὶ γώ, ὅπως ἐλόου σου ;

Ὁ Μερσίνης χαμογέλασε καὶ ξακολούθησε:

— Μοῦ 'ρθε καὶ μένα ὁ τεσκερὲς τοῦ καϊμακάμη, νὰ πάω στὴν Τριπολιτζά. Οἱ φίλοι μὲ συμβούλεψαν νὰ βιαστῶ, καὶ θά 'ρθουν κι αὐτοί. Γιὰ καλή μου τύχη, ἀρρώστησα. Ὅταν γίνηκα καλά, ἡ ραδιουργία τους εἶχε βγῆ πιὰ στὰ φόρα. Φχαρίστησα τὸ Θεὸ ποὺ μὲ γλίτωσε, κι ὁρκίστηκα νὰ τοὺς πολεμήσω, μ' ὅλη μου τὴ δύναμη, ὅπου τοὺς βρῶ, ὅπως μπορέσω. Αὐτοὶ εἶναι χειρότεροι ὀχτροὶ τοῦ Γένους κι ἀπ' τοὺς Τούρκους. Ναί, ἔχει δίκιο ὁ Δικαῖος... Σήκωσα λοιπὸν τὰ παλικάρια τῆς Τριφυλίας, κι ἀντάμωσα

τὸν Κολοκοτρώνη. Ἔξι μῆνες τώρα πολεμᾶμε τὴν Τουρκιὰ μὲ τὰ καριοφίλια· μὰ ὁ πόλεμος ποὺ κάνομε μὲ τοὺς κοτζαμπάσηδες εἶναι πιὸ σκληρός... Ἦρθε ὁ πρίντζιπας, ὁ Ὑψηλάντες, ἅγιος ἄνθρωπος, ἀπονήρευτος σὰν παιδί. Εἴπαμε νὰ τὸν βάλωμε ἀρχηγό, ὄχι μόνο γιατὶ τοῦ ἀξίζει, μὰ ποὺ εἶναι ξένος ἄνθρωπος, ξεμακρισμένος ἀπ' τὰ φαρμακωμένα προσωπικά μας. Οἱ κοτζαμπάσηδες σηκώθηκαν νὰ τοῦ βγάλουν τὸ μάτι. Τί ; Ν' ἀφήσουν τοὺς στρατιωτικοὺς νὰ πάρουν τὴν ἐξουσία στὰ χέρια; Οἱ στρατιωτικοὶ νὰ χύνουν τὸ αἷμα τους γιὰ τὴ λευτεριά, κι ἐκεῖνοι, κλεισμένοι στὰ κονάκια τους, νὰ ρουφᾶνε τὸν ἱδρώτα τοῦ Ἕλληνα! Μαζεύτηκαν λοιπὸν στὶς Καλτέτζες καὶ σκάρωσαν μιὰ δική τους Συνέλευση, πολὺ τερτιπλίδικη, τάχα πὼς ἀντιπροσωπεύουν τὸν ἑλληνικὸ λαό! Κι ἄρχισαν τὶς ραδιουργίες, νὰ βγάλουν ἀπ' τὴ μέση τὸν Ὑψηλάντε. Τὸν ἔπιασε σιχασιὰ τὸν πρίντζιπα, καὶ σηκώθηκε νὰ φύγη. Τότε οἱ στρατιῶτες, ποὺ τά 'βλεπαν αὐτά, γίνηκαν θεριά. Τρεῖς χιλιάδες παλικάρια μπλόκαραν τοὺς κοτζαμπάσηδες, καὶ θέλαν νὰ τοὺς σκοτώσουν. Ἂς ἔχουν χάρη στὸν Κολοκοτρώνη, ποὺ τοὺς γλίτωσε.

— Ὁ Κολοκοτρώνης ; Τοὺς γλίτωσε ὁ Κολοκοτρώνης; ἀπόρεσε ὁ Μίχαλος.

— Ναί, κι εἶχε δίκιο. Στὴ θέση ποὺ βρίσκεται σήμερα ἡ Ἐπανάσταση, ὅλοι οἱ Ἕλληνες εἶναι χρειαζούμενοι : κι οἱ ληστάδες, κι οἱ λωποδυταρέοι, κι οἱ φονιάδες, κι οἱ κοτζαμπάσηδες. Ἔχουν ἀκόμη δύναμη στὰ χέρια τους μεγάλη. Ἂν ἀρχίσωμε νὰ τρωγόμαστε ἀναμεταξύ μας, πᾶμε χαμένοι. Πρέπει, μὲ κάθε τρόπο, νὰ συνεννοηθοῦμε· ἤ, ἂν δὲ γίνεται ἀλλιῶς, νὰ δείχνωμε πὼς τάχα εἴμαστε μονιασμένοι. Μόνον ἔτσι μποροῦμε νὰ συγκινήσωμε τὴν Εὐρώπη. Κι ἔχομε τὴν ἀνάγκη της. Κατάλαβες ;

Ὁ Μίχαλος δὲ μίλησε. Ὁ πεθερός του κοίταξε τὸ ρολόι.

— Ἡ ὥρα περνάει, καὶ πρέπει νὰ φύγης. Τὰ κανόνισα ὅλα, μὲ τὸν Πανάγο. Θὰ σὲ κρύψη σὲ μιὰ σπηλιά, πάνω στὴ Δίβρη. Δὲν εἶναι καιρὸς ἀκόμα νὰ φανῆς· θὰ σὲ σφάξουν.

Αργότερα, θὰ δοῦμε τί θὰ γίνη — βλέποντας καὶ κάνοντας. Τώρα ὅμως πρέπει νὰ χαθῆς ἀπὸ προσώπου γῆς, νὰ ξεχαστῆς. Κοίτα μὴν πάρη κανεὶς χαμπάρι τίποτα, γιατὶ χάθηκες. Ἐγὼ θὰ λέω, σ' ὅλον τὸν κόσμο, πὼς πέθανες στὴν Τριπολιτζά, ἀπ' τὴ λοιμική.

Εἶχε ξημερώσει γιὰ καλά· τὸ φῶς τοῦ πρωινοῦ πάλευε μὲ τὴ φλόγα τοῦ λύχνου.

— Ἀλήθεια, εἶπε ὁ Μερσίνης. Τί γίνονται «οἱ ἄλλοι», στὴν Τριπολιτζά;

Ὁ Μίχαλος ἔσκυψε τὸ κεφάλι.

— Τὸ μαρτύριό τους εἶναι φριχτό. Κάλλιο νὰ τοὺς σκότωναν ἀπὸ ξαρχῆς. Πεθαίνουν σὰν τὶς μύγες. Ὁ Χρύσανθος τῆς Μονεμβασιᾶς, ὁ Γερμανὸς Χριστιανουπόλεως κι ὁ διάκος του. Ὁ Ναυπλίου Γρηγόριος, ὁ Δημητσάνης Φιλόθεος, ὁ Μελετόπουλος, ὁ Ἀναγνώστης Κωστόπουλος, ὁ Παπαλέξης, ὁ Ντεληγιάννης...

Βούρκωσαν τὰ μάτια τοῦ γέρου.

— Ἦσαν ὅλοι φίλοι μου... Τοὺς ἀγαποῦσα... Κι ὅμως, ἂν βγαῖναν ζωντανοὶ ἀπ' τὰ χέρια τῶν Τούρκων θὰ πήγαιναν μὲ τοὺς «ἄλλους»...

— Μὲ τοὺς Καλαβρυτινούς; Ὕστερ' ἀπ' αὐτὸ ποὺ τοὺς ἔκαναν;

— Μὴ παραξενεύεσαι· τὸ αἷμα νερὸ δὲ γίνεται· καὶ τὸ συφέρο στέκεται πάνω ἀπ' τὸ μίσος, πάνω ἀπ' τὸ Χάρο... Καὶ νὰ σοῦ πῶ: κάλλιο ποὺ τοὺς ξεκαθάρισε ἡ λοιμική. Μᾶς ἔβγαλε ἀπὸ δύσκολη θέση.

Στὴν πόρτα πρόβαλε ἡ μορφὴ τοῦ Πανάγου.

— Δὲν πρέπει νὰ ἀργοποροῦμε, ἀφεντάδες μου.

Ὁ Μερσίνης σηκώθηκε.

— Ὅ,τι εἴχαμε νὰ ποῦμε τό 'παμε. Νὰ μὴ σὲ κρατῶ ἄλλο.

— Δὲ μοῦ λές, πατέρα, ρώτησε ὁ Μίχαλος. Ἡ Βαγγελία...

— Τί τρέχει μὲ τὴ Βαγγελία;

— Ὕστερ' ἀπ' ὅ,τι γίνηκε... Μὲ θέλει γιὰ ἄντρα της;

Ὁ γέρος χαμογέλασε.

— Ἀμ' ἂν δὲ σ' ἤθελε, βρὲ Κουτομίχαλε, θὰ κάναμε ὅ,τι κάναμε; Ἐκείνη μὲ ξεσήκωσε νὰ σὲ γλιτώσωμε. Τὸ τί τραβήξαμε, δὲ λέγεται. Καὶ δὲ θὰ καταφέρναμε τίποτα, ἂν δὲν ἦταν ἐκείνη ἡ ἄλλη γυναίκα — πῶς τὴν λένε — Βαγγελιώ...

Ὁ Μίχαλος κατέβασε τὸ κεφάλι σαστισμένος, νιώθοντας πόσο σόλοικη ἦταν ἡ θέση του.

— Ποῦ εἶναι την; ρώτησε ὁ Μερσίνης. Τὴν ἄφησες στὴν Τριπολιτζά;

— Ἦρθε μαζί... Ἀπ' ἔξω εἶναι... Δὲν μποροῦσα νὰ μὴν τὴν πάρω... Θὰ φροντίσω ὅμως νὰ τὴ στείλω ἀμέσως στὴν πατρίδα της, στοὺς συγγενεῖς της...

Ἡ μορφὴ τοῦ Μερσίνη σκοτείνιασε.

— Ἄκου, Μίχαλε. Κάτι τέτοια σὲ χαλᾶνε. Ὅ,τι ἔκανες ὣς τώρα, εἶναι βαρύ. Μὰ αὐτὸ πού 'πες, εἶναι ἀκόμα βαρύτερο. Ξέρεις καλὰ πὼς εἶναι ἔρμη στὸν κόσμο, αὐτὴ ἡ κακομοίρα· κι ὅμως, μοῦ λὲς πὼς «θὰ τὴ στείλης στοὺς συγγενεῖς της». Δηλαδὴ θὰ πετάξης στὸ δρόμο, σὰ σκυλί, τὸν ἄνθρωπο ποὺ σ' ἀγαπάει· ποὺ σοῦ γλίτωσε τὴ ζωή! Ντροπῆς!

— Μὲ παρεξήγησες, πατέρα! διαμαρτυρήθηκε ὁ Μίχαλος. Δὲ θὰ τὴν ἀφήσω ἔτσι! Θὰ τὴ σιγουράρω μὲ ὅσα χρήματα χρειάζονται. Θὰ τῆς βρῶ ἕνα καλὸ παιδί, νὰ παντρευτῆ...

— Ναί! Τὰ ξέρω αὐτά... Κοτζαμπασέικες ἀτιμίες! Φτού! Λοιπόν, ὄχι. Θὰ τὴν κρατήσης κοντά σου, ὅσο ζῆς! Γιὰ τιμωρία σου!

— Γιὰ τιμωρία μου, ἢ τιμωρία τῆς θυγατέρας σου; Ἡ ἀγαπητικιὰ τοῦ ἀντρός της μέσα στὸ ἴδιο σπίτι...

— Τιμωρία κι αὐτηνῆς... Νὰ μάθη νὰ σ' ἀγαπάη, τέτοιος ποὺ εἶσαι...

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ

Ἡ Εὐαγγελία Σπυροπούλου κι ὁ Μίχαλος Ρούσης.

*

Περπάτησαν τρεῖς μέρες καὶ τρεῖς νύχτες. Μπροστὰ ὁ Πανάγος, πίσω ἡ Βαγγελιὼ καὶ στερνὸς ὁ Μίχαλος, ποὺ δὲ βρῆκε οὔτε ἕνα γαϊδούρι ν' ἀγοράση, νὰ ξαποστάση τὰ πληγιασμένα ἀπὸ τὸ δρόμο ποδάρια του. Οἱ ἄλλοι δυὸ δὲν εἶχαν ἀνάγκη, ἦσαν συνηθισμένοι. 'Ανέβηκαν τὸ ρέμα τοῦ Ρουφιᾶ· ὕστερα στρίψαν δεξιὰ καὶ πῆραν τὰ βουνά. Ὁ Μίχαλος δὲν τά 'ξερε τὰ μέρη τοῦτα· ἦσαν κατάμερα τοῦ πεθεροῦ του. 'Απόφευγαν νὰ μποῦν στὰ χωράφια, κι ἀναγκάζονταν νὰ κάνουν μεγάλα ξεστρατίσματα. Ὁ Μερσίνης εἶχε γεμίσει τὰ δισάκια τους μὲ κρέας, ψωμί, τυρὶ καὶ κρασί. 'Απὸ δροσερὲς βρυσοῦλες, ἄλλο καλό... Καὶ τὴ νύχτα ὕπνος μέσ' στὴν κάπα, κάτω ἀπ' τὰ δέντρα.

Τὸ πρωὶ τῆς τρίτης μέρας φτάσαν σ' ἕνα φαράγγι ἐρημικό. Πρέπει νὰ βρίσκονταν πολὺ ψηλά, ἂν κρίνη κανεὶς ἀπὸ τὰ λάτια ποὺ τὸ γέμιζαν. Στὴ βάση ἑνὸς βράχου, μισοκρυμμένο μέσ' στὶς φτέρες, πρόβαλε τὸ ἄνοιγμα μιᾶς σπηλιᾶς. 'Εκεῖ θὰ κόνευαν. Ἡ σπηλιὰ ἦταν βαθιά, ὑγρή, σκοτεινή. Στὸ βάθος της ὀρθωνόταν ἕνας σωρὸς λιθάρια. Ὁ Πανάγος τὰ παραμέρισε καὶ φανέρωσε τὰ πράματα ποὺ ἦσαν κρυμμένα κάτωθέ τους: βελέντζες, ρουχικά, δυὸ τσουκάλια, πινάκια, ἕνα σακὶ ἀλεύρι, ὄσπρια, τραχανάδες, λάδι, βούτυρο κι ἄλλα φαγώσιμα, ἕνα καριοφίλι μὲ μπόλικα μπαρουτόβολα, δυὸ μεγάλα μαχαίρια, ἕνα τσεκούρι.

— Ἐδῶ θὰ μείνετε, εἶπε. Ἐγὼ θὰ φύγω. Εἶναι μονάχη ἡ κυρὰ στὸν Καστρόπυργο, κι ἔρημο τὸ βιός σου. Σ' ἕνα μῆνα θὰ ξανάρθω, νὰ σᾶς φέρω πράματα.

Ἔφυγε· κι ἀπόμειναν μόνοι, μέσ' στὴν ἐρημιὰ τοῦ σιωπηλοῦ βουνοῦ, ποιὸς ξέρει γιὰ πόσον καιρό. . .

Ἡ πρώτη μέρα πέρασε μὲ παρασκευὲς κι ἀπασχολήσεις. Ἔπρεπε, μὲ τὰ πράματα ποὺ εἶχαν, νὰ βολέψουν τὴ ζωή τους. Καθάρισαν τὴ σπηλιὰ — ὄχι μικρὴ δουλειὰ — φτιάσαν τὸ γιατάκι τους, μὲ βελέντζες στρωμένες πάνω σὲ παχὺ στρῶμα ἀπὸ κλαριὰ φτέρης· ἔστησαν τὴν παραστιά τους γιὰ τὸ μαγείρεμα ἔξω ἀπ' τὴ σπηλιά, ταχτοποίησαν τὰ τρόφιμά καὶ τὰ ἐργαλεῖα. Κατόπι, ὁ Μίχαλος ἔκοψε ξύλα. Δύσκολη δουλειὰ γιὰ ἕνα ἀμάθητο. Βόηθησε τὴ Βαγγελιὼ νὰ βάλη τὸ φαῒ στὴ φωτιά, καὶ κουβέντιασε μαζί της ἕνα σπουδαῖο ζήτημα. Πῶς θὰ ζύμωναν ψωμὶ χωρὶς νὰ ἔχουν γάστρα ; Δὲ μπόρεσαν νὰ βροῦν λύση, κι ἀποφάσισαν νὰ κάνουν τηγανόψωμα μὲ λάδι. Τὸ ἀπογεματάκι πῆρε τὸ ντουφέκι του καὶ πῆγε νὰ κυνηγήση. Ἦταν καλὸς κυνηγός. Σκαρφάλωσε τὴν πλαγιὰ τοῦ φαραγγιοῦ, καὶ βγῆκε στὸ δάσος μὲ τὰ λάτια. Ἂν καὶ κουρασμένος ἀπ' τὸν τριήμερο δρόμο, περπάτησε ὧρες ὁλόκληρες κάτω ἀπὸ ψηλὰ δέντρα, ποὺ μόλις ψιθύριζαν στὸ χάδι τοῦ αὐγουστιάτικου ἀνέμου. Ἦταν ἡ πρώτη φορά, ἐδῶ κι ἔξι μῆνες, ποὺ ξανάνιωθε τὸν ἑαυτό του πραγματικὰ λεύτερο, ὁλότελ' ἀπερίσπαστο. Τὰ πουλιὰ τοῦ βουνοῦ πετοῦσαν μπροστά του· οἱ λαγοὶ γλιστροῦσαν στὸ παχὺ στρῶμα τῆς ξερῆς λατοβελόνας. Οὔτε ποὺ τοὺς ἔβλεπε· περπατοῦσε γιὰ νὰ περπατάη, μεθυσμένος ἀπὸ ὕπαιθρο, βουνό, ἥλιο, λευτεριά· βουτηγμένος στὴν ἀτέρμονη εὐδαιμονία τῆς ψυχικῆς εὐφορίας. Ξεδιάλυναν, σιγὰ - σιγά, οἱ στερνοὶ ἀχνοὶ τοῦ πνιχτικοῦ βραχνᾶ, γέμισε τὸ στέρνο του πεποίθηση καὶ δύναμη. Ἤξερε πὼς ἡ περιπέτειά του δὲν πῆρε ἀκόμα τέλος· πὼς τὸν περίμεναν ἡμέρες σκληρὲς καὶ νύχτες ἀβέβαιες. Μὰ ἡ παντοδύ-

ναμη, ἡ περίπου θηλυκιὰ διαίσθησή του, τὸν βεβαίωνε πὼς ὅλα θὰ τέλειωναν καλά.

—"Ολα καλά ! "Ολα καλά ! μονολογοῦσε τραγουδώντας. Ἦταν τόσο χρυσὸς καὶ χλιὸς ὁ ἥλιος ! Τόσο ἀνάλαφρο τὸ δυσμικὸ ἀγέρι, τὸ ποτισμένο στὶς γονιμικὲς ὀσμὲς τῆς βλάστησης ! Καὶ τὰ ἔλατα, κι οἱ φτέρες, καὶ τὰ πουλιὰ ποὺ σιγοτιτίβιζαν· καὶ τὰ πολύχρωμα μαμούνια τοῦ χορταριοῦ. Κι ὅλα τὰ πάντα ἀνάδιναν μιὰ τέτοιαν ἀπόλυτη καὶ γενικὴν ὀμορφιά, ποὺ λὲς καὶ σελάγιζε στοὺς κυματισμοὺς τοῦ αἰθέρα ἡ ὑπέροχη οὐσία τῆς ζωῆς.

Πῆρε τὸ δρόμο τοῦ γυρισμοῦ. Μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ μὴ φτάση μ' ἀδειανὰ τὰ χέρια, σκότωσε δυὸ μαυροπράσινες γκάγιες — πουλιὰ τοῦ βουνοῦ. Κι ὅταν ροβόλησε τὸ φαράγγι, τὸ δειλινὸ εἶχε πέσει γαλήνιο, μαλακὸ μέσ' στὴν ἀχρωματικὴ διαφάνεια τοῦ περιορισμένου τοπίου. "Εδωσε τὸ κυνήγι στὴ Βαγγελιώ, ποὺ πλάι στὴ φωτιὰ παιδευόταν γιὰ τὸ βραδινὸ φαΐ· καὶ κάθισε στὸ ἔμπα τῆς σπηλιᾶς, πάνω σὲ μιὰ πέτρα, ἡδονικὰ κουρασμένος. Ἤπιε τὸ ρακὶ ποὺ τὸν κέρασε ἡ γυναίκα, ἄναψε τὸ τσιμπούκι του, κι ἀπόμεινε κοιτάζοντας τὸ σιγανὸ ἐρχομὸ τῆς νύχτας, μὲ τὴν εὐτυχία τῆς ἀνοησίας.

Ἡ κουβέντα ξετυλίχτηκε ἤρεμη καὶ σιγανή.

— Θὰ μᾶς λείψουν τὰ λαχανικά, εἶπε ὁ Μίχαλος.

— Δὲν βαριέσαι. Τὸ βουνὸ εἶναι γεμάτο ἄγρια χόρτα. Καλὰ εἶναι κι αὐτά . . . Πὲς πὼς τίποτα δὲ θὰ στερηθοῦμε.

— Καὶ τὸ κρέας ;

—"Εχεις τὸ ντουφέκι σου.

— Χμ . . . Τὸ κυνήγι δὲν εἶναι πάντα σίγουρο . . . Κι ὕστερα, ἕν' ἀρνάκι παχὺ - παχὺ . . .

—Ὁ Πανάγος μοῦ εἶπε πὼς πίσω ἀπ' τὸ διάσελο, ὡς μιὰ ὥρα δρόμο, βρίσκεται μιὰ στάνη. Νὰ πᾶς ν' ἀγοράσης τίποτα.

— Θὰ ἔχη τυρὶ καὶ γάλα . . . Ἐκεῖνο ποὺ πεθύμησα, εἶναι τὸ ψάρι. "Οπως πῆγα στὴν Τριπολιτζά, δὲν ἔβαλα στὸ στόμα μου.

— Πολλὰ ζητᾶς...

Τὸ πρῶτο ἀστέρι — ἄσπρο πρὸς τὸ κυανὸ — ἄναψε καὶ στάθηκε ἀκίνητο στὴ κορφὴ ἑνὸς λατιοῦ· κι ἀπὸ κεῖ πῆρε τὸ σιγανὸ δυσμικό του δρόμο, ἀκλουθημένο ἀπὸ τ' ἄλλα ἀδέρφια του. Ἦρθε τὸ σκοτάδι μὲ κύματα ὑγρά, πηχτά, κύλησε στὸ βάθος τοῦ φαραγγιοῦ, κι ὕστερα ἀνέβηκε, σὰν ἀχνός, στὸ ὕψος τῶν δέντρων, πρὸς τὸν οὐρανό. Κάτιασε στὸ βαρύ του ὕπνο τὸ σκυθρωπὸ βουνὸ τῆς νύχτας. Καὶ τὰ ζαγάρια ξύπνησαν. Ἡ ἀπελπισμένη ὑλακὴ τοῦ τσακαλιοῦ μαχαίρωσε τὸ σκότος, μὲ συνοδεία τὸ βαθύφωνο ἀσθματικὸ θρῆνο τῆς μεγάλης κουκουβάγιας. Ἡ Βαγγελιὼ κοίταξε ὁλόγυρα, μὲ μάτι σκοτεινό.

— Μὴ φοβᾶσαι, εἶπε ὁ Μίχαλος.

Σήκωσε τοὺς ὤμους της :

— Τί νὰ φοβηθῶ ;..

Ἔφαγαν τὸ βραδινό τους, πλάι στὴ μισόσβηστη θρακιὰ ποὺ ἀντιφέγγιζε· κι ἀπὸ κεῖ μπῆκαν στὴ σπηλιά, ἄναψαν τὸ λαδολύχναρο καὶ ξάπλωσαν στὸ γιατάκι τους, νὰ κοιμηθοῦν.

Μὰ ὁ ὕπνος δὲν ἔλεγε νὰ 'ρθῆ. Ἦταν οἱ πρῶτες ὧρες ἠρεμίας, ὕστερ' ἀπὸ τὸ μακρόχρονο σάλο, ποὺ ξαναφέρνουν, μπροστὰ στὴν κριτικὴ μνήμη, καὶ σὲ ξετύλιγμα διαδοχικό, ὅλα τὰ περασμένα γεγονότα, ἐκεῖνα ποὺ ἡ ταραχὴ τῆς στιγμῆς τὰ προσπέρασε ἄκριτα. Μέσα στὸ καινούργιο φῶς τῆς ψυχικῆς καὶ διανοητικῆς γαλήνης, τὰ πάντα παίρνουν καινούργια μορφή, καθαρή, σαφῆ, μὲ περίγυρο καλονεταρισμένο. Κι ἄξαφνα νιώθεις πὼς τὰ πάντα δὲν ἦσαν ὅπως τὰ εἶδες στὴ βίωσή τους, ἀλλ' ὅπως τὰ ξεκαθάρισες στὴν κριτικὴ ἀναπόληση.

Ἐξὸν ὅμως ἀπ' αὐτό, στὶς περιπέτειες τοῦ Μίχαλου Ρούση εἶχαν θέση ἄγνωστα γι' αὐτὸν περιστατικά. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ Βαγγελιὼ τὸν ξύπνησε, στὴν Τριπολιτζά, ὡς τὴν ὥρα ποὺ ἔφτασαν στὴ σπηλιὰ τοῦ φαραγγιοῦ, τὰ γεγονότα ξετυλίχτηκαν τόσο γοργὰ κι ἀναπάντεχα, ποὺ δὲ

βρῆκε στιγμὴ νὰ ρωτήση πῶς καὶ γιατὶ γίνηκαν ὅλ' αὐτά. Κι ἡ στιγμὴ ἔφτασε.

— Βαγγελιώ...

— Τί εἶναι;

— Γιά πές μου: Πῶς γίνηκαν ὅλ' αὐτά; Πῶς τὰ κατάφερες;

Ἀκούμπησε ἡ κοπέλα τὸ κεφάλι στὸν ὦμο του· κι ἄρχισε νὰ μιλάη μὲ χαμηλὴ φωνή:

Ὅταν μὲ φώναξε ὁ Μουσταφάμπεης, λίγο πρὶν πεθάνη, μοῦ εἶπε:

«— Βαγγελιώ, τὸν ἀγαπᾶς τὸ Μίχαλο· μὴν τ' ἀρνηθῆς. Τὸ ξέρω, εἶναι καλὸς ἄνθρωπος, ψυχὴ μάλαμα καθάριο. Ἔχεις δῆ ποτέ σου τὸ ἀμόλευτο χρυσάφι; Εἶναι σὰ ζυμάρι· τὸ μαλάζεις μέσ' στὰ δάχτυλά σου ὅπως θέλεις. Τέτοιος εἶναι ὁ Μίχαλος. Τούρκεψε γιὰ νὰ γλιτώση τὸ κεφάλι του· μὰ ἦταν καὶ τὸ πεῖσμα γιὰ τὴ μπαμπεσιὰ ποὺ τοῦ κάναν οἱ δικοί του, οἱ κοτζαμπάσηδες. Οὔτε λόγος ὅμως πὼς μέσα του ἀπόμεινε Ἕλληνας καὶ χριστιανός. Ὁ Κολοκοτρώνης θὰ τὴν πάρη τὴν Τριπολιτζά· κι ἂν τὸν πετύχη ἐδῶ πέρα, θὰ τὸν σφάξη. Πρέπει νὰ τὸν γλιτώσωμε.

»— Τί νὰ γίνη, μπέη μου;

»—Ἐγὼ πεθαίνω· μὰ θὰ σοῦ πῶ τί θὰ κάνης. Ἐσὺ θὰ τὸ κάνης· θὰ τὰ καταφέρης· εἶσαι καπάτσα γυναίκα. Κι ὕστερα τὸν ἀγαπᾶς. Αὐτουνοῦ νὰ μὴν τοῦ πῆς τίποτα· θὰ τὰ κάνη θάλασσα ἀπ' τὴ σύχυσή του. Εἶναι κιοτής, οἱ δυσκολίες τὸν ἀλαλιάζουν. Πρέπει νὰ τὰ βρῆ ὅλα ἕτοιμα. Ἄκου λοιπὸν τί θὰ κάνης· ἅμα περάση κάμποσος καιρός, καὶ δῆς πὼς οἱ Ἕλληνες ρεγουλάρησαν τὸν μπλόκο, θὰ πᾶς νὰ βρῆς τὸν Ἀχμὲτ Τόσκα. Εἶναι μπίμπασης τῶν Ἀρβανιτάδων, φίλος δικός μου. Θὰ τοῦ δώσης αὐτὴ τὴ γραφὴ (μοῦ 'δωσε ἕνα χαρτὶ) καὶ θὰ τοῦ ξηγήσης τί γυρεύεις: νὰ στείλης μήνυμα στὸν Πανάγο, τὸν ὑπηρέτη τοῦ Μίχαλου, στὸν Καστρόπυργο. Ὁ Τόσκας θὰ τὰ καταφέρη· ἔχει φίλους μπιστικοὺς ἀπὸ τὴν ἄλλη μπάντα, στοὺς Ἕλληνες. Νὰ γράψης τοῦ Πανάγου νὰ 'ρθῆ κρυφὰ στὴν Τριπολιτζά, νὰ μιλήση

μὲ τὸν Ἀχμέτ, καὶ νὰ κανονίσουν πῶς θὰ τό σκάσετε. Ὁ σκοπὸς εἶναι νὰ σμίξετε οἱ τρεῖς : ἐσύ, ὁ Πανάγος κι ὁ Ἀχμέτ· καὶ θὰ τὰ καταφέρετε. Ἕνα πράμα σοῦ λέω : θὰ χρειαστῆ πολὺς παρὰς γι' αὐτὴ τὴ δουλειά. Ἄντε, καὶ μὲ τὴν εὐκὴ τοῦ Ἀλλὰχ καὶ τῆς Παναγίας».

Κατάλαβα πὼς τὸ πράμα ἦταν δύσκολο· μὰ ἔπρεπε νὰ γίνη. Γίνηκε ὁ πόλεμος στὰ Βέρβενα, ὅπου τσακίστηκαν οἱ Τοῦρκοι, κι ὁ Κολοκοτρώνης ἄρχισε τὸν μπλόκο.

Ἄφησα νὰ περάση κάμποσος καιρὸς — ὥσπου νὰ πάρη ρέγουλα ὁ στεκάμενος πόλεμος — καὶ πῆγα νὰ βρῶ τὸν Ἀχμὲτ Τόσκα. Μὲ δέχτηκε ἄσκημα. Ὅταν ὅμως τοῦ 'δωσα τὴ γραφὴ τοῦ Μουσταφᾶ, ἄλλαξε μὲ μιᾶς. Μὲ ρώτησε τί θέλω· κι ὅταν τοῦ εἶπα, κούνησε τὸ κεφάλι.

— Δύσκολο πράμα γυρεύεις, ὀρὲ τσούπρα ! Ποῦ νὰ τὸ πετυχαίνη, ὀρέ, αὐτὸ τὸ Πανάγο· πῶς νὰ τοῦ στέλνη χαμπέρι ;

— Ἅμα θελήσης ἐσύ, καπετάνιο μου, ὅλα γίνονται.

Χαμογέλασε κι ἔστριψε τὸ μουστάκι του.

— Ἄιντε ὀρέ, καὶ τὸ κάνω ! Δὲ σοῦ χαλάω χατίρι ἐσένα.

Κατάλαβα πὼς θὰ εἶχα ἄσκημα μπλεξίματα μαζί του· Μὰ τί νὰ γίνη ; Χρειαζόταν μεγάλη μαστοριά, καὶ τὴ δουλειά μου νὰ κάνω καὶ λάδι νὰ βγῶ. Τοῦ χαμογέλασα :

— Θὰ σοῦ χρωστάω χάρη, καπετάνιο μου . . .

— Νὰ μὴ χρωστᾶς τίποτας, γκιουζὲλ χανούμ ! Τὸ χάρη σου νὰ τὸ πλερώνης. Νισάφι νὰ τὸ κάνης, κουζούμ !

Κι ἄρχισαν τὰ σύρτα φέρτα.

Πέρασαν εἴκοσι μέρες, χωρὶς ὁ Τόσκας νὰ καταφέρη τίποτα· δὲν ἔβρισκ' εὐκαιρία. Ἔτσι μοῦ 'λεγε· καὶ δὲν ἤξερα ἂν ἔλεγε ἀλήθεια ἢ ψέματα, γιὰ νὰ καταφέρη ἐκεῖνο ποὺ τοῦ μπῆκε στὸ μυαλό, καὶ νὰ μὲ παρατήση σύξυλη κατόπι. Ἂν εἶχε τέτοιο σκοπό, πάτησε τὴν πίτα ὁ παλιομουρντάρης !

Ἕνα βράδυ μὲ παίρνει καταμέρος καὶ μοῦ λέει :

— Ἄιντε, γιαβρούμ, καὶ κάτι θὰ γένεται.

Μοῦ ξήγησε πὼς κάθε νύχτα ἔβγαινε κρυφὰ ἀπὸ τὸ κάστρο, συναντιόταν, κοντὰ στὴ Γράνα, μὲ κάτι Μανιάτες τοῦ Μαυρομιχάλη καὶ κάναν ἐμπόριο. Παῖρναν οἱ 'Αρβανίτες ψωμί, τυρί, κρέας ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, καὶ τὰ πλέρωναν μὲ παράδες κι ἄλλα τεφαρίκια. Ὁ 'Αχμὲτ ὅλο συλλογιζόταν τὴ δουλειά μας, ἀλλὰ δὲν ἔβρισκε τὸ χρειαζούμενο ἄνθρωπο. Ὥσπου μιὰ νύχτα ἔμαθε, ἀπό 'ναν Μανιάτη, πὼς στὸ ὀρδὶ τοῦ Μῆτρο Πέτροβα βρισκόταν ἕνα γνωστό του παλικάρι, Νικολὸ Φωτεινάκο τὸν ἔλεγαν. Τοῦ μήνυσε πὼς ἤθελε νὰ τὸν δῆ. Τὴν ἄλλη νύχτα ἦρθε ὁ Φωτεινάκος. Τοῦ ξήγησε ὁ 'Αχμὲτ τί ἤθελε, καὶ τοῦ ποσχέθηκε χίλια γρόσια ἂν ἔκανε τὴ δουλειά. Ὁ Φωτεινάκος δέχτηκε. Πῆρε ἄδεια ἀπ' τὸ Μῆτρο Πέτροβα, τάχα πὼς πάει στὸ χωριό του ν' ἀλλάξη, καὶ πετάχτηκε στὸν Καστρόπυργο, ὅπου βρῆκε τὸν Πανάγο, καὶ τοῦ 'πε τὰ καθέκαστα. Ὁ Πανάγος, ἀφοῦ μίλησε μὲ τὴ γυναίκα σου, πῆγε καὶ βρῆκε τὸν πεθερό σου στ' ὀρδί του, ἔξω ἀπ' τὴν Τριπολιτζά, ὅπου κανόνισαν ὅλα τὰ πάντα· κι ἔστειλαν μήνυμα στὸν 'Αχμὲτ Τόσκα, μὲ τὸ Φωτεινάκο, πὼς εἶναι ἕτοιμοι.

—'Απόψε τὸ νύχτα, ἀποτέλειωσε τὴν κουβέντα ὁ 'Αχμέτ, ἐκεῖνο τὸ Νικολὸ θὰ μοῦ φέρνη τὸ Πανάγο, τὸ δοῦλο τοῦ ἀφέντη σου. Θὰ τὸ κουβαλήσω κρυφὰ στὸ Τριπολιτζά, θὰ τὸ κρύβω σπίτι μου. Κι αὔριο νύχτα, κοντὰ πουρνό, θά 'ρχεται τὸ Πανάγο νὰ σᾶς παίρνη. Νά 'χετε φορεμένα ρωμέικα σκουτιά· φτωχὰ νὰ εἶναι. 'Εγὼ θὰ σᾶς βγαίνω σίγουρ' ἀπὸ Τριπολιτζά. Καρσί, στὸ Γράνα, σᾶς περιμένει τὸ καπετὰν 'Αντρέα Μερσίνη. Ἄιντε μπακαλούμ, πὲς πὼς γίνηκε τὸ δουλειά.

Ἔσκυψα καὶ τοῦ φίλησα τὸ χέρι.

— Σ' εὐχαριστῶ, καπετάνιο μου ! Μᾶς γλίτωσες τὴ ζωή. Πῶς νὰ τὸ ξεπληρώσωμε ; Ὅ,τι γυρέψης θὰ τὸ ἔχης. . . Μόνο ποὺ δὲν κρατᾶμε μαζί μας παρά. Θὰ σ' τὰ στείλη ὁ καπετὰν Μερσίνης.

Ἔστριψε τὸ μουστάκι καὶ χαμογέλασε.

— Τί νὰ τὸ κάνη τὸ παρά, ὀρὲ τσούπρα ; Γεμάτο εἶν'

τὸ κεμέρι, πλιάτσικο μπόλικο ἔγινε. Πλερώνεται μὲ παρὰ τέτοιο χατίρι, ὀρέ ;

Δὲν εἶπε ἄλλο λόγο. Μὰ κατάλαβα πὼς τίποτα δὲν μποροῦσε νὰ γυρίσῃ τ' ἀρβανίτικο κεφάλι του...

Ἡ Βαγγελιὼ σώπασε.

— Καὶ λοιπόν ; ρώτησε ὁ Μίχαλος μὲ μάτι σκοτεινό, σαγόνι τρεμάμενο. Λοιπόν ;

Ἡ γυναίκα χαμογέλασε πικρά, κουρασμένα.

— Ἂν εἶχες μυαλό, δὲ θὰ ρωτοῦσες...

Ὅπως πέσαν στὸ γιατάκι καὶ σβῆσαν τὸ λύχνο, χίμηξε ἡ νύχτα τοῦ βουνοῦ μέσ' στὴ σπηλιά, μὲ τὴν ὑπόκωφη βοὴ τῆς ἀπόλυτης σιωπῆς, ποὺ τὴν ἔκοβε, ποῦ καὶ ποῦ, τὸ οὔρλιασμα πεινασμένου τσακαλιοῦ, ἡ ἀνάσα πουλιοῦ κοιμισμένου, τὸ πέσιμο λατοβελονιοῦ στὴ μαλακὴ γῆς. Μονάχα τὸ νερὸ τῆς πλαϊνῆς βρυσούλας κελάριζε τόσο ἰσόχρονα καὶ ρυθμικά, ποὺ λὲς καὶ ἦταν ἡ μοναδικὴ ἠχηρὴ σιωπὴ μέσ' στὸ θόρυβο τῆς σιγαλιᾶς.

Ἡ γυναίκα ἀπόμεινε ἀσάλευτη στὴ γωνιά, μὲ τὸ κεφάλι κρυμμένο στὰ γυμνά της μπράτσα, ἕτοιμη νὰ δεχτῆ, δίχως παράπονο, τὴ μοιραία πληρωμὴ τῆς θυσίας της... Ἡ γυναίκα ποὺ ἀγαποῦσε· ποὺ σκόρπιζε τὴν ἀγάπη χαραμίζοντας τὴν ψυχή της σταλαγματιὰ - σταλαγματιά. Ἡ γυναίκα πού 'ξερε πὼς στὴν ἄκρη τοῦ πάθους της τὴν πρόσμενε ἡ δυστυχία, ὁ θάνατος. Ποὺ τό 'ξερε καὶ χαμογελοῦσε.

Κι ὁ ἄντρας ἔτρεμε σύγκορμος. Ἔνιωθε τὸν ἑαυτό του μικρό, ἐλάχιστο, κωμικὸ μέσα στὴ ζωή, ποὺ τὴ γέμιζαν τέτοιες τεράστιες κι ἀφανεῖς δυνάμεις. Ἔνιωσε τὴν ποταπότητα τῆς ἄχρηστης ὕπαρξής του· τὴ θεϊκὴ ἀδικία νὰ κρατάῃ τὴν πρόστυχη ἐλαφρόπετρα στὴ ζωή, σπαταλώντας ἀτίμητο χρυσάφι. Κι ἔκλαψε... Εἶχε πρόχειρα πάντοτε τὰ δάκρυα. Δάκρυα φτηνά, ποὺ κύλησαν δίχως νὰ σκάψουν τὴ μικροεγωιστική του φάτσα. Ἅπλωσε τὰ χέρια του καὶ συναπάντησε τὸ ψυχρό, τὸ ἀδρανὲς κορμί. Τὸ τράβηξε κοντά του· κι ἐκεῖνο ἦρθε. Ἦταν ἄβουλο καὶ μαλακό, ὡσὰν νὰ εἶχε στερέψει σύρριζα ὁ κρουνὸς τῆς ἡδονῆς. Τὴν ἀγάπησε μὲ ἀπελπισία·

κι ὕστερα μαζεμένος στὴ γωνιά του, ἀτένιζε τὴ νύχτα μὲ μάτια ὀρθάνοιχτα. Καὶ χόρευε μπροστὰ στὶς ξανοιχτὲς κόρες τους ἡ ἀπεχθὴς εἰκόνα : ἡ Βαγγελιὼ στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ Ἀρβανίτη, θερμή, νευρική, τεντωμένη σὰ δοξάρι, παλλόμενη σὰ φτερὸ περιστεριοῦ στὸν ἄνεμο, γεμάτη ἡδονὴ κι ἱμέρους διαιώνισης. Ὅπως ἄλλοτε μ' αὐτόν . . . Ἄλλοτε . . . Κι ὁ Σατανάς, σκυμμένος μέσ' στ' αὐτί του, τοῦ μουρμούριζε : «Ὕστερ' ἀπὸ κεῖνον, πᾶς πιὰ ἐσύ . . . Πᾶς πιὰ ἐσύ . . .» Ὅσο γιὰ τὴ γυναίκα, αὐτὴ βαριανασαίνει μὲ μάτια κλειστά. Νιώθει πὼς ἡ ἐκβιαστικὴ ἐπαφὴ τοῦ σιχαμένου κορμιοῦ, πλήγωσε βαθιὰ τὸν αἰσθησιασμό της· πὼς ἡ ἀπεχθὴς εἰκόνα θὰ παιδεύη γιὰ πάντα τὴ μνήμη της. Δὲν ἦταν πιὰ ὁ ἀγαπημένος ἄντρας ποὺ τὴ χάιδευε, μὰ ὁ μισητὸς βιαστής.

Κι ἔκλαψε· γιατὶ κατάλαβε πὼς δὲ θά 'νιωθε ἡδονὴ πιά, ὥσπου νὰ πεθάνη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ

Ὁ Μίχαλος Ρούσης ξαναβρίσκει σιγὰ - σιγὰ τὸν ἑαυτό του.

*

Οἱ μέρες κυλοῦσαν τὸ ἴδιο παρόμοιες σὲ λόγια κι ἀσχολίες. Ξύπνημα μὲ τὴ χαραυγή, πλύσιμο στὴν πηγὴ μὲ τὸ κρύο νερό, κολατσό. Ὕστερα ὁ Μίχαλος πήγαινε κυνήγι. Ἔπαιρνε δηλαδὴ τὸ ντουφέκι του καὶ τριγυρνοῦσε στὰ βουνά, ὡς τὸ μεσημέρι· χτυποῦσε κανένα λαγὸ ἢ πέρδικα, ποὺ ἦταν ἡ βάση τῆς τροφῆς τους. Τὸ μεσημέρι φαγητό. Κατόπι παρουσιάζονταν διάφορες δουλειές, ποὺ βαστοῦσαν ὅλο τὸ ἀπομεσήμερο. Τὸ δειλινὸ ἔκανε καινούργιο μοναχικὸ περίπατο, ἤρεμο καὶ κοντινό. Μὲ τὸ σοῦρπο πάλι φαΐ, πλάι στὴ μισόσβηστη φωτιά. Καὶ πρὶν ἔρθη τὸ σκοτάδι, πέφταν κι οἱ δυὸ στὸ κρεβάτι. Εἶναι καταθλιπτικὴ ἡ νύχτα στὸ βουνό.

Ἡ Βαγγελιὼ εἶχε κι αὐτὴ τὶς ἀσχολίες της. Δὲν εἶναι μικρὸ πράμα ἡ οἰκιακὴ οἰκονομία σὲ μιὰ βουνίσια ἐρημιά: σκούπισμα τῆς σπηλιᾶς, σιάξιμο τῶν κρεβατιῶν, πλύσιμο ρούχων, μαγειρικὴ κι ἕνα σωρὸ ἄλλες μικροδουλειές. Ὁ Μίχαλος βρῆκε τὴ στάνη ποὺ τοῦ ὑπέδειξε ὁ Πανάγος, κι ἀγόρασε ἀπ' τὸν τσέλιγγα μιὰ κατσίκα, μιά προβατίνα καὶ μερικὲς κότες. Ὅλ' αὐτὰ τὰ ζωντανὰ θέλαν κόπο καὶ λάτρα, ποὺ ἔπεσε στοὺς ὤμους τῆς γυναίκας. Ἔτσι ὅμως εἶχαν τὸ γάλα τους, τ' αὐγά τους. Κάθε Σάββατο, ὁ Μίχαλος κατέβαινε στὴ στάνη, καὶ γύριζε φορτωμένος κρέας καὶ τυρί, πάντα κουρασμένος ἀπ' τὸ φορτίο καὶ τὴν ἀνηφοριά. Τὸν διασκέδαζε ὅμως αὐτὴ ἡ βδομαδιάτικη ἐκδρομή· ἦταν ἡ

μοναδική εὐκαιρία νὰ δῆ κανέναν ἄνθρωπο, νὰ μάθη κανένα νέο.

Ὁ τσέλιγκας τὸν ὑποδεχόταν ἐγκάρδια, τὸν κρατοῦσε τὸ μεσημέρι γιὰ φαΐ, καὶ τοῦ 'λεγε ὅ,τι μάθαινε, ὅ,τι νέο ἔφτανε ξεστρατισμένο στὴ στάνη, ἀπ' τοὺς περαστικούς. Ἔτσι πληροφορήθηκε, στὶς ἀρχὲς τοῦ Ὀχτώβρη, τὸ πέσιμο τῆς Τριπολιτζᾶς καὶ τὴ σφαγὴ ποὺ ἀκολούθησε. Δὲν μποροῦσε νὰ σχηματίση γνώμη γιὰ τὴν κατάσταση· τὰ νέα ἔφταναν σπάνια κι ἀνάρια ὡς ἐκεῖ πάνω, παραμορφωμένα καθὼς περνοῦσαν ἀπὸ στόμα σὲ στόμα. Ἕνα ἦταν τὸ γεγονός : πὼς ἡ Ἐπανάσταση ρίζωνε, ξαπλωνόταν, πετύχαινε· ὅτι μιὰ ἰδέα ὑποτυπώδους ἑλληνικοῦ κράτους σχηματιζόταν στὸ Μοριά, μὲ ὑπαλλήλους, διοίκηση, φορολογία, ἀντικαθιστώντας τὴν ἀνύπαρχτη πιὰ διοίκηση τῶν Ὀθωμανῶν.

Μετὰ τὴ σαββατιανὴ ἐκδρομή, ἡ ὑπόλοιπη βδομάδα κυλοῦσε ἀπελπιστικὰ μονότονη. Ἡ Βαγγελιὼ ἦταν ἀποκλειστικὰ δοσμένη, ὅλη τὴ μέρα, στὶς δουλειές της. Ὁ Μίχαλος τριγυρνοῦσε στὰ βουνά. Τὶς ψυχές τους εἶχε σμίξει ἡ μοναξιά. Ἀποζητοῦσε ὁ ἕνας τὴν παρέα τοῦ ἀλλουνοῦ, ὅσο ἡ δουλειὰ τοὺς ἐπέτρεπε. Ἀλλὰ μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ἦρθε ἡ ἀνία. Ὁ Μίχαλος, μὲ τὴν ψυχὴ γαληνεμένη πιά, ξαναγύρισε στὸν ἐγωισμὸ τοῦ σιγουρεμένου ἀνθρώπου. Ὅσο βρισκόταν στὴν ἀγωνία τῆς ἀβεβαιότητας, ἔνιωθε τὴν ἀνάγκη μιᾶς στοργῆς, ἑνὸς ἀνθρώπου ποὺ νὰ συμμερίζεται τὶς ἀνησυχίες του. Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ συναίσθημα τὸν ἕνωσε μὲ τὴ Βαγγελιώ, ὅπως θὰ τὸν ἕνωνε μὲ ὁποιαδήποτε γυναίκα ποὺ θὰ τοῦ 'ριχνε ἡ τύχη στὴ ζωή του, τὶς κρίσιμες τοῦτες στιγμές. Τώρα ὅμως ποὺ ἦρθε ἡ γαλήνη κι ἡ σχετικὴ βεβαιότητα γιὰ τὴν ἐπαύριο, ἡ λογικὴ τοῦ ἐγωισμοῦ πῆρε τὴ θέση τῶν ψυχικῶν παρορμήσεων. Τί μποροῦσε νὰ τὸν ἑνώνη μ' αὐτὴ τὴ γυναίκα ; Ἦταν ὄμορφη βέβαια, καὶ τὸν ἀγαποῦσε. Μὰ μήπως θυμᾶται, ὁ Μίχαλος Ρούσης, πόσες ὄμορφες γυναῖκες τὸν ἀγάπησαν ; Ἂν ἦταν νὰ δένη τὴ ζωή του πάνω σὲ κάθε καινούργια ἐρωτικὴ περιπέτεια, θὰ ὡχριοῦσε τὸ χαρέμι τοῦ σουλτάνου μπροστὰ στὸ δικό του . . .

Έδειξε, δίχως άλλο, αφοσίωση κι αυταπάρνηση. Σ' αυτή χρωστάει τή ζωή του. Καί τώρα, στήν ερημιά τοῦ βουνοῦ, δουλεύει σά σκύλα νά τόν θρέψη. Θυσίασε τά πάντα στήν ἀγάπη της. Καί τό συναισθάνεται αὐτό, ὁ Μίχαλος Ρούσης· νιώθει τό χρέος του ἀπέναντί της. Μπορεῖ ὅμως τό χρέος νά γεννήση τόν ἔρωτα ; Ὄχι. Ἡ Βαγγελιώ λατρεύει τόν ἀγαπητικό της μέ παθητικότητα στενοκέφαλου καί πεισματάρικου ζώου. Μά ὁ Μίχαλος δέν τήν ἀγαπάει. Οἱ προϋποθέσεις πού τραβοῦσαν τήν ψυχή του κοντά της, δέν ὑπάρχουν πιά. Κι ἦταν ψεύτικος ὁ δεσμός τους, ἀφοῦ δέ βασιζόταν στήν ψυχική ἀτμόσφαιρα τῆς ἠρεμίας, ἀλλά στό σίφουνα τοῦ ψυχικοῦ παραδαρμοῦ.

Κι ὕστερα ἕνας καινούργιος παράγοντας ἐπέδρασε στήν ψυχολογία τοῦ ἐγωιστῆ. Τό συναίσθημα πώς ἡ ἀγάπη, ἡ ἀφοσίωση τῆς γυναίκας τοῦ δημιουργοῦσε ἀναμφισβήτητες ὑποχρεώσεις ἀπέναντί της, γεννοῦσε ἐντός του κύμα μικρόψυχης ἀντίδρασης. Ἡ ὑποχρέωση γιά εὐγνωμοσύνη γεννιόταν ἀπό ἐγκεφαλική δικαιολογία, κι ὄχι ἀπό ψυχικό αὐθορμητισμό. Κι ἀκριβῶς τό ὅτι ἔπρεπε νά τῆς εἶναι ὑπόχρεος, χωρίς νά αἰσθάνεται τή βαθύτερη τούτη ἀνάγκη, τοῦ δημιουργοῦσε δυσφορίες ἀκατανίκητες. Ἔνιωθε τήν ἀτομική, τήν ψυχική καί τήν διανοητική του ἀκόμα λευτεριά σέ κίνδυνο μέγιστο. Καταλάβαινε πώς ἔπρεπε νά ξεπληρώση τίς βαριές ὑποχρεώσεις του, πρός αὐτή τή γυναίκα, μέ θυσία τῆς ἀνεξαρτησίας του, κι αὐτό δέν μποροῦσε νά τό παραδεχτῆ. Ἦταν ἱκανός νά κάνη κάθε θυσία γιά νά χαρῆ τή ζωή· καί τώρα πού πέτυχε τό σκοπό του — ἀδιάφορο μέ ποιά μέσα — δέ θά χαράμιζε τό ἀποτέλεσμα πάνω στίς προκαταλήψεις τῆς συνείδησης. Κι ὕστερα ἦταν κι ἄλλος ἕνας στοχασμός πού τόν τυραγνοῦσε : ἡ γυναίκα αὐτή τόν γνώρισε πάνω στίς πιό ἀδυναμικές, τίς χαμερπέστερες στιγμές τῆς ζωῆς του· ὅταν ὁ κίντυνος τοῦ θανάτου τόν λύγισε καί τόν ἔκανε νά φανερώση τούς πανικούς τῆς ψυχῆς, τήν εὐτέλεια τοῦ χαραχτήρα του. Τώρα ὅμως πού γαλήνεψε, πού ξαναβρῆκε τήν ἐπίπλαστην ἰσορροπία του, τό γεγονός

καὶ μόνο πὼς ὑπῆρχε ἄνθρωπος ποὺ τὸν εἶδε ὅπως τὸν ἀντίκρισε ἡ Βαγγελιὼ — ἀδύνατο, ἀλλοπρόσαλλο, κουρέλι καὶ ξευτελισμένο — τὸν ἔκανε νὰ λυσσάη. Ἦταν ἡ αὐτοάμυνα τῶν ἐγωκεντρικῶν ὑποκρίσεών του· καὶ παραστρατώντας μέσα στὴ στρεβλὴ ἀπὸ ἀνισχυρότητα ψυχή του, ἡ ἀηδία ποὺ ἔπρεπε νὰ νιώθη γιὰ τὸν ἑαυτό του μεταστάλαξε σὲ δυσφορία κατὰ τοῦ ἀνθρώπου ποὺ γνώρισε τὴν πραγματική του φύση, κάτω ἀπ' τὴ μάσκα τοῦ ψευτοδυναμισμοῦ. Καὶ κεῖνο ποὺ δὲ συχωροῦσε στὴ Βαγγελιώ, δὲν ἦταν τόσο ἡ γνώση, ὅσο ἡ κατανόηση κι ἡ δικαιολογία τῆς πραγματικῆς του φύσης. Ἂν παρ' ὅλα αὐτά, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθῆ νὰ τὸν ἀγαπάη, τὸν σιχαινόταν καὶ τὸν περιφρονοῦσε, ἴσως νά 'νιωθε, ὁ Μίχαλος, πιὸ ξεκάθαρο τὸ μειονεχτικό του πλέγμα ἀπέναντί της· καὶ νὰ τὴν ἀγαποῦσε.

Ὅταν ἀρχίσουν παρόμοιες σκέψεις καὶ συναισθήματα νὰ γεννιῶνται στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἀπομένουν στὴν πρωταρχική τους μορφὴ ἀλλὰ φουντώνουν, ξαπλώνονται, πολλαπλασιάζονται, φτάνουν στὸ ἄπειρο τῆς ὑπερβολῆς· σὰν τοὺς ὑποτυπώδεις ἐκείνους ὀργανισμούς, ποὺ ὀργιάζουν σὲ ὄγκο αὐτογονιμοποιούμενοι. Ὁ ἐγωιστὴς καὶ μικρόψυχος ποὺ ἔταξε ἕναν ἀσυνείδητο συναισθηματικὸ σκοπὸ στὴ ζωή του, νιώθει τὴν ἀνάγκη νὰ δικαιολογήση τὴν ἀτομοθεωρία του· καὶ μὴν ἔχοντας ἐπιχειρήματα, κάνει κάτι ἁπλὸ καὶ φυσικότατο : ἀμολάει τὴ φαντασία του στὴν ὑπερβολὴ καὶ πλάθει· βρίσκει χίλιες δικαιολογίες γιὰ νὰ στηρίξη τοὺς στενοψυχισμούς του ἀπέναντι σ' αὐτὸν τὸν ἴδιο, γιατὶ κανεὶς δὲν πρόκειται νὰ τοῦ ζητήση λόγο ποτέ. Αὐτὸ ὅμως εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ σκλαβωμένου στὸ ζωικὸ ἡδονισμὸ ἀνθρώπου, ποὺ δὲν κατάφερε ὅμως νὰ λευτερωθῆ ἀπ' τὸ συμβατισμὸ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν : νὰ στηρίξη τὴν ἀνηθικότητά του πάνω σὲ ἠθικὰ δεδομένα, ἔστω καὶ πλαστά.

Ἔτσι ὁ Μίχαλος ἔπεσε σὲ φοβερὸν ὀργασμὸ φαντασίας. Βρῆκε ἄπειρες δικαιολογίες γιὰ νὰ λευτερώση τὴ συνείδησή του ἀπὸ τὸ χρέος του ἀπέναντι στὴ Βαγγελιώ, τὸ τόσο ἀντίθετο στὸν ψυχικό του εὐδαιμονισμό. Ἑρμηνεύοντας τὰ πάντα

μὲ τὸ ἐγωκεντρικό του πρίσμα, ἄρχισε νὰ πείθη τὸν ἑαυτό του πὼς ἡ Βαγγελιὼ ἦταν ὑποχρεωμένη σ' αὐτόν, κι ὄχι αὐτὸς στὴ Βαγγελιώ. Σκλάβα του ἦταν, εἶχε δικαίωμα ζωῆς καὶ θανάτου ἀπάνω της. Ἂν ἤθελε τὴ σκότωνε « τότε ». Ἂν τοῦ κάπνιζε, τὴν πουλοῦσε· τὴν παράδινε στὰ κέφια ὅλου τοῦ τούρκικου ἀσκεριοῦ. Ἤ, ἁπλῶς, δὲν τὴν ἀγόραζε· τὴν ἄφηνε στὰ χέρια τοῦ γέρου ἀγᾶ ἀπὸ τὸ Κιάτο, ὅπου θὰ καλοπερνοῦσε στὸ χαρέμι του, σκλάβα τῆς σιχαμερῆς λαγνείας του. Ναί, τί θὰ γινόταν ἂν δὲν τὴν ἀγόραζε αὐτός ; Θὰ ζοῦσε ἢ θὰ ἦταν κιόλας πεθαμένη ; Κι ἂν τυχὸν γλίτωνε τὴ ζωή της, σὲ τί σωματικὸ καὶ ἠθικὸ ἐξευτελισμὸ θὰ εἶχε πέσει ; Τὸ πὼς τὸν ἀγαπάει, καλά ! Τὸ πὼς τοῦ φάνηκε πολὺ ὠφέλιμη, περίφημα ! Τί θὰ 'κανε ὅμως ἂν δὲν ὑπῆρχε ἐκεῖνος στὴ ζωή της ; Ποῦ θὰ ξέπεφτε, τί θὰ γινόταν, μόνη κι ἔρημη, σ' αὐτὸν τὸν κόσμο ; Κι ἀπ' τὸ χαρέμι τοῦ ἀγᾶ νὰ γλίτωνε, τί μαύρη ἀθλιότητα τὴν περίμενε μέσα στὸν ἀνάστατο ἀπ' τὴν Ἐπανάσταση Μοριά ; Ναί . . . Πιθανὸ νὰ ἔσωσε τὸ Μίχαλο ἀπὸ πολλοὺς κιντύνους· μὰ κι αὐτὸς τὴν ἔσωσε ἀπὸ τόσους ἄλλους. Καὶ τὴ σώζει ἀκόμα. Στὸ χέρι του εἶναι νὰ τὴν πετάξη, πανέρμη καὶ πανάθλια, στὸ δρόμο τῆς δυστυχίας. Καὶ τὸ ξέρει αὐτό, ἡ Βαγγελιώ . . . Γι' αὐτὸ πάσκισε νὰ σώση τὸν ἀφέντη της ἀπ' τὸ χαμό. Ἦταν ὁ μόνος τρόπος νὰ σκαπουλάρη κι ἐκείνη. Ἔδενε τὴν τύχη της μὲ τὴ δική του, κόλλησε τὴ ζωή της στὴ ζωή του· ὑπερέτησε γιὰ νὰ πληρωθῆ. Ὅλα τὰ πάντα τά 'κανε μὲ ὑπολογισμό, ἀπὸ συμφέρο. Παμπόνηρη γυναίκα, καπάτσα, τυχοδιώχτρα, θηλυκὸ τοῦ διαβόλου ! . .

Ὅταν ἡ φαντασία πάρη δρόμο, δὲν ἔχει σταματημό. Κι ὁ Μίχαλος τυφλωμένος ἀπ' τοὺς ἐγωισμούς του, δὲν ἔνιωθε σὲ τί ἄβυσσο παραλογισμοῦ τὸν ξέσερνε ἡ μικροψυχία του. Δὲν ἔβλεπε αὐτὴ τὴν « τυχοδιώχτρια » ποὺ κλεινόταν μέρα τὴ μέρα στὸν ἑαυτό της, σφιγγόταν στὴ σιωπὴ καὶ στὴ μόνωση. Δὲν ἀντιλαμβανόταν πὼς ἡ « καπάτσα » γυναίκα ἀπόφευγε συστηματικὰ νὰ πλησιάση τὴν ψυχή του, νὰ ἐπηρεάση τὴν ἀνύπαρχτή του θέληση. Δὲν ἔνιωθε πὼς τὸ

« παμπόνηρο θηλυκό » τριγυρνοῦσε ὁλημερὶς ἕνα μάτι σκοτεινὸ ἀπὸ τὴ θλίψη τῆς εἰλικρίνειας. Κι ὅταν τὴ νύχτα, στὸ κρεβάτι, χαιρόταν τὸ ὄμορφο κορμί της, ὁ ἀντρικός του ἐγωισμὸς δὲν τὸν ἄφηνε νὰ δῆ πὼς τὸ συγκαταβατικὸ αὐτὸ κορμὶ εἶχε τὴν ἀδράνεια τῆς ἀπελπισίας.

Ποιό δράμα τυραγνοῦσε τὴν ψυχὴ τῆς γυναίκας ; Ὁ Μίχαλος δὲν ἦταν σὲ θέση οὔτε νὰ τὸ ἀντιληφθῆ, οὔτε νὰ τὸ κατανοήση. Ὁ Θεὸς ἔπλασε τὸν κόσμο γιὰ νὰ ζῆ ἐκεῖνος, καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους γιὰ νὰ τὸν ὑπηρετοῦν. Σκαρφάλωσε στὴν κορφὴ τοῦ βωμοῦ τῆς αὐτολατρείας, καὶ σφάληξε τὰ μάτια γεμάτος αὐτοϊκανοποίηση· καὶ δὲν ἔνιωσε τὸ τεῖχος ποὺ μύρια, ἀμέτρητα μικρογεγονότα ἔχτιζαν σιγὰ - σιγά, γιὰ νὰ τὸ ὀρθώσουν φοβερὸ κι ἀπροσπέλαστο ἀνάμεσα στὴ νιρβανική του ἀποχτήνωση καὶ τὴν τραγικὴ νοημοσύνη τῆς ἐρωτευμένης γυναίκας . . .

Καὶ ὅλου τοῦ Κόσμου . . .

Τὸ χινόπωρο ἔφτασε πρώιμο κι ἀκατάστατο, τούτη τὴ χρονιά. Ἦσαν πρωινὰ ποὺ μιὰ ἐλαφριὰ ὀμίχλη, ἀπὸ ἀσήμι θαμπὸ κατακαθόταν στὸ κοίλωμα τοῦ φαραγγιοῦ, ἀφήνοντας μονάχα τὴν κορφὴ τῶν λατιῶν στὸ λεύτερο χρύσωμα τοῦ ἥλιου. Σύντομα ὅμως ξεδιαλύνονταν οἱ ἄχνοὶ σὲ τρεμάμενες φωτεινὲς διαθλάσεις, λησμονώντας μιὰν ὀσμὴ ὑγρασίας καὶ καπνιᾶς στοὺς πόρους τῆς γῆς, ποὺ πάλευε ὡς τὸ μεσημέρι μὲ τὶς θερμότητες τοῦ ξεμακρυσμένου ἥλιου. Κι ἦταν πάλι μέρες ποὺ τὸ σύννεφο χιμοῦσε ἀπ᾽ τὴ βορεινὴ κορφή, ἔγλυφε μὲ μακριὲς κάθετες γλῶσσες τὴ λατόφυτη πλαγιά, γέμιζε θάμπος τεφρὸ ὅλο τὸ μάκρος τοῦ φαραγγιοῦ κι ἀναλυόταν σὲ σιωπηλὴ κι ἀόρατη βροχή, μουσκεύοντας τὴ γῆς, τὰ δέντρα καὶ τοὺς βράχους. Κι ὅταν ἔφευγε, τραβηγμένο ἀπ᾽ τοὺς ἁπαλοὺς ἀέρηδες κατὰ τὸ νοτιά, παῖζαν οἱ ἡλιαχτίδες στὶς μύριες βαριὲς σταγόνες ποὺ κρέμονταν στὶς βελόνες τῶν ἐλάτων, στὰ φύλλα τῆς φτέρης καὶ τοῦ πουρναριοῦ, βαριές, διάφανες, ὁλοστρόγγυλες. Μὰ κι αὐτὲς οἱ ἡλιόλουστες μέρες, ὅσο καὶ νά ᾽μοιαζαν μὲ τὶς καλοκαιρινές,

εἶχαν τὴν ψυχὴ τοῦ χινόπωρου στὴ μορφή τους : τὸ σκοτωμένο σὲ πορτοκαλιὲς ἀποχρώσεις φῶς· τὴ γαλήνη τῆς μακριᾶς χειμωνικῆς προπαρασκευῆς· τὶς στερνὲς νωχέλιες μιᾶς φύσης ἑτοιμαζόμενης γιὰ τὸν ὕπνο τοῦ ψύχους. Ἀναδιπλώθηκαν τὰ λουλουδάκια στὶς ἀπόκρυφες ρίζες τους· γυμνώθηκαν τὰ φυτὰ ἀπὸ τ' ἄχρηστα φύλλα· κρύφτηκαν τὰ σπέρματα τῆς ζωῆς, μέσ' στὴ χλιαρὴ γῆς μὲ τὴ λανθάνουσα κι ἄσβηστη γονιμότητα. Μακριὲς θεωρίες πουλιῶν ἔσκιζαν τὸν οὐρανό, παρέα μὲ λευκὰ φευγαλέα συννεφάκια, τραβώντας γιὰ τὶς χῶρες τοῦ γλυκύτερου χειμώνα. Οἱ γουστέρες σέρναν βαριεστημένα τὶς ὑστερνὲς ἀτονικὲς νευρικότητές τους. Τὰ φίδια, κουλουριασμένα μπρὸς στὰ θαλάμια τους, ροφοῦσαν τὸ τελευταῖο ἀπόθεμα, πρὶν ἔρθη ὁ μεγάλος ὕπνος. Πέθαναν τὰ ἔντομα, παρατώντας τὴ ζωή τους ὑποθήκη στὴν « πανδέγμονα χθόνα ». Μόνο τὰ λάτια ἀπόμειναν ἀσάλευτα, ἀναλλοίωτα, ἥρωες πρωτόγονοι καὶ δυναμικοί, ἕτοιμα νὰ δεχτοῦν, στοὺς γερτούς των κλάδους, τὸ φορτίο τοῦ χιονιοῦ καὶ τοῦ σταλαχτίτη.

Ἡ μέρα ὑποχωρώντας μπρὸς στὴ νύχτα, στένευε τὸ χρόνο τῶν μοναχικῶν περίπατων· κι ἀνάγκαζε τὸ Μίχαλο νὰ περνάη ὅλο καὶ πιότερες ὧρες κοντὰ στὴ Βαγγελιώ. Κι αὐτὸ τὸ ἀναγκαστικὸ σμίξιμο, μέσα στὸ στενὸ χῶρο τῆς σπηλιᾶς, φανερώνοντας τὸ γκρεμὸ ποὺ χώριζε τοὺς δυὸ ἀνθρώπους, τοὺς ὑποχρέωνε νὰ ἀλληλοπαραδεχτοῦν συνειδητὰ μιὰ κατάσταση ποὺ ὁ λιγόχρονος συγχρωτισμὸς τοῦ καλοκαιριοῦ τοὺς ἐπέτρεψε νὰ τὴν κρύβουν κι ἀπ' τὸν ἑαυτό τους. Κι ἦσαν καταθλιπτικότατες οἱ βουβὲς ὧρες τῆς νύχτας, ὅταν μετὰ τὸ φαγητὸ καθόντανε πλάι στὴ φωτιά, μὲ ματιὰ παιδεμένη ἀπ' τὸ χορὸ τῆς φλόγας, χαμένη στὰ ξεχωριστὰ τοῦ καθενὸς ὁράματα, προσμένοντας τὸν ὕπνο ποὺ δὲν ἔλεγε νὰ 'ρθῆ τρέμοντας τὴ στιγμὴ ποὺ ὤφειλαν τὰ δυὸ κορμιὰ νὰ ξαπλώσουν τό 'να δίπλα στ' ἄλλο, σ' ἕνα ἀτράνταχτο ἐρωτικὸ συμβατισμό. Κι ὅμως τάχυναν τὸν ἐρχομὸ αὐτῆς τῆς ὥρας· γιατὶ ἡ ὑποκρισία τοῦ ἀνύπαρχτου ὕπνου, τοὺς λευτέρωνε ἀπ' τὸ συνειδητὸ βραχνὰ τῆς σιωπῆς. Κι ὕστερα

ἦταν ὁ δαίμονας· τὸ εὐτελέστατο ξωτικὸ τῆς σπάταλης κι ἀλόγιστης ἡδονῆς, ποὺ διαφέντεψε ἀπὸ πάντοτε τὴν ὕπαρξη τοῦ Μίχαλου Ρούση· ποὺ τοῦ ἔφερνε, μπροστὰ στὴν ἔχτη ὑπεραίσθηση, τὴν εἰκόνα τῆς ὀμορφιᾶς τοῦ πλαγιασμένου δίπλα του κορμιοῦ, καὶ τὸν ἔσπρωχνε σ' ἐρωτισμὸ ἀπαίσια μηχανικό, φαρμακωμένο ὀδυνηρὰ ἀπὸ τὴν ἀπώθηση ὁλόκληρης τῆς ψυχῆς του. Καὶ λύσσαγε στὸ ἀποτρόπαιο ἡδονικὸ σμίξιμο. Λύσσαγε διπλά, βλέποντας πὼς ἡ γυναίκα δὲν ἔνιωθε οὔτε κιόλας τὴν παθολογικὴ ἀνάγκη τῆς ἡδονῆς, ὅπως αὐτός· πὼς τοῦ δινόταν μονάχα ἀπὸ στυγνὴ λογική, μὴ θέλοντας ἴσως νὰ σπάση τὸ στερνὸ δεσμὸ ποὺ ἐπέτρεπε τὴν ἀναγκαστική τους συμβίωση. Ἡ χειρότερη ὅμως ὥρα τῆς ἡμέρας ἦταν ἡ αὐγή. Χορτασμένος ὕπνο, ξυπνοῦσε ὁ Μίχαλος πολὺ πρὶν φέξη. Δίπλα του ἡ Βαγγελιὼ κοιμόταν, μὲ ἀνάσα σιγανὴ καὶ βαθιά. Ἄδικα τὰ ὀρθάνοιχτα μάτια του προσπαθοῦσαν νὰ βροῦν ἕνα στήριγμα στὸ σκοτάδι. Κι οἱ στοχασμοί — οἱ κακοὶ στοχασμοὶ τοῦ κακοῦ ξυπνήματος — χιμοῦσαν ἐρχόμενοι ἀπὸ παντοῦ καὶ στάλαζαν τετανικὰ δηλητήρια στὴν ψυχή του. Μύρια προβλήματα ὀρθώνονταν μπροστά του, κι ἡ ψυχική του ὕφεση τὰ δεκαπλασίαζε σὲ ἀριθμὸ καὶ ὄγκο, τὰ ἔπλεκε σὲ ἀδιέξοδους μαίανδρους, τὰ στόλιζε μὲ ἀνησυχίες πνιχτικές. Τώρα ποὺ πέρασε ἡ πρώτη ἀνακούφιση — ἡ τόσο φυσιολογικὴ ξενοιασιὰ μετὰ τὸν παραμερισμὸ τοῦ ἄμεσου ζωικοῦ κινδύνου — ἡ κατάσταση ξαναρχόταν, μπροστὰ στὸ κριτήριό του, μπερδεμένη καὶ σκοτεινή. Ἐξὸν ἀπὸ τὸ κέρδος τῆς ζωῆς του, ὅλα τ' ἄλλα ἦσαν χαμένα, κι ἔπρεπε νὰ ξανακερδηθοῦν : γυναίκα, οἰκογένεια, σπίτι, περιουσία, συγγενεῖς, φίλοι, θέση στὴν κοινωνία τῶν ἀνθρώπων. Ὅλα ἀπ' ὅσα τὰ περιστατικὰ τὸν ἀποξένωσαν καὶ τὸν ἀνάγκασαν νὰ ζῆ κρυφά, παρίας κι ἀπόβλητος, ἔρημος καὶ δυστυχέστατος, δεχόμενος μὲ καρτερία τὴ ζωὴ αὐτή· γιατὶ γνώριζε πὼς ἔξω ἀπ' αὐτὴ δὲν βρισκόταν παρὰ ὁ θάνατος.

Μὰ πόσο θὰ βαστοῦσε αὐτό ; Κι ἄξιζε, μόνο γιὰ χάρη τῆς ζωῆς, νὰ ζῆ ὅπως ζοῦσε ; Ἂν εἶχε τὴν πεποίθηση πὼς αὐτὴ ἦταν ἡ μοίρα του, ἰσόβια κι ἀμετάτρεπτη, θὰ προτιμοῦσε

νά 'δινε τέλος σὲ μιὰ ζωὴ τόσο ξένη στὴν ἰδιοσυγκρασία του. Μὰ ἡ ἐλπίδα τὸν κρατοῦσε ἀνήσυχο μπροστὰ σὲ ἀξεδιάλυτα προβλήματα· ἡ ἐλπίδα πὼς ὅλα τὰ πάντα μπορεῖ, πιθανὸν νὰ γύριζαν στὸν κανονικό τους δρόμο. Πῶς ὅμως ; Αὐτὸ δὲν μποροῦσε νὰ τὸ ξέρῃ. Ἡ στερνὴ γνώση τὸν δίδαξε πὼς ἡ ζωὴ εἶν' ἕνας ἐλαστικὸς τροχός, ποὺ κυλάει ἀλλοπρόσαλλα σὲ κάποιο σκολιὸ δρόμο· ὅτι οἱ ἀξίες, οἱ ἠθικὲς καταστάσεις, οἱ πεποιθήσεις χορεύουν τρελά, ἀλλάζοντας προσωπίδες καὶ μορφές, παρασέρνοντας σὲ ρεῦμα ἀκαταλόγιστο πρόσωπα, πράματα, πάθη, ἀγάπες, λύπες, μνῆμες· πὼς κάτω ἀπ' τὸ σίφουνα τοῦ θυμοῦ καὶ τῶν ἐξάρσεων ἀργοσαλεύουν τὰ βαλτόνερα τῆς ἀδιαφορίας καὶ τῆς λήθης· πὼς οἱ ἄνθρωποι χάνονται σύψυχοι γιὰ τὸ σημερινὸ τραγικὸ παιχνίδι, παραβλέποντας τὴν τραγικότητα ποὺ ἀπόδωσαν στὸ χτεσινό· πὼς τὸ « χθὲς » εἶναι ὑπόθεση μακρινή, καὶ τὸ « προχθές » λησμονημένη κιόλας· πώς ὁ ἀξεπέραστος τραγικὸς τῆς σημερινῆς ἡμέρας εἶναι ὁ καταλυτὴς - σαρκαστὴς τῆς χτεσινῆς· πὼς τὰ περασμένα ξεκαθαρίζονται μ' ἕνα σήκωμα τῶν ὤμων, μ' ἕνα χαμόγελο, μ' ἕνα τίποτα· πὼς ἡ μόνη δύναμη ποὺ δίνει μιὰ συνέπεια στὸ ἀλύπητο συνονθύλευμα τῆς ζωῆς, εἶναι ἡ Λήθη.

Κι ὕστερα, βασιζόταν στοὺς ἀνθρώπους· ἤ, καλύτερα, στὴν ἀγάπη τῶν ἀνθρώπων. Ἤξερε πὼς ὁ Θεὸς τὸν εἶχε πλάσει ἀχαραχτήριστο κι ἀξιαγάπητο. Ἴσως τὸ δεύτερο νὰ ἦταν συνέπεια τοῦ πρώτου. Οἱ ἄνθρωποι μὲ τοὺς συνεπεῖς κι ἀκλόνητους χαραχτῆρες, γεννοῦν τὴν ἐχτίμηση τῶν ὀλίγων καὶ τὴ συμπάθεια κανενός· ἐπειδὴ μοιραῖα θὰ 'ρθοῦν σὲ σύγκρουση μὲ τὴ μαζικὴ παλιανθρωπιὰ τοῦ ἀνθρώπινου κοπαδιοῦ, καὶ τὴ στενόκαρδη συναγωνιστικὴ ἀντιζηλία τῶν « ἀδέκαστων ». Ἐνῶ οἱ « ἐλαστικοί », οἱ « εὐέλιχτοι », οἱ « σκεπτικιστές », οἱ « προσγειωμένοι », οἱ « πολιτικοί », οἱ « εὔστροφοι » — πόσα εὔηχα ἐπίθετα βρῆκε ὁ ἄνθρωπος γιὰ νὰ μασκαρέψῃ τὴν παλιανθρωπιά του — προσαρμόζουν αὐτόματα τὴν ἄφθαστη ρευστότητά τους στὸ καλούπι τῆς πανανθρώπινης παλίρροιας. Εἶναι τὰ καλὰ παιδιά, οἱ συμπα-

θητικοὶ τύποι, οἱ χρυσὲς καρδιές, οἱ εὐχάριστοι σύντροφοι, οἱ ἄχρωμοι ἄνθρωποι, ποὺ ὄχι μονάχα δὲν ἐνοχλοῦν κανένα μὲ τὴν ἀνύπαρχτη προσωπικότητά τους, μὰ καὶ κολακεύουν ὅλες τὶς μικροπρέπειες μὲ τὴ μικροψυχία τους. Μ' ἕνα λόγο ἔχουν ἐκεῖνο ποὺ λέγεται « γενικότερη κατανόηση », πράμα ποὺ τοὺς κάνει συμπαθέστατους.

Ἐξὸν ὅμως ἀπὸ τοῦτα τὰ προσόντα, ὁ Μίχαλος Ρούσης εἶχε καὶ τὴν γοητεία τῆς ἄβουλης καλοσύνης του, ποὺ γεννοῦσε ὁλόγυρά του τὸ θρύλο τοῦ ἀνεύθυνου. Ἦταν ἀδύνατο νὰ πάρη κανεὶς τὰ καμώματά του στὰ σοβαρά· ν' ἀποδώση βάρος καὶ σημασία στὶς πράξεις του. Κι ὕστερα, δίπλα στὴ συγκαταβατικὴ συμπάθεια τῶν ἀντρῶν, ἦταν κι ἡ παθολογικὴ ἀγάπη ποὺ γεννοῦσε στὶς γυναῖκες μὲ τὴν ὀμορφιά, τὸν χαριτωμένο κυνισμό, τὸ γοητευτικὸ ἐγωισμό, τὴν ἀδιάφορή του ρευστότητα. Κι εἶναι δυνατὲς οἱ γυναῖκες, πεισματάρες, ἐπίμονες, ἀκλόνητες στὶς στενόμυαλες πεποιθήσεις τους· ἔχουν τὴ δύναμη νὰ δημιουργήσουν μιὰν ἀτμόσφαιρα, μιὰ πεποίθηση· νὰ ἐπιβάλουν στὸ ἀντρικὸ κοπάδι τὴν καλόπιστη ἀλήθεια τῶν παραλόγων ὑστερισμῶν τους. Τὸν ἀγαποῦσαν οἱ γυναῖκες τὸ Μίχαλο Ρούση. Ἡ ἀγάπη τους τὸν γλίτωσε ἀπ' τὸ θάνατο· κι αὐτὴ θὰ τοῦ ξαναδώση, μιὰ μέρα, τὴν ἁρμόζουσα θέση στὴ ζωή. Σ' αὐτὴ τὴ σκέψη χαμογελοῦσε μὲ αὐταρέσκεια. Ἦταν ποὺ βαρέθηκε, δυὸ ὁλάκαιρες ὧρες, νὰ συλλογιέται δυσάρεστα πράματα. Ἦταν ποὺ ξεδιαλύνονταν οἱ ἀτονίες τοῦ χινοπωριάτικου ξυπνήματος· ποὺ ὑποχωροῦσε τὸ παχὺ σκοτάδι στὰ τεφρά, τὰ μαργαριταρένια ἀντιφεγγίσματα τῆς χαραυγῆς· ποὺ τὸ γυμνὸ πόδι τῆς γυναίκας ἄγγιζε, στὶς συστροφὲς τοῦ ἀνήσυχου πρωινοῦ ὕπνου, τὴν εὐκολόφλογη σάρκα του. Ἀγκάλιαζε τὸ κοιμισμένο κορμί, ποὺ ξυπνοῦσε ἄξαφνα μὲ τρεμούλα ἡδονῆς καὶ δυσφορίας. Καὶ τ' ἀγαποῦσε, μιὰ φορὰν ἀκόμα, σὲ φαρμακωμένη ἕνωση μονόπλευρης ἡδονῆς καὶ δίπλευρης ἀηδίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ

Ὁ Ἀντρέας Μερσίνης προτείνει, ὁ Πανάγος Παναγόπουλος μεταβιβάζει κι ὁ Μίχαλος Ρούσης ἀποφασίζει.

*

Ὁ Πανάγος ἦρθε ἕνα βροχερὸ πρωινό, ἀνήμερα τοῦ Ἅη - Δημήτρη. Τὸν εἶδαν νὰ σκαρφαλώνη τὸ μονοπάτι τῆς δασωμένης πλαγιᾶς μονάχος, μ' ἕνα ραβδὶ στὸ χέρι κι ἕνα δισάκι στὸν ὦμο· καὶ παραξενεύτηκαν ποὺ δὲν ἀκολουθιόταν ἀπὸ μουλάρια φορτωμένα, μολονότι πρέπει νὰ γνώριζε πὼς ἡ κουμπάνια τους κόντευε στὸ τέλος, κι ἦταν ἀνάγκη νὰ τοὺς ἐφοδιάση.

— Τί πάει νὰ πῆ αὐτό ; μουρμούρισε ὁ Μίχαλος μὲ ἀνησυχία.

Ἡ Βαγγελιὼ σήκωσε τοὺς ὤμους.

— Μὴν κάνῃς ἔτσι. Θὰ δοῦμε.

Ὁ Μίχαλος προχώρησε στὸ μάκρος τοῦ φαραγγιοῦ νὰ τὸν συναντήση. Καὶ πρὶν καλὰ - καλὰ χαιρετηθοῦν, τὸν ἔπνιξε στὰ ρωτήματα :

— Τί γίνεται ; Γιατί δὲν ἔφερες πράματα ; Τί κάνει ἡ κυρά σου ;

Ὁ Πανάγος τὸν ἄκουγε δίχως ν' ἀποκρίνεται.

— Γιατί δὲ μιλᾶς ;

—Ἄσε νὰ πάρω πρῶτ' ἀνάσα. Θὰ τὰ ποῦμε μὲ τὴν ἡσυχία μας.

Ὁ Μίχαλος σώπασε. Κατάλαβε πὼς ἔπρεπε νὰ νικήση τὴ νευρικότητά του· καὶ προχώρησαν δίχως ν' ἀλλάξουν

λόγο κατὰ τὴ σπηλιά, ὅπου τοὺς περίμενε ἡ Βαγγελιὼ χαμογελαστή.

— Καλῶς ὥρισες, Πανάγο!

— Καλῶς σᾶς βρῆκα, Βαγγελιώ!

— Κάθισε. Θὰ σοῦ ἑτοιμάσω καφέ! Ἔχουμε καὶ γάλα, καὶ τυρὶ φρέσκο.

Ὁ Πανάγος κάθισε χαμογελώντας.

— Τὰ φέρνετε βόλτα, βλέπω. Τίποτα δὲ σᾶς λείπεται.

— Δόξα νά 'χη ὁ Θεός. Ἔχουμε τὴν κατσίκα μας, τὴν προβατίνα μας, τὶς κότες μας.

— Καὶ ποιός τὰ κοιτάει ὅλ' αὐτά; Ἐσύ, ἀφεντικό;

Ὁ Μίχαλος κατάλαβε τὴν κρυφὴν εἰρωνία τοῦ λόγου· μὰ ἡ γυναίκα πρόφτασε κι ἀποκρίθηκε:

— Μὲ βοηθάει πολύ, ὁ κακομοίρης. Κάνει ὅ,τι μπορεῖ. Χωρὶς αὐτὸν δὲ θὰ τά 'βγαζα πέρα...

Ὁ Πανάγος δὲ μίλησε· μὰ τὸ χαμόγελο ποὺ ξακολούθησε νὰ φωτίζη τὸ ἁδρὸ πρόσωπό του ἔλεγε πολλά. « Χωρὶς τὸ Μίχαλο δὲ θὰ τά 'βγαζες πέρα; Κι αὐτὸς δίχως ἐσένα, τί θά 'κανε; »

Ὁ καφὲς ἑτοιμάστηκε στὴ φωτιὰ τῶν νοτισμένων ξύλων. Ἦρθε τὸ γάλα, τὸ τυρί, τὸ ξεροψημένο τηγανόψωμο. Ὁ Πανάγος ἔφαγε μὲ ὄρεξη, πλαταγίζοντας τὴ γλώσσα, κατεβάζοντας μὲ θόρυβο μπουκιὲς ἀπανωτές. Ὅταν τέλειωσε, σκούπισε τὰ μουστάκια του μὲ τὴν ξανάστροφη τῆς παλάμης του καὶ κοίταξε τὴ Βαγγελιὼ ποὺ στεκόταν ἀκίνητη, ἔχοντας τὰ χέρια σταυρωμένα. Ἡ γυναίκα κατάλαβε.

— Νὰ μὲ συμπαθᾶτε, εἶπε. Πηγαίνω νὰ σαρώσω τὸ σαράι μας.

— Λοιπόν; ρώτησε ὁ Μίχαλος, σὰν ἀπόμειναν μονάχοι.

Ὁ Πανάγος ἔβγαλε ἀπ' τὸ σελάχι του ἕνα πολυδιπλωμένο χαρτί.

— Τί εἶν' αὐτό;

— Γράμμα ἀπὸ τὸν πεθερό σου.

— Ἡ κυρά σου, δὲν σοῦ 'δωκε τίποτα γιὰ μένα;

Ὁ Πανάγος κατσούφιασε:

Ἦταν ἄρρωστη βαριά, ἡ κυρά μου, καὶ δὲ μποροῦσε νὰ γράψη. Σοῦ μηνάει μονάχα πὼς σὲ προσμένει...

Ὁ Μίχαλος εἶχε πανιάσει.

—Ἄρρωστη βαριά ; ρώτησε μὲ κομμένη φωνή. Εἶν' ἡ κυρά σου ἄρρωστη βαριά, καὶ σὺ τὴν ἄφησες κι ἦρθες ἐδῶ ; Τί τρέχει ; Ὄχι, μὴ μοῦ πῆς ! Πές μου γιατί ἦρθες ; Γιατί ;

Ἡ ὑποψία τὸν παραλόγιζε. Εἶχε ἁρπάξει τὸν Πανάγο ἀπὸ τὸ γιακὰ τοῦ πουκαμίσου καὶ τὸν κουνοῦσε.

— Μὴν κάνης ἔτσι, ἀφέντη ! Ἡ κυρὰ βγῆκε ἀπὸ τὸν κίντυνο. Θὰ 'ρχόμουν ἐγὼ ἀλλιῶς ;

Ὁ Μίχαλος προσπαθοῦσε νὰ συγκρατήση τὸ νευρίασμά του.

— Μίλα, ἐπὶ τέλους !

— Σάμπως μ' ἀφήνεις ; Κάτσε ἥσυχος καὶ ἄκου : τὴν κυρὰ τὴν ἔπιασαν ἄξαφνοι πόνοι, ἐδῶ κι εἴκοσι μέρες — τρεῖς τοῦ Ὀχτώβρη ἦταν. Φωνάξαμε ἀμέσως τὴ μαμὴ καὶ τὸν Ἐμπεδοκλῆ, τὸ δοτόρο. Ὁ σιὸρ Ἐμπεδοκλῆς δὲν μᾶς ἔκρυψε τὸν κίντυνο. Στείλαμε ἀμέσως μήνυμα στὴν Πανωχώρα, νὰ ἔρθη γρήγορα ἡ μάνα της, ἡ κερὰ Φρόσω...

— Λοιπόν ;

— Τί νὰ σ' τὰ λέω, ἀφέντη... Δυὸ μερόνυχτα πάλαιψε ἄσκημα, ἡ καλή μας ἡ κυρά. Οἱ φωνές της μᾶς ξέσκιζαν τὴν καρδιά. Εἶχε παραλοΐσει ἡ ἔρμη ἀπὸ τοὺς πόνους, κι ἔκραζε τὸν Χάρο νὰ τὴν ἀναπάψη. Καὶ σὰν τὸν εἶδε πιὰ μὲ τὰ μάτια της, σὰν ἔνιωσε πὼς ἦταν γιὰ πεθαμό, φώναξ' ἐσένα νὰ τὴ γλιτώσης. Δὲν ἤθελε νὰ πεθάνη, ἡ ὄμορφη παιδούλα... Ἕνα «Μίχαλε» γίνηκε τὸ πικραμένο της στόμα...

Ὁ Μίχαλος εἶχε κρύψει τὸ πρόσωπο στὶς παλάμες του κι ἔκλαιγε μὲ ἀναφιλητά.

— Μὴν κάνης ἔτσι, ἀφέντη, εἶπε σιγανὰ ὁ Πανάγος. Ὅλα πέρασαν. Ὅταν ἔφυγα, ἐδῶ καὶ πέντε μέρες, ἡ κυρά μας ἦταν ἔξω ἀπὸ κίντυνο· μόνο πολὺ ἀδυνατισμένη. Ἔφυγε ὅλο της τὸ αἷμα, τῆς κακομοίρας. Μὰ εἶναι νέα κοπέλα,

γερὸ σκαρί· ὅταν γυρίσῃς μὲ τὸ καλό, θὰ τὴ βρῇς στὸ πόδι.

— Καὶ τὸ παιδί ; Τὸ παιδί ; ρώτησε ὁ Μίχαλος μὲ ἀγωνία.

Ἡ μορφὴ τοῦ Πανάγου σκοτείνιασε.

— Τῆς τό 'βγαλε κομμάτι - κομμάτι ὁ σιὸρ - Ἐμπεδοκλῆς, μὲ τὰ σίδερα.

Ὁ Μίχαλος ἀπόμεινε λίγες στιγμὲς σιωπηλός, μὲ θολωμέν' ἀπὸ δάκρυα μάτια.

— Πάει τὸ παιδάκι, μουρμούρισε. Τὸ παιδάκι μου . . .

Κι ἔξαφνα ἔνιωσε ἕνα χέρι ν' ἀκουμπάῃ στὸν ὦμο, νὰ τοῦ σφίγγῃ τὴ σάρκα μὲ δάχτυλα θεληματικά. Ἦταν ἡ Βαγγελιώ, πού 'χε βγῆ ἀπ' τὴ σπηλιὰ κι ἄκουσε τὶς στερνὲς κουβέντες.

— Μὴν πικραίνεσαι, εἶπε γλυκά. Νέα εἶναι ἡ γυναίκα σου, γερή. Θὰ κάνετε ἄλλο . . . Θὰ κάνετε ἄλλο . . .

— Ἄραγες θὰ μπορέσῃ ; μουρμούρισε ὁ Μίχαλος, σὰ ν' ἀναρωτιόταν.

Τὸ μάτι τῆς γυναίκας σκοτείνιασε.

— Θέλημα τοῦ Θεοῦ εἶναι νὰ ξεράνῃ τὴ μήτρα της . . . Σκύψε τὸ κεφάλι καὶ μὴ βαρυγκομᾷς . . . Ἀλὶ σὲ κεῖνες ποὺ ὁ Θεὸς τοὺς δίνει τὸν καρπό, κι οἱ ἄνθρωποι τοὺς τὸν ἀρνιῶνται . . .

Ὁ Μίχαλος δὲν ἀποκρίθηκε· κι ὁ Πανάγος γύρισε τὸ κεφάλι, νὰ μὴ δοῦν τὸ δάκρυ ποὺ αὐλάκωσε τὸ ἁδρὸ πρόσωπό του . . .

Κατόπι, ὁ Μίχαλος διάβασε φωναχτὰ τὸ γράμμα τοῦ πεθεροῦ του :

«Ἀγαπητέ μου υἱὲ καὶ γαμβρὲ Μιχαήλ, χαῖρε.

»Ἀπὸ τὸν Πανάγον θὰ πληροφορηθῇς τὰ δυσάρεστα γεγονότα τοῦ τοκετοῦ τῆς θυγατρός μου καὶ συζύγου σου Εὐαγγελίας, παρ' ὀλίγον νὰ τὸ χάσωμεν τὸ παιδί μας, ὁ Πανάγαθος μᾶς εὐσπλαχνίσθη καὶ μᾶς τὸ ἄφησεν νὰ τὸ χαιρόμεθα εἰς τὰ γηρατειά μας. Δυσκόλως λέγεται τί ὑπέφερεν

ἡ δυστυχής, εἶδε τὸν Χάρον μὲ τὰ μάτια της, ὅλα ὅμως ἐπέρασαν, δόξα νὰ ἔχῃ ὁ Θεός. Ἐγὼ τὰ ἐπληροφορήθην ἀπὸ ἐπιστολὴν τῆς πεθερᾶς σου, ποὺ εἶχε σπεύσει ἀπὸ Πανωχώραν εἰς Καστρόπυργον, θὰ ἔσπευδα καὶ ἐγώ, ἀλλ' ἀργὰ ἔλαβον εἴδησιν εἰς Ἀχαγιάν, ὅπου εὑρίσκομαι πολὺ ἀπησχολημένος μὲ τὸν μπλόκον τῆς Πάτρας, ὅπου τὴν μπλοκάρομεν ἐμεῖς οἱ κοτζαμπάσηδες μὲ Ἀρχηγὸν τὸν Θοδωράκην Κολοκοτρώνην. Ἀπὸ τὴν ἡμέραν ὅπου συνηντήθημεν, εἰς τὸ ὀρδὶ τῆς Τριπολιτζᾶς, πολλὰ καὶ σπουδαῖα γεγονότα συνέβησαν, νὰ σοῦ τὰ διηγηθῶ ἀδύνατον, μ' ὅλον ὅτι θὰ τ' ἀγνοῇς εἰς τὴν μοναξιάν σου. Πολὺ σὲ σκέπτομαι, καὶ πολὺ μὲ στενοχωρεῖ ἡ ὑπόθεσίς σου, πῶς θὰ ἠμπορέσῃς νὰ ἐπανέλθῃς εἰς Καστρόπυργον, εἰς τὸ σπίτι σου καὶ τὴν σύζυγόν σου. Νὰ κανονίσω ἐγὼ μετὰ συγουράντζας τὰ τῆς ἐπιστροφῆς σου ἀδύνατον, διότι τὰ κεφάλια εἶναι πολὺ ἀναμμένα, ἐχωρίσθησαν οἱ Ἕλληνες εἰς δύο παρτίδα καὶ εἶναι ἕτοιμοι νὰ τραβήξουν τὰ σπαθιὰ νὰ σκοτωθοῦν, κοτζαμπάσηδες καὶ στρατιωτικοί. Ἐγὼ κοτζάμπασης εἶμαι, ἀλλὰ ἐδήλωσα φιλίαν εἰς τὸν Θοδωράκην Κολοκοτρώνην, διότι αὐτὸ ἀπαιτεῖ τὸ συμφέρον τῆς Ἑλλάς, καὶ οἱ ἄλλοι εἶναι κακοῦργοι, τοὺς γνωρίζεις δά, καὶ ἂν ἤξευραν πὼς εἶσαι ζωντανὸς θὰ σὲ ἐμάχοντο μέχρι θανάτου, ἐπληροφορήθησαν πόσον τοὺς μισεῖς καὶ διὰ νὰ κάνουν εἰς ἐμὲ κακὸν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ γαμβροῦ μου. Οὔτε εἰς τὸ ἰδικόν μας παρτίδον δύνασαι νὰ ὑπολογίζῃς, τοὺς καπετανέους, εἶναι φιλόπατρις αὐτοί, καὶ δὲ συγχωροῦν εὔκολα τὴν ἀλλαξοπιστίαν σου, ὅπως θὰ συγχωροῦσαν οἱ κοτζαμπάσηδες ἂν ἦσουν εἰδικός τους ἄνθρωπος, διότι αὐτοὶ μόνον τὸ συμφέρον τους κοιτᾶν οἱ ἐξωλέστατοι.

» Ὁ καπετὰν Θοδωράκης, ὅστις γνωρίζει καλῶς τὰ κατ' ἐσένα, μὲ ὅλην τὴν ἀδερφοποιητὴ φιλία ποὺ μᾶς ἐδένει, δὲν χάνει εὐκαιρίαν νὰ μ' ἐρωτᾷ τί γίνεται ὁ γαμβρός σου. Ἐγὼ τοῦ λέγω δὲν ξέρω ποῦ εὑρίσκεσαι, ἴσως καὶ νὰ ἀπόθανες εἰς Τριπολιτζὰν ἀπὸ τὴν λοιμικήν, ἀλλὰ αὐτὸς γελάει καὶ μοῦ λέει : Ὅπου καὶ νὰ τὸν ἔχῃς κρυμμένο, κὺρ Ἀντρέα,

ἐγὼ θὰ τὸν ξετρυπώσω καὶ θὰ τὸν σφάξω. Καὶ γνωρίζεις καλῶς οἱ Κολοκοτρωναῖοι κρατοῦνε τὸν λόγον τους.

» Διὰ νὰ κοντολογήσωμεν, φρονῶ ὅτι τὰ πράγματα εἶναι κατάλληλα διὰ ν' ἀνασπηθῇς καὶ νὰ ἐπανέλθης εἰς τὴν κοινωνίαν, μέσα εἰς τὴν ἀναμπουμπούλαν ὁ λύκος χαίρεται. Πῶς ὅμως θὰ γίνη αὐτό, δὲν τὸ γνωρίζω. Ὁ καθένας γνωρίζει καλλίτερον τὰ νιτερέσα του ἀπὸ τὸν ἄλλον, ἔξυπνος εἶσαι καὶ τερτιπλῆς, θὰ εὑρῇς τρόπον νὰ ξαναέρθης εἰς τὸν ἀφρόν. Διὰ νὰ γίνη ὅμως αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, πρέπει ν' ἀφήσης τὰ ἔρημα βουνὰ ὅπου κρύπτεσαι, νὰ κατέλθης εἰς τὰς πολιτείας, εἰς τὸν κόσμον, νὰ ἰδῇς, νὰ γνωρίσης καὶ νὰ μσνουβράρης, ἐννόησες τί θέλω νὰ εἰπῶ, τῶν φρονίμων ὀλίγα.

» Σοῦ στέλλω ὅθεν μὲ τὸν Πανάγον χαρτὶ ἐπίσημον τῆς Διοίκησις, θὰ σοῦ τὸ δώση ὁ Πανάγος, θὰ ἰδῇς τί περιέχει, τὰ ὑπόλοιπα θὰ σ' τὰ ἐξηγήση ὁ Πανάγος στοματικῶς, εἶναι κίνδυνος νὰ σ' τὰ γράψω μὴν ἡ ἐπιστολή μου παραπέση. Κάνε ὅπως σοῦ εἰπῇ ὁ Πανάγος, ἐγὼ τὸν ἔχω ὁρμηνέψει. Ἰδοὺ ποῦ μᾶς ἔχουν καταντήσει ἡ διχόνοια καὶ τὰ συμφέροντα, τέκνον μου Μιχαήλ, αἱ ἄτιμαι ραδιουργίαι τῶν κοτζαμπάσηδων, ἐντρέπουμαι ὅπου ἤμουν τοιοῦτος! Ἐὰν ὁμονοούσαμεν ἀπ' ἀρχῆς καὶ μεταβαίνοντες ὅλοι συναδελφωμένοι εἰς Καλάβρυτα ἐριχνόμεθα τοῦ Ἀγαρηνοῦ, θὰ εἴχαμεν ἐλευθερώσει πλέον τὴν Ἑλλάς, καὶ ὅποιος ἐγλίτωνεν ἀπὸ τὸν Χάρον θὰ ἔζοῦσε σήμερον ἐλεύθερος κι εὐτυχισμένος, κι οὔτε σὺ θὰ περνοῦσες τὰς φουρτούνας ὅπου περνᾶς. Ἂς ὄψωνται οἱ πούστηδες οἱ προεστοί, ὅπου προτιμοῦν νὰ θάψουν τὸ Γένος γιὰ νὰ γλιτώσουν τὰ νιτερέσα τους. Σήμερον ὅπως ἔχομεν χωρισθῇ εἰς δύο θανατικὰ παρτίδα, καὶ νὰ μεταβῇς εἰς τοὺς κοτζαμπάσηδες νὰ εἰπῇς δικός σας ἄνθρωπος εἶμαι, οἱ καπετανέοι θὰ σὲ σκοτώσουν ποὺ ἀλλαξοπίστησες. Καὶ νὰ πᾶς εἰς τοὺς καπετανέους νὰ εἰπῇς ἥμαρτον πάρετέ με νὰ πολεμήσω μαζί σας, νὰ ξεπλύνω μὲ τὸ αἷμα μου τὴν μεγάλην ἁμαρτίαν ὅπου ἔπεσα, οἱ κοτζαμπάσηδες θὰ σὲ χαλάσουν, ὅπως ἐσκότωσαν τόσα ἄλλα τιμημένα παλικάρια, μὲ μπαμπεσιάν, διότι ἦσαν

ὀχτροί τους, τὸ βόλι τοῦ Ὀθωμανοῦ τοὺς λυπήθηκε, ἀπὸ Ἕλληνες ἦταν γραφτὸ νὰ τὸ εὕρουν.

» Ταῦτα καὶ μένω, καὶ κάνε ὅπως σοῦ μηνῶ, ὁ Πανάγος θὰ σὲ βοηθήση.

Σὲ ἀσπάζομαι ὁ πατήρ σου
ΑΝΔΡΕΑΣ ΜΕΡΣΙΝΗΣ
Ἀρχιστράτηγος Τριφυλίας »

Ὁ Μίχαλος διάβασε τὸ γράμμα δυὸ φορές, μὲ μεγάλη, προσοχή. Ὕστερα ἀπόμεινε ἀμίλητος, βυθισμένος σὲ ἀνήσυχες σκέψεις. Ἕνας χορὸς ἀπὸ ἀξεδιάλυτα, ἀνακατεμένα, κακομπερδεμένα γεγονότα χοροπηδοῦσε μπρὸς στ' ἀπλανῆ του μάτια: ὅλα ὅσα δὲν εἶδε, ὅσα γίνηκαν μακριά του. Καὶ μὲ τὸ διάβασμα τοῦ γράμματος τὰ ξαναγεννοῦσε ἡ φαντασία του, ἀσαφῆ βέβαια καὶ στρεβλωμένα, ὄχι ὅμως καὶ πολὺ μακριὰ ἀπ' τὴν πραγματικότητα. Γιατὶ γνώριζε τὴν πραγματικότητα, τὴν εἶχε ζήσει, εἶχε γευτῆ μ' ἀπλόχεριὰ τὴν πικρή της πεῖρα, σὲ τρόπο, ποὺ βασισμένος στὴ γνώση τῶν περασμένων, νὰ δύναται νὰ ἀναπαραστήση τὰ τωρινά.

— Τί γίνεται κάτω; ρώτησε τὸν Πανάγο, θέλοντας νὰ πάρη μιὰν καθαρότερη ἰδέα ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ ἁπλοϊκοῦ Ἕλληνα. Δυσπιστοῦσε πάντοτε στὴν περὶ διὰ γραμμάτου διατύπωση τῶν κακομορφωμένων, τῶν διεστραμένων μικροπολιτικάντηδων προεστῶν.

Ὁ Πανάγος σήκωσε τοὺς ὤμους.

— Τί γίνεται ; Δὲν ξέρει ὁ ἀφέντης τὸ σκυλὶ καὶ τὸ σκυλὶ τὸν ἀφέντη. Ἄνθρωποι τριγυρνοῦν παντοῦ, ποὺ δὲν ξέρεις ποῦθε κρατᾶ ἡ σκούφια τους, μιλᾶν, λένε, φωνάζουν, βγάζουν λόγους. . . Γέμισε ἡ Ἑλλὰς παρτίδα, κι ὅλοι γινῆκαν ἀρχηγοί. Παρτίδο ὁ Ζαΐμης, παρτίδο ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ Λόντος, ὁ Μερσίνης, ὁ Κολοκοτρώνης, ὁ Κωλέτης, ξέρω καὶ γὼ πῶς τοὺς λένε, τελειωμὸ δὲν ἔχουν. Τὰ φτιάνει ὁ ἕνας μὲ τὸν ἄλλον, μαλώνουν ὕστερα, χάνεις τὸ μπούσουλα. Ἔρχεται στὸν Καστρόπυργο ὁ Μοθωνίτης, πιά-

νει ἕναν ἕναν καὶ τοῦ λέει: «Ἔλα μὲ τὸ παρτίδο μου, καὶ θὰ καζαντίσης γρόσα. Θὰ πάρης τὶς σταφίδες τῶν ἀγάδων». Ἂν τοῦ πῆς: «Φχαριστῶ, κὺρ Πέτρο, μὰ τὸ εἶναι μου βρίσκεται στὸ κατάμερο τοῦ Λουκᾶ τοῦ Πύρου», στέλνει τὴ νύχτα τοὺς ἀνθρώπους του καὶ δὲν ἀφήνουν κουτσούρι ὀρθὸ στ' ἀμπέλια σου. Πηγαίνεις στὸν Πύρο νὰ παραπονεθῆς· κι αὐτός, γιὰ γδικιωμό, βάνει φωτιὰ στὶς θημωνιὲς τῶν Βατιτζάνων. Τὴ μιὰ μέρα σοῦ λέει ὁ ἀρχηγός: «Εἴμαστε παρτίδο τῆς Κυβέρνησης! Ζήτω ὁ Μαυροκορδάτος!» Ξελαρυγγίζεσαι καὶ σὺ φωνάζοντας: «Ζήτω ὁ Μαυροκορδάτος!» Τὴν ἄλλη σοῦ λέει ὁ ἀρχηγός: «Ὁ Μαυροκορδάτος εἶναι ἄτιμος καὶ πρόδωσε τὴν πατρίς! Ζήτω ὁ Κολοκοτρώνης!» Κι ἄιντε σύ, φώναζε: «Ζήτω ὁ Κολοκοτρώνης»...

Ὁ Πανάγος ἄναψε τὸ τσιμπουκάκι του καὶ ξακολούθησε μὲ μισόκλειστα μάτια:

— Δὲν ὁρίζει κανεὶς τὸ κεφάλι καὶ τὸ βιός του. Περνοῦν ἀπ' τὸ χωριὸ τὰ παλικάρια μιανοῦ καπετάνιου: «Σφάξε κότες, σφάξε χῆνες, σφάξε καὶ τὶς προβατίνες!» Περιδρομιάζουν καὶ σοῦ δίνουν ἕνα χαρτί: «Ἄιντε νὰ πληρωθῆς ἀπὸ τὴν Πατρίς!» Πηγαίνεις στὴν Διοίκησις νὰ ζητήσης τὴ ζημιά σου: «Τί τοὺς ἔθρεψες αὐτούς; Ἔχει τὸ γκουβέρνο παράδες νὰ πληρώνη τὶς ζημιὲς τῶν ἀσήδων;»

— Τῶν ἀσήδων;

— ... Οἱ κοτζαμπάσηδες λένε ἀσῆδες τοὺς καπετάνιους κι οἱ καπετάνιοι προδότες τοὺς κοτζαμπάσηδες. Οἱ κοτζαμπάσηδες θέλουν νὰ πάρουν τὸ καπετανλίκι, δίχως νὰ ξέρουν πῶς πιάνεις τὴν πιστόλα· κι οἱ καπετανέοι τὸ γκουβέρνο, δίχως νὰ ξέρουν πῶς πιάνεις τὴν πένα. Ὁ Μαυροκορδάτος παριστάνει τὸ στρατηγό, κι ὁ Πλαπούτας τὸ μινίστρο τῆς διπλωματίας. Πᾶς νὰ πολεμήσης τὸν Τοῦρκο; πεντάρα δὲν ἔχει τὸ γκουβέρνο νὰ σὲ θρέψη. Σὲ στέλνουν νὰ χτυπήσης τὸν Κολοκοτρώνη; γέμισε γρόσα τὸ κεμέρι σου. Μαζεύτηκαν στὴ Μπιάδα ὅλα τὰ κεφάλια, νὰ κάνουν λέει Σύνταγμα, πῶς θὰ κουμαντέρνεται ἡ Ἑλλάς. Εἶπαν,

εἶπαν, ξόδεψαν σάλιο, συφώνησαν στὸ τέλος νὰ μοιραστοῦν οἱ κοτζαμπάσηδες τὰ ἐθνικά.

— Τί εἶναι αὐτά, τὰ ἐθνικά;

— Τὰ χτήματα τῶν Τούρκων. Εἶσαι μὲ τὸ γκουβέρνο; γέμισες παρά. Δὲν εἶσαι; ἄιντε νὰ σκοτωθῆς ὑπὲρ πατρίς! Πῆγε ὁ Κολοκοτρώνης νὰ πάρη τὸ κάστρο τῆς Πάτρας, ποὺ τὸ κρατοῦν οἱ Τοῦρκοι. Τὸν ἔστειλαν ξεπίτηδες οἱ μινίστροι, νὰ τὸν ξεφορτωθοῦν. Σὰν εἶδαν ποὺ μάζεψε πολὺ στρατό, φοβήθηκαν. Πρόσταξαν τοὺς καπετανέους νὰ γυρίσουν πισω, καὶ τὸν ἄφησαν νὰ πολεμάη μονάχος. Τί τοὺς νοιάζει; Τὰ «ἐθνικὰ» νὰ μοιράσουν συναμεταξύ τους· κι ὅσο γιὰ τοὺς Τούρκους...

Τὸ μάτι τοῦ Μίχαλου λαμπύριζε πονηρεμένα.

— Ὁ καυγὰς εἶναι γιὰ τὸ πάπλωμα! Ἕνα σωρὸ χτήματα, ὁ μισὸς Μοριάς. Ξέρεις δὰ τί εἶχαν οἱ Τοῦρκοι: τὸν ἀφρό. Τὰ κήρυξε τὸ γκουβέρνο ἐθνικά, καὶ τὰ πουλάει σ' ὅποιον πλερώνει πιὸ πολλά. Ἔτσι γίνεται στὸ χαρτί. Ποιὸς ὅμως ἔχει νὰ πλερώση; Μονάχα οἱ κοτζαμπασαῖοι. Καὶ ποιὸς γυρεύει λογαριασμὸ ἀπ' τὸ γκουβέρνο, ἂν πλερώθηκε γιὰ ὄχι; Μπάτε σκύλοι ἀλέστε κι ἀλεστικὰ μὴ δῶστε. Κατάλαβες;

— Κατάλαβα.

Ἀπόμεινε γιὰ λίγο ἀμίλητος ὁ Μίχαλος· καὶ κατόπι ρώτησε:

— Στὸν Καστρόπυργο τί γίνεται;

— Γιὰ τὸ σπίτι ρωτᾶς; Δὲ σοῦ τά 'πα;

— Ὄχι γιὰ τὸ σπίτι. Γιὰ τοὺς ἄλλους ρωτάω.

Ὁ Πανάγος χαμογέλασε.

— Καλὰ εἶναι καὶ σὲ χαιρετοῦν — ὁ λόγος τὸ λέει...

— Τί κάνει ὁ δεσπότης;

— Ὁ Δωρόθεος; Ποιὸς τὸν βλέπει; Ἔρχεται στὴ χάση καὶ στὴ φέξη. Πότε στὴν Τριπολιτζά εἶναι, πότε στὴν Κόρθο, πότε στὴ Μπιάδα, νὰ φτιάξη Σύνταγμα. Ἔχει καὶ τὸν Μοθωνίτη κοντά του. Λύνουν καὶ δένουν· ἄνθρωποι τοῦ γκουβέρνου, βλέπεις. Ὁ κυρ-Πέτρος εἶναι τώρα πρῶτος

ἄρχοντας· κάνει ὅ,τι θέλει. Ποιὸς κοτάει νὰ τοῦ ἀντιμιλήση; Ὅταν βγαίνη πάνω στ' ἄλογό του, ἔχει οὐρὰ πενήντ' ἀρματωμένα παλικάρια. Ἀγόρασε πάνω ἀπὸ χίλια στρέματα « ἐθνικά » : τοῦ Ὀρχάνμπεη στὴ Βατίτζα, τοῦ Ἰσχὰν στὸν Καστρόπυργο, τοῦ Ἀχμὲτ Σακαλῆ στὸν Ἁγιαντρέα. . .

— Κι ὁ Λουκᾶς Πύρος ;

— Γύρισε μισοπεθαμένος ἀπ' τὴν Τριπολιτζά. Εἶχε πάθει τὴ λοιμικὴ στὴν κατώγα, μὰ σκαπουλάρησε. Ὅλο στὸ κρεβάτι. Ἀγόρασε ἀπ' τὸ γκουβέρνο τὶς σταφίδες τοῦ Ὀσμὰν ἐφέ, στὰ Μαγουλιάνικα, γιὰ τρεῖς χιλιάδες γρόσα. Ποὺ ἀξίζουν πάνω ἀπ' εἴκοσι.

— Πῶς αὐτό ; παραξενεύτηκε ὁ Μίχαλος.

— Τί θὲς νὰ κάνη ; Ἄρρωστος ἄνθρωπος εἶναι, σακατεμένος. Νὰ κρατήση κεφάλι στὸ γκουβέρνο ; Ποιὸς νὰ τὸν ὑποστηρίξη ; Πῆγε στὸ σπίτι του ὁ Δωρόθεος καὶ τὸν ἔκοψε στὰ λιμά. Τοῦ δῶσαν τὰ Μαγουλιάνικα γιὰ ἕνα κομμάτι ψωμί, καὶ τοῦ βούλωσαν τὸ στόμα.

— Οἱ ἄτιμοι ! μουρμούρσε ὁ Μίχαλος. Κι ὁ Λουκᾶς παραδέχτηκε. . .

— Καὶ σὺ τὸ ἴδιο θά 'κανες, ἀφεντικό, ἂν δὲν εἶχες τουρκέψει, τὸν ἀντίκοψε ὁ Πανάγος. Μόνο νά, τούρκεψες ! Καὶ τώρα δὲν μπορεῖς νὰ τὰ φτιάξης μαζί τους. Πρέπει νὰ ρίχνης πάντοτε σ' αὐτοὺς τὸ φταίξιμο· νὰ μείνης ὀχτρός τους ἀθανάσιμος. Ἔτσι μονάχα μπορεῖς νὰ γλιτώσης.

Ὁ Μίχαλος ἄκουγε τὸν Πανάγο, καὶ τὸ μάτι του ἦταν γεμάτο συλλογιά. Ἔμπαινε σιγὰ - σιγὰ στὸ νόημα· ἔστρωνε μέσες - ἄκρες τὸ σκέδιό του.

— Καὶ δὲ μοῦ λές; Ὁ μπάρμπας μου, ὁ καπετὰ - Μανόλης, τί γίνεται ;

Ὁ Πανάγος χαμογέλασε.

— Εἶναι μιὰ χαρά. Αὐτὸν οὔτε λοιμικὴ τὸν ἔπιασε, οὔτε τίποτα. Μόλις γύρισε στὸν Καστρόπυργο, ἄνοιξε τὴ στέρνα μὲ τὰ τάλαρα κι ἁρμάτωσε τὰ δυό του καράβια. Μπαρκάρησε κι αὐτὸς καπετάνιος στὸ « Τηλέμαχος », κι οὔτε ποὺ ματαφάνηκε. Κατὰ πῶς ἔγραφε, ἔχει σμίξει μὲ

τὸ Μιαούλη καὶ πολεμάει. Μόνο ποὺ βρέθηκε στὴν ἀνάγκη νὰ πουλήση τὸ μεγάλο ἐλιώνα του, κοντὰ στὸ Μακρὺ - Γιαλό. Τὸν ἀγόρασε ὁ Μοθωνίτης.

— Γιατί ; Γιατί ; ἀπόρεσε ὁ Μίχαλος.

— Ξέρεις τί στοιχίζουν δυὸ καράβια ποὺ πολεμοῦν ; Τσοῦρμο - λουφὲς καὶ θροφὴ - μπαρουτόβολα, διορθώματα, σκοινιά, πανιά, καλαφατίσματα, καρενάγια... Πόσο θὰ βαστάξη ἡ στέρνα μὲ τὰ τάλαρα ; Κι ἀπέ, ἔστειλε τὸ μικρό του γιό, τὸ Σπύρο, στὸ Λιβόρνο, ν' ἀγοράση τὸ τρίτο καράβι. Ὅλα γιὰ τὴν πατρίς!

Τέλειωσε τὸ λόγο του κουνώντας τὸ κεφάλι :

— Θὰ μείνουν στὴν ψάθα, οἱ Τρουκαῖοι...

Κι ἡ κουβέντα ἔπεσε. Εἶχε σταματήσει ἡ βροχή, καὶ μακριὲς συννεφόγλωσσες σκίζονταν ἀθόρυβα στὶς μουσκεμένες βελόνες τῶν ἐλατιῶν, ἀφήνοντας, ποῦ καὶ ποῦ, μιὰ δέσμη ἡλιαχτίδες νὰ λογχίζη τὸ νοτισμένο χῶμα. Κάτι σὰν κίνηση ζωῆς ξαπλώθηκε στὸ δάσος, ἐκειὸ ποὺ ἔρχεται μὲ τὴν καλοσύνη, ὅταν σταματάη ἡ νεροποντή: κελάιδημα πουλιῶν, πέταγμα ζουζουνιῶν, σάλεμα τῆς χλωροφύλλης τῶν φύτρων πλάι στὶς ρίζες. Τὸ ξεθύμασμα τοῦ πεσμένου νεροῦ πότισε τὸν ἀκίνητο ἀέρα μὲ πιπεράτη ὀσμὴ ὑγρῆς εὐγονικῆς σαπρίας. Κι ὁ Μίχαλος συλλογιζόταν τοὺς ἀνθρώπους : τοὺς Ἕλληνες, ποὺ ἀποφάσισαν ὅλοι μαζὶ νὰ λευτερωθοῦν ἀπὸ τὸν Τοῦρκο, καὶ σκλαβώθηκαν στὸν τρισχειρότερο τύραννο, τὸν ἐγωκεντρισμό τους. Τοὺς Ἕλληνες, ποὺ ἦσαν μιὰ ὁμοιόμορφη μάζα δούλων κάτω ἀπ' τὴ σκλαβιά, στυγνὴ κι ἀμίλητη, ἀποφασισμένη νὰ τινάξη τὸν ξένο ζυγό. Κι ἦρθε ἡ λευτεριὰ χτυπώντας μὲ τὸ σπαθί της, ὄχι τόσο τὸν δυνάστη, ὅσο αὐτοὺς τοὺς ἴδιους, τοὺς Ἕλληνες. Οἱ ἀπανωτὲς σπαθιές της χώριζαν τὴ μάζα σὲ ὁμάδες πρῶτα, σὲ ἄτομα κατόπι, σ' ἕν' ἀναρχούμενο κι ἀλληλοσυγκρουόμενο συρφετὸ ἀπὸ χαραχτῆρες, φιλοδοξίες, ματαιοδοξίες καὶ συμφέροντα. Ὁ ἀφόρητος ἀτομισμὸς τοῦ Ἕλληνα συνταύτισε τὸ Γένος μὲ τὸ ἄτομο. Κι ὁ καθεὶς πολεμάει τὸν Τοῦρκο ὄχι γιὰ νὰ λευτερώση τὴ φυλή, μὰ

γιὰ νὰ ἱκανοποιήση τὰ πάθη καὶ τὰ συμφέροντά του. Τραγικὸ παιχνίδι, ποὺ ξεκινᾶ ἀπὸ τὴν ἤρεμη ζωικὴ θυσία τοῦ ἀνώνυμου χωριάτη, τὴ συνειδητὴ οἰκονομικὴ καταστροφὴ τοῦ Μανόλη Τρούκα, τὴ λογικευμένη ἰσορροπία ἀνάμεσα πατρίδα καὶ παρὰ τοῦ ᾿Αντρέα Μερσίνη, γιὰ νὰ φτάση στὴ μικροκαταφερτζίδικην ἀβουλία τοῦ Λουκᾶ Πύρου, τὴν ὀργανωμένη ἁρπαγὴ τοῦ Πέτρου Μοθωνίτη καὶ τὴ ματαιόδοξη ραδιουργικὴ πολιτικότητα τοῦ Δωρόθεου. Καὶ καταλάβαινε πῶς ὅλ᾿ αὐτὰ τὰ παραδείγματα, ποὺ τὰ γνώριζε ἀτελῶς ἀπὸ φῆμες καὶ διηγήσεις (γιατὶ τὰ περιστατικὰ δὲν τὸν ἄφησαν νὰ ζήση καὶ νὰ ζυμωθῆ μὲ τὸν κόσμο τῆς ῾Ελληνικῆς ᾿Επανάστασης), ἦσαν ἐλάχιστα, καὶ δὲν μποροῦσαν νὰ δώσουν παρὰ πολὺ μικρὴν εἰκόνα τοῦ τρομεροῦ διαφορισμοῦ ποὺ χώριζε κι ἕνωνε τοὺς Ἕλληνες στὴ μεγάλη φυλετική τους προσπάθεια, ὅπως ἀκριβῶς τὰ πιὸ ἀντίθετα στοιχεῖα μάχονται σκληρὰ μέσ᾿ στὴ χοάνη τοῦ χημικοῦ, γιὰ νὰ σμίξουν σὲ καινούργιο σῶμα συμπαγές, γέννημα τῶν ἀντιδράσεων. Κι ἔξαφνα μιὰ διάθεση τεράστια, ἔφεση δυναμικὴ κι ἀκατάβλητη γεννήθη ἐντός του: ν᾿ ἀφήση τὴ μοναξιά του, νὰ κατέβη κάτω στὶς πολιτεῖες, ν᾿ ἀνακατευθῆ μὲ τοὺς ἀνθρώπους καὶ νὰ ζήση αὐτὴ τὴν ἔντονη στὸ διαφορισμὸ τῶν συγκρούσεων ζωή· ν᾿ ἀνασάνη τὸν πικρὰ πιπεράτο ἀέρα τῆς πολιτικῆς διαμάχης, τῆς ραδιουργίας, τῆς δολοπλοκίας· νὰ γευτῆ τὸ διάχυτο χυμὸ τῶν ἀντίθετων δυναμισμῶν· νὰ λουστῆ σ᾿ ὅλο αὐτὸ τὸ τραγικὸ παιχνίδι, ὅπου ἡ ζωὴ παίζεται κορόνα - γράμματα πάνω στὸ χαρτὶ τοῦ κέρδους καὶ τῆς ματαιοδοξίας· καὶ ποὺ ὁ κίντυνος τοῦ ἀνίκητου ὥς τὴν ὥρα Τούρκου, τὸ κάνει ἀκόμα τραγικότερο.

Μετὰ τὴ φοβερή του περιπέτεια, στὴν Τριπολιτζά, ἦταν φυσικὸ νὰ μὴ γυρεύη τίποτ᾿ ἄλλο παρὰ νὰ βρεθῆ τρόπος νὰ γυρίση σπίτι του, νὰ ζήση τὴν πάντοτε γαλήνια κι εὐδαιμονικὴ ζωή του· καὶ δυσφόρησε ὅταν εἶδε νὰ τοῦ γράφη ὁ Μερσίνης, πὼς γιὰ νὰ γίνη δυνατὸς αὐτὸς ὁ γυρισμός, πρέπει νὰ ριχτῆ σὲ καινούργιες περιπέτειες, μέσα στὸ πλῆθος τῶν ἔξαλλων ἀνθρώπων. Κι ὅμως, οἱ κουβέντες

τοῦ Πανάγου κι οἱ σκέψεις ποὺ τοῦ γέννησαν, ἔδωσαν ἀλλιώτικο δρόμο στὴν συναισθηματικὴ ἀνισορροπία του. Ξέχασε μὲ μιᾶς τὴ φοβερὴ περιπέτεια ποὺ τοῦ στοίχισε τὸ ἄθελό του ἀνακάτεμα στὴν ἀνθρώπινη πάλη. Λησμόνησε τοὺς κιντύνους ποὺ κρεμόνταν ἀκόμη ἀπειλητικὰ πάνω στὸ ταλαντευόμενο κεφάλι του. Τὸν μέθυσε ἡ προοπτικὴ τῆς ψευτοδυναμικῆς ραδιουργίας, τῆς μάταιης περιπέτειας. Καὶ σ' ἀντίδραση τῆς μακρινῆς του ἀδράνειας — ἴσως καὶ φαρμακωμένος πιὰ ἀπὸ τὴ θανατερὴ ἡδονὴ τῆς πολιτικῆς, ποὺ ἄθελά του γεύτηκε — ἔνιωθε τὸν κυρίαρχο πόθο ν' ἀνακατευτῇ στὸ χοχλασμὸ τοῦ καζανιοῦ, νὰ δῇ, νὰ γνωρίσῃ, νὰ κουνηθῇ, νὰ δράσῃ, νὰ δημιουργήσῃ, νὰ ἐκδικηθῇ. Τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων τὸν ἅρπαξαν καὶ τὸν ἔριξαν στὸ μεγάλο ποτάμι. Γλίτωσε τὴ ζωή του, κι ἡ ἀκροποταμιὰ δὲν εἶναι μακριά. Μὰ κολυμπώντας γιὰ νὰ ζήσῃ, γνώρισε τὴν ἄρρητη ἡδονὴ τοῦ κολυμπιοῦ· κι ἀπόμεινε στὴ μέση τοῦ ὁρμητικοῦ νεροῦ, παλεύοντας μὲ τὸ ρέμα, πολεμώντας μὲ τὶς ὕπουλες ρουφῆχτρες, παίζοντας τὴ ζωή του κάθε ὥρα καὶ στιγμή, ζώντας συνειδητὰ πλάι στὸ θάνατο. Ἀρκεῖ μόνο νὰ κολυμπάῃ· νὰ κολυμπάῃ.

Κι ἄξαφνα, μέσα στὸν κυκεώνα τοῦ ψευτοδυναμικοῦ παραλογισμοῦ, μιὰ ξεκάθαρη σκέψη τὸν ἔκανε νὰ χαμογελάσῃ: «Ἂν εἶναι νὰ χτυπηθοῦν καπετανέοι καὶ κοτζαμπάσηδες, πρῶτος ἐγὼ θὰ τρέξω νὰ πολεμήσω. Ἐγώ, ποὺ ἂν μοῦ ἔλεγαν νὰ πολεμήσω τοὺς Τούρκους, θά 'βρισκα χίλιους τρόπους νὰ τὸ ἀποφύγω». Κι ἔφριξε, γιατὶ κατάλαβε σὲ τί παραλογισμὸ ρίχνει τὸν ἄνθρωπο τὸ μίσος τὸ ἀδερφικό· γιατὶ ἔνιωσε, σὲ μιὰ ξάστερη στιγμὴ λογικῆς, τὴν ἡδονικὰ ἀπαίσια μορφὴ τῶν ἐμφύλιων σπαραγμῶν. Κι εἶναι φυσικὸ αὐτό. Ὁ βαθὺς διχασμὸς τοῦ ἔθνους δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ ἡ σύγκρουση δύο ἀντίθετων ἀντιλήψεων ποὺ ἀποβλέπουν σ' ἕνα κοινὸ σκοπό, ὅσο κι ἂν ἐκδηλώνωνται μὲ διαφορισμοὺς ἐγωισμῶν καὶ συμφερόντων : τὸ γενικὸ καλό. Καὶ τὸ μίσος τοῦ ἀδερφοῦ κατὰ τοῦ ἀδερφοῦ, ποὺ ἐμποδίζει μὲ τὴν νοημοσύνη καὶ τὶς ἐνέργειές του τὴν ὁρ-

θοπόδηση τῆς φυλῆς, εἶναι πολὺ πιὸ δυνατὸ ἀπὸ τὴν ἀπέχθεια ἑνὸς ὁλόκληρου λαοῦ πρὸς τὸν ἀλλοδαπὸν ἐχθρό. Οἱ ἐθνικοὶ πόλεμοι, τυχεροὶ ἢ ἄτυχοι, λύνουν μὲ ἕναν ὁποιοδήποτε τρόπο τῆς διαφορὲς τῶν λαῶν, ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ τοὺς χωρίζουν ἔστω καὶ μετακινημένα σύνορα. Μὰ οἱ συνέπειες τῶν ἐμφύλιων σπαραγμῶν εἶναι βαθύτερες. Ἡ νικημένη φατρία εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ ζήση κοντὰ στὴ νικήτρια· πρέπει, καταπίνοντας τὴν πικρὴ χολή, νὰ ὑποτάξη τὴν προσωπικότητά της στὴ δυναμικότητα τῶν νικητῶν· χρωστάει νὰ συνεργαστῆ, ἔστω καὶ στανικῶς, στὸ ἐθνικὸ ἔργο ποὺ ἡ ἀνάγκη τῆς τὸ ἐπέβαλε, τὴν ὥρα ποὺ ἡ ψυχή της τὸ κρίνει γι' ἀντεθνικό. Κι αὐτὴ ἀκόμα ἡ προοπτικὴ τῆς ἥττας, τὸ φάντασμα τῆς ψυχικῆς δουλείας στὸν παραλογισμὸ τῶν ἀδερφῶν, ἀναταράσσει τὰ σωθικὰ τῶν ἐμφύλιων πολεμιστῶν τρισχειρότερα ἀπ' τὸ μίσος τοῦ ξένου ἐχθροῦ. Ἐκεῖνον τὸν πολεμάει τὸ ἔθνος ἑνωμένο· στὴν περίσταση αὐτή, δὲν εἶναι ἡ λογικὴ ἀλλὰ ἡ δύναμη ποὺ ἀποφασίζει. Καὶ τὸ συναίσθημα πὼς ὅλοι ἔκαναν τὸ καθῆκον τους ἀπέναντι στὸ μονιασμένο σύνολο, φέρνει τὴν παρηγοριὰ — στὴ περίπτωση τῆς καταστροφῆς — πὼς τὸ ριζικὸ ξεπέρασε τὸ θέλημα τῶν ἀνθρώπων. Δὲν δύναται κανεὶς λογικὸς ἄνθρωπος νὰ ζητήση ἀπὸ τὸν ξένο ἐκεῖνο ποὺ ἀπαιτεῖ ἀπ' τὸν ἀδερφό του : νὰ σκέπτεται ὅπως αὐτός.

Ὁ Μίχαλος σηκώθηκε. Ἀνάσανε βαθιὰ τὸν ἀψὺ ἀέρα τοῦ ἀπόβροχου, καὶ δονήθηκε ὁ θώρακάς του σὲ παλμὸ σπασμωδικό.

— Καὶ τώρα, εἶπε στὸν Πανάγο, δῶσ' μου τὸ χαρτὶ ποὺ μοῦ γράφει ὁ πεθερός μου : καὶ πές μου τί σ' ὁρμήνεψε νὰ μοῦ πῆς.

— Μετὰ χαρᾶς...

Ὁ Πανάγος ἔβγαλε ἕνα μαντίλι ἀπ' τὸ σαλάχι του καὶ τὸ ξεδίπλωσε προσεχτικά. Ἕνα χοντρὸ χαρτί, τσακισμένο στὰ τέσσερα, ἦταν μέσα τυλιγμένο. Τό 'δωσε στὸ Μίχαλο, ποὺ τὸ διάβασε μὲ παραξενεμένα μάτια.

— Τί εἶναι πάλι αὐτό ; μουρμούρισε.

Ὁ Πανάγος χαμογέλασε.

— Θὰ σοῦ ξηγήσω, εἶπε.

Καὶ σκύβοντας στ' αὐτὶ τοῦ Μίχαλου, ἄρχισε νὰ τοῦ μιλάη μὲ σιγανὴ φωνή.

Ἡ Βαγελιώ, ὀρθὴ στὸ ἄνοιγμα τῆς σπηλιᾶς, τοὺς κοιτοῦσε μὲ ἀσάλευτα μάτια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ

Ἡ δειλία τοῦ Καστρόπυργου καὶ Βατίτζης Δωρόθεου ἐξοργίζει τὸν Ποτούλη Μπλιούρα.

*

— Ὀρὲ Ποτούλη, ὀρέ!

Ἡ φωνὴ τοῦ καπετὰν Ἠλία Γεωργικόπουλου ἀντιλάλησε δυνατὰ κι ἐπίσημα· ροβόλησε τὴ βουνοπλαγιά, ποὺ τὴ φλόγιζε κιόλας ὁ νιόβγαλτος ἥλιος τῆς καλοκαιριάτικης μέρας, καὶ δόνησε παλμικὰ τοὺς ἀχνοὺς τῆς πρωινῆς ὁμίχλης, ποὺ σέρνονταν στὰ ριζὰ τοῦ βουνοῦ, πάνω ἀπ' τὴ βαρυόηχη πλατανόφυτη ρεματιά.

— Ὀρὲ Ποτούλη, ὀρέ!

Καμιὰ ἀπόκριση. Ἕνας πετροκότσυφας σφύριξε στὸν πλαϊνὸ σκοῖνο, ἀνάμεσα στὴ βοὴ τῶν ζουζουνιῶν, ποὺ σβελτοξυπνημένα τρυγοῦσαν κιόλας τὴ γύρη τῶν λιγοστῶν ἀγριολούλουδων, ὅσων δὲν εἶχε μαράνει ἡ ξεραΐλα κι ἡ κάψα τοῦ Ἁλωνιστῆ.

Λίγο πιὸ ψηλά, στὸ λιγόδεντρο γούβωμα ὁποὺ 'ταν στημένο τὸ ὀρδὶ — πρόχειρες κλαδόπλεχτες καλύβες καὶ τσαντίρια ἀπὸ κιλίμια παρδαλὰ — τὰ παλικάρια τριγύρνοῦσαν πέρα - δῶθε, δοσμένα στὶς πρωινὲς δουλειές τους: ἄναμμα φωτιᾶς γιὰ τὸ μαγείρεμα τοῦ ταΐνιοῦ, καθάρισμα τοῦ καριοφιλιοῦ καὶ τῆς πάλας, ψευτονίψιμο μὲ τὸ λιγοστὸ νερὸ δυὸ - τριῶν κανατιῶν, χτένισμα τῶν μαλλιῶν μὲ λιγδιασμένα ξεδιαλυστήρια. Κάποιος ποὺ εἶχε ξυράφι ξυριζότανε· κι ἄλλος ἔστριβε μὲ πεποίθηση τὸ μακρὺ καὶ χοντρό του μουστάκι. Οἱ κουβέντες ἦσαν λιγοτὲς μέσ' στὴ μούσκλα τοῦ ἄγουρου

ξυπνήματος, ὕστερ' ἀπὸ τὸ κακοῦπνι τῆς θερμῆς νύχτας. Ἔκανε ζέστη, ἐκεῖνο τὸ καλοκαίρι τοῦ 1822· ζέστη πρωτόφαντη, ποὺ σάστιζε τὸ μνημονικὸ καὶ τῶν γεροντότερων. Ὁ ἥλιος χτυποῦσε κατακέφαλα τὸν ἀργίτικο κάμπο καὶ τὰ ὁλόγυρα βουνά, ὅπου ἦταν ὁρδινιασμένος ὁ στρατὸς τῶν Ἑλλήνων.

Ἐξὸν ἀπὸ λίβα καυτερόν, ἄνεμος δὲν φύσηξε γιὰ μέρες καὶ βδομάδες τώρα. Ἡ θάλασσα ξαπλωνόταν, ἀπὸ τ' Ἀνάπλι καὶ τοὺς Μύλους τοὺς Ἀφεντικοὺς ὣς πέρα στὸ ἔμπα τοῦ κόρφου, ἄψυχη κι ἀκύμαντη, σταχτοπράσινη τὴ μέρα, μαύρη κατράμι τὴ νύχτα. Τὰ σπετσιώτικα καράβια, ποὺ 'σαν ἀραγμένα στοὺς Μύλους, εἶχαν τὴν ἀσυμμετρία τῆς μπουνάτσας, τό 'να μὲ τὴν πλώρη κατὰ τὸ Μπούρτζι, τ' ἄλλο κατὰ τὴν Τσακωνιά. Καὶ τὴν καΐλα τοῦ Θεοῦ τὴν αὐγάτιζαν τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων. Μέρες τώρα ὁ κάμπος τοῦ Ἄργους φλογιζόταν στὶς πυρκαγιές. Καίγονταν τὰ σπίτια τῶν χωριῶν, οἱ ἀποθῆκες μὲ τὸ γέννημα, οἱ θημωνιὲς τοῦ σιταριοῦ, οἱ στοῖβες τοῦ σανοῦ· κι αὐτὲς ἀκόμα οἱ ξεροκαλαμιὲς τῶν θερισμένων χωραφιῶν ξαπλώνονταν μαῦρες καψάλες στὴν κίτρινη ἔκταση. Οἱ σπαρμένες φλόγες φώτιζαν τὴν ἀφέγγαρη νύχτα· καὶ τὴ μέρα κολόνες μαύρου πηχτοῦ καπνοῦ ψήλωναν ὣς τὸ θαμπὸ ἀπὸ τὴ θέρμη οὐρανό, κατακόρυφες κι ἀργοσάλευτες μέσ' στὴν ἀπανεμιά, σκορπώντας παντοῦ ὁλόγυρα τὴν ἀψιὰ ὀσμὴ τῆς καΐλας, ποὺ ἐρέθιζε τοὺς βρόγχους δυσάρεστα. Κι ἦταν τόση ἡ ξεραΐλα, ποὺ τὰ νερὰ χαθήκανε· ἄνυδρες ἀπόμειναν οἱ ρεματιὲς τῶν βουνῶν, στέρεψαν οἱ νεροσυρμές, καὶ μόνο βοῦρκος ἀπόμεινε στῶν πηγαδιῶν τὸ βάθος. Οἱ Ἕλληνες ποὺ κρατοῦσαν τὰ ὁλοτρίγυρα βουνά, ἀπὸ τοὺς Μύλους ὣς τὰ Δερβένια, τὶς Κλεωνὲς κι ἀκόμα παραπέρα, πολὺ τυραννιόνταν ἀπὸ τὸ λείψιμο τοῦ νεροῦ, ἂν καὶ στὰ ψηλώματα πάντα κάτι ἀπομένει ἀπὸ τὸ δάκρυ τῆς βρυσούλας, τῆς ἀνάβρας, τῆς νεροσυρμῆς. Εἶχαν στὰ χέρια τους καὶ τὸ Κεφαλάρι, στὸ δρόμο ἀνάμεσα Ἄργος καὶ Μύλοι, ποὺ τὸ νερό του δὲν στερεύει ποτές. Μὰ τὸ ἀσκέρι τοῦ Δράμαλη, τὸ μπλοκαρισμένο μέσ' στὸ φλο-

γισμένο ἀπ' τὸν ἥλιο καὶ τὶς φωτιὲς κάμπο, δὲν εἶχε ἄλλο νερὸ νὰ πιῇ ἐξὸν ἀπὸ τὸ βοῦρκο τῶν στερεμένων πηγαδιῶν, τὸ μολεμένο ἀπὸ τὰ χαλκώματα πού 'ριξαν οἱ Ἕλληνες προτοῦ φύγουν καὶ πάρουν τὰ βουνά. Μ' ἕνα λόγο, οἱ Τοῦρκοι πέθαιναν στὴ δίψα.

— Ὀρὲ Ποτούλη, ὀρέ ;

Καὶ πάλι κανεὶς δὲν ἀποκρίθηκε.

— Ποῦ στὸ διάβολο εἶναι αὐτὸς ὁ σημαδιακός, ὁ χαλκοσκούφης, ὁ μπουρανής ; μονολόγησε ὁ καπετὰν Ἠλίας.

— Πάει στὸ ρέμα γιὰ νερό, καπετάνιο.

— Σύ 'σαι, ρὲ Ἀσημάκη ;

— Ἐγώ, καπετάνιο μου. Τί τόνε θέλεις τὸν Ποτούλη ;

— Τόνε θέλω νὰ μοῦ πλύνη τὸ πουκάμισό μου, πού ξέσκισε πιὰ στὸ ἵδρο καὶ τὴ λέρα. Ψείριασε κιόλας.

— Νὰ τὸ πλύνω ἐγώ.

Ὁ καπετὰν Ἠλίας χαμογέλασε :

— Ἄιντε, ὀρὲ Ἀσημάκη ! Σένα θὰ σὲ φάη ἡ φιλία ! Μόνο ποῦ πῆγες καὶ τὸν βρῆκες τὸ φίλο !

— Γιατί δηλαδή, δὲ σοῦ τὸ γεμίζει τὸ μάτι ; ρώτησε ὁ Ἀσημάκης μὲ τὴ χαριτωμένη ἀναίδεια πού χαραχτήριζε τὶς σχέσεις στρατιωτῶν κι ἀξιωματικῶν στ' ἄταχτα σώματα τῆς Ἐπανάστασης.

Ὁ καπετὰν Ἠλίας σήκωσε τοὺς ὤμους :

— Ἂν σ' τὸ γεμίζη σένα, μένα μοῦ περισσεύει. Μόνο νὰ κάνη τὴ δουλειά του...

Χαμηλά, στὸ μονοπάτι πού ξαπλωνόταν στὰ πόδια τῶν δυὸ πολεμιστάδων, ἀκούστηκαν πατημασιὲς πού σκόνταφταν στὰ τροχάλια, καὶ τὸ βαριανάσεμα φορτωμένου ἀνθρώπου πού σκαρφάλωσε τὸν ἀνήφορο.

— Νά τος, ἔρχεται, εἶπε ὁ Ἀσημάκης.

Ὁ καπετὰν Ἠλίας σήκωσε τοὺς ὤμους καὶ ξεκίνησε νὰ φύγη, δίχως νὰ μιλήση.

— Θέλεις νὰ σ' τὸν στείλω στὸ τσαρδάκι σου ; Νὰ τοῦ δώσης τὸ πουκάμισό σου ;

— Ἄσ' τον νὰ πάη στὸ διάνεμο! Θὰ βάλω τὸν Καρούπα νὰ τὸ πλύνη.

Ὁ Ἀσημάκης χαμογέλασε· κι ὕστερα κοίταξε τὸν Ποτούλη, ποὺ ἔφτανε κιόλας φορτωμένος δυὸ μεγάλα σταμνιὰ γεμάτα νερό.

— Καλῶς τον! Κάτσε νὰ ξαποστάσης.

Ὁ Ποτούλης ἀπίθωσε τὰ φορτώματά του, κι ἀπὲ κάθισε σ' ἕνα βραχάκι, μὲ στεναγμὸ ξαλαφρωμοῦ. Σκούπισε τὸν ἴδρο τοῦ μετώπου του μ' ἕνα μεγάλο κόκκινο μαντίλι· καὶ παίρνοντας τὴ στάμνα, ἤπιε λαίμαργα νερό.

— Κάψα κι αὐτή!

— Τί νὰ γένη, ὀρὲ Ποτούλη; Ἔτσι τά 'φερε τὸ τυχερό...

Σώπασαν καὶ ρίξανε τὸ μάτι τους στὸν κάμπο, ποὺ ξαπλωνόταν χαμηλά, μαυροκίτρινος κι ἰσόπεδος, ὡς τ' ἀχνογάλανα σύνορα τῆς θάλασσας. Ὁ ἥλιος, ἕνα μπόι τώρα ψηλά, τὸν πότιζε μὲ τὸν κατακλυσμὸ τῆς κίτρινης φωτιᾶς του. Οἱ πυρκαγιές, ποὺ ἴσαμε χτὲς ἔκαιγαν κοντὰ στὸ Ἄργος, εἶχαν τώρα ξαπλωθῆ κατὰ τὰ Φίχτια, τὸ Δερβένι, καὶ τραβοῦσαν γιὰ τ' Ἀνάπλι. Οἱ ἀχνοὶ ὄγκοι τοῦ Παλαμηδιοῦ καὶ τῆς Ἀκροναυπλίας μπερδεύονταν μέσα στὶς κάθετες κολόνες τοῦ ἀργοκινητου καπνοῦ. Ἡ θολούρα τῆς κάψας καὶ τῆς πυρκαγιᾶς σερνόταν παντοῦ, κρύβοντας σιγὰ - σιγὰ τὸν κάμπο. Μόνον τὰ ὁλοτρίγυρα βουνὰ ὀρθῶναν τὸ πρασινοκίτρινο περίγραμμά τους, καθαρὸ καὶ ξεκομμένο μέσ' στὴν γαλανὴ λαμπεράδα τ' οὐρανοῦ.

— Πῶς κοιμήθηκες ἀπόψε; ρώτησε ὁ Ἀσημάκης.

— Πῶς νὰ κοιμηθῶ... Πὲς πὼς δὲν κοιμήθηκα. Νὰ ἦταν μόνο ἡ κάψα, πάει καλά. Μὰ τὸ κουνούπι βγῆκε λεφούσι ἀπ' τὴ ρεματιά.

Ὁ Ἀσημάκης χαμογέλασε.

— Σὲ πειράζει τὸ κουνούπι;

— Ἔμ καὶ ποιόν δὲν πειράζει...

— Νὰ μὲ συμπαθᾶς. Ἐμεῖς οἱ Μοραΐτες εἴμαστε συνη-

θισμένοι. Φαίνεται πώς ἐσεῖς, στὴ Θεσσαλία, δὲν ἔχετε κουνούπια.

Ὁ Ποτούλης σὰ νὰ ταράχτηκε.

— Ὁ κάμπος εἶναι φίσκα. Μὰ ἐγὼ εἶμαι βουνίσιος. Πάνω στὸν Ὄλυμπο μόνο κάτι σκνίπες ἔχει.

Ὁ Προβατὰς δὲν ἀποκρίθηκε· μόνο ποὺ ξακολούθησε νὰ χαμογελάη μὲ τὸ αἰώνιο ἀγαθὸ χαμόγελο ποὺ φώτιζε τὸ πλατὺ μελαγχρινὸ πρόσωπό του. Σαραντάρης πάνω κάτω, κοντός, σφιχτοδεμένος, ξεχείλιζε ἀπὸ δύναμη καὶ ζωτικότητα. Ἀπὸ δεκαπέντε χρονῶν πολεμοῦσε τὸν Τοῦρκο, κοντὰ σὲ διάφορους καπετανέους, κλέφτης πρῶτα, καὶ τώρα ταχτικός. Ὁ Πλαπούτας τὸν ξεχώριζε γιὰ ἕν' ἀπ' τὰ καλύτερά του παλικάρια. Μολονότι ἁπλὸς κι ἀγαθός, δὲν ἦταν διόλου κουτός. Ἡ καλή του καρδιά τὸν ἔκανε ἀγαπητὸ σ' ὅλο τὸν κόσμο. Στὸν πόλεμο ἦταν ἐπιθετικός, σκληρός, ἀτρόμητος. Διακρίθηκε στὸ Βαλτέτσι καὶ στὴ μάχη τοῦ Γεροκομιοῦ, ἔξω ἀπ' τὴν Πάτρα. Ὁ καπετὰν Ἠλίας Γεωργικόπουλος — ἕνας ἀπὸ τοὺς ἑκατόνταρχους τοῦ Πλαπούτα— ξετίμησε πολὺ τὴν ἀντριοσύνη του, καὶ τὸν ἔκανε πρωτοπαλίκαρό του.

Ἡ μεγάλη του καλοσύνη καὶ μιὰ κάποια βαθύτερη ψυχικὴ εὐαισθησία, τὸν ἔκαναν ν' ἀγαπήση τὸν Ποτούλη Μπλιούρα, τὸ Θεσσαλὸ αὐτὸ πολεμιστή, ποὺ τὰ περιστατικὰ τὸν ἔφεραν νὰ ὀρδινιαστῆ στὸ σῶμα τοῦ Πλαπούτα. Κατὰ πῶς ἔλεγαν τὰ χαρτιά του, εἶχε πολεμήσει στὸ σῶμα τοῦ καπετὰν Γιωργάκη Κυρατζῆ, στὸν Ὄλυμπο. Λαβώθηκε βαριά, στὴ μάχη τῆς Καστανιᾶς, κι ἀπόμεινε σακάτης. Ἐδῶ κι ἕνα μήνα, ὁ καπετὰν Κυρατζῆς τὸν ἔστειλε ταχυδρόμο μὲ γράμματα μπιστευτικὰ στὸ Ἐχτελεστικό, στὸ Ἀνάπλι. Ἔφτασε μὲ τὸ καλό· μὰ σὰν ἦρθε ἡ ὥρα νὰ γυρίση πίσω στὴ Θεσσαλία, οἱ δρόμοι ἦσαν κλεισμένοι ἀπὸ τ' ἀσκέρι τοῦ Δράμαλη, ποὺ κατέβαινε στὸ Μοριά. Τότε, γιὰ νὰ μὴν ἀπομείνη ἄχρηστος σ' αὐτὲς τὶς δύσκολες γιὰ τὸ Ἔθνος περιστάσεις, ὁ Ποτούλης Μπλιούρας παρουσιάστηκε στὸ σῶμα τοῦ καπετὰν Δημητράκη Πλαπούτα κι ὀρ-

δινιάστηκε. Νὰ πολεμήση τοὺς Μεμέτηδες ὅπου καὶ νὰ τοὺς συναντοῦσε, αὐτὸς ἦταν ὁ σκοπός του· κι ὅταν ἀργότερα ἄνοιγαν οἱ δρόμοι τῆς Ρούμελης, θὰ γύριζε στὴ Θεσσαλία, μὲ τὸ καλό.

Ἦταν κάπως παράξενος ὁ Θεσσαλός. Κοντὰ στὰ σαράντα, ψηλός, λιγνός, μὲ ξανθὰ μαλλιά, καὶ κάτασπρο πετσί. Ἕνα μεγάλο μαῦρο πανὶ τοῦ 'κρυβε τὸ μισὸ πρόσωπο, ἀφήνοντας λεύτερο μόνο τὸ δεξιό του μάτι — τὸ ζερβὶ τοῦ τό 'χυσε ἡ χατζάρα ἑνοῦ σπαῆ, στὴ μάχη τῆς Καστανιᾶς — ὄμορφο μάτι καταγάλανο. Πυκνὰ ξανθὰ γένια κατέβαιναν ὥς τὸ στέρνο. Παρ' ὅλο τὸ μπόι του φαινόταν ἀδύνατος ἄνθρωπος, ποὺ δὲ βαστοῦσε τὴν κακοπέραση. Δικαιολογιόταν πὼς ἡ λαβωματιά, ποὺ τοῦ 'χε σκίσει τὸ καύκαλο ὥς τὸ μυαλό, τὸν εἶχε μισερώσει. Μὰ ἔκανε ὅ,τι μποροῦσε, νὰ μὴ δείχνεται παρακατινὸς στοὺς συντρόφους του. Δὲν τοῦ ἄρεσε νὰ μιλάη· κι ὅταν δὲν εἶχε δουλειά, καθόταν ὧρες ἀμίλητος, μὲ τὸ μοναδικό του μάτι πνιγμένο σὲ μακρινοὺς στοχασμούς. Ἀπὸ τὶς λίγες κουβέντες του, φαινόταν νά 'χη κάποια μόρφωση, ἀφοῦ κι αὐτὴ ἀκόμη ἡ ὁμιλία του δὲν εἶχε τὴ χαραχτηριστικὴ προφορὰ τῶν Θεσσαλῶν. Ἡ συμμαζεμένη συμπεριφορά του τὸν ἔκανε ἀντιπαθητικὸ στὸ ὀρδί. Τὰ παλικάρια, ποὺ ἀφορμὴ γυρεύουν, ἕτοιμα ἦταν νὰ τὸν ἀποπάρουν. Τὸ τιμημένο ὅμως σακατιλίκι του, τὸν ἔκανε σεβαστό. Δὲν πείραζε κανένα καὶ δὲν τὸν πείραζε κανείς. Κι ὁ ἀρχηγός του, ὁ καπετὰν Ἠλίας Γεωργικόπουλος, ποὺ ἄγνωστο γιατὶ τὸν εἶχε στὸ στομάχι, δὲν κόταγε νὰ τὸν ἀποπάρη στὰ φανερά. Ἦταν καὶ ἡ φιλία τοῦ Ἀσημάκη Προβατᾶ ποὺ τοῦ γεννοῦσε ἕνα εἶδος προστασίας. Ὁ κάθε φρόνιμος λογάριαζε τὸν Ἀσημάκη καὶ τοὺς φίλους του.

Οἱ δυὸ ἄντρες ἀπόμειναν γιὰ λίγο σιωπηλοὶ κάτω ἀπ' τὶς ἀχτίνες τοῦ ἥλιου, ποὺ ὅλο καὶ δυνάμωναν.

— Πρέπει νὰ πηγαίνω τὸ νερὸ στὸν ἀρχηγό, νὰ νιφτῆ, εἶπε ὁ Ποτούλης· καὶ σηκώθηκε μὲ κόπο.

Ὁ Ἀσημάκης δὲ μίλησε. Στεκόταν ἀκίνητος, μὲ τεντωμένη προσοχή, κι ἀφουγκραζόταν κάτι. Πραγματικά, πίσω

ἀπὸ τὴν ἀγκωνὴ τῆς πλαγιᾶς, ἐκεῖ ποὺ ἔστριβε καὶ κρυβόταν τὸ μονοπάτι, ἀντήχησαν ὁπλὲς ποὺ σκουντουφλοῦσαν στὰ τροχάλια.

— Κάποιος ἔρχεται, εἶπε.

Ὁ Ποτούλης σήκωσε τοὺς ὤμους.

— Γιὰ νὰ τὸν ἀφήσουν οἱ βάρδιες νὰ περάση, δικός μας ἄνθρωπος θά 'ναι...

Ἔσκυψε καὶ φορτώθηκε ἀγκομαχώντας τὴ μιὰ στάμνα στὸν ὦμο του· ἀνασήκωσε καὶ τὴν ἄλλη, καὶ μὲ περπατησιὰ ὀκνὴ τράβηξε κατὰ τὸ ὀρδί.

— Διάβολε ! Παπάδες μᾶς ὁρίζουν ! μονολόγησε ὁ Ἀσημάκης, ποὺ δὲν εἶχε κουνηθῆ ἀπὸ τὴ θέση του.

Ὁ Ποτούλης κοντοστάθηκε. Ἔστριψε τὸ κεφάλι· κι εἶδε κάτω χαμηλά, στὸ ξεμπουκάρισμα τοῦ μονοπατιοῦ, τρία μουλάρια νὰ προχωροῦν, τό 'να πίσω ἀπ' τ' ἄλλο. Στὰ δυὸ πρῶτα ἦσαν καβαλικεμένοι δυὸ παπάδες. Ὁ ἕνας ἦταν γέρος, καὶ τὸ χρυσό του ἐγκόλπιο μαρτυροῦσε τὸ ἐπισκοπικό του ὀφίκι. Ὁ ἄλλος, πολὺ νεώτερος, ἔμοιαζε μὲ διάκος. Τὸ τελευταῖο μουλάρι ἦταν φορτωμένο μὲ κασέλες καὶ μπόγους — τὰ συμπράγκαλα τῶν δυὸ κληρικῶν δίχως ἄλλο. Ξοπίσω ἀπὸ τὰ ζῶα ἀκολουθοῦσαν πεζῆ πέντε παλικάρια, μὲ πλουμιστὲς χρυσοστόλιστες φέρμελες καὶ μπόλικο ὁπλισμό. Ὅλα τὰ πάντα ἔδειχναν πὼς ὁ δεσπότης ποὺ ταξίδευε ἦταν σπουδαῖο πρόσωπο.

Ὁ Ποτούλης Μπλιούρας ἀπόμεινε, μιὰ στιγμή, μὲ τὸ μοναδικὸ μάτι σκοτεινό, συλλογισμένο. Ἔκανε ν' ἀποθέση τὶς δύο στάμνες· μὰ τὸν πρόλαβε ὁ Ἀσημάκης :

— Μιὰ καὶ πηγαίνεις κατὰ πάνω, δὲν δίνεις χαμπέρι, στὸν καπετὰν Δημητράκη πὼς μᾶς ἔρχονται ἐπίσημοι μουσαφιρέοι ;

Ὁ Ποτούλης χαμογέλασε :

— Μετὰ χαρᾶς.

Καὶ δρασκελώντας σβέλτα τὰ κοτρόνια, παρ' ὅλο τὸ φορτίο του, τράβηξε κατὰ τὴν καλύβα τοῦ καπετὰν Πλαπούτα, τοῦ ἀρχηγοῦ.

Στὸ ἀναμεταξύ, σκαρφαλώνοντας τὸ ἀπότομο μονοπάτι, οἱ ταξιδιῶτες προχωροῦσαν σιγά. Σὰν ἔφτασαν στὸ ἔμπα τοῦ ὀρδιοῦ, ὅπου ὁ Ἀσημάκης στεκόταν ἀσάλευτος, σταμάτησαν. Ὁ δεσπότης ἀναστέναξε καὶ σκούπισε τὸν ἱδρώτα ποὺ κυλοῦσε γύρω ἀπὸ τὸ καλυμαύχι του· τὸ ἴδιο ἔκανε κι ὁ διάκος. Τὰ παλικάρια τῆς οὐρᾶς, ποὺ ἀκολουθοῦσαν πεζῆ τοὺς καβαλαρέους, κάθισαν στὰ κοτρόνια τοῦ δρόμου ξεθεωμένα.

— Γιὰ ποῦ, ὥρα καλή, δέσποτα ; ρώτησε ὁ Ἀσημάκης.

— Γιὰ τὴν Τριπολιτζά, ἀποκρίθηκε ὁ δεσπότης.

Καὶ κοιτώντας τριγύρω του, ρώτησε:

— Ποιὸς καπετάνιος εἶν' ἐδῶ ;

— Ὁ καπετὰν Δημητράκης, ὁ Πλαπούτας.

Ὁ δεσπότης ἔδειξε σὰ νὰ στεναχωρέθηκε.

— Ὁ καπετὰν Δημητράκης, εἶπε ἄθυμα. Τοῦ λὲς χαιρετίσματα ἀπὸ τὸν Καστροπύργου καὶ Βατίτζης Δωρόθεο. Καὶ νὰ μὲ συμπαθάῃ, γιατ' εἶμαι βιαστικός. Ἐπείγουσες ὑποθέσεις μὲ καλοῦν στὴν Τριπολιτζᾶ...

Τὸ χαμόγελο τοῦ Ἀσημάκη δυνάμωσε :

— Καταλαβαίνω τὴν ἁγιότη σου. Στὴν Τριπολιτζὰ — πιὸ μακριὰ ἀκόμα μαθές, στὴν Καλαμάτα — εἶναι τὰ σπουδαῖα ζητήματα τῆς Ἑλλάς. Εἶναι νὰ χάνῃ τὸν καιρό της ἐδῶ, ἡ σεβασμιότη σου ; Ὁ Δράμαλης, μὲ τριάντα χιλιάδες Τούρκους στὸν ἀργίτικο κάμπο! Πφ! Ψιλοδουλειὲς γιὰ τοὺς καπετανέους.

Τὸ μάτι τοῦ δεσπότη σκοτείνιασε κι ἄστραψε· κάτι πῆγαν ν' ἀποκριθοῦν τὰ θυμωμένα χείλια του. Μὰ σύγκαιρα βαστήχτηκε. Ὁ διάκος ὅμως, πιὸ ἀψίκορος, μπῆκε στὴ μέση:

— Δὲν εἶναι δική σας δουλειὰ νὰ κρίνετε τοὺς ἀρχηγούς!

Ὁ Ἀσημάκης ἔσκυψε τὸ κορμί του σὲ τεμενὰ ψεύτικου σεβασμοῦ:

— Σωστὰ μιλᾶς, ἀφέντη διάκο. Δουλειά μας εἶναι ν' ἀκλουθᾶμε τοὺς ἀρχηγοὺς στὸν πόλεμο, καὶ νὰ σκοτωνόμαστε δίχως νὰ κρένωμε λόγο...

Καὶ γυρνώντας κατὰ τὸ Δωρόθεο:

— Ἐκεῖ στὴν Τριπολιτζά, κάποιον ὀχτρὸ θὰ πάῃ νὰ πολεμήσῃ ἡ ἁγιότη σου — δὲν γίνετ' ἀλλιῶς! Πάρε καὶ μένα μαζί σου, μιὰ κι εἶσαι ἀρχηγὸς καὶ πολέμαρχος· κι ἄσε τὸν Πλαπούτα νὰ βολοδέρνῃ μὲ τὸ Δράμαλη. Ψιλοδουλειές!

Ὁ διάκος κάτι πῆγε νὰ μιλήσῃ· ἀλλὰ μιὰ ματιὰ τοῦ δεσπότη τοῦ σφράγισε τὸ στόμα.

— Εὐχαριστῶ, τέκνον μου, ἀλλὰ δὲν ἔχομε τὴν χρείαν σου. Χαιρετισμοὺς εἰς τὸν καπετὰν Δημητράκην.

Ὁ Δωρόθεος βίτσισε τὸ μουλάρι του· μὰ ὁ Ἀσημάκης τὸν σταμάτησε:

— Πολὺ βιαστικὴ εἶν' ἡ ἁγιότη σου. Κάνε ψίχα ὑπομονή... Νά, ὁ καπετὰν Δημητράκης πού 'ρχεται νὰ σὲ χαιρετήσῃ.

Ὁ Δωρόθεος ἀναστέναξε μ' ἐγκαρτέρηση. Δὲν μποροῦσε νὰ γίνῃ ἀλλιῶς. Καὶ χαμογέλασε στὸν Πλαπούτα ποὺ 'ρχόταν γοργά, ἀκολουθημένος ἀπ' τὸν Ἠλία Γεωργικόπουλο. Καμιὰ δεκαριὰ παλικάρια τὸν ἀκολουθοῦσαν γεμάτα περιέργεια· καὶ στερνός, ἀνακατεμένος μὲ τοὺς ἄλλους, ὁ Ποτούλης Μπλιούρας.

— Πῶς αὐτὸ τὸ ξαφνικό; εἶπε ὁ Πλαπούτας. Δὲ σὲ περιμέναμε! Δέσποτα, εὐλόγησον!

Ὁ Δωρόθεος ἔκανε μεγαλόπρεπη ἱερατικὴ χειρονομία, ἐνῶ τὰ χείλη του μουρμούριζαν κάποιαν εὐχή.

— Καλῶς σᾶς βρῆκα, τέκνον μου Δημητράκη.

— Ἀπὸ ποῦ ἔρχεσαι καὶ ποῦ πηγαίνεις;

— Ἀπὸ τοὺς Μύλους ἔρχομαι καὶ μεταβαίνω εἰς Τριπολιτζάν. Εἶμαι πολὺ βιαστικός.

Ὁ Πλαπούτας καμώθηκε τὸν ξαφνιασμένο:

— Ὅση βιασύνη καὶ νά 'ναι, ἔχεις καιρὸ νὰ πιῇς ἕναν καφέ. Κόπιασε στὸ φτωχικό μου, νὰ σὲ φιλέψω· νὰ ξαποστάσῃς ψίχα, νὰ ποῦμε καὶ καμιὰ κουβέντα.

— Σ' εὐχαριστῶ, ἀλλὰ δὲν μὲ παίρνει ὁ καιρός. Πρέπει νὰ συνεχίσω.

Σπίθα πονηράδας γυάλισε στὰ μάτια τοῦ γερο-πολεμιστῆ:

— Γιὰ νὰ τὸ λέῃ ἡ ἁγιοσύνη σου, ἔτσι πρέπει νά 'ναι. Τί τρέχει ὅμως; Δὲν μποροῦμε νὰ μάθωμε καὶ μεῖς;

Ἡ ἀπόκριση τοῦ δεσπότη ἦταν στενόχωρη κι ἀκαθόριστη:

— Κυβερνητικὰ ζητήματα, τέκνον μου...

Τότε τὸ ξάφνιασμα τοῦ Πλαπούτα ἔφτασε στὸ ἔπακρο:

— Κι εἶναι τόσο μυστικά, αὐτὰ τὰ κυβερνητικὰ ζητήματα; Δὲν μᾶς ἔχει ἄξιους τὸ γκουβέρνο νὰ μάθωμε καὶ μεῖς;

Ὁ Δωρόθεος κατάλαβε τὴν τρικλοποδιὰ ποὺ τοῦ 'στηνε ὁ Πλαπούτας. Ἂν ὅμως ὁ πολέμαρχος ἦταν πονηρός, ὁ παπὰς τὸν ξεπερνοῦσε σὲ τερτίπια.

— Ἄπαγε τῆς βλασφημίας! ἀποκρίθηκε χαμογελώντας. Ἡ κυβέρνηση σὲ σᾶς τοὺς στρατιωτικοὺς στηρίζει τὰς ἐλπίδας της. Σεῖς εἶσθε τὸ πᾶν.

— Ἔμ τότενες, θέλουμε νὰ ξέρωμε τὸ πᾶν! κατὰ πῶς λέει ἡ ἁγιοσύνη σου.

— Καὶ πολὺ δικαίως. Ἰδού! Μεταβαίνω εἰς Τριπολιτζὰν διὰ ζητήματα ἐσωτερικῆς φύσεως· ἵνα ρυθμίσω τὰ τῆς διατροφῆς τοῦ στρατεύματος...

Ὁ Πλαπούτας δὲν εἶπε τίποτα, μόνο κοιτοῦσε τὸ δεσπότη μὲ μάτι σαρκαστικό.

— Λοιπόν, σᾶς εὔχομαι καλὴν νίκην, καὶ χαιρετισμοὺς εἰς τὸν καπετὰν Θοδωράκην...

Ὁ Δωρόθεος σπιρούνισε ξανὰ τὸ μουλάρι του· μὰ τὸ χέρι τοῦ Πλαπούτα, ἁρπάζοντας τὰ χαλινάρια τοῦ ζωντανοῦ, τὸ κράτησε ἀσάλευτο.

— Μιὰ στιγμή, παπά μου! Μὴν εἶσαι τόσο βιαστικός. Δὲν μοῦ λές; Ποιὸ γκουβέρνο σὲ στέλνει νὰ φροντίσῃς γιὰ τὰ ταΐνια μας;

— Τί ἐρώτησις εἶναι αὐτή; Ἡ κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος.

— Σὰ νὰ λέμε ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ Νέγρης κι οἱ κοτζαμπασαῖοι; Αὐτοὶ ποὺ ἀφῆσαν τὸ Δράμαλη νὰ φτάσῃ ὣς τὰ δῶ ἀντουφέκιστος;

— Δὲν εἶναι στιγμὴ νὰ συζητήσωμεν περὶ εὐθυνῶν...
— Καὶ πότε θά 'ρθη ἡ στιγμή; Ὅταν ἀφήσωμε τὰ κόκαλά μας ἐδωπέρα;
Ὁ δεσπότης κοίταξε νὰ τὸν μανουβράρη μὲ γλύκα:
— Τέκνον μου, ἡ ὀργὴ σὲ παραλογίζει...
Μὰ ὁ Πλαπούτας ἦταν θεριό:
— Ποῦ πᾶς, βρὲ τράγο; Γιὰ ποιὰ ταΐνια πηγαίνεις νὰ φροντίσης στὴν Τριπολιτζά; Ἀπὸ σένανε, μωρέ, περιμένομε νὰ φᾶμε; Δὲν ἔχομε χρεία ἀπὸ φαΐ! Ἂν τὸ λέη ἡ περδικούλα σου, κάτσε νὰ πολεμήσωμε!
Ὁ Δωρόθεος εἶχε γίνει θειαφοκέρι. Κοίταξε τὸ ἄλικο μοῦτρο τοῦ Πλαπούτα, τὶς σκοτεινὲς μορφὲς τῶν παλικαριῶν ποὺ ὅλο καὶ τὸν ἔζωναν· καὶ κατάλαβε πὼς μόνο μὲ βία μποροῦσε νὰ γλιτώση.
— Δὲν ἦλθεν ἡ στιγμὴ νὰ πολεμήσω, εἶπε. Ἔχω διαταγὰς τῆς κυβερνήσεως, καὶ ὀφείλω νὰ τὰς ἐκτελέσω.
— Οὔτε γκουβέρνο ὑπάρχει, οὔτε διαταγὲς ἔχεις, εἶπε ὁ Πλαπούτας. Αὐτοὶ οἱ κερατάδες, ποὺ μᾶς ἔβαλαν ἐμᾶς στὴ μπάντα κι ἔστειλαν τὸ Ρήγα τὸν Παλαμήδη νὰ χτυπήση τὸ Δράμαλη, δὲν ξέρουν τί τοὺς γίνεται. Γκουβέρνο εἶναι αὐτό! Λάκησαν σὰν λαγοὶ μπροστὰ στὸν Τοῦρκο· κρύφτηκαν στὰ σπετσιώτικα καράβια, καὶ μᾶς ἄφησαν ἐμᾶς νὰ βγάλωμε τὰ μάτια μας. Μὰ φαίνεται πὼς οὔτε μέσ' στὰ καράβια ἔνιωθες σίγουρη τὴν ἁγιοσύνη σου, καὶ τό 'βαλες μὲ τὰ τέσσερα γιὰ τὴν Τριπολιτζά. Ἄιντε, δὲν σὲ κρατῶ! Θὰ βρῆς ἐκεῖ πέρα καὶ τὸν ἀρχιστράτηγό σας, τὸν καπετὰν Ρήγα Παλαμήδη! Πέρασε χτὲς τρέχοντας, καὶ κρατημὸ δὲν εἶχε! Νέφτι τοῦ 'βαλε ὁ Δράμαλης στὸν κῶλο!
Γέλια ὁρμητικὰ ξέσπασαν. Τὰ παλικάρια κρατοῦσαν τὶς κοιλιές τους. Μὰ ἡ εὐθυμία δὲν ἦταν καθόλου καλόβολη· σ' ὅλα τὰ μάτια σπιθίριζε ἄγριος θυμός. Μονάχα ὁ Πλαπούτας δὲ γελοῦσε. Κοιτοῦσε τὸ Δωρόθεο μὲ μάτι μισόκλειστο βαρύ.
— Ἄσ' τὰ τερτίπια, Δωρόθεε, εἶπε καὶ κάτσε νὰ πολεμήσωμε.

Μὰ ὁ παπὰς εἶχε χάσει τὴν ψυχραιμία του. Τὰ χέρια του ἔτρεμαν πάνω στὸ σαμάρι.

— Τί νὰ πολεμήσω ; μουρμούρισε. Δὲ βλέπεις ἐκεῖ κάτω ; (Κι ἔδειξε τὸν πυρωμένο κάμπο). Μαύρισε ὁ τόπος ἀπὸ Τουρκιά! Νὰ φυσήξουν μονάχα, μᾶς σάρωσαν!

Πάνω στὸν πανικό του, ξέχασε τὴ γεμάτη ἐκκλησιαστικὸ στόμφο καθαρεύουσα, καὶ μιλοῦσε τὴ γλώσσα ὅλου τοῦ κόσμου. Ἦταν κίτρινος, οἰκτρός, μὲ τὴν ἔκφραση τῆς φοβισμένης παράκλησης στὴ μορφή.

— Φοβᾶσαι ; τὸν ρώτησε ὁ Πλαπούτας.

— Εἶναι νὰ μὴ φοβηθῆς ; Δηλαδὴ μιλᾶς σοβαρὰ πὼς θὰ πολεμήσης τὸ Δράμαλη, μὲ μιὰ φούχτα παλικάρια ; Τὸ καλὸ ποὺ σοῦ θέλω, πάρε τὰ βουνά, κι ἴσως γλιτώσης.

Ὁ Πλαπούτας, ἀσάλευτος, ἀτάραχος, χάιδεψε τὰ λευκὰ μουστάκια του μὲ ἀργὴ χειρονομία· κι εἶπε τονίζοντας τὰ λόγια του ἕνα - ἕνα :

— Ἐμεῖς, ποὺ μᾶς βλέπεις ἐδῶ, θὰ πολεμήσωμε· κι ἂν θέλη ὁ Θεός, θὰ γλιτώσουμε τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ ζωή μας. Ἐσέναν ὅμως κανεὶς δὲ σὲ γλιτώνει, ὅπου καὶ νὰ πᾶς! Θὰ σὲ σφάξω σὰν τραγί.

Ἡ ἀπόκριση τοῦ Δωρόθεου ἦταν ὑπέροχη:

— Σφάξε με, καπετὰν Δημητράκη. Κάνε με ὅ,τι θέλεις! Τώρα ὅμως, ἄσε με νὰ φύγω !

Ὁ Πλαπούτας ἔμεινε μιὰ στιγμὴ ἀσάλευτος, σιωπηλός· κι ἔξαφνα ξέσπασε σὲ γέλια ἀκράτητα. Γύρισε στὰ παλικάρια κι εἶπε μὲ φωνὴ πνιγμένη στὰ χάχανα:

— Νά, οἱ ἄνθρωποι, ποὺ μᾶς ἔβαλαν ἐμᾶς στὴ μπάντα. Νά, τὰ παλικάρια ποὺ θέλησαν νὰ κυβερνήσουν τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ πολεμήσουν τὸν Τοῦρκο!

Ἰαχὴ τρομερὴ σκέπασε τὰ λόγια τοῦ Πλαπούτα. Τὰ παλικάρια, μὲ μοῦτρα ἄγρια, στόματα ἀφρισμένα, σηκωμένες γροθιές, περικύκλωσαν τὸ μουλάρι τοῦ Δωρόθεου καὶ οὔρλιαζαν:

— Κιοτή ! Φοβιτσάρη ! Τράγο! Βρωμίστηκες ἀπ' τὸ φόβο σου! Ὄα! Ὄα !

Μὲ μιὰ χειρονομία, ὁ Πλαπούτας, τοὺς πρόσταξε νὰ σωπάσουν. Σηκώνοντας τὸ δεξί του ποδάρι, ἔδωσε κλωτσιὰ γερὴ στὰ καπούλια τοῦ μουλαριοῦ.

— Ἄιντε, εἶπε. Στὸν ἀπήγανο! Δὲν ἔχομε τὴν ἀνάγκη σου νὰ νικήσωμε τὸ Δράμαλη! Σιχτίρ!

Τὸ μουλάρι τινάχτηκε τρομαγμένο κι ἄρχισε νὰ καλπάζη ξέφρενο στὸ τροχαλιασμένο μονοπάτι, τραντάζοντας τὸ δεσπότη περαδῶθε. Ὁ Δωρόθεος προσπάθησε νὰ κρατηθῆ ἀπ' τὸ σαμάρι· καὶ μιὰ ἔκανε νὰ πέση δεξιά, μιὰ ἀριστερά. Τὸ ράσο ἀνέμιζε σὰ μπαϊράκι θανατερό· τὸ καλυμαύκι του κύλησε καὶ χάθηκε στὰ πουρνάρια. Ὁ διάκος κι οἱ ἁρματωμένοι τῆς οὐρᾶς βίτσισαν τὰ ζῶα τους καὶ τὸν ἀκολούθησαν γοργά.

— Σιχτίρ! εἶπε γιὰ στερνὴ φορὰ ὁ Πλαπούτας.

Καὶ τότε γίνηκε κάτι ἀναπάντεχο.

Σ' ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα ποὺ τὰ παλικάρια τριγύριζαν τὸ δεσπότη ἄγρια κι ἀπειλητικά, ὁ μόνος ποὺ ἀπόμεινε ἥρεμος ἦταν ὁ Ποτούλης Μπλιούρας, ὁ Θεσσαλός. Παρακολουθοῦσε τὴ σκηνὴ μὲ τὸ μοναδικὸ γαλανό του μάτι, κι ἡ μισή του μορφὴ ἦταν τσακισμένη σὲ σπασμὸ λύσσας.

Δὲν κουνήθηκε ἀπ' τὴ θέση του, δὲ φώναξε, δὲν χειρονόμησε. Ὅταν ὅμως εἶδε τὸ δεσπότη νὰ χάνεται στὸ βάθος τοῦ μονοπατιοῦ, οἰκτρὰ κωμικὸς πάνω στὸ ἀγριεμένο ἀπ' τὴν κλωτσιὰ τοῦ Πλαπούτα μουλάρι, τότε τὸν ἔπιασε κάτι σὰ μανία. Μὲ κίνηση γοργὴ σήκωσε τὸ καριοφίλι του, σημάδεψε καὶ πυροβόλησε.

— Κερατά!

Μὰ τὸ βόλι ἀστόχησε. Ὁ Μπλιούρας ἔβαλε τὸ χέρι στὸ σελάχι του νὰ τραβήξη τὴν πιστόλα. Δὲν πρόφτασε ὅμως, γιατὶ ὁ Πλαπούτας τοῦ ἅρπαξε τὸ μπράτσο.

— Τί ἔπαθες ἐσύ; τὸν ρώτησε ἄγρια. Ἔτσι σκοτώνουν τὸν κόσμο; Θέλεις νὰ σὲ μουσκετάρω;

Ἡ φωνὴ τοῦ ἀρχηγοῦ σὰ νὰ συνέφερε τὸ σακάτη πολεμιστή.

— Νὰ μὲ συμπαθᾷς, εἶπε, μὰ δὲν ἤξερα τί ἔκανα.

— Πρόσεχε, ξαναεῖπε ὁ Πλαπούτας. Ἄλλη φορὰ δὲ σὲ κατασυχωρνάω.

Ὁ Μπλιούρας χαμογέλασε παράξενα.

— Ἄλλη φορά... Ἄλλη φορὰ δὲ μοῦ ξεφεύγει, ποὺ νὰ σπάση ὁ διάβολος τὸ ποδάρι του ! Καὶ τότε μουσκετάρησέ με, καπετὰ Δημητράκη...

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Πῶς ὁ Ποτούλης Μπλιούρας γίνηκε ἥρωας.

*

Τὸ ἀπομεσήμερο τῆς ἴδιας μέρας, ὁ Πλαπούτας ἔδωσε διαταγὴ στὰ παλικάρια του νὰ συνταχτοῦν γιὰ νὰ κατέβουν στὸ Κεφαλάρι, ὅπου ἦταν φόβος νὰ κάνουν ἐπίθεση οἱ Τοῦρκοι. Τὸ σῶμα ἦταν ὅλο - ὅλο κάπου ὀχτακόσια καριοφίλια. Γιὰ κάθε ὅμως ἐνδεχόμενο ἄφησε στὴ Σάλκα τὸν Ἠλία Γεωργικόπουλο, μὲ καμιὰ εἰκοσαριὰ νομάτους, νὰ φυλᾶν τὰ μονοπάτια τοῦ βουνοῦ· κι ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ἦσαν κι οἱ δυὸ φίλοι, ὁ Ἀσημάκης Προβατὰς κι ὁ Ποτούλης Μπλιούρας.

Τὸ μικρὸ αὐτὸ ἀπόσπασμα ἀπόμεινε ἀπομονωμένο, κάπου πεντέξι μέρες. Ἡ θέση ὅμως — ψηλὰ στὴ βουνοπλαγιὰ — ἦταν πολὺ κατάλληλη γιὰ νὰ βλέπουν τί γινόταν κάτω στὸν κάμπο. Οἱ πυρκαγιὲς εἶχανε σβήσει, μεταλλάζοντας ὅλη τὴν ἔχταση, ἀνάμεσα Φίχτια καὶ Μύλους, σὲ κατάμαυρη καψάλα, ποὺ τὴ φλόγιζε ὁ ἀνελέητος ἥλιος τοῦ Ἁλωνιστῆ. Οἱ Τοῦρκοι τριγυρνοῦσαν, μέσα στὴν ἄνυδρη ἀπελπισία, σὰν τὴν ἄδικη κατάρα, μὴ ξέροντας τί νὰ κάνουν. Ἦταν φῶς - φανάρι πὼς πέθαιναν ἀπ' τὴ δίψα. Τὸ περιστατικὸ ὅμως ποὺ κράταγε ξαναμμένη τὴν περιέργεια τῶν παλικαριῶν τοῦ καπετὰν Ἠλία, ἦταν ἡ ἄμυνα τοῦ ἀργίτικου κάστρου. Ἔβλεπαν τοὺς Τούρκους νὰ γιουρουστᾶν κύμα στὸ κύμα, χιλιάδες ὁλόκληρες, δίχως νὰ μποροῦν νὰ κάνουν ζάφτι τοὺς λίγους Ἕλληνες ποὺ τὸ κρατοῦσαν.

Τὸν πόλεμο πού γίνηκε στὴν ἐκκλησιὰ τῆς Παναγιᾶς, κοντὰ στὸ Κεφαλάρι, δὲν τὸν πολυκατάλαβαν. Εἶδαν μονάχα τὸ γιουρούσι τῶν Τούρκων σπαήδων, πού 'διωξε τοὺς Ρωμιοὺς ἀπὸ τὰ μετερίζια τους, καὶ στεναχωρέθηκαν. Μὰ ὅλα τὰ πάντα μαρτυροῦσαν πὼς τὸ ἀτύχημα δὲν ἦταν σοβαρό.

Τὴ νύχτα, ἀνάμεσα 23 καὶ 24, ἄκουσαν νὰ γίνεται μεγάλη μάχη γύρω ἀπὸ τὸ κάστρο. 'Αντιβούισαν τὰ βουνὰ στὸ ντουφεκίδι, ὥς ἀργὰ τὸ πρωί. 'Ο καπετὰν 'Ηλίας κι οἱ στρατιῶτες του ἔμειναν ἄγρυπνοι, μὲ μάτια στηλωμένα στὸ σκοτάδι, πού τὸ λόγχιζαν οἱ φλόγες τῶν πυροβολισμῶν· μὰ δὲν μπόρεσαν νὰ δοῦνε τίποτα. Σὰν ξημέρωσε ὁ Θεὸς τὴ μέρα, ἀντίκρισαν τὴν τούρκικη παντιέρα νὰ κυματίζη στὴν κορφὴ τοῦ κάστρου, καὶ πικράθηκε ἡ καρδιά τους. Δὲν ἤξεραν πὼς ἡ μάχη τῆς νύχτας εἶχε σκοπὸ νὰ εὐκολύνη τὴν ἑλληνικὴ φρουρὰ τοῦ κάστρου νὰ τὸ σκάση μέσ' στὸ σκοτάδι, δίχως νὰ πάρουν εἴδηση οἱ Τοῦρκοι· ἔτσι ἦταν τὸ σχέδιο τοῦ Κολοκοτρώνη. Τὴν ἄλλη μέρα, εἶδαν τὴν ἀψιμαχία πού 'γινε κοντὰ στὴν Παναγιά, ἀνάμεσα σ' ἑλληνικὴ καὶ τούρκικη καβαλαρία. Οἱ σπαῆδες λάκησαν, δίχως νὰ πολεμήσουν. Ἦταν φανερὸ πὼς τὰ πράματα πήγαιναν καλά· μὰ ὁ καπετὰν 'Ηλίας ἔτρωγε τὰ μουστάκια του :

— Τί μᾶς παράτησ' ἐδῶ πάνω ὁ Πλαπούτας ; Νὰ πολεμάη αὐτός, καὶ μεῖς νὰ καθόμαστε μὲ σταυρωμένα χέρια ;

— Μὴν κάνης ἔτσι, τὸν κάλμαρε ὁ 'Ασημάκης. Θά 'ρθη κι ἡ σειρά μας. Ξεκουράσου τώρα, νά 'χης περισσότερο κέφι σὰ θά 'ρθη ἡ ὥρα.

'Ο Μπλιούρας παρακολουθοῦσε τὰ πάντα μὲ κάποιαν ἀπάθεια, ἀλλὰ καὶ μεγάλη προσοχή. Σπάνια μιλοῦσε, καὶ μέτραγε τὰ λόγια του. 'Εξάλλου, ἔδειχνε κουρασμένος· ἡ φοβερὴ ζέστα τὸν εἶχ' ἐξαντλήσει. Φαίνεται πὼς εἶχε ἀρπάξει καὶ θέρμες, γιατὶ κάθε βράδυ τὸν ἔπιανε σύγκρυο. 'Ο 'Ασημάκης τὸν θεράπευε ποτίζοντάς τον βοτανόζουμα, πού δὲν ἔλεγαν νὰ τὸν ὠφελήσουν· μόνο πού τοῦ ἀνακάτευαν

τὸ στομάχι. Ἡ ὄρεξή του κόπηκε, καὶ μόλις κάτι τσιμπολογοῦσε, ἴσα - ἴσα νὰ στέκεται στὰ ποδάρια του.

Στὶς 25 τοῦ Ἁλωνάρη, κατὰ τὸ δειλινό, οἱ βίγλες εἶδαν καμιὰ εἰκοσαριὰ καβαλαρέους ν' ἀνεβαίνουν τὸ μονοπάτι, ἀπὸ τὸ Κεφαλάρι. Μήνυσαν τοῦ Γεωργικόπουλου, ποὺ πρόστρεξε ἀμέσως καὶ κοίταξε τοὺς ἐρχόμενους μὲ τὸ κιάλι του.

— Εἶναι ὁ Κολοκοτρώνης, εἶπε.

Σὲ λίγην ὥρα, οἱ καβαλαρέοι ἔφτασαν στὴ Σάλκα. Τοὺς ὑποδέχτηκεν ὁ καπετὰν Ἠλίας :

— Καλῶς ὅρισες, καπετὰν Θοδωράκη ! Τί χαμπέρια μᾶς φέρνεις ;

Ὁ Κολοκοτρώνης κοίταξε ὁλόγυρα μὲ τὸ μικρὸ καὶ μαῦρο μάτι του. Ἦταν ντυμένος ἐλαφρά, μόνο μὲ φουστανέλα, πουκάμισο, κι ἕνα λερὸ φέσι στὸ κεφάλι. Τὴν κόκκινη περικεφαλαία του τὴν εἶχε κρεμασμένη στὴ σέλα, πισοκάπουλα.

— Καλῶς σᾶς βρῆκα, καπετὰν Ἠλία. Τί γυρεύεις ἐδωπάνω ;

— Μὲ παράτησε ὁ καπετὰν Δημητράκης, νὰ φυλάω τὸ μονοπάτι.

Ὁ ἀρχηγὸς γέλασε βαριά, μὲ τὴ χοντρὴ βραχνὴ φωνάρα του.

— Καὶ τὸ φύλαξες καλά, ὀρέ ;

— Τί νὰ φυλάξω ; Σάματις εἶδα Τοῦρκο στὰ μάτια μου ;

— Ἀμ' ποῦ νὰ δῇς ! Τί γυρεύουν οἱ Περσάνοι ἐδῶ πέρα ;

Μέτρησε μὲ τὸ μάτι τὰ παλικάρια ποὺ στεκόνταν ἀκίνητα ὁλόγυρα.

— Αὐτοὶ εἶναι ὅλοι - ὅλοι ποὺ ἔχεις κοντά σου ;

— Αὐτοὶ εἶναι. Εἴκοσι νομάτοι.

— Ἄιντε ! Μαζέψτε τὰ τσομπλέκια σας, κι ἐλάτε κοντά ! Δὲν ἔχετε καμιὰ δουλειὰ δῶ πέρα ! Πάμε νὰ πολεμήσωμε !

Σὲ μιὰ στιγμή, τὸ ὀρδὶ διαλύθηκε. Μαζεύτηκαν τὰ συμπράγκαλα· φορτώθηκαν ἄλλα στοὺς ὤμους, ἄλλα στὰ καπούλια τῶν ἀλόγων· καὶ τὸ μικρὸ στράτευμα ξεκίνησε. Μπροστὰ ὁ Κολοκοτρώνης, πίσω οἱ ἄλλοι, ἄκρη - ἄκρη στὸ βουνό, πάνω στὸν κάμπο, πρὸς τὰ Ντερβενάκια.

Ἀργὰ τὸ δειλινό, ὅταν ὁ ἥλιος ἔγειρε πίσω ἀπὸ τὰ βουνά τῆς Ἀρκαδίας, ὁ Κολοκοτρώνης ἔκανε σινιάλο νὰ σταματήσουν. Ξεπέζεψαν οἱ καβαλαρέοι· κι οἱ πεζοὶ ξάπλωσαν στὰ πρινάρια, μὲ ἀνακουφισμένο στεναγμό. Τὸ γρήγορο περπάτημα μέσ' στὸ λιοπύρι τοὺς εἶχε ξεκάνει.

— Ἄιντε νὰ κολατσίσωμε, εἶπε ὁ ἀρχηγός. Κερνάω ἐγώ!

Ξεφόρτωσαν δυὸ μεγάλες καλαθοῦνες ἀπό 'να μουλάρι, καὶ μοίρασαν σ' ὅλους ψωμί, τυρὶ καὶ λίγο χλιὸ κρασί, ποὺ τό 'πιαν μὲ βουλιμία. Νερὸ δὲν εἶχαν μαζί τους, οὔτε βρισκόταν πηγὴ ἐκεῖ κοντά. Ὁ Κολοκοτρώνης ἔτρωγε μεγάλες μπουκιὲς μὲ ὄρεξη. Δὲ μιλοῦσε, μόνο κοιτοῦσε μὲ μάτι ἐξεταστικὸ τὰ εἴκοσι παλικάρια τοῦ Γεωργικόπουλου, σὰ νά 'θελε νὰ ζυγιάση τὴν ἀξία τοῦ καθενός. Ὅταν ἀπόσωσε τὸ φαγητό, σκούπισε τὰ χείλη μὲ τὴν ξανάστροφη τοῦ χεριοῦ του κι εἶπε τοῦ καπετὰν Ἠλία:

— Τοὺς γνωρίζω τοὺς στρατιῶτες σου. Αὐτὸς δὲν εἶναι ὁ Ἀσημάκης ὁ Προβατὰς ἀπὸ τὸ Μυστρᾶ; Κι αὐτὸς ὁ Ἀντώνης ὁ Διαμαντόπουλος, ἀπὸ τὰ Βέρβενα;

— Καλὰ τοὺς θυμήθηκες.

— Καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς ξέρω, μόνο δὲν θυμᾶμαι πὼς τοὺς λέν. Αὐτὸν ὅμως ἐκεῖ (κι ἔδειξε τὸ Μπλιούρα) μὲ τὸ μαῦρο πανὶ στὰ μοῦτρα, πρώτη φορὰ τὸν βλέπω.

— Εἶναι ξένος, ἀπὸ τὴ Θεσσαλία. Τὸν ἔστειλε ὁ Κυριακούλης μὲ γράμματα στὸ Ἐχτελεστικό. Μὴν μπορώντας νὰ γυρίση πίσω, ὀρδινιάστηκε μαζί μας. Μπλιούρα τὸν λένε...

— Ἄα...

Καὶ γυρίζοντας στὸ σακάτη ποὺ σιγότρωε τὸ ταΐνι του, εἶπε μὲ βροντερὴ φωνή:

— Ὀρὲ Μπλιούρα! Γιατί φορᾶς τὸ μαῦρο πανί, ὀρέ;

Ὁ Ποτούλης τινάχτηκε ξαφνιασμένος :
—Ἐμένα μιλᾶς, καπετάνιο ;
—Ἐσένα μιλάω.
Τὸ μοναδικὸ μάτι τοῦ Θεσσαλοῦ μισόκλεισε καχύποπτα.
— Λαβώθηκα στὸν πόλεμο τῆς Καστανιᾶς. Ἕνας σπαὴς μὲ χτύπησε μὲ τὸ χατζάρι. Μοῦ 'σπασε τὸ καύκαλο καὶ μοῦ 'χυσε τὸ ζερβὶ μάτι.
— Καὶ καταφέρνεις καὶ πολεμᾶς ἔτσι ποὺ εἶσαι ;
— Τὰ μισοκαταφέρνω. Ἕνα μάτι δὲν ἀξίζει ὅσο δυό, κι ἔχω καὶ κάτι ζαλάδες . . .
—Ἔχει καλὴ σύσταση, εἶπε ὁ Γεωργικόπουλος. Εἶναι παλικάρι· μόνο ποὺ σακατεύτηκε ὁ ἔρμος . . .
Ὁ Γέρος τίναξε τὰ μακριὰ μαλλιά του κατὰ πίσω.
— Τί ἔχει νὰ κάνη ; Τὸ λέει ἡ καρδούλα του !
Καὶ γυρνώντας κατὰ τὸ Μπλιούρα :
— Μπράβο, ὀρὲ Ἕλληνα ! Αὔριο ἔχομε μεγάλο νταβατούρι ! Ἂν δὲ σοῦ φτάνη τό 'να μάτι, ζήτα ἀπ' τοὺς κοτζαμπασαίους τοῦ Ἐχτελεστικοῦ νὰ σοῦ δανείσουν μερικά ! Τά 'χουν μπόλικα αὐτοί ! Δυὸ ζερβόδεξα ἀπ' τὴ μύτη καὶ τ' ἄλλα στὴν κωλοτρυπίδα !
Βροντερὸ γέλιο ξέσπασε· καὶ πρῶτος ὁ Γέρος χαχάνισε μὲ τὸ χωρατό του.
—Ἔγνοια σου, καπετὰν Θεοδωράκη, εἶπε ὁ Μπλιούρας, σὰ γίνηκε ἡσυχία. Κι ἀόμματος νὰ ἤμουνα, τὰ μάτια τους θὰ τοὺς τὰ χύσω ἕνα - ἕνα.
— Γιατί, ὀρέ ; Τί ἔχεις νὰ μοιράσης ἐσύ, ἕνας χαλκοσκούφης, μὲ τοὺς κοτζαμπασαίους τοῦ Μοριᾶ ;
Ὁ Μπλιούρας κοντοστάθηκε καὶ σὰ νὰ κιτρίνισε λιγάκι.
— Τί θέλεις νά 'χω ; εἶπε μὲ ραγισμένη φωνή. Ἕλληνας εἶμαι, κι αὐτοὶ χαντάκωσαν τὸ Γένος !
Ὁ Κολοκοτρώνης δὲ μίλησε· μόνο κοίταξε γιὰ κάμποσο τὸ σακάτη μὲ ματιὰ συλλογισμένη. Κι ὕστερ' ἀναστέναξε.
—Ἄιντε, εἶπε. Καιρὸς νὰ πηγαίνωμε.

Σηκώθηκε πρῶτος, καβάλησε τ' ἄλογό του καὶ ξεκίνησε. Κι οἱ ἄλλοι τὸν ἀκολούθησαν· κατὰ τὸ βοριά, πρὸς τὰ Ντερβενάκια.

Ὅταν ἔφτασαν στὸν Ἄη Γιώργη τῆς Νεμέας, τὸ σκοτάδι ἦταν πήχτρα· μὰ τὸ χωριὸ φωτιζόταν ἀπ' τὶς φωτιὲς πού 'χαν ἀνάψει τὰ παλικάρια, ἔξω ἀπ' τὴν ἐκκλησιά. Ἦσαν ὡς χίλιοι πεντακόσιοι, ὅλοι διαλεχτοί, καὶ γλεντοκοποῦσαν μέσ' στὴ νύχτα. Εἶχαν βρεῖ μαῦρο κρασὶ καὶ ψωμί, καὶ τυρί, καὶ κρέατα. Τό 'χαν ρίξει λοιπὸν στὸ φαγοπότι, στὸ τραγούδι καὶ στὸ χορό.

Σὰν ἀντίκρισαν τὸν Κολοκοτρώνη νὰ ξεμπουκάρη πάνω στ' ἄλογό του τὸν δέχτηκαν μὲ ἀλαλαγμοὺς χαρᾶς :

— Καλῶς τὸ Γέρο ! Καλῶς τὸν ἀρχηγό ! Κουράγιο, καὶ τοὺς φάγαμε !

Ἕνα ἔξαλλο πλῆθος τὸν περιτριγύρισε. Ἕνας τοῦ 'δινε μεζέ, ἄλλος κούπα ξέχειλη κρασί, ἄλλος χόρευε ἐπιδειχτικὰ μπροστά του· ὁ ἐνθουσιασμὸς ἦταν μεγάλος. Ὁ Γέρος κοντοστάθηκε γιὰ μιὰ στιγμή, μὲ ζαρωμένα φρύδια· κι ὕστερα δίχως νὰ πῆ λόγο, ξεπέζεψε. Ἔβγαλε τὸ φέσι του, φόρεσε τὴ κόκκινη περικεφαλαία καὶ τράβηξε κατὰ ἕνα σπίτι ἐκεῖ κοντά. Ἦταν ἕνα καλύβι χαμηλό, μ' ἕνα σωρὸ πέτρες στοιβαγμένες μπροστὰ στὸν τοῖχο. Ὁ Γέρος σκαρφάλωσε στὶς πέτρες, καὶ μὲ μιὰ δρασκελιὰ βρέθηκε στὰ κεραμίδια, ὅπου στάθηκε ὄρθιος, ἀσάλευτος μέσ' στὴ νύχτα. Ἡ κόκκινη περικεφαλαία κι ἡ ἅλικη φέρμελη λὲς καὶ φλογίζονταν στ' ἀντιφέγγισμα ἀπ' τὶς φωτιές. Σταύρωσε τὰ χέρια καὶ περίμενε, ὥσπου νὰ γαληνέψει ὁ σαματάς.

Γίνηκε ἡσυχία. Μαζεύτηκαν τὰ παλικάρια ὁλόγυρα μουρμουρίζοντας ἀναμεταξύ τους :

— Ὁ ἀρχηγός . . . Ὁ καπετάνιος . . .

Κι ὁ Γέρος μίλησε :

— Βρὲ Ἕλληνες ! Γάμους ἔχετε ; Πῶς κάνετε ἔτσι ; Σιωπή ! Ποῦ νομίζετε πὼς βρισκόσαστε ; Ποῦ ἔχετε τὶς γυναῖκες σας, τὰ παιδιά σας, τοὺς δικούς σας καὶ τ' ἄλλα

πράματα ; Τί σᾶς ἔστειλαν οἱ δικοί σας στὸν πόλεμο, κι αὐτοὶ πίσω φροντίζουν νὰ σᾶς στέλνουν τροφὲς καὶ μπαρουτόβολα κι εἶναι ἥσυχοι ; Ἔχουν ἐσᾶς νὰ τοὺς φυλᾶτε ! Δὲν εἶναι ὥρα γιὰ γλεντοκοπήματα ! Βάλτε βάρδιες σ' ὅλες τὶς μεριές, κι ἄντεστε νὰ πλαγιάσετε, νὰ εἴσαστε ἕτοιμοι γιὰ αὔριο, ποὺ θὰ καῆ τὸ πελεκούδι. Καὶ σὰν ξυπνῆστε μὲ τὸ καλό, ἐλᾶτε νὰ μετρηθῆτε καὶ νὰ πάρετε τὰ ταΐνια σας !

Τὰ παλικάρια σκόρπισαν, δίχως πολλὲς κουβέντες. Ἔσβησαν τὶς φωτιές· σύντομα τὸ χωριὸ βούλιαξε στὴν ἡσυχία καὶ τὸ σκοτάδι. Ὅλοι κοιμήθηκαν, ἐξὸν ἀπὸ τὶς βάρδιες ποὺ φύλαγαν στὶς ὁλόγυρες ράχες.

Ὁ Προβατᾶς κι ὁ Μπλιούρας πλάγιασαν μὲ τοὺς συντρόφους τους κάτω ἀπὸ κάτι δέντρα, στὴν ἄκρη τοῦ χωριοῦ. Ἡ ζέστη ἦταν ἀβάσταχτη· μὰ ὁ δρόμος ἀπὸ τὴ Σάλκα στὸν Ἅη Γιώργη τοὺς εἶχε κουράσει καὶ πέσανε ξεροὶ ἀπὸ τὸν ὕπνο. Ὅταν ξύπνησαν, ὁ ἥλιος ἦταν κιόλας ψηλὰ καὶ φλόγιζε τὶς πέτρες τοῦ βουνοῦ, προμηνώντας πὼς ἡ καινούργια μέρα θά 'ταν πιὸ ζεστὴ ἀπὸ τὶς περασμένες. Ἀνήμερα τῆς Ἁγιὰ Παρασκευῆς, 26 τοῦ Ἁλωνιστῆ.

Ἀπὸ πρωὶ ἄρχισε ἡ δουλειά. Ὅλοι μαζεύτηκαν μπροστὰ στὸ σπίτι τοῦ ἀρχηγοῦ, νὰ γίνη τὸ μέτρημα. Ὁ Κολοκοτρώνης ἐπιστατοῦσε, κι οἱ καπετανέοι χώριζαν τοὺς μετρημένους σὲ μπουλούκια καὶ τοὺς ἔβαζαν κατὰ μέρος. Ὅλ' αὐτὰ γινόντανε σὲ μέρος ξέσκεπο, ποὺ τὸ φλόγιζε ὁ ἥλιος. Οἱ ἄνθρωποι εἶχαν ἀλαλιάσει· μπόχα ἀπὸ ἱδρῶτα ἀψὺ κι ἀπλυσιὰ μπούχτιζε τὸν ἀέρα. Τὰ νεῦρα τέντωναν· ὅλοι ἦσαν ἕτοιμοι ν' ἁρπαχτοῦν γιὰ τοῦ ψύλλου πήδημα. Ἡ ἀταξία ἦταν ἀνήκουστη. Τὰ παλικάρια σκουντιόνταν αναμεταξύ τους, φώναζαν, ἔβριζαν· κι οἱ καπετανέοι, βραχνοὶ ἀπὸ τὸ ξελαρύγγιασμα, πάσκιζαν νὰ βάλουν τάξη, νὰ ὀργανώσουν τὸ μπουλούκι τὸ ἀσύδοτο. Μὰ δὲν ἄκουγαν κανένα· ἔπρεπε νὰ μπῆ ὁ Γέρος στὴ μέση γιὰ νὰ παραδεχτοῦν. Μὰ κι αὐτὸς φαινόταν κουρασμένος.

Κόντευε μεσημέρι, χωρὶς νὰ ἔχουν τελειώσει τὸ μέτρημα. Κι ἄξαφνα ἀπὸ τὸ βουναλάκι, πάνω ἀπὸ τὰ Φίχτια,

ἀκούστηκαν ντουφεκιές. Μὲ μιᾶς, ὅλοι ἡσύχασαν καὶ στήλωσαν τὰ μάτια στὸν Κολοκοτρώνη. Ὁ Γέρος, ἀκίνητος, ἔστησε αὐτὶ κι ἀφουγκραζόταν. Σὲ λίγο κι ἄλλες ντουφεκιὲς ἀκούστηκαν, δυτικὰ τούτη τὴ φορά· κι ἄλλες πιὸ πέρα, καὶ πιὸ πέρα. Στὶς κορφὲς τῶν ὁλόγυρα βουνῶν σηκώθηκαν καπνοὶ μαῦροι κι ὁλόρθοι στὴν ἀπανεμιὰ τῆς θέρμης. Ἦταν τὸ σινιάλο : ὁ Δράμαλης παρατοῦσε τὸν κάμπο τὸν Ἀργίτικο, γιὰ νὰ γυρίση στὴν Κόρθο.

Ὁ Γέρος ἔκανε τὸ σταυρό του.

— Καλὰ μὲ φώτισες, Παναγίτσα μου! μουρμούρισε. Μὲ τρεῖς δρασκελιὲς βρέθηκε ξανὰ στὰ κεραμίδια τῆς χαμοκέλας, ἀπὸ κεῖ ποὺ μίλησε στὸ στρατὸ ψὲς τὸ βράδυ. Τώρα, κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τοῦ ἥλιου, φάνταζε φοβερὸς καὶ πελώριος, μουντὸς λεκὲς ἀπὸ αἷμα στὴ ντάλα τοῦ γαλάζιου οὐρανοῦ. Ἄνοιξε τὰ χέρια καὶ μίλησε :

—Ἕλληνες ! Σήμερα γεννηθήκαμε, σήμερα θὰ πεθάνωμε ! Γιὰ τὴ σωτηρία τῆς Πατρίδας μας καὶ τὴν ἐδική μας. Νά, τί πρέπει νὰ κάνετε : νὰ πᾶτε ἀμέσως στὰ κονάκια σας, νὰ πάρετε τὸ ταΐνι σας. Διάταξα νὰ σᾶς δοθῆ, καθὼς καὶ φουσέκια. Ἀλλὰ νὰ εἴσαστ' ἕτοιμοι, στὸ γελέκι, ὅλοι δυνατοί. Τοὺς ἀδύνατους καὶ τὰ περιττὰ πράματα, τὰ ζῶα καὶ τὶς καπότες σας, νὰ τὰ στείλετε στὸ ἀντικρινὸ βουνὸ τοῦ Ἄη Γιωργιοῦ, ὅπου διάταξα νὰ πᾶν καὶ τὰ δικά μου πράματα. Ἐκεῖ θὰ εἶναι, κι ἐκεῖ θὰ μὲ βρῆτε, ἂν τὴν πάθωμε — ποὺ νὰ μὴ δώση ὁ Θεός. Ἂν ὁ ὀχτρὸς μᾶς νικήση, ἐκεῖ θὰ μαζωχτοῦμε. Τοῦτο σᾶς τὸ λέω ἔτσι, γιὰ νὰ γνωρίζετε τὸν τόπο. Ἀλλὰ σᾶς λέω κι αὐτό. Ὅτι ἦρθε ἀπόψε ἡ Τύχη τῆς Πατρίδας μας, καὶ μοῦ εἶπε πὼς θὰ νικήσωμε τόσο πολύ, ποὺ ἄλλη νίκη καλύτερη ἀπὸ τὴ σημερινὴ δὲν ἐκάναμε κι οὔτε θὰ κάνωμε. Ἔχω τόση βεβαιότητα, ποὺ μπορῶ νὰ σᾶς πῶ νὰ μὴν πάρετε οὔτε τ' ἅρματά σας, γιὰ νὰ πάρουμε τ' ἅρματα τῶν Τούρκων. Σήμερα καθένας ἀπὸ μᾶς θὰ κυνηγήση πολλούς. Θὰ πάρετε πλιάτσικα πολλά, καὶ τοὺς θησαυροὺς τ' Ἀλῆ Πασᾶ θὰ τοὺς μοιράσετε μὲ τὸ φέσι. Τὰ φλουριὰ ποὺ ἔχουν οἱ Τοῦρκοι εἶναι παράδες χρι-

στιανικοί. Τά 'χε παρμένα ὁ τύραννος τῆς 'Ηπείρου ἀπὸ τ' ἀδέρφια μας. 'Ο ἅγιος Θεὸς μᾶς τά 'στειλε, κι εἶναι δικό μας κελεπούρι. Αὔριο τέτοιαν ὥρα θὰ σᾶς δῶ ὅλους μὲ τ' ἄρματα τῶν Τούρκων, μὲ τ' ἄλογά τους, λαμπροφορεμένους μὲ τὰ ροῦχα τους. 'Ο Θεὸς εἶναι μαζί μας. Νὰ μὴ σᾶς μέλη τίποτα. Πηγαίνετε νὰ τοιμαστῆτε, καθὼς σᾶς εἶπα· καὶ νὰ ἔρθετε ὅλοι ἐδῶ, νὰ ξεκινήσωμε μαζί.

Καὶ ξεκίνησαν.

Μπροστὰ πήγαινε ὁ Κολοκοτρώνης στ' ἄλογό του, καὶ ξοπίσω ὁ στρατός. Οὔτε κάψα λογάριαζαν τώρα, οὔτε κούραση. Σπίθιζαν τὰ μάτια ἀπὸ ἐλπίδα κι ὀργή, ξεράθηκαν τὰ λαρύγγια ἀπὸ τὴν ἰαχὴ καὶ τὸ τραγούδι. Οἱ Ἕλληνες πήγαιναν νὰ πολεμήσουν καὶ νὰ νικήσουν· καὶ φτάσανε στὸ Ντερβενάκι. Ἐκεῖ σταμάτησαν. 'Ο Κολοκοτρώνης χώρισε τὸ στρατό, κι ὅρισε ποιὸ ταμπούρι θὰ πιάση κάθε σῶμα. Οἱ πιὸ δυνατοὶ ταμπουρώθηκαν στὸ Παλιόχανο καὶ τὶς Χρυσοκουμαριές. 'Ο Γέρος, μὲ τοὺς γεροντότερους καὶ τὰ μεταγωγικά, ἔπιασαν τὸ 'Αγριλόβουνο. Ἦσαν ἕτοιμοι.

Στὸν καπετὰν 'Ηλία τὸ Γεωργικόπουλο καὶ τὰ εἴκοσι παλικάρια του ἔλαχε θέση διαλεχτὴ κι ἐπικίνδυνη. Ἦσαν μὲ τοὺς τετρακόσους ποὺ πήγαινε στὶς Χρυσοκουμαριές. Μὰ ὁ Γέρος πρόσταξε νὰ πιάσουν τὴν πρώτη - πρώτη γραμμή, σύρριζα στὸ δρόμο ποὺ θὰ περνοῦσαν οἱ Τοῦρκοι. Αὐτοὶ θ' ἄρχιζαν τὸ γιουρούσι καὶ θά 'διναν τὸν πρῶτο τράκο στὸν ὀχτρό. Δουλειὰ ποὺ θέλει γερὰ παλικάρια, κάτι σὰν αὐτὸ ποὺ λέμε σήμερα « troupe de choc ». 'Η διαταγὴ ἦταν αὐστηρή : νὰ μὴν ἀρχίσουν ντουφεκίδι προτοῦ δώση τὸ σινιάλο ὁ ἀρχηγός, ὅσοι καὶ νά 'σαν οἱ Τουρκαλάδες ποὺ θὰ 'ρχόντουσαν κατὰ πάνω τους. Κι ἀπὸ κεῖ, τὸ γιαταγάνι στὸ χέρι καὶ μέσ' στὰ ὅλα.

— Προσοχή, παιδιά ! εἶπε ὁ καπετὰν 'Ηλίας. 'Απὸ μᾶς κρέμεται ὅλος ὁ πόλεμος.

Τὰ παλικάρια ἀνασήκωσαν τοὺς ὤμους. Δὲν εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ συμβουλή· ἤξεραν τὴ δουλειά τους.

Ξαπλώθηκαν λοιπὸν μπρούμυτα πάνω στὰ τροχάλια τῆς πλαγιᾶς καὶ περίμεναν. Ὁ ἥλιος, ὅσο ψήλωνε, τόσο πιὸ καυτερὸς γινόταν. Σκιὰ πουθενά. Οἱ χρυσοκουμαριές, ποὺ δώσανε τ' ὄνομά τους στὸν τόπο, οὔτε τὴ ρίζα τους δὲν μποροῦσαν νὰ σκιάσουν, ὄχι ἄνθρωπο. Ἔκαιγε ἡ φλογισμένη γῆς τὰ στέρνα καὶ τὶς κοιλιὲς τῶν παλικαριῶν· ὁ ἥλιος ἔχυνε μολύβι ἀναλυτὸ στὰ κεφάλια, τοὺς αὐχένες, τὶς πλάτες. Δὲν ἦταν γιὰ νὰ ζῆ κανείς. Μόνη ἀνακούφιση θά 'ταν μιὰ στάλα δροσερὸ νερὸ στὰ ξεραμένα λαρύγγια· μὰ οἱ τσοτρίτσες ἔβραζαν μέσ' στὴν κάψα. Ἡ δίψα γίνηκε ἀβάσταχτη. Στὴν ἀρχὴ μιλοῦσαν λιγάκι· ἦταν ὁ ἐνθουσιασμὸς τῆς ἡρωικῆς πορείας ποὺ βαστοῦσε ἀκόμα. Γρήγορα ὅμως ξεθύμανε. Νάρκη βαριὰ ἔπεσε στά κεφάλια, μαζὶ μὲ τὴ λάβα τοῦ ἥλιου. Θὰ ἤθελαν νὰ κοιμηθοῦν, μὰ δὲν μποροῦσαν.

Ὁ ὕπνος αὐγάτιζε τὴν κάψα, ξέραινε τὰ βουλιαγμένα στὶς πέτρες στήθια. Κι ὁ ἱδρὼς ἔτρεχε, πότιζε τὰ πουκάμισα, μούσκευε τὶς φέρμελες, ἔκανε τὰ πόδια νὰ πλένε μέσ' τὰ τσαρούχια. Καψαλίστηκαν οἱ παλάμες στὴν πυρὴ κάνη τῶν καριοφιλιῶν· τὰ φέσια βάραιναν τὸ κεφάλι, σὰ λεβέτι ἀπὸ μολύβι. Μὰ κανεὶς δὲν ἔβγαζε ἄχνα· ὅλοι περίμεναν τὴν ὥρα μὲ δόντια σφιχτὰ πάνω στὴ δίψα, τὴ λύσσα.

Κι ὁ Ποτούλης Μπλιούρας; Αὐτὸς ὑπόφερε πιότερο ἀπ' ὅλους, μὰ δὲν ἔλεγε οὔτ' ἔδειχνε τίποτα. Ἡ κούραση κι ἡ κακοπάθεια τόσου καιροῦ εἶχε φέρει τὰ νεῦρα του στὸ ὀξύτερο δυνατὸ τέντωμα, ποὺ κάτι, τὸ παραμικρό, ἔφτανε γιὰ νὰ σπάσουν. Καὶ τό 'νιωθε αὐτὸ ὁ Μπλιούρας· καταλάβαινε πὼς χρειαζόταν μιὰ ὑπερεντατικὴ προσπάθεια γιὰ ν' ἀπομείνη κεῖ ποὺ βρισκόταν, ἀσάλευτος, ἀμίλητος, ὑποταγμένος στὸ μολύβι τοῦ ἥλιου ποὺ τὸν ἔψηνε, στὴ λάβα τῆς γῆς ποὺ τὸν φλόγιζε, στὸ θάνατο ποὺ ἐρχόταν σιγανὰ μὰ καὶ σίγουρα. Ἤξερε πὼς ἔπρεπε νὰ κρατήση ὅλο τὸ εἶναι του μὲ τὰ δόντια, ἐκεῖ ποὺ τὸν ἔταξε τὸ χρέος ὄχι τῆς πατρίδας, ἀλλὰ τῆς ζωῆς. Γιατί, ἂν δὲν πέθαινε τώρα, θὰ ζοῦσε· καὶ δὲν ἦταν ἄλλος τρόπος γιὰ νὰ κρατηθῆ στὴ ζωή.

Κι ὅμως ὁ ἀμφίβολος καὶ σύντομος θάνατος τῆς μελλούμενης μάχης, τὸν τρόμαζε πιότερο ἀπὸ τὸν ἄλλο θάνατο, τὸ βέβαιο ἀλλ' ἀργοπορημένο. Εἶναι στιγμὲς ποὺ τὸ λογικὸ νοητικὸ στοιχεῖο πισωδρομεῖ μπροστὰ στὸ κοντόφθαλμο, τὸ συναισθηματικό. Σταμάτησε τὸ μυαλὸ τοῦ Μπλιούρα νὰ δουλεύη, λὲς κι ὁ ἥλιος νέκρωσε τὰ βουλητικά του κύτταρα· κι ἀπεναντίας, ὡσὰν ἡ θέρμη τῆς γῆς νὰ πότισε τὰ σπλάχνα του μ' εὐφορικοὺς χυμούς, ὅλο τὸ νευροφυτικό του σύστημα τεντώθηκε σ' εὐπαθέστατη ὑπερένταση. Τὸ πρῶτο συναίσθημα ἦταν νὰ βρῆ ὁπωσδήποτε λίγο δροσερὸ νερό, νὰ σβήση τὴ φλόγα τοῦ λαρυγγιοῦ του. Ἡ λέξη « νερό » σφυροκοποῦσε μὲ ρυθμὸ στὰ ὑπεραιμικὰ μηλίγγια του, ἀπομονωμένη ἀπὸ κάθε ἄλλο νόημα, ξεκρέμαστη, ἀνόητη στὸ τέλος, ποὺ ἀπὸ λάιτ - μοτὶβ μιᾶς ἔφεσης κατάστησε ἦχος χωρὶς σημασία, γιὰ νὰ χαθῆ σ' ἕνα ἀσαφὲς ἄπειρο.

Κι ὕστερα, ἦρθε ἡ λέξη « σκιά », ποὺ ἔπαθε κι αὐτὴ τὴν ἴδια μειωτικὴ ἐπεξεργασία. Μόνο ποὺ ἐτούτη συνοδευόταν ἀπὸ μιὰ πιὸ συγκεκριμένη παρόρμηση. Λίγο ψηλότερα ἀπὸ κεῖ ποὺ βρισκόταν ὁ Μπλιούρας, ἦσαν δυὸ - τρία δεντράκια, ποὺ κάτι ψευτοσκιάζαν ἕνα κομμάτι χῶρο γύρω ἀπ' τὶς ρίζες τους. Ὁ Μπλιούρας τὰ εἶχε δεῖ· τώρα δὲν τά 'βλεπε, οὔτε εἶχε κουράγιο νὰ στρίψη τὸ κεφάλι του· κι ὅμως ἡ εἰκόνα τους εἶχε κολλήσει ἀνεξάλειπτα στὴν ὀπτική του μνήμη. Ἂν μποροῦσε νὰ σηκωθῆ, νὰ πάη κάτω ἀπ' τὰ δεντράκια . . . τὰ δεντράκια . . . τὰ δεντράκια . . . Ἦταν ἡ καινούργια λέξη ποὺ πῆρε τὴ θέση τοῦ « ἴσκιος », ἀλλὰ πιὸ ἄτονη σὲ νόημα, πιὸ ἔντονη σὲ παρόρμηση κινητική. Ὅλο τὸ κορμί του ἦταν ἕτοιμο νὰ σηκωθῆ, νὰ πάη κάτω ἀπ' τὰ δεντράκια. Κι ἔξαφνα ἔνιωσε πὼς ἂν γινόταν αὐτό, ἂν ξεκινοῦσε νὰ πάη στὰ δεντράκια, δὲν θὰ σταματοῦσε κεῖ, ἀλλὰ θὰ ἐξακολουθοῦσε τὸ δρόμο του. Θὰ ἔφευγε . . . θὰ ἔφευγε . . . θὰ ἔφευγε . . .

Τώρα ἦρθε τὸ δράμα τῆς φυγῆς, αὐτὸ πολὺ πιὸ συγκεκριμένο. Νὰ φύγη . . . νὰ φύγη . . . νὰ φύγη . . . Νὰ πάη ποῦ ; Τέτοιο ἐρώτημα δὲ γεννήθηκε ἐντός του. Ὁ καθορι-

σμένος λογισμός σταμάτησε γιά νά δώση ἐλεύθερο τόπο στή φαντασία. Ἔφευγε. Οἱ δρόμοι ἦσαν ἀνοιχτοί μπροστά του. Ὄμορφοι δρόμοι, σκιαγμένοι ἀπό μεγάλα πολύφυλλα δέντρα. Στή ρίζα κάθε δέντρου ἀνάβρυζε δροσερώτατη πηγή. Προχωροῦσε, σταμάταγε σέ κάθε βρυσούλα, κι ἔπινε, πήγαινε πάρα κάτω, καί πάλι καί πάλι. Δέν ἦταν πιά ἀπό δίψα, μά ἀπό ἡδονή νά πίνη κρύσταλλο νερό. Κι αὐτοί οἱ δρόμοι δέν πήγαιναν σέ κανένα συγκεκριμένο μέρος. Ἦσαν δρόμοι δίχως ἀρχή καί τέλος· δρόμοι γιά νά περπατοῦν εὐτυχισμένοι κι ἀμέριμνοι ἄνθρωποι· δρόμοι πού ὁδηγᾶν, τούς εὐτυχισμένους κι ἀμέριμνους ἀνθρώπους, ἔξω ἀπό τήν πραγματικότητα τοῦ κόσμου αὐτοῦ.

Κι ἡ πραγματικότητα τοῦ κόσμου αὐτοῦ εἶναι ὁ θάνατος. Γεννήθηκες γιά νά ζήσης, θέλεις νά ζήσης, κάνεις ὅ,τι μπορεῖς γιά νά ζήσης δίπλα στή ζωή τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Καί σοῦ λέν : Θά πεθάνης, θά πεθάνης, θά πεθάνης. Καί σύ ρωτᾶς : Γιατί ; γιατί ; γιατί ; Κι ἀποκρίνονται : Διότι, ἐπειδή, τό χρέος, τό καθῆκον, ἡ σκλαβιά, ἡ λευτεριά, ὁ Θεός, ὁ ἄνθρωπος, ἡ ζωή καί ὁ θάνατος, ὁ θάνατος, ὁ θάνατος.

Ὁ θάνατος . . . ὁ Θεός ἔδωσε τό μυστικό τοῦ θανάτου στούς ἀνθρώπους, γιά νά κάνουν ἀφόρητη τή ζωή τους. Ὁ Θεός εἶπε : πρέπει νά ζήσης γιά νά πεθάνης. Κι οἱ ἄνθρωποι ἀποκρίθηκαν : πρέπει νά πεθάνης γιά νά ζήσης. Νά πεθάνης . . . νά πεθάνης . . . Αὐτό ἦταν τό καινούργιο λάιτ - μοτίβ πού σφυροκοποῦσε στίς ἀρτηρίες τῶν μηλιγγιῶν τοῦ Ποτούλη Μπλιούρα. Ἦρθε μαζί μέ μιά νάρκη τοξινωτική. Κι ὅμως δέν κοιμόταν· εἶχε τό ἀπόλυτο συναίσθημα τῆς ὁλόγυρά του πραγματικότητας. Τό ἀβάσταχτο κάμα τοῦ ἥλιου στήν πλάτη του· τό βούλιαγμα τῶν χαλικιῶν στό μπροστινό μέρος τοῦ κορμιοῦ του· τό περπάτημα τῶν ζουζουνιῶν στά γυμνά του χέρια· ἡ ἀψιά ὀσμή τῆς φρυγμένης γῆς, ἀνακατωμένη μέ τήν ἀπόπνοια τῶν θερμασμένων κι ἱδρωμένων κορμιῶν ὅλ' αὐτά ἐρχόνταν ξεκάθαρα στίς αἰσθήσεις του. Μονάχα οἱ θόρυβοι — σιγανές κουβέντες τῶν

συντρόφων του, βούισμα μελισσιῶν πλάι στ' αὐτιά του, μιὰ ξέμακρη χλαλοὴ πλήθους ποὺ κινιόνταν ἔφταναν παραμορφωμένοι στὸ τύμπανό του, μὲ τεράστια ἠχητικὰ κύματα, ποὺ ἀκολουθοῦσαν τὸ ρυθμὸ τῶν ἀρτηριῶν του. Καὶ μέσα σ' αὐτὴ τὴ νάρκη, ὁ χορὸς τῶν ἐνστιχτωδῶν συναισθημάτων ξακολούθησε χαώδης κι ἀλλοπρόσαλλος. Νὰ πεθάνης . . . νὰ πεθάνης . . . νὰ πεθάνης . . . Αὐτὸς ὁ λόγος τυράγνησε τοὺς στερνοὺς δεκαοχτὼ μῆνες τῆς ζωῆς του. Μιὰ πάλη ἀνάμεσα σὲ θάνατο καὶ ζωή . . . Νὰ πεθάνης, νὰ ζήσης, νὰ ζήσης . . . Ἂν πρόκειται νὰ πεθάνης, νὰ πεθάνης . . . Μὰ ὅ,τι εἶναι νὰ γίνη, νὰ γίνη . . . νὰ γίνη . . . νὰ γίνη . . . Ἡ στερνὴ παραλογὴ τοῦ ὑποσυνείδητου λάιτ - μοτὶβ ἦρθε πιὸ ἔντονη, ἀπόλυτα ἔντονη, μέσ' στὴ γενικὴ ἀτονία, μαρτυρώντας τὸ ἀκρότατο ὅριο αὐτῆς τῆς ἀτονίας. Ἡ ζωικὴ χορδὴ εἶχε τανύσει στὸ ἀπολυτότερο φυσιολογικὸ σημεῖο· εἶχε φτάσει στὰ σύνορα ἀντοχῆς τοῦ ὀργανισμοῦ, ἐκεῖ ποὺ κάθε δυναμικὴ ἐνέργεια σκοντάφτει στὸν κυματοθραύστη τοῦ ριζικοῦ. Παλεύοντας γιὰ τὴ ζωή σου, καταντᾶς στὸ τέλος νὰ πεθυμᾶς τὴ λύτρωση τοῦ θανάτου. Καταλαβαίνεις πὼς τὸ κακὸ ποὺ μάχεσαι εἶναι ἀνθρωπινότερο ἀπὸ τὸν ἐνάντιό σου ἀγώνα. Κι ὅμως ἡ κρίση εἶναι πρόσκαιρη· ἔρχεται πάλι τὸ ζωικὸ ἔνστιχτο ποὺ προσπαθεῖ νὰ σὲ κρατήση στὴν ἀπαίσια ζωὴ μὲ κάθε θυσία, ἐξουδετερώνοντας τὸ λογικὸ κατάλοιπο ποὺ σὲ ὠθεῖ στὴ λύτρωση τοῦ θανάτου. Νὰ ζήσης. Νὰ ζήσης ὁπωσδήποτε . . . ὁπωσδήποτε . . . ὁπωσδήποτε. . . .

Κι αὐτὸ τὸ ὁπωσδήποτε ἀναπήδησε μέσ' στὸ ἀσυνείδητο τοῦ Ποτούλη Μπλιούρα, τὴ στιγμὴ ποὺ ἀντήχησε πίσωθέ του ἡ φωνή :

— Οἱ Τοῦρκοι ! Ἔρχονται οἱ Τοῦρκοι !

Τότε γίνηκε μέσα του μιὰ ταχύτατη κι ὑποτυπωδῶς λογικὴ ἐργασία. Οἱ Τοῦρκοι εἶναι οἱ ἄνθρωποι ποὺ πρόκειται νὰ τὸν σκοτώσουν. Κι αὐτὸς δὲν θέλει νὰ πεθάνη· θέλει νὰ ζήση. Γιὰ νὰ ζήση, πρέπει νὰ φύγη, νὰ μὴν τὸν εὕρουν οἱ Τοῦρκοι· καὶ νὰ φύγη κατὰ τὴν ἀντίθετη μεριὰ ἀπ' ὅπου ἔρχονται οἱ Τοῦρκοι. Ἡ φωνὴ ποὺ εἰδοποίησε « ἔρχονται

οἱ Τοῦρκοι» ἀντήχησε πίσωθέ του· τὸ λοιπόν, οἱ Τοῦρκοι ἔρχονται ἀπὸ κεῖνο τὸ μέρος. Γιὰ νὰ τοὺς ἀποφύγη, πρέπει νὰ φύγη ἀντίθετα, δηλαδὴ πρὸς τὰ μπρός. Αὐτὸ εἶναι !

Τὸ ζωικὸ ἔνστιχτο τῆς ἐνέργειας δούλεψε παράλληλα μὲ τὴ λογική. Ὁ φυσιολογικὸς κύκλος ἐνστίχτου, σκέψης καὶ δράσης ἔκλεισε σὲ ἀψεγάδιαστη καμπύλη. Τίποτα δὲν μπόρεσε νὰ σταματήση τὶς συνέπειές του. Κι ὁ Ποτούλης Μπλιούρας σηκώθηκε καὶ χίμηξε πρὸς τὰ μπρός, νὰ φύγη, νὰ γλιτώση ἀπ' τοὺς Τούρκους, ποὺ ἔρχονται πίσωθέ του νὰ τὸν σκοτώσουν.

Μὲ τὴ διαφορά, πὼς οἱ Τοῦρκοι δὲν ἔρχονταν ἀπὸ κεῖ ποὺ νόμισε, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἀντίθετη μεριά. Μέσα στὴ νάρκη τῆς γενικῆς ἀτονίας, ξέχασε πὼς οἱ βάρδιες ποὺ φώναξαν γιὰ τὸν ἐρχομό τους βρίσκονταν στὸ βουναλάκι, πίσω ἀπ' τὴν πρώτη γραμμὴ τῶν Ἑλλήνων. Λησμόνησε πὼς οἱ Τοῦρκοι δὲν μποροῦσαν νά 'ρθουν παρὰ μονάχα ἀπὸ κεῖ ποὺ ἔρχονταν. Καὶ προσπαθώντας ν' ἀποφύγη τοὺς Τούρκους, ἔπεσε ἀπάνω τους.

Ἄξαφνα εἶδε τέσσερεις σπαῆδες νὰ τοῦ κόβουν τὸ δρόμο. Εἶχαν σταματήσει τ' ἄλογά τους καὶ κοίταξαν ξαφνιασμένοι τὸν τρελὸ ποὺ χιμοῦσε τρεχάτος κατὰ πάνω τους. Δὲν καταλάβαιναν, δὲν μποροῦσαν νὰ καταλάβουν. Θάρρεψαν πὼς ὁρμοῦσε νὰ τοὺς ἐπιτεθῆ· καὶ τράβηξαν τὰ χατζάρια.

Μὰ κι ὁ Μπλιούρας σταμάτησε. Οὔτε αὐτὸς μποροῦσε νὰ καταλάβη. Πίσω του πρέπει νά 'ρχονταν οἱ Τοῦρκοι, κι ἄλλους Τούρκους βρίσκει μπροστά του. Ἴσως πάλι νὰ μὴ ἔρχονταν πίσω του Τοῦρκοι· μὰ καὶ νὰ πισωδρομοῦσε, οἱ σπαῆδες ποὺ βρίσκονταν μπροστά του θὰ χιμοῦσαν καὶ θὰ τὸν σκότωναν. Κι ἐκεῖνος δὲν ἤθελε νὰ πεθάνη. Ἀλλὰ πῶς νὰ γλιτώση ; Δὲν ἦταν ἄλλος τρόπος : ἔπρεπε νὰ σκοτώση τοὺς Τούρκους, πρὶν προφτάσουν νὰ τὸν σκοτώσουν. Αὐτὸ ἦταν ! Ἔβγαλαν αὐτοὶ τὰ χατζάρια ; Τράβηξε κι αὐτὸς τὸ γιαταγάνι· καὶ μὲ ἄγρια φωνὴ χίμηξε ἀπάνω τους κι ἄρχισε νὰ τοὺς χτυπάη, νὰ χτυπάη, νὰ χτυπάη.

Τοὺς σκότωσε καὶ τοὺς τέσσερεις. Τὸν πρῶτο τὸν ξεκοίλιασε· τοῦ δεύτερου τοῦ 'κοψε τὸ χέρι· ἔχωσε τὸ γιαταγάνι στὴν κοιλιά τοῦ ἀλόγου τοῦ τρίτου, καὶ πέφτοντας τὸ ζῶο στὸ γκρεμὸ παράσυρε καὶ τὸν καβαλάρη. Ὁ τέταρτος ἔκανε νὰ φύγη, μὰ ὁ Μπλιούρας πρόφτασε καὶ τὸν πυροβόλησε μὲ τὴν πιστόλα.

Κι ὕστερα γίνηκε μιὰ ἀνακατοσούρα. Ἀπὸ τὸ Ντερβένι πρόβαλαν κι ἄλλοι Τοῦρκοι, πολλοὶ Τοῦρκοι, ὅλοι μὲ τὰ χατζάρια στὸ χέρι, ὅλοι μὲ μοναδικὴ πρόθεση νὰ σκοτώσουν τὸν Ποτούλη Μπλιούρα. Ἀλλὰ δὲν τὰ κατάφερναν, γιατὶ πρόφταινε καὶ τοὺς ἔσφαζε ὁ Μπλιούρας. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς ἔτρεξε νὰ τὸν βοηθήση κι ὁ Γεωργικόπουλος στὴ σφαγή, κι ὁ Ἀσημάκης Προβατάς, κι οἱ ἄλλοι. Γιὰ μιὰ στιγμὴ τοὺς εἶδε ποὺ ἔσφαζαν Τούρκους. Ἀπὸ κεῖ τοὺς ἔχασε· δὲν ἔβρισκε καιρὸ νὰ παρακολουθήση. Εἶχε τὴ δική του δουλειὰ νὰ κοιτάξη· εἶχε τὴ ζωή του νὰ γλιτώση. Κι ἔσφαζε Τούρκους.

Ἀπὸ κεῖ, τὸ πράμα ἄρχισε νὰ τὸν διασκεδάζη. Ξέχασε πὼς πολεμοῦσε γιὰ τὸ τομάρι του. Εἶχε τὸ συναίσθημα πὼς ἡ ζωή του δὲν κινδύνευε πιά. Μὰ καὶ νὰ κινδύνευε, καρφὶ δὲν τοῦ καιγόταν ! Αὐτὸ τὸ συναίσθημα ν' ἀνοίγης κοιλιές, νὰ τσακίζης παΐδια, νὰ πελεκίζης καύκαλα... Κι ὕστερα ἦταν τὸ αἷμα. Εἶχε μιὰ παράξενη ὀσμή, κι ἦταν δροσερὸ μέσ' στὴ χλιάδα του... Ὅλο τὸ κορμί του εἶχε βουτηχτῆ στὸ αἷμα, στὰ χυμένα μυαλά. Ἕνα ἄντερο εἶχε τυλιχτῆ στὸν καρπὸ τοῦ δεξιοῦ του χεριοῦ, μὰ δὲν τὸν ἐνοχλοῦσε. Ἐκεῖνο ποὺ τὸν ἐνοχλοῦσε, ἦταν τὸ μαῦρο πανὶ ποὺ σκέπαζε τὸ μισό του πρόσωπο. Μὲ χειρονομία γοργὴ τὸ πέταξε μακριά, καὶ γυάλιζε στὸ φῶς τὸ ζερβί του μάτι. Τώρα εἶχε δυὸ μάτια, κι ἔβλεπε πολὺ καλύτερα νὰ σκοτώνη. Καὶ σκότωνε. Κάτω ἡ γῆς εἶχε πήξει στοὺς σκοτωμένους Τούρκους. Μὰ δὲν τὸν ἐμπόδιζε αὐτό, πατοῦσε πάνω στὰ κουφάρια μὲ σιγουράδα κι ἄνεση. Κάτι τὸ λαστιχένιο, τὸ εὐχάριστο. Ἐξάλλου, ὁ ἥλιος εἶχε γείρει, καὶ δρόσισε ὁ ἀέρας. Τώρα μπορεῖ νὰ δουλεύη κανεὶς ξεκούραστα. Ἅ !

Νά κι οἱ ἀραπάδες ! Ἄς τούς σφάξωμε κι αὐτούς ! Καὶ τούς ἔσφαξε...

Πόση ὥρα βάστηξε αὐτό ; Δὲν μπορεῖ νὰ θυμηθῆ. Εἶχε μεθύσει. Ποτὲ στὴ ζωή του δὲν εἶχε νιώσει ἕνα συναίσθημα τόσο εὐφορικό, τόσο δυναμικό. Κάθε συνείδηση κι ἀσυνειδησία ἔφυγαν, καὶ παράτησαν γυμνὸ τὸ εἶναι του στὴ μεγάλη ἡδονὴ τοῦ θανάτου. Ἀνάσαινε τὸ χλιὸ ἀέρα τοῦ βραδυοῦ· κοιτοῦσε τοὺς δειλινοὺς μενεξέδες, ποὺ πέφταν στὶς πλαγιὲς τῶν ὁλόγυρα βουνῶν· μούγκριζε κάτι σὰν τραγούδι πρωτόγονης κι ὑπέρτατης χαρᾶς· καὶ σκότωνε. Ἡ παλάμη του εἶχε γίνει ἕνα μὲ τὴ λαβὴ τοῦ γιαταγανιοῦ· τὰ μούσκουλα τοῦ δεξιοῦ μπράτσου του πονοῦσαν ἀπὸ τὸ ἀδιάκοπο χτύπημα, ποὺ γινόταν μὲ παλμὸ ἀσυνείδητο, μηχανικό. Καὶ διψοῦσε, καὶ πεινοῦσε· μὰ δὲν εἶχε καιρό. Ἀργότερα, θὰ δοῦμε. Τώρα σκότωνε.

Κι ἄξαφνα σταμάτησε νὰ σκοτώνη. Στὴν ἀρχή, κι αὐτὸς δὲν κατάλαβε γιατὶ σταμάτησε. Μὰ τὸ πράμα ἦταν φῶς - φανάρι : δὲν ὑπῆρχαν πιὰ Τοῦρκοι ! Τοὺς εἶχε σκοτώσει ὅλους. Ἴσως κι ὁ Γεωργικόπουλος, ἴσως κι ὁ Ἀσημάκης νὰ σκότωσαν καναδυό. Μὰ τοὺς ἄλλους τοὺς σκότωσε αὐτὸς — ἦταν ἀπόλυτα σίγουρος. Χαμογέλασ' εὐχαριστημένος. Πάει κι αὐτό ! Τώρα μπορεῖ νὰ κοιμηθῆ ἥσυχος...

Καὶ μὲ μιᾶς τὸ μεθύσι ξεδιάλυνε. Ἡ συνείδηση ὅλων τῶν πάντων τοῦ 'ρθε σὲ κύματα βίαια, ἀπανωτά, ποὺ τὸν κλόνισαν, τὸν λιγοψύχησαν.

— Ποιὸς εἶμαι ; Ποῦ βρίσκομαι ! Τί ἔκανα ; Τί θὰ κάνω ;

Μὲ νεῦρο τετανικὸ ἔκανε στροφὴ ἀπότομη. Τὸ παλιὸ συναίσθημα ξύπνησε κυρίαρχο μὲ τὸ πέρασμα τῆς νάρκης. Νὰ φύγη ! Νὰ φύγη !

Ἀλλὰ δὲν ἔφυγε. Καθὼς ἔστριψε, εἶδε ἀπέναντί του τὸν Κολοκοτρώνη, ψηλό, ἄγριο, τρομερό, μὲ τὴν κόκκινη περικεφαλαία στὰ ψαρὰ μαλλιά. Δίπλα του στεκόταν ὁ Γεωργικόπουλος. Κι ὁ Γεωργικόπουλος ἔδειχνε μὲ τὸ δά-

χτυλο αὐτόν, τὸν Ποτούλη Μπλιούρα, στὸν Κολοκοτρώνη κι ἔλεγε :

— Αὐτός εἶναι !

Τότε ὅλα ἔσπασαν μέσα του. Βαρέθηκε ! Ναί, βαρέθηκε ! Ὅ,τι εἶναι νὰ γίνη, ἂς γίνη. Νὰ πεθάνη ! Νὰ ἡσυχάση ! Νὰ γλιτώση ! Πέταξε τὸ γιαταγάνι κατὰ γῆς, κι εἶπε μὲ φωνὴ σκληρὴ σὰν ἀτσάλι :

— Ναί ! Ἐγὼ εἶμαι ! Ὁ Μίχαλος ὁ Ρούσης, ὁ ἐξωμότης, ὁ προδότης ! Σκοτῶστε με, νὰ ἡσυχάσω καὶ γὼ καὶ σεῖς !

Ὁ Κολοκοτρώνης προχώρησε κατὰ πάνω του· μὰ δὲν τὸν σκότωσε. Μόνο τὸν ἀγκάλιασε, τὸν φίλησε στὰ δυὸ μάγουλα καὶ τοῦ εἶπε :

— Τὸ σφάλμα σου τὸ ξαγόρασες σήμερα, Μίχαλε Ρούση. Δὲν εἶσαι οὔτε προδότης, οὔτ' ἐξωμότης. Εἶσαι Ἕλληνας ! Εἶσαι ἥρωας !

Ὁ Μίχαλος ἀπόμεινε μιὰ στιγμὴ σαστισμένος, μὴν καταλαβαίνοντας. Κι ἔξαφνα ἔπεσε χάμω στὴ γῆς, μπρούμυτα. Ἦταν ἀδύνατο νὰ κρατηθῆ στὰ πόδια του ἀπ' τὰ γέλια, τὰ παντοδύναμα, τὰ παράλογα, τὰ ὑστερικὰ ποὺ τὸν κυρίεψαν. Γελοῦσε, χαχάνιζε, λοξίγκιαζε, ὥσπου ἔχασε τὴν ἀνάσα, ὥσπου σταμάτησε ὁ παλμὸς τῆς καρδιᾶς του.

Ὥστε ἦταν ἥρωας ! Ἥρωας ! Ἥρωας ! Ἔτσι λοιπὸν γίνεται κανεὶς ἥρωας ; Καὶ ξεράθηκε στὰ γέλια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΠΕΜΠΤΟ

Ὁ γυρισμὸς τοῦ ἥρωα.

*

Ὁ Αὔγουστος μπῆκε μὲ δροσερὰ μελτέμια, ποὺ φύσηξαν ἀπὸ γρέγο καὶ γαρμπή. Ξανεμίστηκε ἡ ἀβάσταχτη κάψα τοῦ Ἁλωνιστῆ, καὶ μαζὶ μ' αὐτὴν ὁ φόβος τῆς καταστροφῆς. Ἀνάσανε ὁ Μοριὰς δροσιὰ καὶ λευτεριά. Στὸ φαράγγι τοῦ Δερβενακιοῦ σάπιζε ὁ τρομερὸς στρατὸς τοῦ Δράμαλη. Ἡ Τουρκιά, μαζεμένη στὸ καβούκι της, μελετοῦσε τὴν ἐκδίκηση. Μὰ ἡ ὥρα ἦταν μακρινή, καὶ κουράγιο καινούργιο φύσηξε στὶς ψυχὲς τῶν Ἑλλήνων. Ὁ κίντυνος πέρασε· ἦρθε ἡ στιγμὴ τῶν λογαριασμῶν.

Κι ἦσαν φουσκωμένοι οἱ λογαριασμοί. Ὁ Κολοκοτρώνης ὕστερ' ἀπ' τὴ νίκη, πρόβαλε πάλι παντοδύναμος· καὶ πίσω του ὁ λαός. Οἱ κοτζαμπάσηδες, ξευτελισμένοι ἀπὸ τὴν ἀνικανότητα καὶ τὴ δειλία τους, κρυφτῆκαν, χαθῆκαν, γινῆκαν χῶμα, γιοφύρι, γῆς νὰ πατήσουν οἱ στρατιωτικοί. Μὰ ἤξεραν πολλὰ τερτίπια. Πάλι θὰ 'ρχότανε στὸν ἀφρό. Καὶ τότε . . .

Στὸν Καστρόπυργο, τὰ νερὰ ἦταν θολωμένα. Ὁ Πέτρος Μοθωνίτης κλείστηκε στὸ κονάκι του τῆς Βατίτζας, καὶ δὲν πολυφαινόταν στὴν περιοχή. Γίνηκε ὑποχωρητικός, γλυκομίλητος, προσπαθώντας νὰ κουμαντάρῃ μὲ τὸ καλὸ τοὺς Καστροπυργιῶτες καὶ τοὺς Βατιτζάνους, ποὺ ἕνα χρόνο τώρα τοὺς ἔστιβε σὰν τὸ λεμόνι. Ὁ Λουκᾶς ὁ Πύρος, ποὺ πῆρε μουλωχτὰ τὰ τούρκικα βακούφια κι ἔκανε τὸ

μισοκακόμοιρο, ξαναβγῆκε στὴν ἀγορά. Θυμήθηκε πὼς εἶχε κάποιο φίλο, Μίχαλο Ρούση ὀνόματι, κι ὅλο μιλοῦσε γιὰ τὴν παλιά τους ἀδερφοσύνη. Ὅσο γιὰ τὸ Δωρόθεο, ἐκεῖνος τό 'ριξε στὰ θεοτικά. Θυμήθηκε πὼς ἦταν δεσπότης, πὼς εἶχε χριστεπώνυμο ποίμνιο, πὼς σκοπὸς τῆς Ἐκκλησίας εἶναι νὰ ἑνώνῃ τοὺς χωρισμένους Ἕλληνες κ.λ.π. Ἔκανε μεγαλόπρεπη δοξολογία γιὰ τὴ νίκη τῶν Δερβενακιῶν, καὶ μίλησε γιὰ τὸ μεγάλο τέκνο τοῦ Καστρόπυργου, τὸ δοξασμένο Μίχαλο Ρούση.

Τὸ ἀρχοντικὸ τοῦ Μίχαλου εἶδε πάλι ὄμορφες μέρες. Πάνω ἀπὸ χρόνο εἶχε ἀπομείνει σκοτεινό, μὲ κλειστὰ παράθυρα, καταραμένο καὶ περιφρονημένο. Ἀργὰ πρὸς τὴ νύχτα, τρύπωναν, ἀπὸ τὴν ἐξώπορτα, καναδυὸ γυναῖκες, νὰ κάνουν συντροφιὰ στὴν ἔρμη τὴ Βαγγελία, ποὺ ἦταν πεθαμένη κι ἄθαφτη, ἀπὸ ντροπὴ καὶ καημό. Εὐτυχῶς ποὺ 'χε πατέρα τὸν Ἀντρέα Μερσίνη, εἰδ' ἀλλιῶς δὲν μποροῦσε νὰ σταθῆ οὔτε ἐκείνη στὸν Καστρόπυργο. Μὰ ποιὸς κοτοῦσε νὰ πειράξῃ τὴ θυγατέρα τοῦ ἀρχιστράτηγου πάσης Τριφυλίας; Τώρα, τὸ σπίτι ἄνοιξε· φωτίστηκαν τὰ παράθυρα, γέμισαν οἱ ὀντάδες κόσμο· ἕνα σωρὸ ἄνθρωποι γνωστοὶ καὶ ἄγνωστοι, ποὺ θυμήθηκαν παλιὲς φιλίες, ὑποχρεώσεις καὶ συμφέροντα· κι ἦρθαν μὲ τὸ χαμόγελο στὰ χείλη, νὰ συγχαροῦν, νὰ διαμαρτυρηθοῦν γιὰ τ' ἁγνὰ κι ἀτράνταχτα αἰσθήματά τους, γιὰ νὰ θυμήσουν τὴν ὕπαρξή τους. Ἡ κοτζαμπάσαινα δεχόταν τὸν καθένα μὲ τὸ γλυκὸ λόγο τῆς ἀρχοντιᾶς στὰ χείλη· μὰ οὔτε ποὺ χαμογελοῦσε μιὰ φορά. Τὰ μάτια της ἦταν χαμένα σὲ στοχασμοὺς μακρινούς, σὰ νὰ πονοῦσε ἡ ψυχή της. Δίπλα της στεκόταν μιὰ γυναίκα, ποὺ κανεὶς δὲν τὴν ἤξερε. Ὄμορφη κοπέλα, ὡς δεκαοχτὼ χρονῶν, ψηλή, ξανθή, μὲ μορφὴ δυνατὴ καὶ πικραμένη. Ἡ Ρούσαινα τὴ σύσταινε: «Ἀπὸ δῶ ἡ Βαγγελιώ, συγγένισά μου ἀπὸ τὴν Πανωχώρα». Μὰ οὔτε οἱ Καστροπυργιῶτες, οὔτε οἱ Πανωχωρίτες εἶχαν ἀκούσει ποτὲ γι' αὐτήν. Οἱ δυὸ γυναῖκες φαίνονταν ἑνωμένες, ἂν καὶ στὶς ἀναμεταξύ τους κουβέντες μαρτυριόταν κάτι σὰ συγκρατημός. Μὰ ἡ Ἀσπασία ἡ Τρούκαινα — θεία τοῦ

Μίχαλου — πού ἦταν στὰ μέσα καὶ στὰ ἔξω, φέρονταν στὴ νιοφερμένη μὲ πολλὴ κρυάδα, ἂν καὶ δίχως περιφρόνηση.

Τὸν Καστρόπυργο τὸν κυβερνοῦσε τώρα ὁ Πανάγος· μὰ ἦταν σεμνὸς καὶ δὲν καταχραζόταν τὴ δύναμή του. Ὅταν περνοῦσε ἀπὸ τὴν ἀγορά, ὅλοι σηκώνονταν νὰ τὸν χαιρετήσουν. Μόνον ὁ Μανόλης Τρούκας ἀπόμεινε ὅπως ἦταν, βαρύς, ἀμίλητος, ἀγέλαστος, μὲ τὴν τουρλωτὴ νυδρέικη φέσα στὴν ἀρβανίτικη καυκάλα του, πιπιλώντας τὸ μαμὲ τοῦ ναργιλέ, ὧρες ἀσάλευτος. Ἡ στέρνα μὲ τὰ τάλαρα κόντευε στὸν πάτο· μὰ δὲν τὸν ἔνοιαζε. Ὁ ἕνας γιός του ἦταν μὲ τὸ Μιαούλη, ὁ ἄλλος μὲ τὸν Τομπάζη. Αὐτουνοῦ, τὸ δικό του καράβι εἶχε πάθει ζημιὲς σὲ μιὰ μπατάγια μ' ἕνα τούρκικο περγαντίνο, ἔξω ἀπὸ τὴ Μῆλο. Τώρα τό 'χε στὸν ταρσανὰ γιὰ ἐπισκευή· καὶ πάλι θά 'παιρνε τὶς θάλασσες νὰ πολεμήση . . .

Ἔτσι ἦταν τὰ πράματα στὸν Καστρόπυργο, τὸν Αὔγουστο τοῦ 1822. Ὅταν ἕνα βράδυ, παραμονὴ τῆς Παναγιᾶς, ἕνας λόγος ξεχύθηκε στὴν πολιτεία καὶ τὴν ἔκαμε ἄνω κάτω :

—Ἔρχεται ὁ Μίχαλος !

Στὸν καφενὲ ὅλοι ταράχτηκαν. Ποιὸς τό 'πε ; Πῶς μαθεύτηκε ; Κανεὶς δὲν μποροῦσε ν' ἀποκριθῆ σωστά. Κάποιος, πού ἦρθε ἀπ' τὸ Λαγούρι, ἄκουσε νὰ λὲν πὼς ἔφτασε τὸ μεσημέρι στὸν Ἅη Λιὰ καὶ τὰ παρόμοια. Οἱ κουβέντες ἔπαιρναν κι ἔδιναν. Ἐρχόταν ἢ δὲν ἐρχόταν ; Στὰ πρόσωπα τῶν φίλων τοῦ Μοθωνίτη ζωγραφίστηκε ἡ ἀνησυχία. Ὀσμιζόνταν τὸν ἀέρα, νὰ δοῦν κατὰ ποῦ φυσάει ὁ ἄνεμος.

Κόντευε νὰ βγῆ τὸ φεγγάρι, ὅταν ἕνας χωριάτης ἔφτασε στὴν ἀγορὰ πιλαλώντας λαχανιασμένος :

—Ἔρχεται ὁ καπετὰν - Μίχαλος !

Ὅλος ὁ κόσμος σηκώθηκε καὶ τὸν τριγύρισε, τὸν πέθανε στὰ ρωτήματα. Ἔρχεται ; Ποῦ τὸ ξέρεις ; Ποιὸς τό 'πε ; Ποῦ τὸν εἶδες ;

— Τὸν εἶδα μὲ τὰ μάτια μου ! ἀποκρινόταν ὁ χωρικός. Ἔρχεται ἀπὸ τὸν δρόμο τοῦ Σινάνου, καβάλα σὲ ἄσπρο

ἄλογο. Τὸν ἀκλουθᾶν κάπου πεντακόσια παλικάρια, πεζοῦρα καὶ καβαλαρέοι. Ἐγὼ ἤμουνα στ' ἀμπέλι μου, κοντὰ στὴν Παλιόβρυση. Στάθηκα καὶ τὸν κοιτοῦσα. Μὲ φώναξε καὶ μοῦ εἶπε : « Τρέχα γρήγορα στὸν Καστρόπυργο, καὶ πὲς στοὺς Καστροπυργιῶτες πὼς ἔρχομαι, κι οὔτε ψύλλος στὸν κόρφο τους ! Νά καὶ γιὰ τὸν κόπο σου ». Καὶ μοῦ 'δωσε πέντε φλουριά ! Νά τα !

Κι ἔδειχνε τὰ πέντε χρυσὰ νομίσματα, ἀπόδειξη ἀτράνταχτη πὼς ἔλεγε τὴν ἀλήθεια.

Οἱ Καστροπυργιῶτες ἀπόμειναν ἀμίλητοι. Ὁ Μίχαλος μὲ πεντακόσια παλικάρια, κι οὔτε ψύλλος στὸν κόρφο τους. Θὰ καλοπεράσουν . . .

— Τρέχα στὸ κονάκι, νὰ πῆς τὸ χαμπέρι στὴ γυναίκα του· νὰ πάρης καὶ τὰ συχαρίκια, εἶπε κάποιος στὸ χωριάτη, μὲ ἄθυμη φωνή.

— Μωρέ, καλὰ λές ! Τὸ ἀστόησα !

Καὶ τό 'βαλε στὰ πόδια. Οἱ ἄλλοι στάθηκαν καὶ κοιτάζονταν στὰ μάτια. Τί νὰ γίνη ; Τί νὰ κάνουν ; Ἡ συνείδησή τους δὲν ἦταν διόλου ἥσυχη. Οὔτε' ἕνας Καστροπυργιώτης εἶχε ἀπομείνει ποὺ νὰ μὴν ἔχη δηλώσει φιλία στὸ Μοθωνίτη· ποὺ νὰ μὴν ἔχη σκυλοβρίσει τὸν προδότη· ποὺ νὰ μὴν ἔχη καταπατήσει τὴν περιουσία του. Καὶ τώρα ὁ προδότης γύριζε ἥρωας, μὲ πεντακόσια παλικάρια· κι οὔτε ψύλλος στὸν κόρφο τους . . .

Ὅλα τὰ μάτια ἔστριψαν στὸν καπετὰν - Μανόλη, ποὺ ὅλος αὐτὸς ὁ σαματὰς δὲν τοῦ τάραξε τὴ βαριὰ γαλήνη.

— Τί θὰ γίνη, καπετὰν - Μανόλη ; Τί θὰ κάνωμε ;

Ὁ γέρος ξεκόλλησε τὸ μαμὲ τοῦ ναργιλὲ ἀπὸ τὰ χείλη του κι εἶπε :

— Ἀνάψτε φωτιές· ἀνάψτε φανάρια. Φωνάξτε ὅλον τὸν κόσμο. Μηνῆστε νά 'ρθουν τὰ ὄργανα· κι ὑποδεχτῆτε ὅπως ἀξίζει τὸν ἥρωα τῶν Ντερβενακιῶν !

Καὶ βουλώνοντας ξανὰ τὸ στόμα του μὲ τὸ μαμέ, ἔπεσε πάλι στὴν ἀσάλευτη γαλήνη του.

Τὴν ἴδια στιγμὴ ἔφτασε δεύτερος ταχυδρόμος, μὲ καινούργιο μήνυμα :

— Τὸν ἀπάντησα ἔξω ἀπὸ τὸ Ληγούρι, μὲ χίλια παλικάρια ! Μοῦ εἶπε νὰ πῶ τοῦ δεσπότη πὼς θὰ τοῦ ξεριζώση τὰ γένια τρίχα - τρίχα. Ὅσο γιὰ τὸ Μοθωνίτη, θὰ τὸν σουβλίση !

Τότε ὅλοι κατάλαβαν πὼς τὰ πράματα ἦσαν ἄσκημα. Κακὰ ξεμπερδέματα μὲ τὸν ἥρωα τῶν Ντερβενακιῶν . . .

Ἐκεῖνο τὸ βράδυ, ὁ Πέτρος Μοθωνίτης βρισκόταν στὸν Καστρόπυργο. Εἶχ' ἔρθει νὰ εὐχηθῇ τὴν ἀδερφή του πού γιόρταζε, καὶ σκόπευε νὰ μείνη μουσαφίρης καναδυὸ μέρες. Ἦταν ἕτοιμοι νὰ καθίσουν στὸ βραδινὸ τραπέζι, ὅταν ἦρθαν τὰ μαντάτα περὶ Μίχαλου, σούβλας κ.λ.π. Ὁ Μοθωνίτης πάγωσε ἀπ' τὸ φόβο του, μὰ δὲν ἔδειξε τίποτα. Ἦταν παμπόνηρος ἄνθρωπος, μὲ ψυχὴ σκληρή. Ἤξερε πολλὰ τερτίπια, καὶ δὲν τά 'χανε εὔκολα. Πρώτη φορὰ ὅμως στὴ ζωή του βρέθηκε σὲ τόσο δύσκολη θέση, κι αὐτὸ ἀπὸ λάθος του. Θαρρώντας τὸ Μίχαλο ξοφλημένο ὁριστικά, παρατράβηξε τὸ σκοινί. Τοῦ ἦταν ἀδύνατο νὰ φανταστῇ πὼς αὐτὸς ὁ προδότης, ὁ ξευτελισμένος, θὰ γύριζε μιὰ μέρα στὸν τόπο του ἥρωας δαφνοστεφανωμένος καὶ παντοδύναμος, διψώντας ἐκδίκηση. Ἡ πεῖρα τὸν εἶχε διδάξει, βέβαια, πὼς τὸ ριζικὸ ἔχει παράξενα γυρίσματα· αὐτὴ τὴ φορὰ ὅμως τὸ παραξήλωσε τὸ ριζικό . . .

Ἡ κατάσταση ἦταν δύσκολη καὶ λύση πρόχειρη δὲ βρισκόταν. Ἔπρεπε νὰ συνεννοηθῇ μὲ τὸ Δωρόθεο, τὸ μεγάλο φίλο καὶ συνένοχό του. Ἄφησε λοιπὸν τὸ δεῖπνο στὴ μέση κι ἔτρεξε στὴν Ἐπισκοπή.

Βρῆκε τὸ δεσπότη γαλήνιο, χαμογελαστό, νὰ διαβάζη τὸ συναξάρι του. Ἦταν πολὺ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ, τώρα τελευταῖα . . .

— Τά 'μαθες ; τὸν ρώτησε.

Ὁ Δωρόθεος ἔκανε νόημα μὲ τὶς ματοφλίδες πὼς τὰ ξέρει ὅλα· μόνο δὲν ἤθελε νὰ μιλήση μπροστὰ στὸ διάκο του,

πού βρισκόταν μπροστά. Ὁ Ἀρσένιος κατάλαβε· δίχως νὰ πῆ λόγο ἔκαμε τεμενὰ καὶ βγῆκε ἀπὸ τὴν κάμαρα.

— Τί θὰ κάνουμε ; ρώτησε ὁ Μοθωνίτης μὲ ἀγωνία, σὰν ἔμειναν μόνοι.

Ὁ Δωρόθεος σήκωσε τὰ μάτια στὸν οὐρανό.

—Ἔχει ὁ Θεός, τέκνον μου !

—Ὁ Θεὸς μπορεῖ νά 'χη, μὰ ἐμεῖς δὲν ἔχομε, σφύριξε ὁ κοτζάμπασης μὲ στριγγιὰ φωνή. Δὲν πιστεύω νὰ μὲ παρατήσης . . .

—Ὅλοι εὑρισκόμεθα εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ . . .

Ὁ Μοθωνίτης τινάχτηκε ὁλόκληρος.

— Δὲν ξέρω πῶς νὰ ξηγήσω τὰ λόγια σου, παπά ! Μήπως καὶ νίπτεις τὰς χεῖρας σου ;

— Διὰ ποῖον λόγον ; Οὐδὲ σταγὼν αἵματος τὰς ἐκηλίδωσεν.

—Ἄσε κατὰ μέρος τὶς καλογερίστικες πονηριές, καὶ πές μου νὰ ξέρω. Μὲ παρατᾶς γιὰ νὰ τὰ φέρης μονάχος σου βόλτα ; Τότε, νὰ κάνω καὶ γὼ τὸ λογαριασμό μου. Ὁ κόσμος ἔχει πολλὰ γυρίσματα . . .

—Ἂν δὲν εἶχε, τέκνον μου, δὲν θὰ εἴμεθα εἰς τὴν δεινὴν θέσιν πού εὑρισκόμεθα ταύτην τὴν στιγμήν.

— Τότε, κάνε καὶ σὺ τὸ λογαριασμό σου . . .

— Τὸν ἔκανα. Θὰ διακινδυνεύσω. Διακινδύνευσον.

— Μὲ πουλᾶς τζάμπα καὶ βερεσέ ;

— Δὲν ἐπρόδωσα οὐδένα ποτέ. Οὔτε φίλους, οὔτε ἐχθρούς.

Ὁ Μοθωνίτης γέλασε μὲ σαρκασμό.

— Κανένα ; Καὶ τὸ Μίχαλο ποιὸς τὸν ἔστειλε στὴν Τριπολιτζά, νὰ τὸν σφάξουν οἱ Τοῦρκοι ; Σὲ ρωτάω . . .

— Κι ἐγὼ σοῦ ἀπαντῶ : τίς θὰ ἐπωφελεῖτο, ἂν τὸ μιαρὸν ἔγκλημα τῶν Ὀθωμανῶν ἐτελειοῦτο ; Ἀλλὰ δόξα τῷ Κυρίῳ, ὁ παμφίλτατος Μιχαὴλ ἐπιστρέφει εἰς τὴν γενέτειραν σῶος, ἔνδοξος καὶ παντοδύναμος. Καθῆκον ἡμῶν, τῶν ἀσήμων κληρικῶν, εἶναι νὰ τὸν ὑποδεχθῶμεν ὡς τοῦ

ἁρμόζει. Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἑλλάδος χαίρεται καὶ ἀγαλλιᾷ διότι ἐπιστρέφει εἰς τοὺς κόλπους της ἄξιον πρόβατον καὶ πανένδοξος Ἕλλην . . .

— Εἶσαι πολὺ τράγος ! μουρμούρισε ὁ Μοθωνίτης.

— Καὶ σὺ πολὺ ζωντόβολον ! Ὕπαγε μὲ τὴν εὐχὴν τοῦ Ὑψίστου. Κρύφθητι κάπου δι' ὀλίγας ἡμέρας, ἕως ὅτου παρέλθῃ ἡ καταιγίς· καὶ ἔχε πίστιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς λειτουργούς του. Δὰν ἐμαθητεύσαμεν εἰς μάτην, ἐνιαυτοὺς δεκαοκτώ, εἰς Φανάριον . . .

Ὁ Μοθωνίτης μπῆκε στὸ νόημα, χαμογέλασε μόλις, μὲ τὴν ἄκρη τῶν χειλιῶν, κι εἶπε :

— Πηγαίνω στὸ χτῆμα τοῦ κουμπάρου μου τοῦ Κωσταντόπουλου, πάνω στὸ Γερακοβούνι. Ἂν μὲ χρειαστῆς, μοῦ μηνᾶς.

—Ἔχει καλῶς. Ἂν καὶ δὲν πιστεύω νὰ σὲ χρειασθῶ. Κατευόδιον !

Ὅταν ἔμεινε μόνος, ὁ Δωρόθεος ἀναστέναξε μ' ἐγκαρτέρηση, ἔγειρε τὸ κεφάλι κι ἔπεσε σὲ συλλογή· κατόπι σηκώθηκε καὶ χτύπησε τὰ παλαμάκια. Ἡ μαύρη σκιὰ τοῦ διάκου πρόβαλε στὴν πόρτα.

—Ἀρσένιε, εἶπε ὁ δεσπότης, ἐπληροφορήθην ὅτι καταφθάνει ὁ ἀγαπητός μου Μιχαήλ, ὁ ἡρωικὸς νικητὴς τῶν ὀρδῶν τοῦ Δράμαλη. Θὰ τὸν ὑποδεχθῶμεν μεγαλοπρεπῶς. Εἰδοποίησον τοὺς ἱερεῖς νὰ ἔλθουν τάχιστα εἰς τὴν Μητρόπολιν. Θὰ ἐνδυθοῦν τὰ πασχαλινά των ἄμφια. Φρόντισον διὰ τὰ λάβαρα, τὰ ἑξαπτέρυγα, τὰς λαμπάδας, καὶ ἑτοίμασον τὴν ἀρχιερατικήν μου στολήν. Ἅ ! μὴ λησμονήσῃς τὴν πάνσεπτον εἰκόνα τῆς Θεοτόκου καὶ τὸ χρυσόδετον Τετραβάγγελον . . .

Ὅταν ὁ Μίχαλος Ρούσης ἔφτασε στὴν κορφὴ τ' Ἅη Λιᾶ, κράτησε τὰ γκέμια τοῦ ἀλόγου του καὶ κοίταξε πρὸς τὰ κάτω. Ὅλος ὁ κάμπος ξαπλωνόταν στὰ πόδια του· κι ὅλος ὁ κάμπος ἦταν δικός του. Ἐξὸν ἀπὸ μερικὰ κομμάτια — τὰ παλιὰ χτήματα τῶν μπέηδων — ποὺ θὰ τά 'παιρνε

κι αὐτά, τώρα πού γύρισε. Καὶ γύρισε. Ὁ σκοπὸς ἦταν νὰ γυρίση. Ἐνάμισυ χρόνο πάλαιψε γι' αὐτὸ τὸ σκοπό. Δηλαδὴ ὄχι. Πρῶτα ἔπρεπε νὰ ζήση. Ὅλα τὰ στοιχειὰ — ἄνθρωποι, φύση, ριζικὸ — εἶχαν ἀποφασίσει νὰ τὸν σκοτώσουν. Κι αὐτός, δὲν ἤθελε νὰ πεθάνη· αὐτός, εἶχε ἀποφασίσει νὰ μὴν πεθάνη. Πρῶτα, βέβαια, γιὰ νὰ ἔχη τὴν ἡδονὴ τῆς ζωῆς — ὁποιασδήποτε ζωῆς· κι ὕστερα γιὰ νὰ τὴν χαρῆ τὴ ζωή του. Μὰ τὸ δεύτερο σκέλος τῶν ἐπιδιώξεών του ἦταν μακρινὸ κι ἀπροσπέλαστο μέσα στὴν πολύμηνη προσπάθειά του κατὰ τοῦ θανάτου. Ὀνειρευόταν, βέβαια, τὴ στιγμὴ πού θὰ γύριζε στὸν Καστρόπυργο· δὲν πίστευε ὅμως πὼς ἡ στιγμὴ αὐτὴ θὰ ἐρχόταν ποτέ. Πόσες φορὲς συλλογίστηκε — ὅταν ἦταν κρυμμένος στὴν ἐρημιὰ τοῦ βουνοῦ — πὼς ἡ καλύτερη λύση ἦταν νὰ προσπαθήση νὰ τὸ σκάση· νὰ κατέβη στὴ δυτικὴ ἀκρογιαλιὰ τοῦ Μοριᾶ, νὰ πάρη μιὰ βάρκα, καὶ νὰ περάση στὴν ἀγγλοκρατούμενη Ζάκυνθο. Τὸ πράμα δὲν ἦταν διόλου δύσκολο. Κι ὅμως δὲν τὸ ἔκανε· γιατὶ κάτι τοῦ 'λεγε πὼς ἡ ζωή του, ὅσο καὶ νὰ ἄξιζε αὐτὴ καθαυτή, δὲν μποροῦσε νὰ πάρη τὴν ἀπόλυτη ἀξία της παρὰ μόνο στὸν περίγυρο πού τὴ ρίζωσαν τὰ κοινωνικὰ καὶ οἰκονομικὰ γεγονότα : δηλαδὴ στὸν Καστρόπυργο, ἐκεῖ πού ἦταν τὸ λίκνο τῆς φαμίλιας του, ἡ δύναμη τῆς περιουσίας του, ἡ πραγματικότητα τῆς δύναμής του. Κι ἔτσι ὁ Μίχαλος Ρούσης πάλαιψε σκληρὰ γιὰ δυὸ σκοπούς : νὰ σώση τὴ ζωή του καὶ νὰ τὴν τοποθετήση ξανὰ στὸ φυσικό της πλαίσιο.

Τὰ κατάφερε καὶ τὰ δυό. Ξέρομε πόσο τὸν βοήθησαν οἱ ἄνθρωποι κι ἡ Τύχη, ἡ θεὰ μὲ τὴν παρθενικὴ ψυχὴ καὶ τὸ ἐκπορνευμένο σῶμα. Μὰ κι ὁ πιὸ ἰσορροπημένος καὶ ψυχρόμυαλος ἄνθρωπος, πού μέσα στὴν πάλη τῆς ἐπιβίωσης σταθμίζει ἀδέκαστα τὰ πάντα — καὶ πρῶτα τὸν ἑαυτό του — ξεστρατίζει σ' ἕναν παραλογισμὸ ὄγκων καὶ ἀξιῶν ὅταν νιώση τὴ βεβαιότητα τῆς ἐπιτυχίας. Παραμερίζοντας ὅλους τοὺς ἄλλους παράγοντες, προβάλλει ἐγωκεντρικὰ τὸ προσωπικό του στοιχεῖο καὶ μεθάει μὲ τὴν πιὸ τυφλὴν ἀλαζονεία. Ὅλα τὰ πάντα χρωστιοῦνται στὴν ἱκανότητά του, καὶ τίποτ' ἄλλο.

Έπεσε ὁ Μίχαλος σ' αὐτὸ τὸ σφάλμα, ποὺ περικλείνει ἐντός του τὸ σπόρο μιᾶς καινούργιας καταστροφῆς; Ὄχι καὶ τόσο. Ἡ ἀδυναμικὴ καὶ σκεπτικιστικὴ ἰδιοσυγκρασία του, τὸν κράτησε στὰ ὅρια τῆς πραγματικότητας. Εἶχε τὸν αὐτοέλεγχο, ποὺ χαρακτηρίζει τοὺς ἀδύνατους κι ἔξυπνους ἀνθρώπους. Ἤξερε πὼς μιὰ συγκαιρία εὐνοϊκῶν περιστατικῶν τὸν ἔφερε αὐτοῦ ποὺ βρισκόταν, δηλαδὴ στὴν κορυφὴ τοῦ Ἅη Λιᾶ, μ' ἑκατὸν πενήντα παλικάρια (τόσα ἦσαν στὴν πραγματικότητα) πίσωθέ του. Ἤξερε πὼς ἡ ἡρωποίησή του ἦταν μιὰ τεράστια κωμικοτραγικὴ πλάνη, μὲ στατικὲς συνέπειες ἀπεριόριστες, μὰ ἐξελιχτικὲς στενὰ περιορισμένες. Στὴν Ἱστορία θ' ἀπόμενε ὁ ἥρως τῶν Δερβενακιῶν, δίπλα στὸν Κολοκοτρώνη καὶ τὸ Νικηταρᾶ. Μὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ ξεγελάση γιὰ δεύτερη φορὰ στὴν Ἱστορία, προσπαθώντας, νὰ δώση δυναμικὴν ἀξία στὸν ἀνύπαρχτο ἡρωισμό του. Μὲ κυνικὴ ψυχραιμία κατάστρωσε τὰ σχέδια καὶ τοὺς ὑπολογισμούς του, μέσα στὰ ὅρια τῶν δυνατοτήτων του. Καὶ πρῶτα θὰ ἐκδικηθῆ, γιὰ τὴν ἡδονὴ τῆς ἐκδίκησης. (Εἶναι ἡ μοναδικὴ ἄχρηστη πολυτέλεια ποὺ κέρασε τὸν ἑαυτό του.) Ὕστερα θὰ ἐκδικηθῆ γιατὶ πρέπει νὰ ἐκδικηθῆ. Ἡ φήμη τοῦ ἐκδικητικοῦ δημιουργεῖ, γύρω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ἕναν προστατευτικὸ θώρακα. «Αὐτὸς γδικιέται. Ἂς σκεφτοῦμε πρὶν τὸν βλάψωμε». Σκέψη πολὺ ἀνθρώπινη. Ὅπως ἀνθρώπινο εἶναι νὰ παραμεριστῆ ἡ κρίση ἂν ἡ ἐκδίκηση εἶναι δίκαιη ἢ ἄδικη. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι βαθιὰ ρεαλιστής. Δὲν ἀρκεῖ ὅμως ὁ φόβος· χρειάζεται κι ἡ δυνατότητα τῆς ἐκδίκησης. Γι' αὐτό, πρέπει ὁ καθένας νὰ κρατάη μιὰ δυναμικὴ θέση μέσ' στὴν κοινωνία. Κι αὐτό, τό 'χε νιώσει βαθιά, ὁ Μίχαλος Ρούσης. Δὲν θ' ἄφηνε ποτὲ νὰ τοῦ φύγη ἡ δύναμη, ποὺ ἡ στραβὴ τύχη τοῦ 'ριξε μέσ' στ' ἀνάξιά του χέρια.

Αὐτὴ ἡ προοπτικὴ εἶχε κυριέψει τὴν ψυχή του, ποὺ 'χε γίνει σκληρὴ ἀπὸ τὴν ἀγωνία καὶ τὴν πάλη. Δὲν βρισκόταν πιὰ θέση πουθενὰ γιὰ τοὺς παλιοὺς μειονεχτικοὺς αἰσθηματισμούς. Ὁ ἀλλοτινὸς κόσμος, ὁ βαλτωμένος μέσ' στὴ

στατικότητα τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας, γκρεμίστηκε. Τότε, ὁ καθένας ἤξερε τὴ θέση του· μὰ σήμερα ἦρθε ἡ λευτεριά, κι ὁ καθένας εἶναι λεύτερος νὰ φτιάσῃ τὴ θέση του. Χαρὰ στοὺς πεινασμένους, κι ἀλίμονο στοὺς χορτάτους! Κάτι ξέραν οἱ κοτζαμπάσηδες, ποὺ πάσκιζαν νὰ κρατήσουν τὸ τούρκικο κοινωνικὸ σύστημα μέσ' στὸ ἀνεξάρτητο κράτος τῶν Ἑλλήνων. Κάτι ξέραν, καὶ δὲν ἤξεραν τίποτα. Ὁ σκοπὸς ἦταν νὰ μὴν γκρεμίσῃς τὰ θεμέλια ὅπου κρύβονταν τὰ φίδια. Καινούργιο σπίτι μὲ τὶς ἴδιες πέτρες δὲν ξαναγίνεται· καὶ τὰ φίδια, μὴν ἔχοντας κρυψώνα, θρονιάζονται ἀφεντάδες στοὺς ὀντάδες. Ἄδικα τρώγονται κατζαμπασαῖοι καὶ στρατιωτικοί. Οἱ πρῶτοι θ' ἀπομείνουν μὲ τὰ ξεφτισμένα καφτάνια, κι οἱ δεύτεροι μὲ τὰ ξεθωριασμένα τους παράσημα. Τί σημασία ἔχει ποῦ ποντάρει ὁ Μαυροκορδάτος σήμερα ; Οἱ ἔξυπνοι θά 'πρεπε νὰ ποντάρουν στὸν αὐριανὸ Μαυροκορδάτο. Ὡσὰν φιδιοῦ γυαλίζουν τὰ μάτια του πίσω ἀπὸ τὰ γυαλάκια. Στὴ θέση κάθε Τουρκαλᾶ ποὺ 'φυγε, ξεφύτρωσε κι ἕνας Φαναριώτης. . .

Ναί, ὅλ' αὐτὰ ἦσαν δικά του, ἰδιοκτησία τοῦ Μίχαλου Ρούση. Μόνο ποὺ 'πρεπε νὰ μείνουν δικά του. Στοὺς καιροὺς μας, ἡ συντήρηση εἶναι δυσκολώτερη ἀπ' τὴν κατάχτηση. Τί δύνασαι νὰ στεριώσῃς σοφά, μέσ' στὴν κινούμενη ἄμμο τῶν λεύτερων μαζῶν; Σὲ ποιὰ γῆς θὰ σκάψῃς νὰ ρίξῃς θέμελα ; Ἔχεις χέρια καὶ μυαλό ; Ἔχεις ψυχὴ γρανίτη, δόντια λυκίσια, ὑγεία σίδερο; Τότε μπορεῖς νὰ πῆς ἐκεῖνο ποὺ 'λεγε ἡ κυρὰ - Λετίτσια Μπουοναπάρτε : Pourvou que ça doure.

Μὰ δὲν φτάσαμε ἀκόμ' αὐτοῦ. Τώρα εἶναι ἡ στιγμὴ τῆς κατοχῆς· κάτι περισσότερο : τῆς νομῆς, ποὺ συνδυάζει τὸ πραγματικὸ μὲ τὸ ψυχικὸ στοιχεῖο. Κι ἡ ψυχὴ τοῦ Μίχαλου Ρούση φούσκωνε ἀπὸ ἀγαλλίαση. Ἦταν ὁ παλιὸς ἄνθρωπος ποὺ ξυπνοῦσε. Ὁ Καστρόπυργος, τὸ κονάκι, ἡ στέρνα μὲ τὰ τάλαρα, τὰ κελάρια μὲ τ' ἀγαθὰ τοῦ Θεοῦ, τὰ χτήματα, ἡ ἀγαπημένη του γυναικούλα (κι οἱ ἄλλες, οἱ γυναῖκες τῶν κολήγων), οἱ φιλαράκοι, οἱ παρεοῦλες, τὸ

γλεντάκι, ἡ τεμπελιά, ἡ καλοπέραση, ἡ ἀμεριμνησία. Μ' ἕνα λόγο ἡ ζωὴ ὅπως τὴν ἔκανε ὁ Θεός, γιὰ νὰ τὴ χαίρεται ὁ Μίχαλος. Ἡ παλιὰ ὄμορφη ζωή, ποὺ ἦρθαν οἱ ἠθικὲς πανανθρώπινες ἀρχὲς νὰ τὴν ἐξαρθρώσουν. Εἶναι δύσκολο νὰ ξαναγίνη, δίχως ἄλλο. Μὰ ἡ μεγάλη μπόρα πέρασε· ξαναστεκόμαστε πάλι στέρεα στὴ βάση. Βλέποντας καὶ κάνοντας. Ἔχει ὁ Θεός...

Βίτσισε τ' ἄλογό του καὶ πῆρε γοργὰ τὸν κατηφορικὸ δρόμο πρὸς τὸν Καστρόπυργο· καὶ ξοπίσω του τὰ ἑκατὸν πενήντα παλικάρια του, καλὰ ντυμένα, καλὰ ὁπλισμένα, καλὰ πληρωμένα, ἡ ἀφρόκρεμα τῶν πλιατσικολόγων τοῦ Μοριᾶ, πολεμικὴ μονάδα ὑπέροχη, μοναδικὴ γιὰ ἐμφύλιο σπαραγμό!

Καὶ μπῆκε στὸν Καστρόπυργο. Εἶχε ἀδυνατίσει ἀπὸ τὴν κακοπάθεια. Εἶχαν ἀτσαλώσει τὰ μούσκουλά του στὴν κούραση. Εἶχε μαυρίσει ὁ ἥλιος κι ὁ ἄνεμος τὴ μορφή του. Ἡ ἀγωνία σμίλεψε σκληρὰ τὸ πρόσωπό του: ὁ στοχασμὸς σκοτείνιασε τὸ μέτωπό του· τὸ πάθος σκλήρυνε τὸ γαλάζιο του μάτι. Ἦταν ὄμορφος... Δὲν φοροῦσε πιὰ τὰ βαθύχρωμα καὶ κακόγουστα κοτζαμπασέικα ροῦχα — ἀντερὶ καὶ τζουμπέ — ποὺ τύλιγαν ἄγαρμπα τὸ κορμί, γυμνώνοντάς το ἀπὸ λεβεντιὰ κι ἀντρισμό. Τώρα ἦταν πολέμαρχος. Τὸ ἄλικο φέσι στραβά, μὲ τὴ μαύρη φούντα στὸν ὦμο τὸ δεξιό· ἄσπρο πουκάμισο, ἀνοιχτὸ στὸ στέρνο· φέρμελη καὶ κοντογούνι ἀπὸ γαλάζιο βελοῦδο, πυκνοκεντημένο στὸ χρυσάφι· φουστανέλα μακριά, πολύπτυχη· στὸ στῆθος πολύτιμα τσαπράζια· στὴ μέση τὸ σελάχι μὲ τὶς μαλαμοκαπνισμένες πιστόλες· καὶ στὸ πλευρὸ τὸ χατζάρι, τεφαρίκι πράμα, δαμασκηνό, φίσκα στὸ πετράδι — πλιάτσικο τοῦ Δερβενακιοῦ.

Προχώρησε σιγά, πάνω στὴν ἀράπικη λευκὴ φοράδα του — πλιάτσικο κι αὐτὴ — μὲ τὸ κορμὶ στητό, τὸ κεφάλι ὁλόρθο, τὸ μάτι ἀσάλευτο, σὰ νὰ μὴν ἔβλεπε τίποτα, ἀκλουθημένος ἀπ' τὸ σαματὰ τῶν παλικαριῶν του, ποὺ τραγου-

δοῦσαν, οὔρλιαζαν, πυροβολοῦσαν στὸν ἀέρα, λέγαν χοντρόλογα σ' ὅσες γυναῖκες κότησαν νὰ ξεπροβάλουν στὰ παραθύρια· ποὺ μ' ἕνα λόγο δημιουργοῦσαν ἀτμόσφαιρα θριάμβου, ἀναρχίας κι ἀπειλῆς.

Πῆρε τὸ μεγάλο καλντερίμι, ποὺ περνώντας ἀπ' τὸ παζάρι ἔβγαινε στὴ θάλασσα. Σκοπός του ἦταν νὰ πάη στὸ σπίτι του, νὰ φιλήση τὴ γυναίκα του καὶ τοὺς δικούς του· κι ὕστερα θά 'βλεπε τί θά 'κανε. Οἱ λογαριασμοί του δὲν ἦσαν βιαστικοί· ἡ ἐκδίκηση εἶναι φαΐ ποὺ τρώγεται κρύο. . . Κι αὔριο, μέρα θὰ ξημερώση. Μὰ τί γίνηκαν οἱ Καστροπυργιῶτες ; Ποῦ στὸ διάνεμο κρυφτῆκαν ;

Τὸ μεγάλο καλντερίμι δὲν πηγαίνει ἴσα, ἀλλὰ κάνει μιὰ γωνιά, στὸ σπίτι τῶν Τρουκαίων ἀκριβῶς. Καὶ τὸ σπίτι τῶν Τρουκαίων ἦταν κλειστὸ καὶ θεοσκότεινο. Ὁ Μίχαλος ζάρωσε τὰ φρύδια. Τί τρέχει; Ἄραγε νά 'ναι ταξίδι ὁ μπάρμπας καὶ τὰ ξαδέρφια του ; Ἢ μήπως τοῦ κρατᾶνε τὸ βαρύ ; Ἂν τρέχη τὸ δεύτερο, εἶναι δυσάρεστο τὸ πράμα. Πρῶτα, γιατὶ οἱ Τρουκαῖοι εἶναι συγγενεῖς ἀγαπητοί, ποὺ δὲ λέει ἡ καρδιά του νὰ τὰ χαλάση μαζί τους· κι ὕστερα ὁ πατριωτισμὸς κι ἡ παλικαριὰ τοὺς ἔχει κάνει ἄτρωτους. Ὁπωσδήποτε, θὰ δοῦμε τί τρέχει. . .

Ἔστριψε τὴ γωνιὰ κι ἀντίκρισε τὸ παζάρι. Καὶ τότε, εἶδε κάτι ποὺ τὸν ἔκανε νὰ χαμογελάση μὲ ἱκανοποίηση κι ἀγαλλίαση: μιὰ μεγάλη πομπὴ ἐρχόταν πρὸς τὸ μέρος του, νὰ τὸν ὑποδεχτῆ. Μπροστὰ πήγαινε ὁ Δωρόθεος, ντυμένος στὰ χρυσά του ἄμφια, μὲ τὴ μίτρα στὸ κεφάλι, τὴν ποιμαντορικὴ στὸ ζερβὶ καὶ τὸ Τετραβάγγελο στὸ δεξιό του χέρι. Ὁλόγυρά του οἱ παπάδες ἀνάμεσα στὰ λάβαρα, τὰ ξεφτέρια· καὶ πίσω ἕνα σωρὸ κόσμος, μὲ λαμπάδες, μὲ ρετσίνια, ποὺ φώναζε, ἀλάλαζε, τραγουδοῦσε :

— Ζήτω ὁ καπετὰν - Μίχαλος ! Ζήτω ὁ ἀρχηγός μας !

Ὁ Μίχαλος χαμογέλασε πικρά.

— Μοῦ τὴν ἔσκασαν οἱ κερατάδες, μουρμούρισε. Δολοπλοκίες τοῦ Δωρόθεου εἶν' ὅλ' αὐτά. Ἂν θαρρῆ ὅμως πὼς θὰ μοῦ γλιτώση. . .

Ἡ μορφή του ξαναπάγωσε σὲ θεληματικὴν ἀνέκφραστη σκληράδα. Σπιρούνισε τ' ἄλογό του· κι οἱ δυὸ πομπές, προχωρώντας σιγὰ κι ἀντίθετα, ἦρθαν μέτωπο μὲ μέτωπο· καὶ στάθηκαν στὴ μέση τοῦ μεγάλου καλντεριμιοῦ, μπροστὰ στὴν ἀρχιεπισκοπὴ ἀκριβῶς. Ὁ Μίχαλος Ρούσης κι ὁ Καστροπύργου καὶ Βατίτζης Δωρόθεος κοιτάζονταν στὰ μάτια σιωπηλοί.

Κι ἔξαφνα, τὸ κύμα τῆς ἀλόγιστης ὀργῆς φούσκωσε τὸ στέρνο τοῦ κοτζάμπαση. Σὰν ἀστραπὴ πέρασαν μπρὸς στὰ μάτια του ὅλα τὰ πάντα: τὸ ψέμα, ἡ ὑποκρισία, ἡ ἀτιμία, ἡ προδοσία, οἱ δεκαοχτὼ μῆνες τῆς θανατερῆς ἀγωνίας· ἡ ντροπή, ὁ θάνατος. Ἡ εἰκόνα τοῦ μισητοῦ, τοῦ ἀπαίσιου θανάτου τὸν ἀλάλιασε. Νά, ὁ ἄνθρωπος! Αὐτὸς ποὺ θέλησε, ποὺ εὐχήθηκε, ποὺ μηχανεύτηκε τὸ θάνατό του! Ἦταν μπροστά του τώρα, νικημένος, ὑποταγμένος, μὲ τὸ προδοτικὸ χαμόγελο τῆς φιλίας στὰ χείλη. Ἦταν πολὺ μικρός, πολὺ σιχαμένος, πολύ...

Σπασμὸς ἀηδίας παίδεψε τὰ χείλη τοῦ Μίχαλου Ρούση· Τὰ μάτια του τίναξαν γαλάζιες φλόγες. Καὶ σηκώνοντας τὸ κουρμπάτσι ἑτοιμάστηκε νὰ καμτσικίση, νὰ στρατατσάρη τὰ βρώμικα μοῦτρα τοῦ Καστροπύργου καὶ Βατίτζης Δωρόθεου.

Ὅλοι εἶδαν τὴ χειρονομία· κι ὅλοι ἀπόμειναν σιωπηλοί, ἀκίνητοι, παγωμένοι. Ἡ ἡσυχία ἦταν τόσο ἀπόλυτη, ποὺ ἀντήχησαν οἱ χτύποι τῶν καρδιῶν. Μὰ τὸ χέρι τοῦ Μίχαλου δὲν πρόφτασε νὰ κατέβη· τὸ σταμάτησε ἕνας λόγος τοῦ Δεσπότη, εἰπωμένος γρήγορα, σιγανά, σὲ τρόπο ποὺ μόνο ὁ Μίχαλος νὰ τὸν ἀκούση:

— Πρόσεχε τί κάνεις! Εἶμαι ἡ Ἐκκλησία...

Ὁ Μίχαλος ἔκλεισε γιὰ μιὰ στιγμὴ τὰ μάτια· κι ὅταν τ' ἄνοιξε ἦταν πιὰ ψύχραιμος, γαλήνιος, κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του. Κατέβασε τ' ὁπλισμένο χέρι του καὶ χτύπησε τὰ καπούλια τῆς φοράδας του, μὲ τὸ φυσικότερο τρόπο. Ὅλοι ἀνάσαναν· λύθηκε ἡ ἀγωνία τῶν στέρνων.

— Ζήτω ὁ καπετὰν - Μίχαλος! Ζήτω ὁ ἀρχηγός μας!

Ὁ Δωρόθεος χαμογελοῦσε.

— Ὡς εὖ παρέστης εἰς τὴν γενέτειραν, ἔνδοξε Μιχαήλ! Ὁ Κύριος μετὰ σοῦ!

Ὁ Μίχαλος ξεπέζεψε. Τώρα χαμογελοῦσε κι αὐτός. Καὶ σκύβοντας ἀνασπάστηκε τὸ Τετραβάγγελο πρῶτα, τὸ χέρι τοῦ Καστροπύργου καὶ Βατίτζης Δωρόθεου ὕστερα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΕΚΤΟ

Ὁ Μίχαλος Ρούσης, ὁ Καστροπύργου Δωρόθεος κι ἡ Ἑλλάδα.

*

Ἡ δεξίωση στ' ἀρχονταρίκι τῆς ἀρχιεπισκοπῆς ἦταν γεμάτη ἐνθουσιασμὸ καὶ θέρμη. Ὅλος ὁ Καστρόπυργος στριμώχτηκε νὰ εὐχηθῆ τὸν ἥρωα, νὰ κολακέψη τὸ δυνατὸ τῆς ἡμέρας. Δὲν ἔλειψε οὔτε ἕνας ποὺ νὰ μὴ θύμισε τὴν ὕπαρξή του μ' ἕναν καλὸ λόγο. Μόνον ὁ Μανόλης Τρούκας δὲν ἦρθε. Μὰ ἔτσι ἦταν αὐτός· παράξενος στὰ αἰσθήματα καὶ τὰ φερσίματά του.

Ὁ Δωρόθεος στεκόταν πλάι στὸ Μίχαλο, μὲ μορφὴ χαμογελαστή, θέλοντας νὰ δείξη τὴν ἔγκρισή του γιὰ τὴν εὐχάριστη τροπὴ ποὺ πῆραν τὰ πράματα· κάτι σὰν ἀνώτατη προστασία τῆς Ἐκκλησίας στὸ δυνατὸ τῆς ἡμέρας. Ὁ Μίχαλος πάλι ἦταν πολὺ συγκρατημένος. Δεχόταν τὴν ὑποταγὴ τοῦ πλήθους μὲ χαμόγελο συγκαταβατικό. Δὲν ἦταν ἡ κοινωνία ποὺ ξαναδεχόταν τὸ χαμένο πρόβατο στὰ σπλάχνα της, μὰ ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἐπέβαλε δυναμικὰ τὸ ἄτομό του μέσα στ' ὀργανωμένο σύνολο τῶν ἀνθρώπων. Μικρὴ ἀπόχρωση στὴν ἐξωτερική της ἐκδήλωση, ἀλλὰ τεράστια στὴ βαθύτερή της σημασία. Ἔπρεπε νὰ τὸ καταλάβουν αὐτό, οἱ Καστροπυργιῶτες. Καὶ τὸ κατάλαβαν.

Ὅταν τέλειωσαν οἱ πρῶτες διαχύσεις, ὁ Δωρόθεος ἔκανε χειρονομία νὰ γίνη σιωπὴ καὶ εἶπε :

— Ὁ αὐθέντης Μιχαὴλ εἶναι λίαν συγκεκινημένος ἀπὸ τὰς ἐκδηλώσεις σας. Σκεφθῆτε ὅμως καὶ τὴν κόπωσίν

του... Καλὸν θὰ ἦτο ἐὰν τὸν ἀφήνατε ν' ἀναπαυθῆ...

Καὶ χαμογελώντας γλυκύτατα πρόσθεσε:

— 'Αφ' ἑτέρου ἔχομεν νὰ ὁμιλήσωμεν πολλὰ καὶ ἐγκάρδια μὲ τὸν ἀγαπητόν μας φίλον Μιχαλάκην...

'Ο κόσμος κατάλαβε. Χαιρέτησαν τὸ Μίχαλο, προσκύνησαν τὸ δεσπότη κι ἔφυγαν ἕνας - ἕνας. "Αδειασε τὸ ἀρχονταρίκι. Τότε ὁ Δωρόθεος εἶπε στὸ διάκο του:

— Παρακαλῶ, 'Αρσένιε, ἄφες μας μόνους. Νὰ μὴν μᾶς ἐνοχλήσῃ οὐδείς, καὶ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ. Μόνον ἂν σὲ καλέσω ὀνομαστὶ θὰ ἔλθῃς. 'Εννόησες;

'Ο διάκος προσκύνησε μὲ τὰ χέρια σταυρωτὰ στὸ στῆθος, καὶ βγῆκε. Τότε ὁ Δωρόθεος, δίχως νὰ μιλήσῃ, ἄρχισε νὰ γδύνεται. "Εβγαλε τὴ μίτρα, τ' ἀρχιερατικά του ἄμφια, τὰ δίπλωσε κανονικὰ καὶ τ' ἀπόθεσε στὴ γωνιὰ τοῦ μεντεριοῦ. 'Απόμεινε μὲ τὸ μαῦρο του ἀντερί, ζωσμένο μὲ ζώνη ἀπὸ μενεξελὶ βελοῦδο. Οὔτε καλυμαύχι, οὔτε σταυρὸς στὸ στέρνο. Κι ἔτσι ὅπως ἦταν, δίχως τίποτα νὰ μαρτυράῃ ἀπάνω του τὸ ἱερατικό του σχῆμα, ἦρθε καὶ στάθηκε ἀπέναντι στὸ Μίχαλο Ρούσῃ.

— Καὶ τώρα, εἶπε, ὅπου εἴμεθα μόνοι, δύνασαι νὰ μὲ κτυπήσῃς.

Κι ὁ Μίχαλος τὸν ἔδειρε. "Ολα τὰ πάντα γίνηκαν δίχως ν' ἀκουστῆ λέξη ἢ φωνή. Τὸ κουρμπάτσι ἔσκισε σφυρίζοντας τὸν ἀέρα κι ἔπεσε μιά, δυό, τρεῖς, δέκα φορὲς στοὺς ὤμους, στὰ πλευρά, στὸ πρόσωπο τοῦ καλόγερου. Αὐτὸς ὄρθιος, ἀλύγιστος, μὲ τὰ μάτια κλειστά, δέχτηκε τὰ χτυπήματα δίχως νὰ βογγήξῃ. Μόνο τὰ χείλη του ἀνάδευαν σὲ σιωπηλὴ προσευχή.

"Οταν ὁ Μίχαλος κουράστηκε νὰ χτυπάῃ, ὁ Δωρόθεος ἄνοιξε τὰ μάτια. Ἦσαν γαλήνια καὶ μαλακά. Πῆρ' ἕνα μαντίλι καὶ σφούγγισε τὰ αἵματα, ποὺ κυλώντας ἀπ' τὸ μέτωπό του κηλίδωναν τὰ γένια του· κι εἶπε:

— Προσπάθησον νὰ γαληνεύσῃς, διότι εἶναι ἀνάγκη νὰ ὁμιλήσωμεν σοβαρῶς καὶ ψυχραίμως, διὰ τὸ συμφέρον σου. Κάθισε.

'Ο Μίχαλος ἔπεσε βαριὰ στὸ μεντέρι. Τὰ νεῦρα του, ὕστερ' ἀπὸ τὴν τρομερὴ ὑπερένταση τῶν γεγονότων, εἶχαν σπάσει. Ἔνιωθε τὸν ἑαυτό του κάπως ἄβουλο, κάπως ἀδύνατο καὶ σαστισμένο. Προμάντευε πὼς στὴ μελλούμενη συνομιλία δὲ θά 'χε τὸν πρῶτο ρόλο. 'Ο τρομερὸς καλόγερος μὲ τὴν ἀλύγιστη ψυχή, τὸν εἶχε κιόλας νικημένο. Κι ἔξαφνα θυμήθηκε τὴ σκηνὴ τῆς Σάλκας: ὅταν ὁ Δωρόθεος ἔφευγε οἰκτρὸς καὶ καταφοβισμένος μπρὸς στὶς ὀρδὲς τοῦ Δράμαλη· ὅταν, παραβλέποντας τὴν πρόσκληση τοῦ Πλαπούτα, ἀρνήθηκε νὰ πολεμήση, κι ἔφυγε κάτω ἀπὸ τὰ γιούχα τῶν παλικαριῶν. Ἀμέσως ὁ Μίχαλος ξαναβρῆκε τὴν ψυχραιμία του, καὶ κοίταξε ἐξεταστικὰ τὸν ἄνθρωπο μὲ τὴν τόσο ἀντιθετικὴ προσωπικότητα. Ποιὰ δύναμη τὸν ἔκανε νὰ δέχεται ἀμίλητος τὰ χτυπήματα τοῦ μαστίγιου; Καὶ ποιά δειλία τὸν ἔσπρωχνε ἀκράτητα ν' ἀποφύγη τὴ μάχη; Τί ἦταν ἐπὶ τέλους αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ; Δυνατὸς ἢ ἀδύνατος ; Ποιὰ ἦταν ἡ πραγραματική του προσωπικότητα, κάτω ἀπ' τὶς τόσο ἀντιφατικὲς ἐκδηλώσεις της ;

Καὶ μὲ μιᾶς, κατάλαβε. 'Ο Δωρόθεος ἦταν δυνατὸς μπροστὰ στὶς περιπλοκὲς τῆς ζωῆς, κι ἀδύνατος στὴν ὄψη τοῦ θανάτου. Ἑπομένως ἦταν συνολικὰ δειλός, ἀκόμα καὶ μέσα στὶς ἐκδηλώσεις τοῦ δυναμισμοῦ του. Γι' αὐτὸν ἡ ζωὴ παρουσιαζόταν σὰν ἕνα μεγάλο καὶ σπουδαῖο παιχνίδι, ποὺ ἔπρεπε νὰ παιχτῆ μὲ ἀδέκαστη τεχνική, πάνω στοὺς καθορισμένους κανόνες. Κι ἐκεῖ ὁ Δωρόθεος ἦταν δεξιοτέχνης, ἂν ὄχι καλλιτέχνης: μάστορας τῆς ὑπερσυνείδητης ἠθοποιΐας, ποὺ ἔπαιρνε στὰ μάτια του σπουδαιότητα πρωταρχική, κάτι σὰν τελετουργικότητα τῆς σκοπιμότητας. Ἀρκεῖ μέσα σ' αὐτὸ τὸ ὑπέροχα τραγικὸ παιχνίδι, ποὺ ὁ ἀντικειμενικὸς θάνατος συναπαντιόταν στὴν κάθε γωνιὰ τοῦ ζατρικιοῦ, νὰ μὴ παρουσιαστῆ ὁ θάνατος ὁ ὑποκειμενικός. Ἡ ξένη ζωὴ δὲν ἀξίζει πολλὰ πράματα· ἡ δική μας ὅμως βγαίνει αὐτόματα ἔξω ἀπ' τοὺς κινδύνους.

Ἦταν μαχητὴς ὁ Δωρόθεος, σκληρὸς κι ἀδέκαστος·

ὄχι ὅμως καὶ πολεμιστής. Ὁ πόλεμος γίνεται μ' αἱμοσφαίρια, κι ἡ πολιτικὴ μὲ λύμφη.

Ὁ Μίχαλος ξαναβρῆκε τὴ σιγουράδα του. Ὄχι γιατὶ ὑποτιμοῦσε τὴν ἀξία τοῦ ἀντιπάλου του, ἀλλὰ γιατὶ γνώριζε πιὰ τί ἄξιζε ὁ ἀντίπαλός του. Ἐκόστιζαν κι οἱ δυό τους τὸ ἴδιο πάνω κάτω. Ἔτσι θά 'φευγε, δειλὸς κι οἰκτρός, ὁ Μίχαλος, μπροστὰ στὸν κίντυνο τοῦ Δράμαλη, ἂν δὲν ἦταν ἀναγκασμένος νὰ πολεμήση γιὰ τὴ ζωή του. Ὁ Δωρόθεος ὅμως θά 'κανε τὸ ἴδιο ; Θὰ εἶχε τὸ κουράγιο νὰ παίξη τὴ ζωή του κορόνα - γράμματα ; ἢ θὰ πήγαινε στὸ Χάρο ἀπὸ δυνητικὴ ἀβουλία ; Δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ξέρη κανείς. Οἱ κρυμμένες δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀπροσπέλαστες. Κι ὁ Μίχαλος μπῆκε μὲ μεγάλη δυσπιστία καὶ περισυλλογὴ στὴ συνομιλία ποὺ ἄρχιζε.

— Καὶ τώρα, εἶπε ὁ Δωρόθεος, ὅπου ἱκανοποίησες τὴν ἐναντίον μου ὀργήν σου, καλὸν θὰ ἦτο ἐὰν ὡμιλούσαμεν διὰ μερικὰ ζητήματα ποὺ σὲ ἀφοροῦν.

— Καλοσύνη σου. Ἔμαθα ὅμως νὰ κανονίζω τὶς δουλειές μου μονάχος. Μὴ μπαίνης σὲ κόπο. . .

— Ὁμιλῶ ἀπὸ ἐνδιαφέρον πρὸς ἐσέ.

Ὁ Μίχαλος χαχάνισε :

— Τὸ ἐνδιαφέρον σου τό 'δειξες καὶ μὲ τὸ παραπάνω! Θὰ σὲ παρακαλοῦσα νὰ πάψης νὰ νοιάζεσαι γιὰ μένα· εἰδ' ἀλλιῶς θὰ μετανιώσης !

Ὁ Δωρόθεος δὲν ἀποκρίθηκε ἀμέσως. Ἀπόμεινε δυὸ στιγμὲς συλλογισμένος καὶ εἶπε :

— Φοβοῦμαι πὼς εὑρίσκεσαι εἰς ὀλεθρίαν πλάνην. Τί σὲ κινεῖ νὰ ὑποπτεύεσαι τὴν ἔχθραν μου ;

— Δὲ μοῦ λές ; Γιὰ πολὺ βλάκα μ' ἔχεις ;

— Μιχαήλ. . .

— Ἄσε τὶς ὑποκρισίες ! Ἂν θαρρῆς πὼς θὰ μὲ τουμπάρης μὲ τὰ παπαδίστικα, γελιέσαι! Τὸ τί μοῦ 'κανες, τὸ ξέρω καὶ τὸ ξέρεις. Αὐτὸ φτάνει· τὰ λόγια εἶναι περιττά.

Ὁ Δωρόθεος τὸν κοίταζε στὰ μάτια.

— Σὲ παρακαλῶ, Μιχαήλ. Εἰπέ μου τί φαντάζεσαι ὅτι σοῦ 'κανα ;

— Τί φαντάζομαι ; Δηλαδὴ θὰ μὲ βγάλης καὶ μουρλὸ στὸ τέλος ;

— Ὄχι. Δὲν εἶσαι μόνον ἐχέφρων, ἀλλὰ καὶ ἐξυπνότατος. Τοὺς ἀνθρώπους ὅμως πολλάκις τοὺς παρασύρουν αἱ περιπέτειαι, τὰ πάθη εἰς σφαλερὰς ἀντιλήψεις. Τεραστία καταιγὶς ἔρριψε καὶ τοὺς δύο μας εἰς δρᾶσιν κοινὴν ἀλλὰ πολύπλοκον, πολύμορφον, μὲ πλευρὰς μοιραίως σκοτεινὰς καὶ ἀσαφεῖς. Τὰ γεγονότα ταλανίζουν τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν ρίπτουν εἰς πάθη· τὰ πάθη μεθύσκουν τὴν νοημοσύνην, ἥτις στρεβλώνει τὰ γεγονότα. Περιπίπτομεν εἰς φαῦλον κύκλον τραγικώτατον, ὅστις γεννᾷ τὸ παράλογον μῖσος. Ἐγνώριζα ὅτι μὲ ἐμίσεις· ἀλλὰ διατί, τὸ ἀγνοῶ. Ἴσως νὰ σ' ἔβλαψα, παρὰ τὴν θέλησίν μου. Ἴσως πάλιν, παρανοῶν τὰς προθέσεις καὶ τὰς ἐνεργείας μου, νὰ μὲ παρεξηγῆς.

— Δὲ παρανοῶ τίποτα! οὔρλιαξε ὁ Μίχαλος. Ξέρω καλὰ τί λέω !

— Τὸ πιστεύεις αὐτὸ ἀπολύτως :

— Ναί, καὶ ξέρεις πὼς ἔχω δίκιο. Εἰδ' ἀλλιῶς, δὲν θὰ στεκόσουνα νὰ τὶς φᾶς, ὅπως τὶς ἔφαγες !

Ὁ Δωρόθεος χαμογέλασε πικρά:

— Φρονεῖς ὅτι μόνον ὁ ἔχων συνείδησιν τῆς ἀδικίας του δέχεται τὴν δικαίαν τιμωρίαν; Ἀπατᾶσαι, Μιχαήλ! Δὲν εἶναι ἡ μετάνοια, ἥτις μὲ ὤθησε νὰ δεχθῶ γαλήνιος τὴν ἔκρηξιν τῆς ὀργῆς σου· διότι δὲν ἔχω διὰ τίποτε νὰ μετανοήσω.

— Εἶσαι τόσο σίγουρος ;

— Εἶμαι. Εἰδ' ἄλλως ἢ θὰ ἐπέμενα μὲ πεῖσμα ἐγωιστικὸν εἰς τὴν πλάνην μου, ἢ θὰ συνετρίβετο ἡ καρδία μου πρὸ τῆς μετανοίας. Οὐδὲν τούτων συνέβη, Μιχαήλ. Ἐδέχθην γαλήνιος τὴν ἄδικον τιμωρίαν σου, διότι ἦτο ὁ μόνος τρόπος διὰ νὰ ἐπανέλθῃ ἡ γαλήνη εἰς τὴν ψυχήν σου. Μὲ ἀδίκησες, τέκνον μου, χωρὶς νὰ σὲ ἔχω ἀδικήσει.

— Κι ὅταν μ' ἔστειλες στὴν Τριπολιτζὰ νὰ μὲ σφάξη ὁ καϊμακάμης ; Δὲ μ' ἀδίκησες τότε, τράγο ;

Ὁ Δωρόθεος κούνησε τὸ κεφάλι του μὲ οἰκτιρμό.

— Ὥστε αὐτὸ ἦτο... μονολόγησε.

— Δὲ σοῦ φτάνει αὐτό ;

— Εἰς ποῖον κυκεῶνα παραλογισμοῦ σ' ἔρριψε τὸ πάθος, Μιχαήλ... Ἐγὼ νὰ σὲ στείλω εἰς τὸν θάνατον ; Ἐγώ ;

Ὁ Μίχαλος ἔβραζε.

— Κι ὅταν μοῦ εἶπες νὰ πάω χωρὶς φόβο στὴν Τριπολιτζά, γιατὶ ἡ Ἐπανάσταση δὲν θὰ γινόταν ὁπωσδήποτε ; Κι ὅταν μοῦ ὁρκίστηκες πὼς θὰ ἐρχόσουνα καὶ σύ, τὸ δίχως ἄλλο ;

— Ἔλεγα τὴν ἀλήθειαν.

— Ἔλεγες ψέματα ! Ὅπως λὲς καὶ τώρα ! Τά 'χες μελετημένα μὲ τὸ Γερμανό, τὸ Λόντο, τὸ Ζαΐμη ! Νὰ μᾶς στείλης ἐμᾶς τοὺς ἄλλους, μὲ ψεύτικες ὑποσχέσεις, στὴν Τριπολιτζά, γιὰ νὰ μᾶς σκοτώση ὁ Μεχμὲτ Σαλήχ· καὶ σεῖς νὰ κάνετε μονάχοι σας τὴν Ἐπανάσταση !

Ὁ Δωρόθεος ἔτρεμε ἀπὸ ταραχή. Ἅρπαξε τὸ μπράτσο τοῦ Μίχαλου μὲ νευρικὴ χειρονομία.

— Πιστεύεις εἰς αὐτὰ ποὺ λέγεις ; Πιστεύεις, τῇ ἀληθείᾳ ;

— Θά 'μουνα πολὺ βλάκας νὰ μὴν πίστευα. Ἀφοῦ ὅμως ἐσὺ κάνεις πὼς τάχα δὲν πιστεύεις, ἂς πάρωμε τὰ γεγονότα ἕνα - ἕνα. Μὲ φώναξες καὶ μοῦ 'πες πὼς ὕστερα ἀπὸ τὴν προδοσία τοῦ Πετρόμπεη, ἡ Ἐπανάσταση ματαιώνεται, ἀναβάλλεται ; Ναὶ ἢ ὄχι ;

— Ναί.

— Μοῦ 'πες πὼς πάρθηκε ἀπόφαση νὰ πᾶμε ὅλοι, προεστοὶ καὶ δεσποτάδες, στὴν Τριπολιτζά, νὰ ρίξωμε στάχτες στὰ μάτια τῶν Τούρκων;

— Ἔλεγα τὴν ἀλήθειαν.

— Μοῦ ὁρκίστηκες πὼς θὰ 'ρχόσουνα καὶ σὺ στὴν Τριπολιτζά ; Μόνο ποὺ θὰ περνοῦσες πρωτύτερα ἀπ' τὰ

Καλάβρυτα, νὰ συναντηθῇς μὲ τὸ Γερμανό, τὸ Λόντο, τὸ Ζαΐμη, νὰ 'ρθῆτε ὅλοι μαζί;

— Τὸ ὡρκίσθην.

— Τότε, γιατί πάτησες τὸν ὅρκο σου; Γιατί δὲν ἤρθατε στὴν Τριπολιτζά; Καὶ γιατί κάνατε τὴν 'Επανάσταση;

'Ο Δωρόθεος δὲν ἀποκρίθηκε. Μόνο συλλογιζόταν μὲ ματιὰ σκληρή, χαμένη σὲ μακρινὴ προοπτική.

— Ἄκου, Δωρόθεε, εἶπε ὁ Μίχαλος. Τὰ συμβάντα εἶναι τόσο καθαρά, ποὺ δὲν μπορεῖς νὰ τ' ἀρνηθῇς. Καὶ τὸ λογικὸ συμπέρασμα ποὺ βγαίνει ἀπ' αὐτὰ τόσο ἀτράνταχτο, ποὺ θὰ ὑποτιμοῦσες καὶ μένα καὶ τὸν ἑαυτό σου ἂν κοίταζες νὰ τὸ ἀντικρούσῃς. Δὲν εἶναι πιὰ μυστικὸ τὸ σχέδιό σας.

— Τὸ σχέδιόν μας; ἐρώτησε ὁ Δεσπότης σὰ νὰ μὴν καταλάβαινε.

— 'Ακριβῶς; νὰ μᾶς σκοτῶστε, γιὰ νὰ καρπωθῆτε μονάχοι σας τὰ ἠθικὰ καὶ τὰ ὑλικὰ ὠφελήματα τῆς 'Επανάστασης.

'Ο Δωρόθεος πετάχτηκε ὄρθιος. Ἦταν κατακίτρινος, κι ἔτρεμε ἀπὸ ταραχὴ κι ὀργή.

— Καὶ πιστεύεις εἰς αὐτὰ ποὺ λέγεις; οὔρλιαξε. Εὗρε θέσιν εἰς τὴν ψυχήν σου τὸ εὐτελέστατον καὶ ἀνίερον τοῦτο ψεῦδος;

— Δὲ μιλάω ἐγώ, Δωρόθεε! ἀποκρίθηκε ὁ Μίχαλος μὲ ἀπόλυτη ψυχραιμία. Μιλᾶν τὰ γεγονότα. Κατάλαβες;

'Η ταραχὴ τοῦ κληρικοῦ ἔπεσε ἀπότομα. Σκοτείνιασε ἡ μορφή του· κι εἶπε μόνο μιὰ λέξη:

— Κατάλαβα.

Διακριτικά, τὸ χέρι τοῦ διάκου χτύπησε τὸ θυρόφυλλο.

— Τί εἶναι; ρώτησε ὁ Δεσπότης.

— Εἶναι ὁ Πανάγος. Εἰδοποιεῖ πὼς ἡ κυρία Εὐαγγελία ἀνυπομονεῖ νὰ ἴδῃ τὸν σύζυγόν της.

— Εἰπὲ πὼς σὲ μισὴν ὥραν τὸ ἀργότερον, ὁ Μίχαλος θὰ εὑρίσκεται εἰς τὸν οἶκον του.

Ὁ Ἀρσένιος βγῆκε· κι ὁ Δωρόθεος κοίταξε τὸ Μίχαλο χαμογελαστός.

— Ἡ σύζυγός σου σὲ ἀναμένει, εἶπε. Πτωχή, καλὴ Εὐαγγελία! Τί πικρὰ ποτήρια ἔπιε... Πλὴν αἱ κακαὶ ἡμέραι παρῆλθον. Καὶ σὺ ἀδημονεῖς νὰ ἀσπασθῇς τὴν καλὴν σύζυγον. Δὲν θὰ σὲ κρατήσω πολύ. Ἄς συντομεύσωμεν.

— Δίκιο ἔχεις. Τὰ πολλὰ λόγια εἶναι φτώχεια...

— Μιχαήλ, ἂς κάμωμεν μίαν ὑπόθεσιν: ἂς φαντασθῶμεν ὅτι ὄντως σὲ ἠπάτησα καθ' ὅλα τὰ σημεῖα, καὶ σ' ἔστειλα εἰς Τριπολιτζὰν διὰ νὰ σὲ φονεύσουν οἱ Ὀθωμανοί. Τί ἦτο δυνατὸν νὰ μὲ ὤθησεν εἰς αὐτὸ τὸ ἀνοσιούργημα;

— Δὲν τὰ εἴπαμε; Κάνατε συμμορία, καμιὰ εἰκοσαριὰ κοτζαμπάσηδες καὶ δεσποτάδες, νὰ μᾶς ξεκάνετε ἐμᾶς τοὺς ἄλλους, γιὰ νὰ ἐκμεταλλευτῆτε τὴν Ἐπανάσταση.

— Ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι τῷ ὄντι ἐβλάστησεν ἐντός μας τοιαύτη αἱρετικὴ σκέψις. Μᾶς θεωρεῖς τόσον ἀνοήτους ὥστε νὰ τὴν θέσωμεν εἰς ἐφαρμογήν; Μὰ διὰ νὰ γίνῃ ἡ Ἐπανάστασις, ἐχρειάζοντο ὅλαι αἱ δυνάμεις τοῦ Γένους συνηνωμέναι· ἐχρειάζετο ἡ ὁλόψυχος βοήθεια καὶ τοῦ ἀσημοτέρου Ἕλληνος. Καὶ ἡμεῖς θὰ ἐξωλοθρεύαμεν τοὺς ἐπιφανεστέρους, τοὺς πλέον ἀπαραιτήτους διὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ μεγάλου σκοποῦ; Μὰ θὰ εἴμεθα τελείως ἠλίθιοι!

— Δὲ βλέπατε τὰ πράματα ἐθνικά· τὰ βλέπατε κομματικά. Τὸ συμφέρο τῆς κοιλιᾶς, καὶ τίποτ' ἄλλο!

— Ἔστω. Ἄς παραδεχθῶμεν καὶ αὐτό. Ἐφ' ὅσον προβλέπαμεν τὴν μοιραίαν σύγκρουσιν τῶν δύο παρατάξεων — λαοῦ καὶ προεστῶν — φυσικὸν θὰ ἦτο νὰ συγκεντρώσωμεν πέριξ ἡμῶν ὅλας τὰς δυνάμεις τῆς παρατάξεώς μας. Μὰ θὰ ἦτο ἠλίθιον νὰ ἐξολοθρεύαμεν τοὺς φυσικούς μας συμμάχους! Καὶ σὺ ἦσο ὁ πλέον φυσικός, ὁ πλέον ἀπαραίτητος σύμμαχός μας. Σκέφθητι, Μιχαήλ! Ἦτο δυνατὸν νὰ περιπέσωμεν εἰς τόσον χονδροειδὲς σφάλμα;

Ὁ Μίχαλος ἀπόμεινε σιωπηλός, κλονισμένος ἀπὸ τὸ λογικὸ συνειρμὸ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Δωρόθεου. Κάτι

ράγισε στὸ οἰκοδόμημα τῶν πεποιθήσεών του· κάτι ἐλάχιστο, ποὺ τοῦ ξύπνησε τὴν περιέργεια.

— Κι ὅμως τὸ κάνατε τὸ σφάλμα, εἶπε. Γι' αὐτὸ παθαίνετε αὐτὰ ποὺ παθαίνετε.

— Τὸ σφάλμα εἶναι ἄλλο, εἶπε ὁ δεσπότης. Τὸ ὅτι δὲν προβλέψαμεν πὼς τὰ γεγονότα θὰ ὑπερέβαλλον τὰ σχέδιά μας. Ἂν ἠξεύραμεν πὼς ὁ Κολοκοτρώνης καὶ οἱ λοιποὶ στρατιωτικοὶ θὰ ἐπετάχυνον τὴν Ἐπανάστασιν, παρὰ τὴν θέλησίν μας, οὐδέποτε θὰ ξεκινούσαμεν νὰ μεταβῶμεν εἰς Τριπολιτζάν.

— Ὅπως καὶ δὲν ξεκινήσατε ! σάρκασε ὁ Μίχαλος.

— Ὄχι, Μιχαήλ, ἐξεκινήσαμεν. Μάρτυς μου ὁ Ὕψιστος !

— Καὶ πήγατε στὰ Καλάβρυτα, γιὰ νὰ κάνετε τὴν Ἐπανάσταση !

Ὁ Δωρόθεος τινάχτηκε ξαφνιασμένος.

— Τὴν Ἐπανάστασιν ; Ἐμεῖς ἐκάναμε τὴν Ἐπανάστασιν ;

— Ἀμ' ποιός ; Ἡ Ἅγια Λαύρα, ἡ λειτουργία, τὸ λάβαρο, ὁ λόγος τοῦ Γερμανοῦ. Ὅλος ὁ κόσμος τὰ ξέρει αὐτά.

— Ὅλος ὁ κόσμος, πιθανόν. Ἐμεῖς ὅμως ὄχι. . .

Ἡ ἔκπληξη τοῦ Μίχαλου ζωγραφίστηκε στὴ μορφή του.

— Τί θέλεις νὰ πῆς ; Δὲν τὴν κάνατε σεῖς τὴν Ἐπανάσταση ;

— Κολοκύθια μὲ τὴν ρίγανιν, τέκνον μου. . .

* * *

Μὲ τὸ βράδυ ἔπεσε τὸ μελτεμάκι, κι οἱ θαλασσινὲς ὑγρασίες χύσανε θερμὴ κουφόβραση στὴν πολιτεία. Ἦταν κι οἱ φλόγες τῶν λυχναριῶν, τῶν λαμπάδων ποὺ θέρμαιναν τὸν ἀέρα στ' ἀρχονταρίκι τῆς Ἐπισκοπῆς.

Ὁ Μίχαλος σηκώθηκε καὶ βγῆκε στὸ μπαλκόνι, ν' ἀνασάνη. Ἕνα σωρὸ παράξενες σκέψεις ξεστράτιζαν τὸ μυαλό του, τὸν ἔριχναν ναυαγὸ ἀγωνιακό, στὸν ὠκεανὸ τῶν συγκρουομένων ὑποθέσεων. Ξοπίσω του ἦρθε ὁ Δω-

ρόθεος, ἀκούμπησε τὴν παλάμη στὸν ὦμο τοῦ κοτζάμπαση, καὶ εἶπε :

— Ὅταν σοῦ εἶπον πὼς ἡ Ἐπανάστασις ἐματαιώθη, ἔλεγον τὴν ἀλήθειαν. Ὅτε σοῦ ὡρκίσθην ὅτι θὰ συναντηθῶμεν εἰς Τριπολιτζάν, δὲν εἶχον τὴν πρόθεσιν νὰ γίνω ἐπίορκος. Μετέβην εἰς Καλάβρυτα διὰ νὰ συσκεφθῶ μετὰ τῶν ἄλλων, ἐπὶ τοῦ πῶς θὰ χειρισθῶμεν πολιτικῶς τοὺς Ὀθωμανούς. Καὶ εἴμεθα ἕτοιμοι νὰ ξεκινήσωμεν διὰ Τριπολιτζάν, ὅτε τὰ γεγονότα ἀνέτρεψαν τὰ σχέδια καὶ τὰς προβλέψεις μας.

— Ποιὰ γεγονότα ;

— Ἡ Ἐπανάστασις. Ὁ πολὺς κόσμος πιστεύει ὅτι ἐμεῖς τὴν ἐκηρύξαμεν. Πρόκειται περὶ τεχνάσματος ποὺ ἐμηχανεύθημεν — τὸ ὁμολογῶ — διὰ νὰ ἐπανορθώσωμεν ἐκ τῶν ὑστέρων τὰ σφάλματα καὶ τὰς ἀβλεψίας μας. Ἀλλὰ τί σχέσιν ἔχει ὁ θρύλος μὲ τὴν πραγματικότητα; Οὐδεὶς γνωρίζει ποῖος ἔδωσε τὸ ἐπαναστατικὸν σύνθημα. Ἴσως καὶ οὐδεὶς νὰ τὸ ἔδωσεν. Ἡ Ἐπανάστασις ἐξέσπασεν ἐντὸς τοῦ λαοῦ τῶν Ἑλλήνων, ὡς ἔκρηξις θεϊκῆς ὀργῆς κατὰ τῆς τυραννίας. Ἐξέσπασεν: αὐτὸ εἶναι τὸ μοναδικὸν σαφὲς γεγονός. Καὶ μᾶς εὗρεν εἰς τὰ Καλάβρυτα περιδεεῖς κι ἐκπλήκτους περὶ τοῦ πρακτέου. Διότι, καθὼς καλῶς γνωρίζεις, τὴν Ἐπανάστασιν ἠθέλαμεν νὰ τὴν κάνωμεν ἐμεῖς, ὅπως καὶ ὅταν ἠθέλαμεν. Καὶ ἰδοὺ ποὺ αὐτὴ ἐγένετο παρὰ τὴν θέλησίν μας. Δὲν εἴχομεν οὐδεμίαν πεποίθησιν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν της. Καὶ τὴν ἡμέραν τῆς 23ης, καὶ οὐχὶ τῆς 25ης Μαρτίου, συνήλθομεν εἰς τὴν Ἁγίαν Λαύραν, ὄχι διὰ νὰ κηρύξωμεν τὴν ἤδη κυρηχθεῖσαν αὐτομάτως Ἐπανάστασιν, ἀλλὰ διὰ νὰ συσκεφθῶμεν πῶς θ' ἀντιμετωπίσωμεν τὸ τετελεσμένον γεγονός. Οὔτε ἄμφια, οὔτε λάβαρα, οὔτε ἡρωικαὶ ἀποφάσεις· μόνον φόβος καὶ ταραχή. Ἰδοὺ ἡ Ἁγία Λαύρα... Καὶ ἀπεφασίσαμεν νὰ κρυφθῶμεν, ἀναμένοντες τὴν ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων. Καὶ ἐκρύφθημεν.

Ἦρθε ἀκόμα πιὸ κοντὰ στὸ Μίχαλο. Ἡ φωνή του γίνηκε θερμή, χαμηλή, σπαραχτικὰ εἰλικρινής :

— Σοῦ τὰ λέγω αὐτά, διὰ νὰ ξέρης τὴν ἀλήθειαν, ἐπειδὴ εἶσαι δικός μας ἄνθρωπος· ἐπειδὴ μοῦ ἦτο ἀδύνατον νὰ κατέβω εἰς τὸν τάφον ἀφήνοντάς σε εἰς τὴν φοβερὰν πλάνην ὅτι ἠθέλησα τὸν θάνατόν σου. Δὲν ἐπροφθάσαμεν νὰ ἔλθωμεν στὴν Τριπολιτζάν· μᾶς ἐπρόλαβεν ἡ Ἐπανάστασις. Ἰδοὺ ἡ ἀλήθεια, σοῦ ὁρκίζομαι εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ὑψίστου. Καὶ ἐκρύφθημεν, φρονοῦντες ὅτι τὸ πᾶν ἀπώλετο... Ὅτε μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἀντελήφθημεν ὅτι ἐπλανήθημεν, ὅτι ἡ ἐκραγεῖσα Ἐπανάστασις εἶχε πολλὰς ἐλπίδας ἐπιτυχίας, τότε παρουσιάσθημεν εἰς τὸ προσκήνιον, καὶ προσπαθήσαμεν νὰ διορθώσωμεν ἐκ τῶν ὑστέρων τὸ σφάλμα μας, λαμβάνοντες ἀνὰ χεῖρας τὰ ἡνία τοῦ Ἀγῶνος. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι μία ἄλλη ὑπόθεσις, ποὺ δὲν ἀφορᾷ τὴν μεταξύ μας παρεξήγησιν. Ἐννόησες;

Ἐννόησε. Κατάλαβε τὸ ἀξεπέραστο μεγαλεῖο τοῦ Ριζικοῦ, ποὺ κρατάει σφιχτὰ στὰ χέρια του τὰ νήματα τῶν ἀνθρώπινων καραγκιόζηδων. Καὶ παλεύουν οἱ ἄνθρωποι, πασκίζουν, ἱδρώνουν, ἀκροβατοῦν ἀνάμεσα σὲ Ζωὴ καὶ Θάνατο, θαρρώντας πὼς δύνανται νὰ χαράξουν μονάχοι τὸ δρόμο τους πάνω στὴ Γῆ καὶ μέσα στὸ Χρόνο. Πόλεμος τραγικὸς καὶ μάταιος, ποὺ ξεγελάει, τὶς κενοδοξίες, ἀφήνοντας γεύση πικρὴ στὰ χείλη. Στερνὴ παρηγοριὰ μᾶς ἀπομένουν τὰ φαρμάκια ποὺ γέννησαν οἱ πλάνες καὶ τὰ πάθη μας. Κι ὅταν τὰ φαρμάκια κατασταλάξουν στὴν ἀπύθμενη ψυχή μας, τότε ἀπομένομε μετέωροι στὸ διάστημα μὴν ξέροντας: νὰ πετάξωμε στὰ ὕψη τῆς ἄνοιας, ἢ νὰ συντριφτοῦμε στὰ χάη τῆς ἀπιστίας; Καὶ γυρνώντας τὸ κεφάλι του δεξιά, κατὰ τὴν παραλία, ἀντίκρισε ὁ Μίχαλος Ρούσης τὸ σπίτι του. Ψηλό, γερό, ὄμορφο μὲ τὰ φωτισμένα παράθυρά του· κάτι σὰ φάρος καὶ λιμάνι μαζὶ μέσα στὸν ὠκεανὸ τῆς ζωῆς. Δὲν ὑπῆρχε καμιὰ δύναμη ἐντός του. Ἡ ἀγωνία τοῦ σκλήρυνε τὴν καρδιά, ἡ ἀπιστία τοῦ τὴν ξανέμισε. Δὲν εἶχε πιὰ τίποτα ν' ἀγαπήση ἢ νὰ μισήση.

— Πρέπει νὰ πηγαίνω, εἶπε.

— Στὴν εὐχὴ τοῦ Θεοῦ, τέκνον μου...

Μὲ σιγανὴ περπατησιὰ μπῆκε στὸ ἀρχονταρίκι καὶ προχώρησε κατὰ τὴν πόρτα. Κι ἔξαφνα στάθηκε· κοίταξε τὸ Δωρόθεο ποὺ ἐρχόταν πίσωθέ του, κι εἶπε :

— Ὅ,τι γίνηκε, γίνηκε. Νετάραμε τοὺς παλιοὺς λογαριασμούς μας. Μὰ τὰ τσανάκια μας εἶναι χωρισμένα ἀπὸ δῶ κι ὕστερα. Δὲ θέλω νταραβέρια μαζί σου. Κάποτε ἤμουνα δικός σου ἄνθρωπος. Ἦρθαν ὅμως ἔτσι τὰ πράματα, ποὺ εἶδα ἀπὸ κοντὰ τὴν πείνα, τὴν ἀπελπισία, τὸ θάνατο. Ἐσὺ πολεμᾶς γιὰ τὰ γρόσια τῶν κοτζαμπάσηδων· καὶ γὼ γιὰ τὴν λευτεριὰ τῶν Ἑλλήνων. Κατάλαβες ;

— Καὶ ἐγὼ γιὰ τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἑλλήνων πολεμῶ, ὅπως καὶ σύ. Ἔχεις κάθε ὑποχρέωσιν νὰ τὸ παραδεχθῇς, ὅπως ἐγὼ παραδέχομαι ὅτι δὲν πολεμᾶς γιὰ τὸ κεμέρι τῶν καπετανέων. Ἂς μὴ αὐταπατώμεθα· ὅλοι μας Ἕλληνες εἴμεθα. Ἂν ὅμως μᾶς χωρίζουν πολιτικαὶ ἀντιλήψεις, δὲν σημαίνει ὅτι προδίδομεν τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα.

— Μόνος σου ὁμολόγησες πὼς κάνατε κόλπο νὰ πάρετε τὴν Ἐπανάσταση στὰ χέρια σας.

— Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς τέχνασμα ποὺ ἔκαναν καὶ οἱ στρατιωτικοί. Μὴν εἶσαι τόσον ἀφελής, Μιχαήλ. Ἐπὶ πολὺ ἀκόμη ὁ ἑλληνικὸς λαὸς θὰ εἶναι ἕρμαιον τῶν ὀλιγαρχικῶν συμφερόντων. Ἡ ἡμέρα ποὺ θὰ φέρῃ τὰς πολιτικὰς ἐλευθερίας εἰς τὸν Ἕλληνα, εἶναι μακράν. . .

— Θὰ κάνω, ὅ,τι μπορῶ γιὰ νά 'ρθη γρήγορα τούτη ἡ μέρα.

Ὁ Δωρόθεος χαμογέλασε :

— Εἶσαι κάπως βιαστικός. Ἂς ἀνατείλῃ πρότερον ὁ ἥλιος τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας· κι ἔχομεν καιρὸν νὰ σκεφθῶμεν κατόπιν διὰ τὴν πολιτικὴν τοιαύτην.

— Νὰ δοῦμε ἂν οἱ Ἕλληνες συλλογιοῦνται ὅπως ἐσύ!

— Ὁπωσδήποτε, δὲν πρόκειται σὺ νὰ τοὺς φωτίσῃς. Οἱ Ἕλληνες εἶναι πιστοὶ εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν Του· καὶ μετὰ δυσπιστίας — διὰ νὰ μὴ εἴπω μετὰ βδελυγμίας — θὰ ἀντικρίζουν ἐσαεὶ ἕνα ἔστω καὶ μετανοήσαντα ἐξωμότην. . .

Ἡ μαχαιριὰ ἄτιμη, καλογερίστικη, φυλαγμένη γιὰ τὴν κατάλληλη στιγμή, μπήχτηκε βαθιὰ στὴν καρδιὰ τοῦ Μίχαλου Ρούση. Ὁ ἥρως τῶν Δερβενακίων πάνιασε ὁλόκληρος.

— Καὶ μὴ λησμονῇς, πρόσθεσε ὁ Δωρόθεος, ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν συνεχώρησεν εἰσέτι τὸ βαρύτατον σφάλμα σου.

Ὁ στερνὸς λόγος ἦταν σφάλμα πολιτικὸ τοῦ δεσπότη, ποὺ ὁ Μίχαλος τ' ἅρπαξε στὰ πεταχτά.

— Πολὺ ἀργὰ τὸ σκέφτηκε ἡ σεβασμιότη σου ! εἶπε μὲ λεπτὴ εἰρωνεία. Αὐτὸ θά 'πρεπε νὰ μοῦ τό 'λεγες προτοῦ μὲ ὑποδεχτῇς μὲ ξεφτέρια, κονίσματα καὶ τετραβάγγελα. Ἡ ταραχὴ σ' ἔκανε νὰ βιαστῇς λιγάκι. Τί νὰ γίνῃ; Κι εἰς ἄλλα μὲ ὑγείαν!

Κι ἀφήνοντας τὸ δεσπότη σύξυλο, βγῆκε ἀπὸ τὸ ἀρχονταρίκι.

* * *

Κι ἔφτασε στὸ σπίτι του. Γεμάτος ἡδονικὴ ταραχὴ δρασκέλισε τὴν ξώπορτα, χύθηκε στὴν αὐλή, σκαρφάλωσε τρία - τρία τὰ σκαλοπάτια. Ἡ μεγάλη στιγμή, αὐτὴ ποὺ ἐνάμιση χρόνο τώρα λίκνισε τὶς ἀγωνίες, τὶς ἐλπίδες, τὶς προσπάθειές του, ἔφτασ' ἐπὶ τέλους: νὰ πάρῃ τὴ γυναίκα του στὴν ἀγκαλιά του· νὰ τὴν γεμίσῃ φιλιά· νὰ ζήσῃ πλάι της μιὰ ζωὴ γεμάτη γαλήνη, ἔρωτα, ἀμεριμνησία, εὐτυχία.

Σήκωσε τὰ μάτια κατὰ τὸ κεφαλόσκαλο μὲ ἀγωνιακὴ βιασύνη, ν' ἀντικρίσῃ, μιὰ στιγμὴ ἀρχύτερα, τὴ μοναδικὰ πολυαγαπημένη μορφή της.

Κι ἔξαφνα στάθηκε παγωμένος. Ἡ γυναίκα ποὺ τὸν περίμενε δὲν ἦταν ἡ γυναίκα ποὺ ἄφησε. Τὸ στεγνὸ κι ἄχαρο πρόσωπο· οἱ βαθιὲς ρυτίδες πλάι στὰ χείλη· τὸ ἀνείπωτα πικρὸ χαμόγελο· καὶ τὰ σβησμένα μάτια, τὰ χαμένα σὲ ὅραμα κυρίαρχης δυστυχίας κι ἄνοιας. Ὁ θάνατος πέρασε κι ἀπὸ δῶ· ὁ θάνατος εἶχε ἀγγίξει τὰ πάντα μὲ τὶς μελανὲς φτεροῦγες του. . .

Καὶ δίπλα της μιὰ ἄλλη γυναίκα. Στυγνὴ κι αὐτή, ἀπάνθρωπα σκληρή, μὲ τὸ κακὸ ἀτσάλι τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ μίσους στὸ βλέμμα· ἡ Βαγγελιώ, ἡ ἐρωμένη του.

Ὁ Μίχαλος ἔσκυψε τὸ κεφάλι· καὶ προχώρησε μὲ ἀργὴ καὶ βαριὰ περπατησιὰ κατὰ τὶς δυὸ γυναῖκες, ποὺ περίμεναν νὰ πάρουν τὴ ζωή του στὰ χέρια τους.

Μὰ αὐτὴ εἶναι μιὰ ἄλλη ἱστορία. . .

ΤΕΛΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

